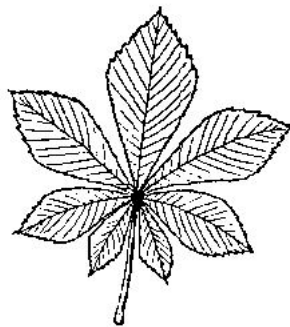
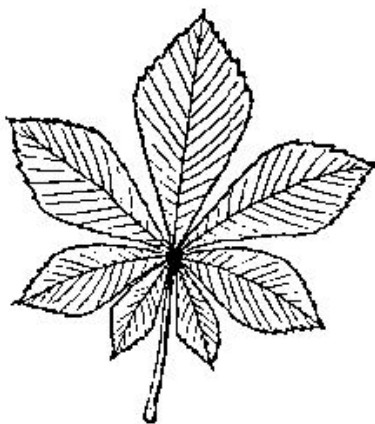

12. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

Nordisk Institut
Aarhus Universitet

9.-10. november 2008

ISBN 87-91134-29-3

12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
9.-10. oktober 2008

Redigeret af
Inger Schoonderbeek Hansen og Peter Widell

Århus 2009

Nordisk Institut
Aarhus Universitet

Layout: Kirsten Lyshøj
Trykt i ??? eksemplarer af SUN-TRYK
Aarhus Universitet

2009

Forord

Nordisk Institut, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På det 12. møde, der fandt sted i oktober 2008, deltog 52 forskere fra ind- og udland med 10 foredrag, hvoraf 7 udgiver her.

Vores motto ”Ingen lingvistik uden humor” blev også holdt i ære ved 12. møde.

Århus, december 2009

Inger Schoonderbeek Hansen

Peter Widell

INDHOLD

Program		10
Deltagere		13
Astrid Ag	Talegenrer – kvantitative og kvalitative forskelle på redegørelser og narrativer i det sociolingvistiske interview	23
Torben Arboe	Pronominal repræsentation i danske dialekter	35
Laura Winther Balling	Hvad skal morfemer til for? Om morfologiens rolle i dansk ordgenkendelse	45
Henning Bergenholtz	Når en leksikograf kaster handsken	59
Jonas Nygaard Blom	Sagde vores udsendte reporter – om efterstillede anførelser i radio og tv	73
Simon Borchmann	Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen – skitse til en teori	85
Lars Brink	<i>Angiveligt</i> – en ansvarsflugt	107
Randi Benedikte Brodersen	Korrespondanceanalyse – et nyt sociolingvistisk analyseværktøj	115
Tanya Karoli Christensen	Sætningstyper, modalpartikler og markerethed	133
Ken Farø og Inger Schoonderbeek Hansen	Den lille forskel? Diminutiver i tre germanske systemer – set fra dansk	145

Asgerd Gudiksen	Sag og syntaks i Ømålsordbogen	157
Karen Th. Hagedorn & Henrik Jørgensen	Rapport om DanDiaSyn-projektet	169
Inger Schoonderbeek Hansen	Verbumparret <i>ligge</i> og <i>lægge</i>	181
Eva Skaftø Jensen	Drivkræfter ved ændringer i sproget	193
Anne Kjeldahl	Semi-leksikalske verber i dansk	205
Anne Kjærgaard	Om at undersøge effekterne af sprogpolitiske tiltag i organisationer – hvad og hvordan?	217
Susanne Annikki Kristensen	Peter slog sig på noget	229
Kathrine Thisted Petersen	Som subjunktion så præposition – en reklassificering af <i>som</i>	241
Marianne Rathje	Generationssprog – brugsmæssige og samtalepartnerafhængige træk	255
Janusz Stopyra	En analyse af forholdet mellem danske og tyske sammensætninger og afledninger som grundlag for et undervisningsprogram i dansk for tysktalende udlændinge	285
Ole Tøgeby	Definitionen af begrebet 'tegn'	295
Simon Van Rietvelde, June Eyckmans, Daniël Bauwens & Marc De Kegel	Anticipationsstrategier, fraseologisk kompetence og tolkens hukommelse	269
Peter Widell	Logik, mening, handling og tale	305

Program

Torsdag den 9. oktober 2008, Mødelokale 2

10.00-10.05 Mødet åbnes

Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen

10.05-10.35 Hanne Ruus:
Fri og bunden forskning

10.35-11.05 Eva Skafte Jensen:
Ekstralingvistiske motivationer for sprogforandring

K a f f e p a u s e

	Sektion 1 (Mødelokale 2) <i>Ordstyrer: Karen M. Pedersen</i> (SDU)	Sektion 2 (Mødelokale 1) <i>Ordstyrer: Asger Albjerg</i>
11.30-12.00	Jørgen Chr. Bang: Sprogudvikling – et dialektisk og økologivistisk bidrag	
12.00-12.30	Inger Schoonderbeek Hansen: Kausative og ikke-kausative verbumpar ligge/lægge	Jonas Blom: Mediesproget nu – Syntaksen

F r o k o s t

	<i>Ordstyrer: Daniël Bauwens</i>	<i>Ordstyrer: Erik Vive Larsen</i>
13.30-14.00	Laura Winther Balling: Hvad skal morfemer til for? Om morfologiens rolle i dansk ordgenkendelse	Susanne Annikki Kristensen: Peter slog sig på noget
14.00-14.30	Simon Van Rietvelde: En mulig forbindelse mellem fraseologi i tolkning og dens indflydelse på hukommelsen	Kathrine Thisted Petersen: Som subjunktion så præposition
14.30-15.00	Ken Ramshøj Christensen: Syntaktisk struktur og Hjernen	Maia Andréasson: Objekt och objekt – om till- gänglighet som underliggande orsak till objektsplacering i svenska och danska

K a f f e p a u s e

	<i>Ordstyrer: Elin Fredsted</i>	<i>Ordstyrer: Helena Christensen</i>
15.30-16.00	Karen Thagaard Hagedorn og Henrik Jørgensen: Dansk Dialektsyntaks – et feltforskningsprojekt	Anne Kjærgaard: Sådan skriver vi. Eller gør vi? Om måling af effekterne af sprogpoltiske tiltag i organisationer
16.00-16.30	Karen Margrethe Pedersen: Modalverbernes syntaks	Carsten Hansen: Rettepraksis og sprogholdninger hos kommende og erfarne dansk-lærere i folkeskolen. Præsentation af en projektskitse
16.30-17.00	Torben Arboe: Pronominal henvisning i danske dialekter	Sophia Frovin: På vej mod en model af dansk intonation

Fredag, den 10. oktober 2008

	Sektion 1 (Mødelokale 2) <i>Ordstyrer: Katerina Hausildova</i>	Sektion 2 (Richard Mortensen-stuen) <i>Ordstyrer: Carsten Hansen</i>
09.00-09.30	Anne Kjeldahl: Semi-leksikalske verber og selektion	Astrid Westergaard: Code-switching i bilingvalt sprogbrug – Pragmatisk relevant code-switching eller kontaktkreativitet?
09.30-10.00	Ole Togeby: Tegn som begivenhed ”Et billede siger mere end 1000 ord”	Karoline H. Kühl: Betydningen af sprogkontakt-fænomeners synlighed i bilingvalt sprogbrug

K a f f e p a u s e

	<i>Ordstyrer: Elena Krasnova</i>	<i>Ordstyrer: Henrik Galberg Jacobsen</i>
10.30-11.00	Janusz Stopyra: Grundlag for et undervisningsprogram i dansk for tyske udlændinge	Simon Borchmann: Relevansstrukturen som fundamental funktion i den skriftsproglige sprogforståelse – en arbejdshypotese
11.00-11.30	Marianne Rathje: Generationsssprog	Ole Ravnholt: Emnestatus, identificerbarhed, tilgængelighed
11.30-12.00	Randi Benedikte Brodersen: Korrespondanceanalyse, akkommodation og køn	Peter Widell: Informativet – en ny central talehandling

F r o k o s t

	<i>Ordstyrer: Hanne Janssen</i>	<i>Ordstyrer: Torben Arboe</i>
13.00-13.30	Asgerd Gudiksen: Ømålsordbogen – en midtvejsrapport	Lars Brink: <i>Angiveligt</i> – en ansvarsflugt
13.30-14.00	Ken Farø og Inger Schoonderbeek Hansen: Den lille forskel. Diminutiven i forskellige germanske sprog set fra dansk	Tanya Karoline Christensen: Hyperparadigmer og modalitet. Struktureret substans i fin form
14.00-14.30	Astrid Ag: Talegenrer: kvantitative og kvalitative forskelle på redegørelser og narrativer i det sociolinguistiske interview	

Mødelokale 2

	<i>Ordstyrer: Peter Widell</i>	
14.30-15.00	Henning Bergenholtz: Når en leksikograf kaster handsken	
15.00-15.15	Afslutning	

DELTAGERNE

12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Astrid Ag
Danmarks Grundforskningsfonds Center
for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier
(DGCSS) Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
agastrid@yahoo.dk

Talegenrer – kvantitative
og kvalitative forskelle på
redegørelser og narrativer
i det sociolingvistiske
interview

Asger Albjerg
Institutionen för nordiska språk och
nordisk litteratur
Unionsgatan 40 (PB 24)
00140 Helsingfors universitet
FIN-00014 Helsingfors
asger.albjerg@helsinki.fi

Lena Wienecke Andersen
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
lena@wienecke.dk

Maia Andréasson
(Tidl. Nordisk Institut, AU)
Göteborg universitet
Institut för svenska språket
Box 200
S-405 30 Göteborg
maia.andreasson@gmail.com

Torben Arboe
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4
8000 Århus C
jysta@hum.au.dk

Pronominal repræsentation i
danske dialekter

Laura Winther Balling
(tidl. SLK, Afdeling for Engelsk, AU)
Institut for Internationale Sprogstudier
og Vidensteknologi (CBS)
Dalgas Have 15, 2Ø. 10q
2000 Frederiksberg
lwb.isv@cbs.dk

Hvad skal morfemer til for?
Om morfologiens rolle i dansk
ordgenkendelse

Jørgen Christian Bang
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
bang@language.sdu.dk

Daniël Bauwens
Dep. Toegepaste Taalkunde
Erasmushogeschool Brussel
Pleinlaan 5
B-1050 Brussel
daniel.bauwens@docent.ehb.be

Anticipationsstrategier, fraseo-
logisk kompetence og tolkens
hukommelse (sammen med
Simon Van Rietvelde, June
Eyckmans og Marc De Kegel)

Henning Bergenholtz
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet
Fuglesangs Allé 4
8210 Århus V
hb@asb.dk

Når en leksikograf kaster
handsken

Inger Bévort
(tidl. Afd. for Dialektforskning, KU)
Strandvejen 67 A
2100 København Ø
ingerb@mail.dk

Jonas Blom
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet, Odense
Carl Baggers Allé 9, 1
5200 Odense SV
blom@language.sdu.dk

Sagde vores udsendte reporter
– om efterstillede anførelser i
radio og tv

Simon Borchmann
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norsib@hum.au.dk

Relevansstrukturen som
den fundamentale funktion i
sprogforståelsen
– skitse til en teori

Lars Brink
Bagsværd
Elmevænget 30
2880 Bagsværd
labri@webspeed.dk

Angiveligt – en ansvarsflugt

Randi Benedikte Brodersen
Inst. for filosofi og førstesemesterstudier
Universitetet i Bergen
Sydness Plass 9
N-50007 Bergen
randi.brodersen@fof.uib.no

Korrespondanceanalyse – et nyt
sociolingvistisk analyseværktøj

Helena Christensen
uddannet på Afdeling for Lingvistik
Aarhus Universitet
helenasointu@hotmail.com

Ken Ramshøj Christensen
SLK, Afdeling for Engelsk
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
engkrc@hum.au.dk

Tanya Karoli Christensen
Institut for Kultur og Identitet
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3.
Postboks 260
4000 Roskilde
tanya@ruc.dk

Sætningstyper, modalpartikler
og markerethed

Marc De Kegel
Institut for anvendt lingvistik
Erasmushogeschool Brussel
Pleinlaan 5
B-1050 Brussel
marc.de.kegel@docent.ehb.be

Anticipationstrategier, fraseo-
logisk kompetence og tolkens
hukommelse (sammen med
Simon Van Rietvelde, June
Eyckmans og Daniël Bauwens)

June Eyckmans
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
B-1050 Brussel
june.eyckmans@docent.ehb.be

Anticipationstrategier, fraseo-
logisk kompetence og tolkens
hukommelse (sammen med
Simon Van Rietvelde, Daniël
Bauwens og Marc De Kegel)

Ken Farø
Institut for Engelsk, Germansk
og Romansk
Københavns Universitet
Njalsgade 128
2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk

Den lille forskel?
Diminutiver i tre germanske
systemer – set fra dansk
(sammen med Inger
Schoonderbeek Hansen)

Elin Fredsted
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
fredsted@uni-flensburg.de

Sophia Frovin
(Tidl. SLK, Afdeling for Engelsk)
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
engsf@hum.au.dk

Asgerd Gudiksen
Nordisk Forskningsinstitut
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
Asgerd.Gudiksen@hum.ku.dk

Sag og syntaks i Ømålsordbogen

Hans Götzsche
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Kroghstræde 3
9220 Aalborg Øst
goetzsche@hum.aau.dk

Karen Thagaard Hagedorn
(Tidl. Nordisk Institut
Aarhus Universitet)
Ryttervej 11
4860 Sorring
norkth@hum.au.dk

Rapport om DanDiaSyn-projektet
(sammen med Henrik Jørgensen)

Carsten Hansen
Lexitext
Søndermarksvej 13, Ore
4760 Vordingborg
carsten@lexitext.dk

Inger Schoonderbeek Hansen
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 4, bygn. 1483
8000 Århus C
jysis@hum.au.dk

Den lille forskel?
Diminutiver i tre germanske
systemer – set fra dansk
(sammen med Ken Farø)

Katerina Hausildova
IHO, Afdeling for Østeuropastudier
Aarhus Universitet
Vestergaardsvej 18
8260 Viby J
slakh@hum.au.dk

Henrik Galberg Jacobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M
galberg@language.sdu.dk

Hanne Janssen
Scandinavische Taal- en Letterkunde
Universiteit van Amsterdam
Spuistraat 134
NL-1012 VB Amsterdam
h.janssen@uva.nl

Eva Skaftte Jensen
Institut for Sprog og Kultur, Dansk
Roskilde Universitetscenter, Hus 3.2.3
Universitetsvej 1, Postboks 260
4000 Roskilde
eskafte@ruc.dk

Drivkræfter ved ændringer i
sproget

Henrik Jørgensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norhj@hum.au.dk

Rapport om DanDiaSyn-projektet
(sammen med Karen Thagaard
Hagedorn)

Johannes Kizach
SLK, Afdeling for Engelsk
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 5, bygn. 1463
8000 Århus C
engjk@hum.au.dk

Anne Kjeldahl
SLK, Afdeling for Engelsk
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 3
8000 Århus C
engak@hum.au.dk

Semi-leksikalske verber i dansk

Anne Kjærgaard
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
akjaergaard@dsn.dk

Om at undersøge effekterne af
sprogpolitiske tiltag i organisationer
– hvad og hvordan?

Elena Krasnova
Nordisk Institut
Sankt Petersborg Universitet
Beringgade 25-1-152
RUS-197198 Sankt Petersborg
ekrasnova@gmail.com

Susanne Annikki Kristensen
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
Krogstræde 3
9220 Aalborg Øst
annikki@hum.aau.dk

Peter slog sig på noget

Karoline H. Kühl
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
karoline.kuehl@uni-flensburg.de

Erik Vive Larsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8200 Århus N
norvive@hum.au.dk

Anne Mette Nyvad
SLK, Afdeling for Engelsk
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 3
8000 Århus C
engamn@hum.au.dk

Rie Obe
Institut for Kultur og Identitet
Roskilde Universitetscenter
Linkøpingvej 86 1.-6
4000 Roskilde
rieobe@ruc.dk

Karen Margrethe Pedersen
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
Njalsgade 136
2300 København S
kmp@hum.ku.dk

Karen Margrethe Pedersen
Institut for Grænseregionsforskning
Alsion 2
6400 Sønderborg
kam@sam.sdu.dk

Kathrine Thisted Petersen
Aarhus Universitet
Skejbygårdsvej 3, 2.-3
8240 Risskov
kathrinetp@gmail.com

Som subjunktion så præposition – en
reklassificering af *som*

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
marianne.rathje@dsn.dk

Generationsprog – brugsmæssige og
samtalepartnerafhængige træk

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
Njalsgade 136
2300 København S
ravnholt@dsn.dk

Hanne Ruus
Inst. for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 120
2300 København S
haru@hum.ku.dk

Janusz Stopyra
Uniwersytetu Wroclawskiego
ul. Orkana 28/5
POL-55-120 Oborniki Slaskie
jstopyra@uni.wroc.pl

Ole Togeby
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 7
8000 Århus C
norot@hum.au.dk

Simon Van Rietvelde
Institut for anvendt lingvistik
Erasmushogeschool Brussel
Pleinlaan 5
B-1050 Brussel
Simon.Van.Rietvelde@vub.ac.be

Astrid Westergaard
Universität Flensburg
Auf dem Campus 1
D-24943 Flensburg
astridchristinajensencarstensen@
hotmail.com

Peter Widell
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 78000 Århus C
norwidell@hum.au.dk

En analyse af forholdet mellem
danske og tyske sammensætninger
og afledninger som grundlag for et
undervisningsprogram i dansk for
tysktalende udlændinge

Definitionen af begrebet 'tegn'

Anticipationsstrategier, fraseologisk
kompetence og tolkens hukommelse
(sammen med June Eyckmans,
Daniël Bauwens og Marc De Kegel)

Logik, mening, handling og tale

Talegenrer

– kvantitative og kvalitative forskelle på redegørelser og narrativer i det sociolingvistiske interview

Astrid Ag
Københavns Universitet

1. Indledning

Som sprogbrugere skriver og taler vi i genrer. Allerede i 1950'erne gjorde Bakhtin (1986/[1951/1952]) opmærksom på talesprogets væld af relativt stabile og for sprogbrugere genkendelige talegenrer. I de seneste år har sprogvidenskaben i stigende grad fattet interesse for fænomenet. På Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier (DGCSS), Københavns Universitet, har vi for eksempel udviklet en såkaldt diskurskontekstanalyse (DCA) i et forsøg på at udvælge sammenlignelige samtalepassager. DCA består af seks dimensioner, heriblandt talegenrer. Kategorien talegenrer indebærer desuden en mængde underkategorier, heriblandt *redegørelser* og *narrativer*. I skrivende stund (december 2008) er ca. 200 sociolingvistiske interviews blevet kodet. Vores analyser viser, at disse to genrer er de mest frekvente og måske også de mest interessante i sociolingvistiske interviews. I det følgende vil jeg med en kvantitativ og kvalitativ analyse undersøge forholdet mellem brugen af de to genrer og graden af bekendthed mellem samtaledeltagerne.

2. Diskurskontekstanalyse i sociolingvistisk sammenhæng

Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier har som mål at gentage syv danske dialektologiske og sociolingvistiske undersøgelser foretaget på seks steder i landet. De seks steder er Vinderup, Odder, Vissenbjerg, Næstved, Køge og København. I perioden 1973 til 2001 deltog en stor mængde personer fra de steder i interviews og gruppesamtaler, og i

2005 til 2007 er de samme personer på ny blevet lydoptaget. Dermed kan vi på DGCSS undersøge sprogforandring over virkelig tid.

Vi har at gøre med et stort talesprogskorpus med bred variation inden for flere områder. Som ovenstående viser, er der variation i metodologi, geografi og tid. Desuden er der variation i typen af samtale, som varierer helt fra enkeltinterviews med to interviewere til selvoptagelser mellem venner. Et så stort korpus med så bred variation betyder, at sammenlignelighed bliver en udfordring. Derfor har vi med udgangspunkt i et sample på 20 optagelser med bred variation udviklet den såkaldte diskurskontekstanalyse (DCA) for at kunne udvælge sammenlignelige passager. Baseret på analyser af, hvad der foregår i disse samtaler, har vi udledt seks dimensioner, som alle repræsenterer centrale elementer i sociolingvistiske interviews, nemlig: samtale, aktivitetstype, makrosproghandling, interaktionsstruktur, genre og udsigelse.

Diskurskontekstanalysen har en dobbeltsidig natur. Dels bruger vi den til at udvælge sammenlignelige passager til den fonetiske analyse, så fonetikerne ikke ender op med resultater, som er en effekt af intra-individuelle forskelle snarere end tid. Dels er den blevet et projekt i sig selv, idet det er en måde at kunne karakterisere sociolingvistiske interviews og en måde at kunne undersøge udviklinger i deltagerens interaktion med hinanden for eksempel med henblik på brugen af forskellige genrer.

3. Genredefinitioner

Interessen for genrer i skriftsproget går helt tilbage til oldtiden (se Aristoteles 1999). Så langt tilbage går interessen for mundtlige genrer ikke, men i sprogvidenskaben er der i de seneste år kommet et forøget fokus på genrer i talesproget (se bl.a. Eggins & Slade 1997; Martin & Rose 2007). I DCA er en af dimensionerne genre, og ud fra induktive analyser af det repræsentative sample har vi fundet, at følgende genrer bruges særligt meget i sociolingvistiske interviews og gruppesamtaler: narrativ, specifik redegørelse, generel redegørelse, soap box, sladder, betroelse, refleksion og vittighed.

Der er to forskellige redegørelser, den specifikke og den generelle. Den specifikke redegørelse omhandler begivenheder oplevet

Talegenrer

én gang, og den generelle omhandler genkomne begivenheder som for eksempel barndomslege eller arbejdsrutiner. Da undersøgelsen kun beskæftiger sig med den specifikke redegørelser, nøjes jeg med at omtale den som redegørelse.

Vores analyser viser, at narrativer og redegørelser (og de generelle redegørelser) er de mest frekvente genrer i sociolingvistiske interviews. Genrerne er dog ikke forbeholdt en sådan kontekst. Det er genrer, som vi kender fra hverdagssamtaler, og som vi i udpræget grad benytter os af. Resultaterne fra undersøgelsen kan derfor tænkes at have relevans for mere end sociolingvistiske interviews. I det følgende defineres de to genrer.

Hos Eggins og Slade og i DGCSS' diskurskontekstanalyse er narrativdefinitionen inspireret af Labov & Waletzky (1967/1997), og de mulige strukturelementer er følgende: Abstract ^ Orientation ^ Complication ^ Evaluation ^ Resolution ^ Coda (Eggins & Slade 1997:237; DGCSS 2007:33). Hos begge er handlingssekvens, evaluering og løsning obligatoriske træk, og hos Eggins og Slade er orientering også obligatorisk. Handlingssekvensen består af mindst to narrativsætninger med en *temporal lås* imellem dem, det vil sige, at narrativsætningerne skal fremstilles i kronologisk rækkefølge.

På et punkt er DGCSS' og Eggins og Slades arbejde med narrativer dog langt fra Labov og Waletzky's arbejde fra 1967. For Labov og Waletzky var det nemlig et krav, at narrativen skulle være monologisk, forstået på den måde, at alle strukturelementerne skulle leveres af informanten. Nyere narrativforskning er dog blevet mere opmærksom på, hvordan historier fortælles af flere samtaledeltagere i samarbejde med hinanden (se fx Ochs & Capps 2001). Og i DGCSS' kodningspraksis kan en narrativs forskellige elementer også leveres af medinformanter – fx en ægtefælle – og interviewereren. Et af de mest centrale elementer i en narrativ, nemlig evalueringen, er derfor heller ikke forbeholdt informanten (DGCSS 2007:34).

Definitionen af redegørelsen er meget lig hinanden hos Eggins og Slade og i DGCSS' diskurskontekstanalyse. Der er kun et obligatorisk element i redegørelsen, og det er, at der skal redegøres for et specifikt forløb, hvilket for eksempel kan være uddannelses-, sygdoms- eller

karriereforløb. Redegørelsen er bygget op efter skabelonen ”og så... og så...”, så der på den måde forklares, hvordan én begivenhed førte til en anden. Ud over det obligatoriske forløb kan der være indleder, orientering og afslutning, sidstnævnte kan eventuelt komme i form af en evaluering (DGCSS 2007:37). Eggins og Slades generiske struktur for redegørelsen ser således ud: Abstract ^ Orientation ^ Record of Events ^ Coda. (Eggins & Slade 1997:259). Ligesom for narrativen kan der også være medfortællere af redegørelser, og det er også i redegørelsen et krav, at informanten skal være involveret i forløbet.

Redegørelsen og narrativen kan til tider minde om hinanden, men adskiller sig fra hinanden på følgende punkter: Der er ofte færre detaljer i redegørelsen; i redegørelsen fortælles der ikke nødvendigvis frem imod en pointe; redegørelsen er ikke lige så fortælleværdig som narrativen; og evalueringen, som er et obligatorisk element i narrativen, kan optræde i redegørelsen, men det er ikke et krav, og hvis der evalueres, bliver det ikke centralt (DGCSS 2007:36-37).

Desuden er der ofte også forskel på, hvad de to genrer bruges til at udrette i situationen. Redegørelsen oplyser typisk nøgternt om et konkret forløb. Narrativen indeholder derimod ofte et mere underholdende aspekt og kan endvidere være en måde at dele oplevelser på og endnu vigtigere en måde at vise, hvilke værdier man tillægger disse oplevelser. Dermed kan samtaledeltagerne bedømme eller bekræfte hinandens værdier og således bedømme eller bekræfte deres fællesskab med hinanden.

Med de to genrer kan man fortælle om den samme begivenhed på to forskellige måder. De to følgende konstruerede eksempler illustrerer dette:

Eks. på narrativ:

Vi boede jo i Nyboder, og så kan jeg huske en gang min far kom hjem fra arbejde og sagde, nu gider jeg fanme ikke bo her længere, vi flytter ud af byen. Så blev min søster og jeg sendt direkte op på værelset for at pakke. Vi var så kede af det, for vi ville jo ikke flytte, så vi græd og græd, mens vi pakkede vores ting ned, ej hvor var vi bare kede af det.

Talegenrer

Eks. på redegørelse:

Jamen da jeg var lille, der boede vi jo i Nyboder. Men så blev min far træt af at bo i byen, og selvom min søster og jeg ikke ville, så bestemte han, at vi skulle flytte. Og så flyttede vi altså ud af byen.

4. Genrevalg og bekendthed

Man kan altså påvise både strukturelle og funktionelle forskelle på talegenrerne narrativer og redegørelser. Eggins og Slade mener endvidere, at der er en tredje forskel. De argumenterer for, at valget af den ene eller den anden form har at gøre med samtaledeltagernes bekendthed med hinanden:

”The results of this study suggest that the frequency of any particular storytelling genre may depend on the degree of familiarity and contact between the participants. (...) merely recounting events can be quite mundane and therefore this is likely to occur when participants know each other well or are in regular contact. On the other hand, narratives and exemplums are more likely to occur than recounts in situations where participants are less familiar or have less contact with one another” (Eggins & Slade 1997:266).

I sociolingvistiske interview er graden af bekendthed lav. Informant og interviewer kender ikke hinanden på forhånd. Ud fra ovenstående citat vil det derfor være nærliggende at tro, at der vil være et højere antal narrativer end redegørelser i datamaterialet. Som det vil vise sig, er det ikke tilfældet, og diskrepansen skal formodentlig ses i lyset af, at de to datamaterialer er af forskellig karakter.

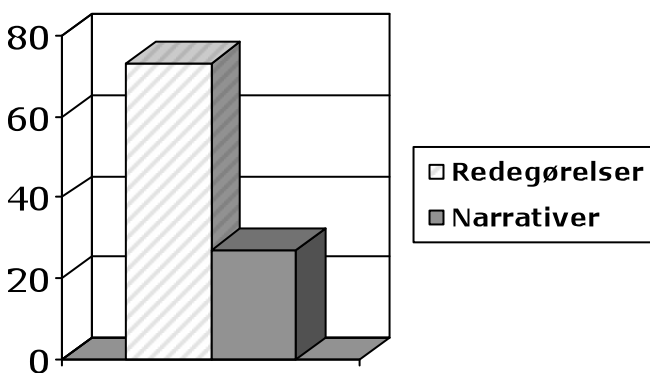
Datamaterialet til denne undersøgelse består af tolv sociolingvistiske interviews med seks kvindelige informanter født mellem 1949 og 1962. De seks informanter er opvokset i bydelen Nyboder i København og tilhører alle middelklassen. De er blevet interviewet to gange med cirka tyve års mellemrum og blev første gang optaget i 1986 og 1987 og anden gang i 2005 og 2006.

Eggins og Slades datamateriale er anderledes på en lang række punkter. De samtaler, Eggins og Slade bruger til at sammenholde genrebrug og bekendthed med, er alle samtaler mellem kollegaer optaget i kaffepauser på deres arbejdsplads. Modsat datamaterialet til nærværende undersøgelse indeholder Eggins og Slades datamateriale

variation i alder, generation, køn, socioøkonomisk baggrund, etnicitet og nationalitet (Eggins & Slade 1997:1). En sammenligning med Eggins og Slades data kan derfor anses for at være ufuldstændig. Jeg har dog ikke intentioner om at anfægte deres konklusioner, men derimod at påvise, at Eggins og Slades resultater ikke kan overføres til sociolingvistiske interviews.

5. Den kvantitative undersøgelse

Alt i alt fortæller de seks informanter 171 redegørelser og narrativer, og af dem er 125 (73 %) redegørelser og kun 46 (27 %) narrativer.

Figur 1: Genreoptælling

For gruppen af informanter i denne undersøgelse gælder det altså, at de fortæller flere redegørelser end narrativer til trods for, at graden af bekendthed mellem deltagerne er lav. Datamaterialet til denne undersøgelse består udelukkende af sociolingvistiske interviews, hvor interviewer og informant aldrig har mødt hinanden før og højst sandsynligt heller ikke kommer til at møde hinanden senere. Det sociolingvistiske interview er karakteriseret ved at være en samtale, hvor interviewereren søger at bevæge samtalen væk fra en ren spørgsmål/svar-struktur for i stedet at bevæge den mod en løsere og mere symmetrisk struktur, der minder om en hverdagssamtale. Men der vil uundgåeligt herske en grad af asymmetri i samtalen, fordi de to deltagere besidder forskellige roller. Begge parter ved, at interviewereren er der for at få informanten til at tale. Intervieweren er

Talegenrer

groft sagt interesseret i alt, hvad informanten fortæller, og vil meget gerne overlade gulvet til informanten. Derfor er der muligvis ikke helt samme krav til fortælleverdigheden i fortællingerne i sociolingvistiske interviews, som der er det i hverdagsamtaler. I hverdagsamtaler er der nemlig ikke én, der hele tiden får tildelt ordet, og det gør, at deltagerne skal kæmpe om gulvet, hvis de har noget, de vil fortælle. Og hvis deltagerne ikke kender hinanden så godt, vil det være lettere at vinde gulvet ved at fortælle en narrativ, som omhandler noget udsædvanligt, frem for en redegørelse, der kan være lidt triviell (Eggins & Slade 1997: 266). Det kan være disse omstændigheder, der gør, at Eggins og Slade kan konkludere noget, som er modstridende med det, der kan konkluderes fra mine data.

Fordi samtalepartnerne i sociolingvistiske interviews ikke har mødt hinanden før, vil graden af bekendthed ved interviewets begyndelse næsten være nul. Men sådan forbliver det ikke:

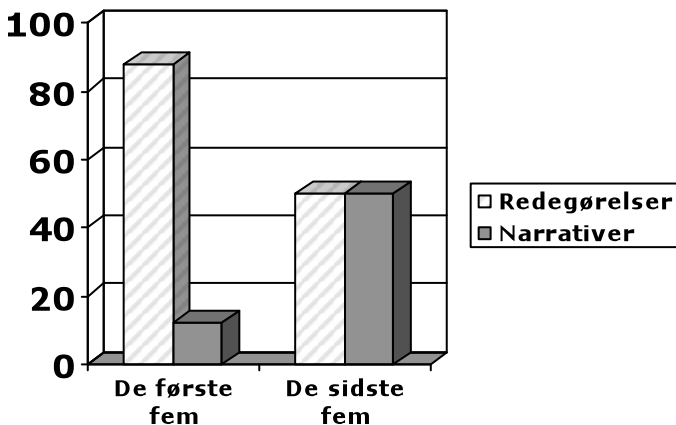
”(...) the interview is a dynamic development because the progress of time makes for a progress of familiarity between the informant and the interviewer” (Møller 1991a:317-318).

Den udvikling, som Møller i ovenstående citat skitserer, vil sandsynligvis ske naturligt i mange situationer, hvor to fremmede personer taler sammen i en til to timer (se fx Svennevig 1999). Men i sociolingvistiske interviews er det ikke kun en naturlig udvikling. Det er også en bevidst strategi fra interviewerens side på den måde at oparbejde en form for fortrolighed og intimitet, som interviewet skrider frem:

”Fra at være to fremmede der taler med hinanden opstår der en bekendthed, et fælles univers opbygges således at informant og feltarbejder på et tidspunkt bliver ’two **intimate** strangers talking together’ (Albris m.fl. 1988:70).” (Møller 1991b:105).

Denne iagttagelse er interessant i en undersøgelse af, hvilke genrer man bruger ved forskellige grader af bekendthed. Når graden af bekendthed ændrer sig i løbet af interviewet, vil det være væsentligt at finde ud af, om fordelingen af narrativerne er forskellig i starten og i slutningen af interviewene. Jeg har derfor optalt de første fem

forekomster og de sidste fem forekomster af de to genrer for at se, hvordan redegørelserne og narrativerne fordeler sig. Som figur 2 viser, er der markant flere narrativer i de sidste fem end i de første fem forekomster. I de første fem forekomster er 12 % narrativer, mens narrativerne i de sidste fem forekomster udgør hele 50 %. Det vil altså sige, desto længere ind i interviewet, desto flere narrativer.

Figur 2: Genrenes fordeling

Dette resultat hænger formentlig sammen med udviklingen mellem informant og interviewer, der går fra at være fremmede over for hinanden til at være *intimate strangers*. Sideløbende med at informantens og interviewers forhold udvikler sig, ændrer informantens fortolkning af situationen sig muligvis også, hvilket også kan have betydning for informantens genrevalg. Møller har set på hyppigheden af en informants narrativer i to forskellige *speech events* – i et sociolingvistisk interview og i en gruppesamtale. I interviewet bruger informanten kun én narrativ, mens han i gruppesamtalen bruger ti (Møller 1991b:107-108). Møller forklarer det således:

”Han har åbenbart ikke fortolket interview-situationen som en situation hvori man kunne bruge genren narrativ fordi narrativen er for uformel en genre, hvorimod han i gruppesamtalen som er en markant mere uformel situation mener at genren er brugbar” (Møller 1991b:108).

Talegenrer

Hvor Møller undersøger informantens eksterne variation i de to forskellige *speech events*, undersøger jeg informanternes interne variation, som blandt andet kan variere i kraft af udviklingen i deres forhold. Informanten vil højst sandsynligt fortolke situationen anderledes, når den person, der sidder overfor, ikke længere er en fremmed, men er blevet en intimate stranger.

Interviewsituationen og deltagerne i den er altså ikke statiske, men derimod yderst dynamiske og progressive. Med en viden om, at informant og interviewer ofte bliver intimate strangers, og at informanten ofte fortolker interviewsituationen forskelligt i løbet af interviewet, kan den skæve fordeling af narrativerne forklares.

6. Den kvalitative undersøgelse

En mere kvalitativ forståelse af forskellene på brugen af de to genrer må nødvendigvis forholde sig til de sekventielle kontekster, som genrene optræder i. Her viser der sig en interessant forskel i optakten til de to genrer. Jeg har valgt at se nærmere på optakten til tre informanternes genrebrug i de nye interview. De tre er udvalgt af to grunde. Dels fordi de alle tre kun fortæller redegørelser og ingen narrativer i de første fem forekomster af de to genrer, og dels fordi intervieweren er den samme (se Møller 1991a:323 for en diskussion af vigtigheden ved at benytte samme interviewer).

I undersøgelsen af optakterne til de to genrer viser det sig, at redegørelserne tit fungerer som svar på interviewerens spørgsmål. De kan også komme på eget initiativ, men oftest er de initieret af et spørgsmål, som for eksempel: ”Hvor er du opvokset?”. Ved mange af interviewerens spørgsmål vil det være naturligt at besvare med en redegørelse. Redegørelsen kan siges at leve op til de forventninger, der er til besvarelser i interviewsituationen, så når informanten fortolker situationen som en formel situation, vil redegørelsen være en oplagt genre at bruge.

Labov og Waletzky stillede konsekvent deres informanter følgende spørgsmål: ”Were you ever in a situation where you were in serious danger of being killed” (Labov & Waletzky 1967/1997:7). Det gjorde de i håb om, at spørgsmålet ville få informanterne til at fortælle

narrativer. I de tre interviews, jeg har undersøgt, viser det sig, at det ikke er nødvendigt for interviewereren at stille forberedte spørgsmål for at få informanterne til at fortælle narrativer. Snarere tværtimod. Modsat redegørelserne er mange af narrativerne nemlig selvinitierede. De selvinitierede narrativer kan siges at bryde med rollefordelingen i interviewet, idet de ikke følger spørgsmål/svar-strukturen. Men det er netop dette brud, der efterstræbes i sociolingvistiske interviews. Når informanterne på eget initiativ fortæller en narrativ, viser det, at de ikke længere kun fortolker situationen som et interview, hvor de skal svare på spørgsmål, men også fortolker situationen som en samtale, hvor de selv har ret til at bestemme samtalens udvikling. I datamaterialet findes der eksempler på, at informanten afbryder interviewereren for at fortælle en narrativ. Tilsvarende situationer vil ikke finde sted i starten af interviewet, men derimod hen imod afslutningen, hvor der kan være sket en udvikling i informanternes fortolkning af situationen og i forholdet mellem informant og interviewer. Fra at være to fremmede er informanterne og interviewereren nu blevet intimate strangers og har opbygget et fælles univers, hvor informanterne ikke kun besvarer spørgsmål – blandt andet med redegørelser – men vælger at fortælle narrativer på eget initiativ.

7. Konklusion

Denne artikel har beskæftiget sig med genrer i talesprog. De to genrer narrativ og redegørelse viser sig at være nogle af de mest frekvente genrer i sociolingvistiske interviews, men de er også interessante uden for den kontekst, idet det er genrer, vi konstant benytter os af i hverdagsamtaler. Jeg har vist, at Eggins og Slades konklusioner ikke kan overføres på et datamateriale, der er så anderledes fra deres, som mit er. Den situationelle kontekst er af en så stor betydning, at en sådan overførsel ikke kan lade sig gøre. I en undersøgelse af tolv sociolingvistiske interviews kan der nemlig konkluderes det helt modsatte fænomen. Her fortælles der flere redegørelser end narrativer til trods for, at informant og interviewer ikke kender hinanden, og at graden af bekendthed derfor er lav. Desuden forholder det sig således, at informanterne fortæller flere narrativer længere inde i interviewet, hvor informanten og interviewerens forhold har

Talegenrer

udviklet sig til det, Albris m.fl. (1988) kalder intimate strangers. Samtidig med – og muligvis i kraft af – at forholdet ændrer sig, fortolker informanten højst sandsynligt interviewsituationen forskelligt, hvilket også kan påvirke genrevalget. For at forstå forskellen i brugen af de to genrer har jeg med et sekventielt blik bevæget mig tættere på datamaterialet. Her viser det sig, at redegørelsen oftest fungerer som svar på interviewerens spørgsmål og derved er en oplagt genre at bruge i interviewet. Narrativen derimod er oftest selvinitieret og kan siges at bryde med interviewets rollefordeling

Afslutningsvis vil jeg knytte en kommentar til den selvinitierede narrativ. I narrativforskningens start anså Labov *fremstillingen* af narrativer som et vigtigt metodologisk skridt, idet narrativen sås som værende adgangsgivende til *the vernacular* (Labov 1972). Men ved en kvalitativ undersøgelse fremgår det altså, at det ikke er nødvendigt at stille bestemte slags spørgsmål for at få informanterne til at fortælle narrativer. Hos de tre informanter fortælles narrativerne nemlig sjældent som svar på et spørgsmål fra intervieweren. Labovs og andre sociolingvisters fokus på frembringelsen af narrativer har mødt kritik, blandt andre fra Schegloff (1997). Schegloff har fra et konversationsanalytisk perspektiv kritiseret sociolingvistiske interviews for at fremstille unaturlige data, især med hensyn til narrativer. I hverdagssituationer fortælles narrativer af en lang række forskellige grunde, men i sociolingvistiske interviews formindskes disse grunde:

”...the context of the sociolinguistic elicitation plays havoc with the motive force of the telling by making the elicitation question itself the invariant occasion for telling the story” (Schegloff 1997:99-100)

Det har ifølge Schegloff betydning for måden, narrativen fortælles på. Den kritik er dog ikke berettiget i de tre sociolingvistiske interviews, jeg har undersøgt. Her bliver narrativerne nemlig ikke kunstigt frembragt ved interviewerens spørgsmål. Tværtimod er det informanterne selv, der vælger at fortælle narrativerne.

Litteraturliste

- Albris, J. m.fl. (1988) *Projekt Bysociolingvistik. Interim Report on The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*. Institute of Nordic Philology, University of Copenhagen.
- Aristoteles (1999) *Poetik*. København: Hans Reitzel.
- Bakhtin, M.M. (1986) *Speech Genres and Other Late Essays*. USA: University of Texas Press.
- Eggins, S. & D. Slade (1997) *Analyzing Casual Conversation*. London: Cassell.
- Labov, W. (1972) *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. & J. Waletzky (1997 (1967)) Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. *Journal of narrative and life history* vol. 7 (1-4):3-38.
- Martin, J. M. & D. Rose (2007) *Genre Systems: Mapping Culture*. London: Equinox.
- Møller, E. (1991a) Narratives in the Sociolinguistic Interview. *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*. Gregersen, F. & I.L. Pedersen (eds.). Institut for dansk Dialektforsknings publikationer, serie A, nr. 30. København: C.A. Reitzels forlag.
- Møller, E. (1991b) Tal som du plejer – om indsamling af talesprog. *danske folkemål* bind 33:99-121.
- Ochs, E. & L. Capps (2001) *Living narrative*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schegloff, E. A. (1997) Narrative Analysis Thirty Years Later. *Journal of Narrative and Life History* 7:97-106.
- Svennevig, J. (1999) *Getting acquainted in conversation a study of initial interactions*. Amsterdam: John Benjamins.
- DGCSS (2007) *Kodningsmanual til diskurskontekstanalyse*. Internet: [http://dgcss.hum.ku.dk/upload/application/pdf/f51d6748/Kodningsmanual%20iiv-analyse\[1\].pdf](http://dgcss.hum.ku.dk/upload/application/pdf/f51d6748/Kodningsmanual%20iiv-analyse[1].pdf).

Pronominal repræsentation i danske dialekter

Torben Arboe
Aarhus Universitet

Under redaktion af artikler vedrørende pronomener til Jysk Ordbog (JO) er vi stødt på flere interessante forhold, som nok kan fortjene at blive taget op til samlet behandling; nogle af dem er nævnt mere eller mindre kortfattet andre steder, bl.a. i Diderichsen (1962) og Kort etc. Det er dog kun 3.persons-pronomenerne, jeg vil gå ind på her, især de punkter, hvor JO kan tilføje nyt til de ældre beskrivelser eller nuancere dem. Tilsvarende forhold for dialekterne på øerne inddrages ud fra Ømålsordbogen (ØMO).

1. Pronomenerne *han* og *hun*

1.1 Genus-bestemt: refererende til maskulinum- og feminum-substantiver

I nogle af de danske dialekter ses der stadig rester af det gamle grammatiske system med substantiverne opdelt i tre køn, som det i nutiden vel bedst kendes fra tysk (hvor der refereres til maskulinumsubstantiver, fx *der Mond*, med pronomenet *er*, og til femininumsubstantiver, fx *die Sonne*, med pronomenet *sie*). Marius Kristensen giver i Kort etc. en god opsummering af forholdene dels historisk, dels aktuelt i slutningen af 1800-tallet:

I det fælles nordiske sprog som i alle andre jafetiske [dvs. indoeuropæiske, TA] sprog var der tre køn, hankøn, hunkøn og intetkøn. I det danske rigssprog er hankøn og hunkøn faldet sammen til fælleskøn; men i folkemålene finder vi både det gamle mer eller mindre bevaret og endnu videre gående udviklinger end i skriftsproget (Kort etc.: 157).

Det samlede billede heraf på daværende tidspunkt beskrives nærmere: i det jyske område var forskellen mellem hankøn og hunkøn endnu ”fuldt ud levende” i størstedelen af det nordøstlige Vendsyssel samt på Læsø, Anholt og Samsø, mens den var ”mere eller mindre døende”

på Djursland, Tunø og Endelave. For øernes område var forskellen mellem grammatisk hankøn og hunkøn dengang ”fuldt ud levende” på Sejro, Fyn, ”øerne øst for Strynø” (dvs. Langeland, Lolland, Falster, Møn m.fl.) samt Bornholm, men anføres som ”mere eller mindre døende” for Sjællands vedkommende (Kort etc.:157).

I Jysk Ordbog omfatter begrebet ”trekønsdialekter” Vendsyssel (med undtagelse af den sydvestlige del), Læsø, Djursland og Samsø, jf. JOs atlaskort K 7.2. I disse dialekter kan (eller i hvert fald: kunne) man referere til maskulinumsord som *hammer* og *hank* med *han*, og til femininumsord som *haspe* og *hægte* med *hun*. Ved henvisninger til dyr kan (eller kunne) dette give nogle tilsyneladende selvmodsigende resultater, hvor det grammatiske køn er i modstrid med det naturlige, altså ”genus over sexus” så at sige. Fra Espegaard (1972-1974) kan nævnes eksemplet: *katti er entj sy'g, haj hår bare fåt tjællinger* (= katten er ikke syg, han har bare fået killinger; bd. 2:15); som det ses, udtales ”killinger” vendsysselsk *tjællinger* og kan dermed forveksles med *kællinger*, hvilket gør den dialektale udgave af sætningen ekstra morsom, i hvert fald for udenforstående. Et andet eksempel findes i en sprogbeskrivelse fra Mols 1763 vedrørende subst. *fugl*: *Fuglene ere alle han, fx: der fliver han* (hvor *fliver* er *flyver* udtalt med delabialiseret *y*), desuden: *han har Æg, han har lagt Unger ud i vor Hauge* (jf. Hald 1927:43). Fra det nordøstlige Djursland har vi tilsvarende en bemærkning sagt til en lille, klejn person: *du er ikke mere, end en fugl kan flyve med i hans næb*, og i Vendsyssel hedder det i et rim bl.a.: *der kom i* (= en) *fugl flyvende og satte sig på et træ, så kom jomfru Honnes og tog ham*, igen med reference til subst. *fugl* via pronomenet *han*, blot i andre bøjningsformer. Der kan nævnes adskillige andre eksempler, og det har i JO i artiklen 2. *han* ført til underbetydningen 2.1.1: genusmarkør for maskulinumsord vedr. dyr og ting, jf. fig 1.

Det fremgår af dette artikeludsnit, at brugen af *han* ved referencer til ting dog efterhånden er opgivet: på Djursland fra midten af 1800-tallet, i Vendsyssel og på Læsø ca. 100 år senere, fra 1970'erne ifølge ordbogens kilder. Men det har altså været almindeligt at bruge *han* om maskulinumsord som *skovl* og *ovn* for ting, viser eksempelsætningerne. Ved referencer til dyr er denne pronomen-

Pronominal repræsentation i danske dialekter

praksis fortsat, foruden ved fugle (jf. ovf.) også ved bl.a. husdyr og fisk, uafhængigt af sexus, fx en kalv, ”hvadenten det er en Qvie eller Tyrekalv” (jf. et af citaterne fra Djursland), og en hunkat i en forbindelse, hvor både den ubestemte artikel og det refererende pronomen viser genus maskulinum: *i honkat ... haj* = ”en hunkat ... han”, endskønt sexus direkte modsiger dette.

Der foreligger ikke tilsvarende eksempler på sætninger, hvor pronomenet *hun* bruges som reference i modstrid med et dyrs naturlige køn. Men *hun* har parallelt med *han* været brugt ved tingssubstantiv, fx: *ploven hun går ikke godt*, Djursland; *trækker du klokken (op), eller skal jeg trække hende*, Nordsamsø. Denne brug af *hun* ved henvisning til femininum-substantiver er dog nu opgivet, hvilket er sket i samme tidsrum som skitseret for *han* ovenfor.

1.2) om dyr og ting.

1.2.1) som genus-markør for maskulinums-ord (også i genitiv) [jf. ²*hun* 1.2.1; kun 3KønsOmr (K 7.2); stort set opgivet ved henvisning til ting: på Djurs fra midten af 1800-t. (jf. DF.I.45), på Læsø i 1950'erne, i Vends i 1970'erne!] *Da jeg var Dreng (i 1870'erne), sagde de gamle Folk han til alle Hankønsord, f.Eks.: Skøw'li, haj sto'r de'r* = skovlen den står der. **Vends.** (vi skulle) *si', om 'ow'nøn 'haj war blen 'war'm nåk* = se, om ovnen den var blevet varm nok. °**Anholt.** *Dyr benævnes næsten altid Han: Saaledes er en Kalv: Han, hvadenten det er en Qvie eller Tyrekalv. DjursSH (OCRavn.ca.1828). Vi hår i honkat, å haj hår fåt tjællinger!* = vi har en hunkat, og den har fået killinger! **Vendsbog**.402. *ji huj hajs sapper = giv hunden dens brødtørninger. Vends. Fuglene ere alle Han (fx:) der fliver (= flyer) han; han har Æg, han har lagt Unger ud i vor Hauge (= have). DjursSH (DF.I.43). dæj war 'gon 'uj' a hans 'gjæl' å hað 'kwæl' ham* = den (dvs. en lille torsk, som var slugt af en stor) var gået ud af dens (dvs. den stores) gælle og havde kvalt den. °**Anholt.** (spec.:) *”Tror I, han er kommen?” spurgte min fader* (ved rygte om hornfisk ved kysten). **Krist.Anholt**.18.

Fig. 1. Fra Jysk Ordbog: artiklen 2. *han*, betydning 1.2.1.

For ømålenes vedkommende omtaler Diderichsen (1962) den samme brug af genus over for sexus ved henvisning til substantiver, der betegner dyr; det ”gaar saa vidt, at man endog kan bruge *han*

og *hun* mod det naturlige *Køn*”, fx: *Katti, han har faaet Killinger*, bemærkes det (Diderichsen 1962:95), i øvrigt med et eksempel på linje med Espegaards fra Vendsyssel ovenfor. Også i ømålene har man kunnet referere på denne måde med *han* og *hun* til ”dyresubstantiver” længe efter år 1900, ganske vist varierende med pronomenerne *den* og med ”aftagende brug i løbet af 1900-tallet, men dog brugt endnu i 1990’erne”, jf. Ømålsordbogen under *han II B* og *hun II B*. Derimod har referencer med de to pronomener til tingssubstantiver været på vej ud allerede i 1800-tallet lige som i jysk, hvilket formentlig ligger bag Marius Kristensens karakteristik: ”mere eller mindre døende” om genusforskellen i sjællandsk dengang (jf. ovenfor). Retrospektivt kan brugen af *han* og *hun* i henvisninger til tingssubstantiver beskrives som ”stærkt aftagende og stedvis ophørende i løbet af 1900-tallet: på Sjælland gået af brug i 1900-tallet, på Fyn og Langeland endnu hørt i 1980-90’erne, men sjældent”, også i denne sammenhæng ”varierende med pronomenerne *den*”, jf. ØMO under *han II C* og *hun II C*.

1.2 (Tilsyneladende) ikke genus-bestemt

Ud over ovennævnte forhold viste det sig under redaktionen af de to pronomener *han* og *hun*, at de begge ved henvisninger til visse dyr kunne bruges tilsyneladende uafhængigt af genus og sexus *uden for* ”trekønsområdet”, bl.a. i midtøstjysk. Dette nævnes som en følgende underbetydning under så vel *han* som *hun* i JO, fx under 2. *han* 1.2.2: ”om dyr, fugle, insekter som artsbetegnelse, uafhængigt af deres køn”. Første eksempel er her: ”Man sagde *han* om alle Svin, hvad enten det var en Orne eller en So”, i en oplysning fra Bjerre herred mellem Horsens og Vejle, dvs. relativt langt fra trekønsområdet, faktisk i området med kun ét genus. I de østjyske tokønsdialekter er substantivet *svin* i øvrigt neutrum lige som i rigsmålet. Det næste eksempel stammer fra en midtøstjysk tokønsdialekt: ”*hesten han skal fole*”, hvor *han* måske afspejler det oprindelige genus maskulinum af subst. *hest*, endskønt sammenfaldet af maskulinum og femininum til fælleskøn i hvert fald i rigsmål er sket for århundreder siden. I tokønsdialekterne kan adskillelsen have eksisteret længere; det bør om muligt undersøges nærmere. Ordbogens tredje eksempel vedrører fugle: ”*rylen han havde altid 4 æg*”; det er optegnet i en nordhimmerlandsk tokønsdialekt og kan ikke have maskulinums-opfattelsen fra trekønsdialekten

i Vendsyssel: dér er subst. *ryle* femininum, jf. Espegaard (1972-1974 bd. 3:208). Det fjerde og sidste eksempel er: ”der er næsten ingen adskel (= forskel) på de to hunde, men ham der er nu moder til den anden”, lige som eksemplet med *hest* fra en midtøstjysk tokønsdialekt og kan tilsvarende muligvis afspejle substantivets oprindelige genus.

Parallelt hermed kan pronomenet *hun* bruges som reference til især katte generelt, men også til harer og enkelte steder til fugle, jf. ordbogsartiklen 2. *hun* 1.2.2. Vedrørende harer hedder det således fra Mols i 1763: *En Hare er en Hun, fx: hun æder vore Kaal* (Hald 1927:43); dette på trods af, at subst. *hare* oprindeligt er maskulinum (Brøndum-Nielsen 1966:204).

2. Neutrumsformen *det* af pronomenet *den*

Et andet aspekt af genusforholdene vises af neutrumsformen *det* af pronomenet *den*: denne form bruges ofte ved referencer til såkaldt stofgenus, dvs. betegnelser for stof, masse, noget ikke-tælleligt, medens fælleskønsformen *den* bruges ved referencer til enkeltting, noget tællelige. Med et eksempel fra Diderichsen (1962:91f.): *øllet / det øl* bruges om øl generelt, *øllen / den øl* om en bestemt flaske øl, hvilket betegnes som ”semantisk motiveret genus” (Diderichsen 1962:92). I JO bruges almindeligvis betegnelsen ”stof-neutrum” (desuden ”innumeralis”). Forholdet omtales i forklaringen til ordbogens atlaskort K 7.1: over for ”grammatisk køn” sættes her ”indholdsbestemt køn” som fx *noget græs* eller *det græs*, en kategori, der især findes i Vestjylland og derfor kaldes ”vestjysk genus” (note 1 til K 7.1). Men betragtningsmåden og den pronominal reference med *det* findes også i de øvrige jyske dialekter; det er kort omtalt i Kort etc.:158 f. og nærmere behandlet i artiklen 1. *den* 1 i JO, hvor *det* anføres som den almindelige reference ved ”materiale el. kollektivt anskuet mængde”. Det sidstnævnte illustreres ved, at *det* også kan referere til pluralisformer, fx vedr. dele af slagtede får: *a loer* (= lårene) *det blev saltet*, *a båwer* (= bovene) *det blev spist* (Sydvestjylland). Stofgenus-betragtningen kendes også i øsmål, jf. artiklen *det* 1.2 i ØMO (hvor der ligeledes gives eksempler på brug ved pluralisformer, bl.a.: *nej, kartofler det vankede der ikke*); endvidere i rigsmålet, hvor den efter fleres mening vinder mere og mere fodfæste.

Forskellen i brug af *den* hhv. *det* i denne sammenhæng kan dog ligge anderledes end skitseret hos Diderichsen. Fx viser Ella Jensen (1956:18), at udsagn vedr. *is* som stof, masse, i midtøstjysk ikke bæres af neutrums-, men af fælleskønsformen: *isen kan bære*, mens neutrumsreferencen *det is* – og i øvrigt en særlig neutrumbestemthedsform, *iset* – bruges om ”den Is, man tog fra Dammen til Brug for Mejeriet”. Pronomenet *det* i *det is* her svarer til, hvad Diderichsen (1962:92) betegner som ”substantivisk mængdeled” (i sætningen ”tør det Mælk op”); i JO er det behandlet som et demonstrativt pronomen, jf. artiklen 2. *den 1*. Ella Jensen (1956:18 f.) giver to gode oversigter over fælleskønsord, som i midtøstjysk kan omtales med *det* som demonstrativt pronomen, og som man derfor også kan referere til med brug af *det*. Den første gælder substantiver, der har fælleskøns bestemte artikel, men alligevel omtales med neutrumspronomen, fx *ulden - det uld*, *havren - det havre*; desuden enkelte, som yderligere (mere eller mindre sikkert) har bestemt artikel neutrum, fx *maden - det mad - maj't* (= maden, direkte oversat: madet), *kalken - det kalk - kalket*; i alt ca. 20 substantiver i denne opregning. Den anden oversigt omfatter ca. 10 substantiver, der er fælleskøn i rigsmålet, men i dialekten kun findes som neutrum, fx ”hør” og ”silke”, der altså omtales som: *det hør - hørret*, *det silke - silket* (udtaleformer: *selki - selkiet*).

3. Pronomenet *den* refererende til person

Normalt vil man i nutidigt rigsmål opfatte brug af pronomenet *den* om en person som umulig eller i hvert fald groft nedsættende; men ordet har tidligere kunnet anvendes mere neutralt som personreference, jf. eksempler fra Holberg under *den 1* i ODS. En lignende anvendelse, men lidt eller temmelig nedsættende, findes stadig i dialekterne, fx i nordvestjysk: *var du dig* (= tag dig i agt) *for hende*, *den sladrer rundt omkring*, hvor den neutrale pronomenbrug ville være: *hun sladrer* (etc.). I JO er dette forhold behandlet i artiklen 1. *den* betydning 2.4, idet betydning 2 generelt angår brug af pronomenet *den* ”om person, man ikke (i den givne sammenhæng) tænker på som han- eller hunkønsvæsen”. Der har herunder kunnet udskilles 5 andre, neutrale eller nogenlunde neutrale, anvendelser af *den* om person. Dels kan *den* referere til personer eller skikkelser, man ikke kan skelne klart eller ikke kender; dels kan pronomenet referere til børn, tjenestefolk og – i

det mindste spøgende – ægtefælle; endvidere til en person i en given, mere generel gruppe (betydning 2.6), fx: *æ landmand den er aldrig fri* = landmanden han har aldrig fri (Sønderjylland). Fra betydning 2.4 kan tilføjes, at man ved brug af *det* i stedet for *de* (og *dem*) kan udtrykke sig ekstra nedladende: *en* (= man) *må jo helst lade det få hinaant, inden det gør noget andet galt*, hedder det i et let omskrevet Aakjær-citat, hvor *det* betegner ”de unge mennesker” snarest som en slags stofneutrum, ”det selvrådige pak” el. lign., og hvor *hinaant* er en dialektal neutrums-sideform (direkte omsat: *hinandet*) af pronomenet *hinanden*, jf. artiklen *hinanden* i JO.

4. Særlige anvendelser af pronomenet *de*

4.1 I betydningen ”man”

I personsammenhæng bruges i almindelighed pronomenet *de* om andre, som den talende har eller lægger en vis afstand til, delvis svarende til rigsmålets *man*; denne ”ekskluderende” anvendelse behandles i JO i artiklen *1. de*, betydning 2. Her anføres bl.a. sætningen: *hun er så nervøs, de kalder det*, hvor *de* refererer til købstadfolk i modsætning til landbefolkningen. Men *de* kan også bruges om en større gruppe, der indbefatter den talende selv, hvilket betydning 3 i *1. de* giver eksempler på, herunder (let omskrevet): *Ligesom de rober i Skovi for de Svar*, der af kilden oversættes til talemåden: ”Som Man raaber i Skoven faar man Svar” (Samsø). I stedet for denne ”inkluderende” brug af *de* anvendes dog antagelig oftest pronomenet *en* med samme funktion, fx i talemåden: *En har ikke fred længere end sin nabo vil* = man har ikke fred længere end ens nabo vil (Midtvestjylland).

4.2 I referencer til ”stof-pluralis”-substantiver

Parallelt med brugen af pronomenet *det* ved stofneutrum-substantiver (afsnit 2) har man i jysk brugen af *de* ved substantiver af såkaldt ”stof-pluralis”, dvs. stofnavne mv., der har singula-risform, men opfattes som pluralis. Dette fremgår bl.a. af, at tilknyttede adjektiver og pronomener er bøjet i pluralis, så der dels siges fx *nogle gode grød* og *flere suppe* (i stedet for *god grød* og *mere suppe*), dels bruges *de* som både demonstrativt og refererende pronomener i stedet for *den* el. *det*, fx: *de vælling er for tynde* og *tjæren de er for stive*. Som det ses, kan betegnelser for visse madretter og tyktflydende væsker være

stofpluralis, jf. også en sætning fra en båndoptagelse i Midtøstjylland: *hvem skal betale de olie*, hvor rigsmålet ville have *den olie*. Forholdet er tidligere nævnt i forbifarten dels i Kort etc. (1898-1912:159), dels hos Diderichsen (1962:100), hvor det betegnes som et ”ejendommeligt Sammenfald af Kollektiv og Pluralis”. Inden for de seneste år er det udførligt behandlet af mig i et par artikler; her har jeg kortlagt de områder, hvor de pågældende substantiver opfattes som stofpluralis, ud fra bl.a. brugen af *de* som demonstrativt og refererende pronomen ved tilsyneladende singularisformer.

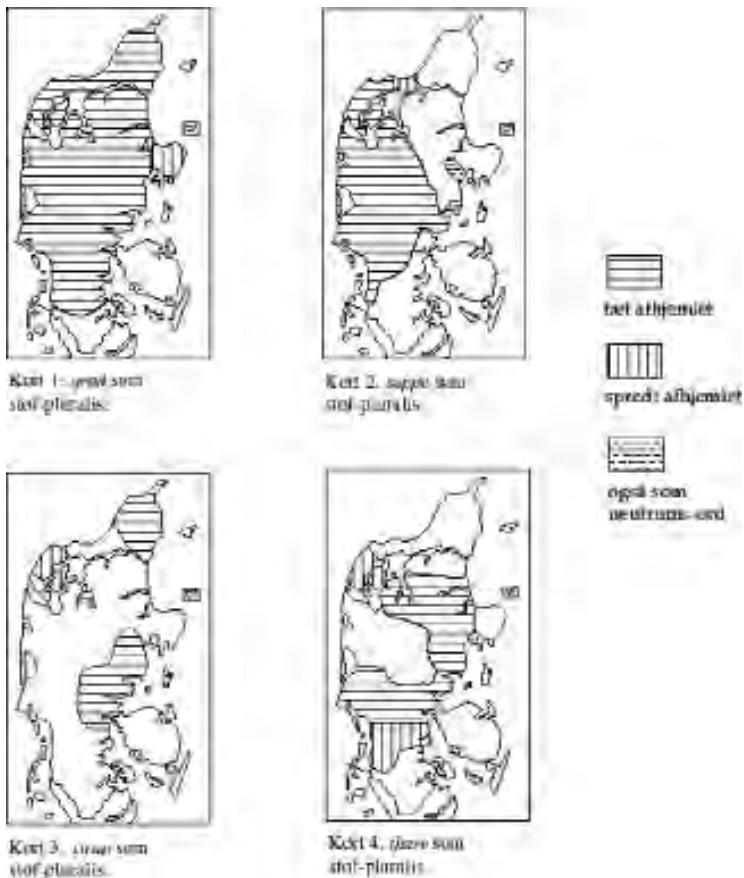

Fig. 2. Udbredelsesområder for stofpluralis-opfattelsen af 4 substantiver (jf. Arboe 2003:236).

Som det ses, varierer udbredelsen af ordet behandlet som stofpluralis stærkt fra det ene substantiv til det andet i gruppen. På kort 2 bemærkes desuden, at substantivet *suppe* kan være stof-NEUTRUM, jf. *det Suppe* (Jensen 1956:18). Den videste udbredelse af stofpluralis-opfattelsen ses her ved subst. *grød*: hele Jylland nord for rigsgrænsen. Blicher giver et godt eksempel i en omtale af soldaters indkvartering, her om-sat til tilnærmet rigsmål: *vor nætter* (dvs. aftensmad, middag, egentlig subst. ”nadver”) *det var ikke andet end boghvedegrød, og de var fattige* (dvs. ringe), *og der var ikke andet end noget sølle blåsur mælk at dyppe dem i* (Blicher 1842:40). Her ses brug af både ubøjet og bøjet form af pronomenet: *boghvedegrød ... de*, henholdsvis *dyppe dem*. Også visse substantiver, der betegner andet end madretter og mere eller mindre tyktflydende substanser, opfattes i bestemte områder som stofpluralis og omtales med brug af *de, dem*. Det gælder især betegnelser for findelt faststof: *aske, hakkelse, klid* m.fl., jf. en sætning som: *hakkelsen de måtte ikke være for lange* (Vendsyssel). Tilsvarende kan nævnes sætningen: *de havsand de hentede mændene nede på stranden* (Anholt), hvor *de* i begge tilfælde udtales *di* og altså klart markerer pluralis; her ses desuden det særforhold, at nominativformen *de* kan erstatte akkusativformen *dem*: de fleste andre dialekter ville bruge *dem* som genoptagende pronomenet: *dem hentede mændene* (etc.). Fra samme sted kan videre gives et eksempel på, at også pronomemet *disse* kan bruges i forbindelse med et stofpluralis-substantiv: *det skulle de* (dvs. kørne)*jo have, disse her marehalm at æde om aftenen*; syntaksen her skyldes formentlig, at eksemplet stammer fra talesprog (båndoptagelse).

Afslutning

I ovenstående er demonstreret nogle af de særlige anvendelser af 3.persons-pronomenerne *han, hun, den, det* og *de*, som vi har registreret under redaktionen af Jysk Ordbog, men som måske let kan overses blandt de mange andre betydninger og underbetydninger i den endelige udgave af de pågældende, meget omfattende ordbogsartikler. Det er en konstant udfordring at opdage sådanne særlige anvendelser og forsøge at indplacere dem systematisk overskueligt.

Litteratur

- Arboe, Torben (2003) Jyske kollektivformer – ”stof-pluralis”. *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus:235-247.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1966) *Gammeldansk Grammatik* 3. København: J.H. Schultz.
- Blicher, St.St. (1842) *E Bindstouw*. Randers: J.M. Elmenhoff.
- Diderichsen, Paul (1962 (1946)) *Elementær dansk Grammatik*. 3. udg. København: Gyldendal.
- Espegaard, Arne (1972-74) *Vendsysselsk Ordbog* 1-4. Hjørring: Vendsyssel Tidendes forlag.
- Hald, Kristian (1927) Sproget paa Mols i 1763. Af E.G. Begtrup's Beskrivelse over Kalø Amt. *Danske Folkemaal* 1. København: J.H. Schultz:42-45.
- Jensen, Ella (1956) *Houlbjergmålets Bøjningslære*. København: J.H. Schultz.
- JO = *Jysk Ordbog*. www.jyskordbog.dk. Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet; p.t. afsnit A-Hæ.
- Kort etc. = Bennike, Valdemar & Marius Kristensen (1898-1912) *Kort over de danske Folkemaal* (1898-1912). København: Gyldendal.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog* 1-28 (1918-1956). København: Gyldendal.
- ØMO = *Ømålsordbogen* 1 ff. (1992 ff.). Afdeling for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet. København: C.A. Reitzel.

Hvad skal morfemer til for? Om morfologiens rolle i dansk ordgenkendelse

Laura Winther Balling
Aarhus Universitet og Copenhagen Business School

1. Indledning

Et fascinerende aspekt af vores evne til at forstå sprog er ordgenkendelsens hastighed og effektivitet: I almindelig tale kan vi genkende to til tre ord i sekundet (Levelt 1989:22) uden at lave ret mange fejl, selvom vi skal identificere hvert ord i et ordforråd på op til 150.000 ord (Harley 2008:7). På den baggrund synes det naturligt at spørgsmålet om hvordan ord genkendes og huskes, står centralt i psykolingvistikken. En tilgang til dette spørgsmål fokuserer på morfologiens rolle. Denne artikel beskriver en forståelse af morfologisk struktur som gavnlig for ordgenkendelsen og præsenterer resultater af tre reaktionstidseksperimenter på dansk der bekræfter denne forståelse.

2. Baggrund

Morfologiens rolle i ordgenkendelsen er kontroversiel. Nogle forskere (f.eks. Taft & Forster 1975) argumenterer for at morfologisk komplekse ord altid genkendes via mentale repræsentationer af deres morfemer, i den såkaldte *full-parsing* model for morfologisk processering. Hvis et komplekst ord som f.eks. *glemsom* genkendes via repræsentationer af morfemerne *glem-* og *-som*, spares der plads i ordhukommelsen fordi begge morfemer også optræder i mange andre ord. Rationalet er altså at mange ord kan repræsenteres mentalt med relativt få morfemer. Til gengæld kræver morfembaseret genkendelse relativt mange processeringsressourcer fordi de enkelte morfemer først skal genkendes individuelt og derefter forstås samlet. I modsætning til Taft og Forster argumenterer f.eks. Butterworth (1983) for at morfologisk komplekse ord repræsenteres som hele ord i ordhukommelsen, akkurat som simple ord. Hel-ordsrepræsentationen kræver plads i

ordhukommelsen men sparer processeringsressourcer fordi opdeling i morfemer og efterfølgende rekombination undgås. Nyere versioner af denne såkaldte *full-listing* hypotese er baseret på connectionistiske modeller som genkender simple og komplekse ord ved hjælp af den samme associative mekanisme (se f.eks. Joanisse & Seidenberg 1999, Seidenberg & Gonnerman 2000).

Full-parsing og *full-listing* udgør yderpositionerne på et kontinuum af modeller for morfologisk processing. Mellem disse yderpositioner er der en række forskellige hybridmodeller der opererer med både morfem- og helordsbaseret genkendelse. De dominerende hybridmodeller er dobbeltrutemodellerne der omfatter to genkendelsesruter: én baseret på hel-ordsrepræsentationer og én på morfemer. Ruterne kan operere konsekutivt (Caramazza et al. 1988) eller samtidig i konkurrence (Schreuder & Baayen 1995) eller interaktion (Wurm 1997, Pollatsek et al. 2003). Balancen mellem ruterne afgøres blandt andet af ords og morfemers korpusfrekvens, af de komplekse ords semantiske gennemsigtighed og af affiksers produktivitet.

Fælles for alle modellerne er at de defineres i forhold til en binær kontrast mellem brug af plads i hukommelsen og brug af processeringsressourcer, men den binære kontrast er psykologisk uplausibel på flere måder: Sproget er kendetegnet af omfattende redundans (Pinker & Jackendoff 2005) og af gennemgribende parallel processing (McQueen & Cutler 2001), og talrige eksperimenter viser at både morfem- og helordsrelateret information påvirker genkendelsen af morfologisk komplekse ord (se f.eks. Wurm 1997, Baayen et al. 2007). Dette tyder på at morfologiens rolle i ordgenkendelsen ikke primært skal forstås på basis af en enten-eller kontrast mellem plads og processeringsressourcer. I stedet argumenterer Libben (2006) for at ordgenkendelsen involverer alle tilgængelige typer information hvorved muligheden for korrekt genkendelse maksimeres. Hvis processingen af morfologisk komplekse ord på en gang inddrager morfem- og helordsinformation, bliver ordgenkendelsen mere robust og effektiv, og morfologien kan spille en gavnlig rolle for ordgenkendelsen. En sådan definition af morfologiens funktionalitet er i overensstemmelse med visse dobbeltrutemodeller, men forudsætter samspil mellem genkendelsesruterne.

Hvad skal morfemer til for?

Denne forståelse af morfologiens funktionalitet kan testes eksperimentelt ved at sammenligne genkendelsen af morfologisk simple og komplekse ord: Hvis komplekse ord genkendes langsommere end ellers tilsvarende simple ord, tyder det på at de komplekse ord genkendes ved hjælp af en anden strategi end de simple ord, og at denne strategi kræver mere processeringstid. Hvis komplekse og simple ord genkendes lige hurtigt, indikerer det at de genkendes på samme måde. Hvis komplekse ord derimod genkendes hurtigere end simple ord, er det evidens for at den morfologiske struktur er gavnlige for ordgenkendelsen. Tre eksperimenter der sammenligner genkendelsen af simple og komplekse ord, er beskrevet i de følgende afsnit. Disse eksperimenter undersøger også effekter af morfem- og helordsrelaterede variabler på ordgenkendelsen.

3. Eksperimentel metode

I psykolingvistiske eksperimenter studeres ordgenkendelse typisk ved at man undersøger effekterne af forskellige karakteristika ved nogle udvalgte ord på den tid det tager forsøgspersoner at genkende disse ord. En udbredt metode, som også er brugt i de nærværende eksperimenter, er *lexical decision* hvor voksne forsøgspersoner lytter til en blanding af ord og vrøvleord og tager stilling til om de genkender hver enkel sekvens som et ord eller ej. Den primære afhængige variabel er hvor lang tid det tager forsøgspersonerne at trykke på en ja-knap for at signalere at de genkender et ord; sekundært analyseres også svarkorrektheden, men det er en langt mere unuanceret variabel. Vrøvleordene analyseres som regel ikke, men er nødvendige for at forsøgspersonerne kan foretage en leksikalsk beslutning for ordene.

Traditionelt bruger psykolingvistiske eksperimenter faktorielle designs som fokuserer på effekten af en enkelt eller nogle få uafhængige variabler, mens alle andre potentielt relevante variabler kontrolleres. Hvis man f.eks. vil undersøge effekten af ordtype i et faktorielt eksperiment, er det nødvendigt at matche en gruppe af simple med en gruppe af komplekse ord i forhold til variabler som ordfrekvens og længde, enten ved at vælge relativt korte og højfrekvente komplekse ord eller relativt lange og lavfrekvente simple ord. Denne matchning er nødvendig for det faktorielle design, men gør at ordene

ikke nødvendigvis er repræsentative for ordforrådet. Udover sådanne lingvistiske problemer er der alvorlige statistiske problemer ved denne tilgang (se Balling 2008b for en diskussion af de mest kritiske problemer). I stedet er regressionsdesign ved at vinde frem inden for psykolingvistikken (se f.eks. Balota et al. 2004). Regressionsdesign er langt mere informative fordi man på én gang kan undersøge effekten af flere forskellige uafhængige variabler på den samme afhængige variabel i stedet for, som i faktorielle design, at undersøge en enkelt og kontrollere alle andre relevante uafhængige variabler.

Afsnit 4 beskriver resultaterne af tre *lexical decision* eksperimenter på dansk. Eksperiment 1 omfattede både en auditiv (Eksperiment 1a) og en visuel version (Eksperiment 1b). I Eksperiment 1a lyttede 21 forsøgspersoner til 250 danske ord og et tilsvarende antal vrøvleord. Der var 125 derivede ord med to morfemer, både suffigerede og præfigerede ord. Disse blev sammenlignet med 110 simple ord.¹ I Eksperiment 1b blev de samme ord og vrøvleord præsenteret visuelt for 20 forsøgspersoner. I analyserne er seks ord fjernet pga. fejlratet over 30 %. Eksperiment 2 omfattede 90 derivede, 70 flekterede og 72 simple ord, og et tilsvarende antal vrøvleord; disse blev præsenteret auditivt for 22 forsøgspersoner. Fire ord blev fjernet fra analyserne pga. høje fejlratet og andre problemer. Detaljer om design og analyser findes i Balling 2008a:kapitel 5 og 6.

Vrøvleordene blev konstrueret ved at ændre et til tre fonemer eller bogstaver i hvert af de rigtige ord, f.eks. blev vrøvleordet *benævle* konstrueret på basis af det rigtige ord *benægte*. De komplekse ords affikser blev bevaret på vrøvleordene, således at affikserne på de rigtige ord ikke alene kunne gøre at disse kunne kategoriseres som ord, men at hele ordet måtte processeres før en beslutning kunne tages. Vrøvleordene analyseres ikke.

Begge eksperimenter bruger lineære *mixed-effects* regressionsmodeller (Bates et al. 2008) til de statistiske analyser. Diskussionen i afsnit 4 fokuserer på effekter af forskelle på forskellige typer danske ord og af ords og morfemers frekvens i en kombination af *Korpus 90* og *Korpus 2000*. De samme analyser inkluderer imidlertid også en række andre variabler som er vist i tabel 1 og 2. Nogle af disse

¹ Infinitivformer af verber kategoriseres som simple, i overensstemmelse med Basbølls (2003) argument om at schwaet i konsonantfinale rødders infinitiv er prosodisk motiveret.

Hvad skal morfemer til for?

variabler siger noget om ordgenkendelsen, men er ikke snævert relevante for diskussionen af morfologiens funktionalitet; det gælder f.eks. de forskellige *Uniqueness Points* (UP'er) som fungerer som indikatorer for leksikalsk konkurrence. Et UP defineres som det fonem hvor et ord adskiller sig fra alle andre ord i sproget; de to UP'er der nævnes i tabel 1 er de punkter i hvert ord hvor ordet adskiller sig fra hhv. urelaterede (UP1) og relaterede (komplekst UP) ord (se Balling & Baayen 2008). Andre af de variabler der er inkluderet i analyserne, er mere kontrolorienterede; disse har primært at gøre med ordenes eksperimentelle kontekst og omfatter reaktionstid og korrekthed på de foregående ord/vrøveord og ordenes og affiksernes position i eksperimentet. Tabel 1 viser effekterne i analyserne af alle ord i Eksperiment 1a, 1b og 2; tabel 2 de effekter der var signifikante i analyserne af de komplekse ord i eksperimenterne.

EFFEKT	EKSP. 1A	EKSP. 1B	EKSP. 2
ORDTYPE	Ja (komplekse hurtigst)	Ja (komplekse hurtigst)	Ja (komplekse hurtigst)
ORDKLASSE	Nej	Nej	Ja (Adj. hurtigst)
HELORDSFREKVENNS	Gavnlig	Gavnlig	Gavnlig
MORFOLOGISK FAMILIE	Hæmmende	Gavnlig (non-lineær)	Nej
FORTSÆTTELSIFORMER	Nej	Gavnlig	Nej
UNIQUENESS POINT (UP) 1	Hæmmende (non-lineær for simple)	Hæmmende (kun komplekse)	Hæmmende (non-lineær)
KOMPLEKST UP	Hæmmende	Nej	Hæmmende
ORDVARIGHED/-LÆNGDE	Hæmmende	Hæmmende	Hæmmende
REAKTIONSTIDER TIL FOREGÅENDE ORD/VRØVLEORD	Ja	Ja	Ja
KORREKTHED PÅ FOREGÅENDE	Nej	Ja	Ja
POSITION I EKSPERIMENT	Ja	Nej	Nej
REPETITION AF AFFIKS	Nej	Nej	Ja

Tabel 1: Variabler testet i analyserne af alle ord fra Eksperiment 1a, 1b og 2. Non-signifikante effekter er ikke inkluderet i den endelige analyse for det givne eksperiment. 'Gavnlig' refererer til effekter hvor højere værdier korrelerer med kortere reaktionstid, 'Hæmmende' til effekter hvor højere værdier korrelerer med længere reaktionstid.

Udover de forskellige såkaldte *fixed effects* som er opført i tabel 1 og 2, inkluderer analyserne også *random effects* for ord, forsøgspersoner og for forsøgspersonernes individuelle frekvenseffekter. *Random effects* er effekter af variabler som ikke kontrolleres eksperimentelt, men derimod er baseret på tilfældig udvælgelse fra en population.

EFFEKT	EKSP. 1A	EKSP. 1B	EKSP. 2
ORDTYPE	Ja (<i>Suffigerede hurtigst</i>)	Nej	Nej
HELORDSFREKVENNS	Interaktion med rodfrekvens	Gavnlig	Interaktion med affiksfrekvens & køn
RODFREKVENNS	Interaktion med helordsfrekvens	Gavnlig	Nej
AFFIKSFREKVENNS	Nej	Nej	Interaktion med helordsfrekvens & køn
MORFOLOGISK FAMILIE	Hæmmende	Gavnlig (<i>non-lineær</i>)	Gavnlig
FORTSÆTTELSEFORMER	Gavnlig	Gavnlig	Nej
SEMANTISK GENNEMSIGTIGHED	NA	NA	Gavnlig
UNIQUENESS POINT (UP) 1	Hæmmende (<i>non-lineær for simple</i>)	Hæmmende	Hæmmende
KOMPLEKST UP	Hæmmende	Nej	Hæmmende (<i>non-lineær</i>)
ORDVARIGHED/-LÆNGDE	Nej	Hæmmende	Hæmmende
MORFEMGRÆNSENS BIGRAMFREKVENNS	Nej	Hæmmende	Nej
REAKTIONSTIDER TIL FOREGÅENDE ORD/VRØVLEORD	Ja	Ja	Ja
KORREKTHED PÅ FOREGÅENDE	Nej	Ja	Ja
POSITION I EKSPERIMENT	Ja	Nej	Nej
REPETITION AF AFFIKS	Nej	Nej	Ja

Tabel 2: Variabler inkluderet eller testet i analyserne af komplekse ord fra Eksperiment 1a, 1b og 2.

4. Resultater

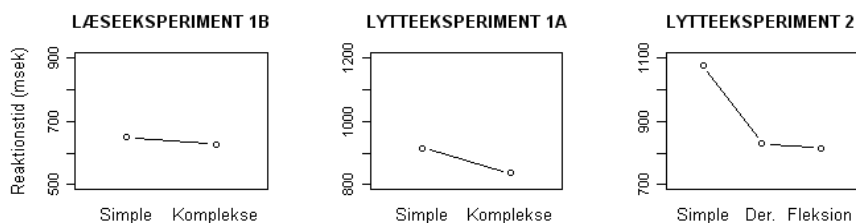
4.1 Simple og komplekse ord

Hvis morfologien har en gavnlig effekt på ordgenkendelsen, må man

Hvad skal morfemer til for?

forvente at morfologisk komplekse ord alt andet lige er nemmere at genkende end simple ord. Alt andet er imidlertid ikke normalt lige: Morfologisk komplekse ord er f.eks. generelt længere og mindre frekvente end simple ord. Begge de to faktorer korrelerer normalt med længere genkendelsestid, men i regressionsanalyser kan variabler som længde og frekvens som nævnt kontrolleres statistisk ved at de inkluderes i analysen.

Både i Eksperiment 1 og 2 er de rå genkendelsestider gennemsnitligt kortere for simple ord end for komplekse ord, fordi ordene varierer i f.eks. frekvens og længde. Når der tages højde for disse og andre faktorer (se tabel 1), er der imidlertid en klar fordel for de komplekse ord: De genkendes signifikant hurtigere end de simple ord i både læse- og lytteeksperimenter. Figur 1 viser fordelene for de komplekse ord når alle andre variabler i analysen holdes konstant på deres median. Udover den overordnede fordel for de komplekse ord viser figur 1 at fordelene er størst i Eksperiment 2 hvor de komplekse ord var suffigerede, end i Eksperiment 1a og 1b hvor de komplekse ord var en blanding af suffigerede og præfigerede ord. Både i Eksperiment 1a og 1b var der interaktioner mellem ordtypevariablen og andre variabler i analysen som af pladshensyn ikke diskuteres her (se i stedet i Balling 2008a: kapitel 5), men det overordnede resultat af Eksperiment 1a og 1b er en fordel for de komplekse ord som illustreret i figur 1. Den enkle sammenligning mellem simple og komplekse ord bekræfter altså ideen om at morfologisk struktur gavner ordgenkendelsen.

Figur 1: Effekter af ordtype i de tre eksperimenter, når alle andre relevante variabler holdes konstant på deres median.

Forskellen mellem flekterede og deriverede ord i Eksperiment 2, vist i det højre panel i figur 1, er lille og ikke signifikant, når alle ord inkluderes i analysen. I analysen af de komplekse ord alene, hvor effekten af de komplekse ords semantiske gennemsigtighed kunne kontrolleres, var der heller ingen forskel på deriverede og flekterede ord. Dette resultat er problematisk for modeller der opererer med en kategorisk forskel mellem regelmæssig og uregelmæssig morfologi (f.eks. Pinker & Ullman 2002; se diskussion i Balling & Baayen 2008).

4.2 Morfem- og helordsfrekvenser

Når effekterne af hhv. morfem- og helordsfrekvenser skal sammenlignes, er kun de morfologisk komplekse ord relevante. Denne sammenligning er derfor baseret på et andet sæt analyser end sammenligningen af de simple og de komplekse ord ovenfor, nemlig analyser der er begrænset til de morfologisk komplekse ord, men som til gengæld inkluderer flere variabler.

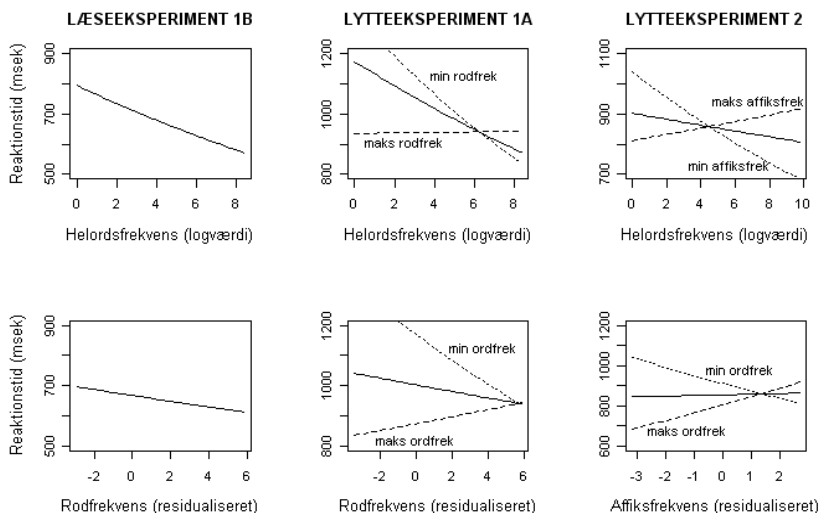
Tabel 2 viser de signifikante effekter i analyserne af de komplekse ord i de forskellige eksperimenter.

Frekvens effekter spiller en central rolle i studiet af morfologisk processering. Hvis der observeres effekter af helordsfrekvens – altså en effekt af frekvensen af *glemsom* på genkendelsen af *glemsom* – tolkes det traditionelt som evidens for helordsrepræsentationer i ordhukommelsen. Modsat forstås effekter af rod frekvens – altså en effekt af frekvensen af roden *glem* på genkendelsen af det komplekse ord *glemsom* – som tegn på morfembaseret genkendelse. I begge tilfælde gælder det at højere frekvens resulterer i hurtigere genkendelse. Hvis der observeres effekter af enten helords- eller rod frekvens, passer det fint med den binære kontrast mellem plads og processering. Samtidige effekter af de to frekvenser er problematiske for den binære kontrast, men bekræfter hypotesen om at både helords- og morfeminformation påvirker genkendelsen af komplekse ord og bidrager til den hurtigere genkendelse af disse.

I de nærværende danske eksperimenter er der klare effekter af både helords- og forskellige morfemfrekvenser og i Eksperiment 1a

Hvad skal morfemer til for?

og 2 desuden interaktioner mellem de forskellige frekvenseffekter. Resultaterne af læseeksperimentet, Eksperiment 1b, er de enkleste: Her var der signifikante effekter af både helords- og rodfrekvens. Et komplekst ord som *glemsom* påvirkes altså både af frekvensen af *glemsom* (helordsfrekvensen) og af frekvensen af roden *glem* og dens bøjningsformer (rodfrekvensen) – jo højere helordsfrekvens og jo højere rodfrekvens et ord har, des hurtigere genkendes det. Begge frekvenseffekter er illustreret i den venstre kolonne i figur 2.² Figuren viser at både helords- og morfeminformation påvirker den visuelle genkendelse.

Figur 2: Effekter af helordsfrekvens i den øverste række og morfemfrekvenser i den nederste række, for Eksperiment 1b i den venstre kolonne, Eksperiment 1a i den midterste kolonne og Eksperiment 2 i den højre kolonne. Panelerne i midten og til højre viser interaktionen mellem helords- og morfemfrekvenser.

² I illustrationerne i fig. 1 og i alle analyserne er helordsfrekvensen logaritmisk transformeret for at gøre variabelens distribution mere normal. Morfemfrekvenserne er residualiseret fra helordsfrekvensen for at udelukke at resultaterne udelukkende skyldes den naturlige korrelation mellem de to variabler. Begge transformationer gør analyserne mere pålidelige, omend figurerne bliver vanskeligere at fortolke; i alle tilfælde svarer en højere værdi på den relevante variabel dog til en højere korpusfrekvens for ordet eller morfemet.

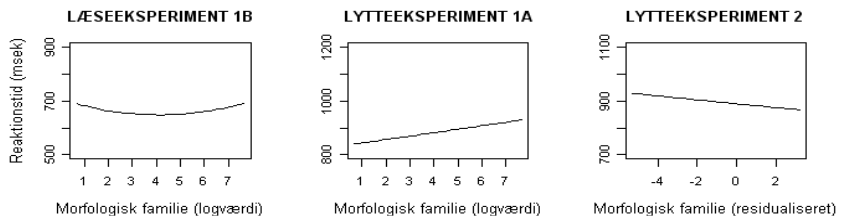
Frekvens effekterne er mere komplekse i de to lytteeksperimenter 1a og 2: I Eksperiment 1a ses en interaktion mellem helordsfrekvens og rodfrekvens og i Eksperiment 2 en interaktion mellem helordsfrekvens og affiksfrekvens. Interaktionerne er bemærkelsesværdigt ens: I begge tilfælde er det primært en interaktion mellem helordsfrekvens og frekvensen af ords andet morfem (roden for de præfigerede ord som udgjorde flertallet af de komplekse ord i Eksperiment 1a, og affikset for de udelukkende suffigerede ord i Eksperiment 2). Interaktionens retning er også den samme, som det fremgår af panelerne i midten og til højre i figur 2. Helordsfrekvens effekterne ses i den øverste række: Her viser linierne der består af prikker, relativt stærke gavnlige effekter af helordsfrekvens for komplekse ord med lav rodfrekvens (i Eksperiment 1a) og lav affiksfrekvens (i Eksperiment 2). De stiplede linier viser at der er ingen eller en svag hæmmende effekt af helordsfrekvens for ord med høj rodfrekvens (Eksperiment 1a) eller høj affiksfrekvens (Eksperiment 2). Omvendt viser panelerne i den nederste række at morfemfrekvensen kun er gavnlig hvis helordsfrekvensen er lav (prikker), mens den er hæmmende når helordsfrekvensen er høj (stiplet). De sorte linier viser effekterne af hver frekvens når den anden frekvens holdes konstant på sin median. Overordnet er der også i lytteeksperimenterne gavnlige effekter af både helords- og morfemfrekvenser, men hvis begge frekvenser er høje, forsvinder denne gavnlige effekt. Hvis det antages at effekter af helordsfrekvens er tegn på helordsbaseret processering og effekter af morfemfrekvens tegn på morfembaseret processering, indikerer interaktionen at der opstår konkurrence mellem de to processer når begge er meget aktive. Fordelen ved at kunne trække på både helords- og morfemrelateret information gælder for langt de fleste morfologisk komplekse ord, men altså tilsyneladende kun op til en vis grænse.

Analyserne af Eksperiment 2 viste forskellige frekvens effekter for mænd og kvinder, med mere udtalte effekter for kvinder, formentlig pga. kvinders bedre ordhukommelse (se Kimura 1999). Det midterste højre og nederste højre panel i figur 2 viser effekterne for de kvindelige forsøgspersoner. Denne forskel er af pladshensyn ikke videre illustreret eller diskuteret her; der henvises i stedet til Balling & Baayen (2008).

4.3 Morfologiske familier

En anden mulig måde hvorpå morfologiens funktionalitet kunne komme til udtryk, er i effekter af morfologisk familie, defineret som det antal deriverede ord og komposita i et korpus som indeholder et ords rod (Schreuder & Baayen 1997). For eksempel består den morfologiske familie for *glemsom* af de 32 derivater og komposita i *Korpus 90* og *Korpus 2000* der indeholder roden *glem*, mens familien for *hus* består af de derivater og komposita der indeholder *hus*. Der er fundet gavnlige effekter af morfologisk familie på ordgenkendelse på mange forskellige sprog, f.eks. hollandsk, finsk og hebræisk (Moscoso del Prado Martín et al. 2004), således at ord med flere familiemedlemmer genkendes hurtigere. I de fleste tilfælde er det familiens type – snarere end dens tokenfrekvens der har en signifikant effekt.

På baggrund af litteraturen er familieeffekterne i de danske eksperimenter (illustreret i figur 3) overraskende – og overraskende blandede: Det visuelle Eksperiment 1b viste en non-lineær effekt af familie med gavnlige effekter op til en vis grænse og hæmmende effekter over en familiestørrelse på omkring 150 medlemmer. I den auditive version af Eksperiment 1, som omfattede de samme ord, var familieeffekten udelukkende hæmmende, således at ord med større familier tog længere tid at genkende. Eksperiment 2 viste gavnlige effekter af større familier, men kun for de komplekse ord i eksperimentet. Et tredje lytteeksperiment viste slet ingen effekter af denne familievariabel (se Balling 2008a: kapitel 7).

Figur 3: Effekter af morfologisk familie i de tre eksperimenter. Den højre panel omfatter kun de komplekse ord i Eksperiment 2. Her er familieeffekten residualiseret fra semantisk gennemsigthed.

Familieeffekten i Eksperiment 1b er meget lig resultater rapporteret for engelsk af Baayen et al. (2006) og for hollandsk af Tabak et al. (2005), som viser at de morfologiske relationer er grundlæggende gavnlige, men at en stor masse af aktiverede familiemedlemmer kan virke forstyrrende på genkendelsen. De modstridende resultater fra de to lytteeksperimenter er umiddelbart mere problematiske, navnlig den hæmmende familieeffekt i Eksperiment 1a. I analyserne viser det sig dog at familieeffekterne påvirkes af rodens (som jo er det morfem som er fælles for familien) position i ordet: Når roden kan behandles tidligt i ordprocesseringen – enten fordi ordet er suffigeret som i lytteeksperiment 2 eller fordi ordet læses i én fiksering som formentlig er tilfældet for flertallet af ordene i læseeksperiment 1b – er familieeffekten gavnlig. Når roden processeres efter et præfiks, som den gør for flertallet af de komplekse ord i Eksperiment 1a, kan den fulde familie have en hæmmende effekt, formentlig fordi mange familiemedlemmer mismatcher målordet. Derimod påvirkes den auditive genkendelse i Eksperiment 1a positivt af antallet af fortsættelsesformer, de medlemmer af familien der overlapper med målordet fra dets begyndelse.

5. Konklusion

Resultaterne af de danske reaktionstidseksperimenter demonstrerer morfologiens funktionalitet på flere måder: Helt overordnet genkendes morfologisk komplekse ord alt andet lige hurtigere end simple ord. Dette skyldes formentlig at de komplekse ord kan trække på flere informationskilder, nemlig både på helords- og morfemrelateret information. At både ord og morfemer påvirker genkendelsen af de komplekse ord, viser sig også i analysen af de forskellige frekvens-effekter: Generelt gør både høj helords- og høj morfemfrekvens et ord nemmere at genkende, men i auditiv ordgenkendelse kan der dog opstå konkurrence mellem de to processer hvis begge er meget aktive. Endelig kan morfologien have en gavnlig effekt på ordgenkendelsen i form af hurtigere genkendelse af ord med store morfologiske familier; dette gælder dog kun op til en vis grænse og primært når roden tidligt i genkendelsen. I ord hvor dette ikke er tilfældet, kan den almindelige familievariabel have en hæmmende effekt, mens en gavnlig effekt

observeres for ord der har mange fortsættelsesformer. Tilsammen viser resultaterne at morfologien spiller en gavnlig rolle i ordgenkendelse og ordhukommelse, en gavnlig rolle der beskrives bedst af en interaktiv dobbeltrutemodell. Denne gavnlige effekt på ordgenkendelsen bidrager til morfologiens nytteværdi og dermed formentlig til dens berettigelse på dansk og andre sprog.

Litteratur

Baayen, R. Harald et al. (2006) Morphological influences on the recognition of monosyllabic monomorphemic words. *Journal of Memory and Language*, nr. 55:290-313.

Baayen, R. Harald et al. (2007) Lexical Dynamics for Low-Frequency Complex Words: A Regression Study Across Tasks and Modalities. *The Mental Lexicon*, nr. 2:419-463.

Balling, Laura W. (2008a) *Morphological Effects in Danish Auditory Word Recognition*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

Balling, Laura W. (2008b) A brief introduction to regression designs and mixed-effects modelling by a recent convert. *Copenhagen Studies in Language*, nr. 36:175-192.

Balling, Laura W. & Baayen, R. Harald (2008a) Morphological effects in auditory word recognition: Evidence from Danish. *Language and Cognitive Processes*, nr. 23:1159-1190.

Balota, David A. et al. (2004) Visual Word Recognition of Single-Syllable Words. *Journal of Experimental Psychology: General*, nr. 133:283-316.

Basbøll, Hans (2003) Prosody, productivity and word structure: the stød pattern of Modern Danish. *Nordic Journal of Linguistics*, nr. 26:5-44.

Bates, Douglas M. et al. (2008) *lme4: Linear mixed-effects models using S4 classes*. R package version 0.999375-20.

Butterworth, Brian (1983) Lexical representation. *Language Production (Vol. II): Development, writing and other language processes*, ed. Brian Butterworth, London: Academic Press:257-294.

Caramazza, Alfonso et al. (1988) Lexical access and inflectional morphology. *Cognition*, nr. 28:297-332.

Harley, Trevor (2008) *The Psychology of Language. From Data to Theory*, tredje udgave, Hove & New York: Psychology Press.

Joanisse, Marc F. & Seidenberg, Mark S. (1999) Impairments in verb morphology after brain injury: a connectionist model. *Proceedings of the National Academy of Science*, nr. 96:7592-7597.

Kimura, Doreen (1999) *Sex and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press.

Levelt, Willem J.H. (1989) *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.

Libben, Gary (2006) Why Study Compound Processing? An overview of the issues. *The Representation and Processing of Compound Words*, ed. Gary Libben & Gonia Jarema, Oxford: Oxford University Press:1-22.

McQueen, James & Cutler, Anne (2001) Spoken word access procedures: An introduction. *Language and Cognitive Processes*, nr 16:469-490.

Moscoso Del Prado Martin, Fermín et al. (2004) Morphological Family Size in a Morphologically Rich Language: The Case of Finnish Compared With Dutch and Hebrew. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, nr. 30:1271-1278.

Pinker, Steven & Ullman, Michael T. (2002) The past and future of the past tense. *Trends in Cognitive Sciences*, nr. 6:456-463.

Pinker, Steven & Jackendoff, Ray (2005) The faculty of language: what's special about it? *Cognition*, nr. 95: 201-236.

Pollatsek, Alexander (2003) Modeling eye movements in reading: Extensions of the E-Z Reader model. *The mind's eye: Cognitive and applied aspects of eye movement research*, ed. Jukka Hyönä et al., Amsterdam: Elsevier:361-390.

Seidenberg, Mark S. & Gonnerman, Laura M. (2000) Explaining derivational morphology as the convergence of codes. *Trends in Cognitive Sciences*, nr. 4:353-361.

Schreuder, Rob & Baayen, R. Harald (1995) Modeling Morphological Processing. *Morphological Aspects of Language Processing*, ed. Laurie B. Feldman, Hillsdale NJ: Erlbaum:131-154.

Schreuder, Rob & Baayen, R. Harald (1997) How Complex Simplex Words Can Be. *Journal of Memory and Language*, nr. 37:118-139.

Tabak, Wieke et al. (2005) Lexical statistics and lexical processing: semantic density, information complexity, sex, and irregularity in Dutch, ed. Stephan Kepser & Marga Reis, *Linguistic evidence - Empirical, Theoretical, and Computational Perspectives*, Berlin: Mouton de Gruyter:529-555.

Taft, Marcus & Forster, Kenneth I. (1975) Lexical storage and retrieval of prefixed words. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, nr. 14:630-647.

Wurm, Lee H. (1997) Auditory Processing of Prefixed English Words Is Both Continuous and Decompositional. *Journal of Memory and Language*, nr. 37:438-461.

Når en leksikograf kaster handsken

Henning Bergenholtz
Handelshøjskolen, Aarhus Universitet

Leksikografi er ikke et lingvistisk delområde

Ordbøger har til fælles, at de er et værktøj, som i idealtilfældet er let at bruge og hurtigt kan give den ønskede oplysning, som er relevant, korrekt og forståelig for den forudsatte brugertype. De fleste trykte ordbøger er polyfunktionale og er som et slags universalværktøj beregnet til mange forskellige funktioner og flere brugertyper. Nogle få er monofunktionale, herunder den første trykte danske ordbog (Leth 1800), som var en receptionsordbog (se hertil Palfi & Bergenholtz 2007). En elektronisk multifunktionel ordbogsdatabase kan, hvis den konciperes hertil, have tilgange og præsentationsformer, så den ud fra forskellige brugertypers behov og forudsætninger kan vise artikler fra flere forskellige, hver for sig funktionsmålrettede monofunktionale ordbøger. Under forudsætning af forlagskalkulationer vil hver af disse ordbøger også kunne fremkomme i trykt form.

Leksikografi kan ganske vist ikke ses som en del af lingvistikken. Men ligesom man på en kongres om molekylærbiologi kan holde et foredrag om enkeltfænomener og disses præsentation i en molekylærbiologisk ordbog, kan et foredrag om faste vendinger i en dansk ordbog (med idiomer, ordsprog, bevingede ord og andre faste vendinger) være relevant i et lingvistisk forum. I modsætning til eksemplet med en molekylærbiologisk ordbog, hvor man normalt ikke vil frembringe helt nye videnskabelige resultater ud fra nye undersøgelser, kan det i enkelte tilfælde være anderledes i relation til en almensproglig ordbog, da videnskabelige undersøgelser her ikke altid foreligger.

Om det nu drejer sig om kendt eller ny viden, vil det altid være sådan, at man har brug for flere eksperter til udarbejdelsen af en ordbog. Til en dansk musikordbog har man fx brug for en leksikografiekspert

og en musikekspert. Leksikografieksperten skal vide noget om at koncipere og udarbejde en ordbog, musikeksperten vide mest muligt om musik og musikteori og derudover også have stor kompetence i at udtrykke sig om musik på dansk. I et helt specielt tilfælde kunne begge eksperter være repræsenteret af en og samme person. Ved en dansk molekylærbiologisk ordbog har man på tilsvarende vis brug for en leksikografiekspert og en molekylærbiologisk ekspert. I en dansk ordbog over faste vendinger har man ligeledes brug for en leksikografiekspert og en ekspert i dansk sprog. Det er dog ikke sådan, at enhver med et lingvistisk studium næsten automatisk eller efter få dages overvejelser vil være en leksikografiekspert. For leksikografi er ikke en del af lingvistikken, hvad man jo også tydeligt kan se ud fra de to eksempler med fagordbøger. Her vil det være ret besynderligt, hvis man pludselig ville klassificere en musikekspert, der har medvirket til at lave en musikordbog som lingvist. Musikfolk taler og læser ofte mange sprog, men sprogkunnen er ikke det samme som at have studeret lingvistik.

Kan det ikke være lige meget, om man tilordner leksikografien til lingvistikken eller som jeg til socialvidenskaberne? Det korte svar er: Jo! Det lidt mere præcise svar er: Jo, men kun hvis denne tilordning ikke har til følge, at leksikografiteorier og leksikografisk praksis forbliver entydigt og ensidigt leksikografisk relevant. Faktum er, at mange, ja de fleste moderne ordbøger ikke er optimale, fordi de i for høj grad bærer præg af at være lavet af og for lingvister (se hertil argumentationen og eksemplerne i Bergenholtz & Vrang 2005 og 2006). Faktum er også, at mange såkaldte metaleksikografiske bidrag langt hen af vejen ganske vist giver relevant argumentation eller relevante data for lingvister, men ikke for leksikografer. Lingvister, herunder leksikologer, laver teorier og beskrivelser med sproget som objekt og med det formål at beskrive sproget. En leksikolog kan derfor med gode argumenter beskæftige sig med ganske få verber i mange år. En leksikograf vil normalt kun have et vist antal minutter i bedste fald timer til at beskrive et ord til en ordbog, så ordbogen anfører de data, som den potentielle brugere så kan omdanne til et svar på sit spørgsmål til ordbogen. Det er således lingvistisk set yderst spændende, når Hult (2008) i en analyse af logfilerne for ”Lexin online Svenska ord”, viser at

Når en leksikograf kaster handsken

- 53% af opslagene er søgninger efter substantiver
- 24% af opslagene er søgninger efter verber
- 21% af opslagene er søgninger efter adjektiver
- 1% af opslagene er søgninger efter adverbier
- 1% af opslagene er søgninger efter andre ordklasser

Det ville være særligt spændende og relevant for yderligere lingvistiske overvejelser, hvis der også blev foretaget en sammenligning af mængden af de enkelte ordklasser i ordbogens lemmabestand, og man sammenlignede det med de foretagne søgninger. Denne ordbogs tal med en fordeling af lemmata til de forskellige ordklasser har jeg ikke. I stedet har jeg søgt i en tidligere version af Den Danske Netordbog (2002), hvor der i 2002 var 104.914 artikler med ordklasseangivelse. Hvis man nu forudsætter, at fordelingen mellem ordklasserne er den samme som i den svenske Lexin-ordbog, kan man måske drage følgende slutninger:

- 77.700 lemmaer eller 74,1% er substantiver, mod 53% af opslagene søgninger efter substantiver, dvs. at der måske er for mange substantiver i ordbogen?
- 9.331 lemmaer eller 8,9% er verber, mod 24% af opslagene søgninger efter verber, dvs. at der måske er for få verber i ordbogen?
- 14.928 lemmaer eller 14,2% er adjektiver, mod 21% af opslagene søgninger efter adjektiver, dvs. at der måske er for få adjektiver i ordbogen?
- 969 lemmaer eller 0,9% adverbier, mod 1% af opslagene søgninger efter adverbier, dvs. at der her måske er det helt rigtige antal adverbier i ordbogen?
- 1986 lemmaer eller 1,9% tilhører andre ordklasser, mod 1% af opslagene søgninger efter andre ordklasser, dvs. at der her er for mange præpositioner, interjektioner, pronominer, artikler og forkortelser i ordbogen?

Mit svar er nej. Det kan man slet ikke sige. Tværtimod viser alle logfiler, at brugerne først og fremmest finder lemmahuller, når de søger efter substantiver (Bergenholtz/Johnsen 2005). Jeg kan således godt se, at sådanne tal kan være interessant for en lingvistisk diskussion, men som leksikograf kan jeg ikke rigtig bruge disse tal til noget.

Det samme gælder for følgende undersøgelse, hvor Ásta Svararsdóttir (2008) spørger på følgende måde:

Hvilken slags oplysninger søger du oftest i ordbøger?

N=83	betydning	skrivemåde	bøjning	formelle træk	sætnings-sammenhæng	brugs-sammenhæng	synonym	ordvalg
(forholdsvis) ofte	71%	59%	40%	30%	12%	20%	39%	22%
undertiden	18%	22%	33%	25%	31%	35%	39%	29%
(forholdsvis) sjældent	10%	19%	28%	41%	53%	41%	19%	45%
aldrig	1%	0%	0%	4%	4%	4%	4%	5%

Spørgsmålene hhv. svarene er leksikografisk set ikke særligt relevante, da der ikke tages hensyn til, at ordbøger er forskellige. De kan bruges til forskellige formål, hvor nogle angivelsestyper kan være vigtige ved en type behov, andre ved en anden. Fx har man ikke brug for oplysninger om forskellige skrivemåder, om bøjningen, om formelle træk, brugs-sammenhæng eller ordvalg, når man læser en tekst, dvs. når man bruger ordbogen i forbindelse med et receptionsproblem. Tilsvarende er survey-resultater om brugernes tilfredshed leksikografisk ikke særligt relevante (Ásta Svararsdóttir 2008):

Hvordan synes du at ordbøger generelt gavner dig?

N=83	betydning	skrivemåde	bøjning	formelle træk	sætnings-sammenhæng	brugs-sammenhæng	synonym	ordvalg
(forholdsvis) godt	90%	92%	80%	65%	59%	52%	78%	61%
nogenlunde	6%	5%	18%	19%	22%	24%	16%	20%
(forholdsvis) dårligt	0%	0%	1%	2%	7%	7%	4%	7%
bruger ikke ordbøger i det øjemed	4%	4%	1%	13%	12%	17%	2%	11%

Nej, en leksikograf bør spørge mere målrettet. Dette spørgsmål svarer til, at man spørger, hvordan synes du at have generelt gavner dig? 1. et godt håndtag 2. let at holde i hånden, 3. lavet af rustfrit stål, 4. har takker

til at save med. Hvis man spørger, om folk slår op om “bøjning” eller ej, tager man ikke højde for, at en ordbog er et stykke værktøj, som skal opfylde en bestemt funktion. Man skelner her mellem kommunikative, kognitive og operative funktioner. Her er kommunikative i første omgang lettest at bruge som eksempel, dvs. hjælp til tekstreception, tekstproduktion, tekstkorrektur eller oversættelse. Hvis man læser en tekst og ikke forstår et ord eller en bestemt sammenhæng, vil man først og fremmest have brug for hjælp til betydningen, fx til bøjning kun, hvis det drejer sig om en uregelmæssig bøjningsform, man ikke kender og derfor ikke kan tilordne til et leksem hhv. opslagsord.

Ordbogen over Faste Vendinger

I den ordbog, jeg præsenterede planerne for på MUDS for to år siden (Bergenholtz 2007), er en sådan tankegang forudset. Det betyder, at brugeren i mange tilfælde ikke har brug for meget omfattende ordbogsartikler, snarere tværtimod, jo mindre, jo bedre, forudsat, at den ønskede information findes i de givne data. I den lingvistiske tankegang, som går ud på at præsentere mest muligt af den samlede viden om et ord eller et udtryk, kan brugeren komme ud i det, der kaldes informationsstress og i værste fald informationsdøden, dvs. der er som ved mange Google-søgninger så mange resultater, at man opgiver at gå videre.

I Ordbogen over Faste Vendinger (2008), som i virkeligheden er en ordbogsdatabase for tre ordbøger, tages udgangspunkt i den teori, vi på Center for Leksikografi har udviklet de sidste 10-15 år. På sin vis er det en enkel teori, som bygger på indsigter og problemstillinger, alle kender. Vi kan tale om forskellige former for behov for informationer, der tager højde for:

- **kommunikative** problemstillinger (brugertype, brugerforudsætning -> tekstreception eller tekstproduktion eller oversættelse fra L1 til L2 eller L2 til L1 (problemer med en tekst))
- **kognitive** problemstillinger (brugertype, brugerforudsætning -> videnstilegnelse om et specifikt tema, videnstilegnelse om et mere generelt, herunder systematisk videnstilegnelse eller mere tilfældigt opstået vidensbehov)

- **operative** problemstillinger (brugertype, brugerforudsætning -> ønske om at få at vide, hvordan et bestemt problem skal løses, fx hvordan man kommer hen til banegården, hvordan man får indstillet sit nyindkøbte fjernsyn)

I Ordbogen over Faste Vendinger (2008) tages der højde for to kommunikative funktioner ((1) reception og (2) tekstproduktion) og en kognitiv funktion (3) til videnstilegnelse om faste vendinger. Som allerede nævnt skulle titlen, hvis den havde været præcis, have været ”Ordbogsdatabase over Faste Vendinger”, da hver af de tilgodesete funktioner svarer til sin egen ordbog, som der alt efter målrettet søgning vises en eller flere artikler fra. For at demonstrere det, vil jeg introducere en sproginteresseret gymnasieelev. Det er Pia, som er 17 år, og som læser en tekst, hvor hun ikke er sikker på at have forstået betydningen af en del af følgende sætning: ”Der bliver vist sport på en masse skærme, og der er altid helt proppet til store kampe, så man sidder bænket **som sild i en tønde**.” Hun kender ordbogen, angiver www.idiomordbogen, trykker på linket for situationen ”jeg læser en tekst”, skriver *sild i en tønde* og får følgende artikel som resultat af søgningen:

som sild i en tønde

betydning udtryk for, at mange mennesker opholder sig meget tæt på hinanden
faste vendinger ligge som sild i en tønde, sidde som sild i en tønde, stå som sild i en tønde

Heraf kan Pia udlede, at *ligge/sidde/stå som sild i en tønde* alle har samme betydning, en betydning, som forklarer vendingen i den for hende ikke helt forståelige tekst.

Samme Pia har lært, hvad udtrykket betyder og vil selv bruge det et stykke tid senere i en tekst, hun er ved at skrive. Hun har dog glemt udtrykket, men kender selvfølgelig betydningen af det, hun er ved at skrive. Det er noget med, at en masse mennesker sidder sammenpresset i en sal. Pia slår op i ordbogen, trykker på linket for situationen ”jeg skriver en tekst 2”, som giver mulighed for at søge med betydningsangivelser, som til en vis grad passer til den faste vending. Pia skriver *sammenpresset* og får

Når en leksikograf kaster handsken

som sild i en tønde

betydning udtryk for, at mange mennesker opholder sig meget tæt på hinanden

faste vendinger ligge som sild i en tønde, sidde som sild i en tønde, stå som sild i en tønde

grammatik nogen står som sild i en tønde

ordforbindelser samles på cafeen stuvet sammen som sild i en tønde, sidde pakket som sild i en tønde

eksempler

Allerede tidligt om morgenen står folk som sild i en tønde i toget ud til messeområdet. Togene ankommer med 3 minutters mellemrum til stationen.

De studerende sidder i forvejen som sild i en tønde til forelæsningserne - hvordan kan universitetet klare sig med 100.000 kvadratmeter mindre?

Folk i alle aldre og farver stod som sild i en tønde for at se kronprinsesse Mary, da hun besøgte Bazar Vest ved Gellerup i Århus.

synonymer som ansjoser i en dåse, som sardiner i en dåse, som sild i en dåse

Pia får her en lang række angivelser, som viser hende, hvordan udtrykket bruges; der gives også tre synonyme udtryk, som hun kunne bruge i stedet for det, hun kendte fra et tidligere opslag i ordbogen. Denne artikel kunne Pia også have fået, hvis hun havde husket udtrykket og havde søgt med situationsangivelsen "jeg skriver en tekst 1", som bruges, når man kender hele eller dele af en fast vending, men ikke sikkert ved, hvordan den skal bruges.

Da Pia er færdig med sin tekst, tænker hun, at hun nu godt vil vide lidt mere om dette mærkelige udtryk. Hun slår op i ordbogen igen og søger på situationsangivelsen "hvis du vil vide mere" og angiver søgeordene *sild i en tønde*. Hun får nu næsten den samme artikel som ved søgningen med situationsangivelsen "jeg skriver en tekst", men der er dog tre yderligere angivelser. Den første er oplysning om den faste vendingens status og vendingens stilniveau (andre faste vendinger kan være ordsprog, bevingede ord eller "andre ordforbindelser"), andre mulige stilniveauer er: "lav" for lav stil og "høj" for "høj stil":

som sild i en tønde idiom • neutral

Derudover er den en ret lang anmærkning, som fortæller om udtrykkets historie. Hun får her bl.a. at vide, at man ikke altid kan stole på det, som står i andre ordbøger:

Mange idiomer findes i mange sprog, uden at det er klart, hvor og i hvilken sammenhæng udtrykket er opstået. Man kan så godt anføre et citat fra William Shakespeare (1564-1616) eller en af de andre store forfattere og tilskrive ham æren for opfindelsen. Ofte har de dog bare brugt et allerede kendt udtryk. Når det så står i en ordbog, fx Pia Jarvads "Bevingede ord" fra 2006, at "som sild i en tønde" stammer fra Miguel de Cervantes Saavedras (1547-1616) "Don Quijote", er det dobbelt forkert. Spaniere spiser og spiste normalt ikke sild. Cervantes skriver i "El ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha" (første del 1605, anden del 1615) derfor heller ikke sild, men sardiner: "Oh canalla! gritó a esta sazón Sancho. Oh encantadores aciagos y mal intencionados, y quién os viera a todos ensartados por las agallas, como sardinas en lercha!". Men "som sild i en tønde" findes i mange sprog, fx fransk: "être serrés comme des harengs en caque" eller tysk: "wie Heringe in einer/der Tonne".

Endelig er der angivet fem ord, som betegnes som associationer, dvs. udtryk, som leksikografen som hjælp til søgninger efter indholdet har angivet, og som samtidig kan bruges som link til andre faste vendinger med denne:

fisk, flok, mange, mængde, sammenpresset

Brug af Ordbogen over Faste Vendinger

Hvordan bruges denne ordbog nu? Kun en del af de godt 1,5 mio. opslag er opslag fra mennesker, kun ca. 400.000 opslag, resten er søgninger fra søgemaskiner og webcrawlere. Sidstnævnte tal ser vi i det følgende væk fra og inddrager kunne "menneske"-søgninger. Vi havde de første 11 måneder kun tre søgemetoder (den med at søge ud fra et indhold kom først til i december 2007). Hvad er mon hyppigst? Er det brug af knappen til søgning i forbindelse med reception, produktion eller vide mere? Resultatet var for denne første periode overraskende i sin fordeling:

I tiden 25.1.2007 til 17.12.2007

1. Find vendingen (hjælp til at forstå en tekst): 51.589
2. Find brugen (hjælp til at skrive en tekst): 5.792
3. Alle oplysninger (hvis du vil vide mere): 31.782

Selv var jeg noget forundret over, at hjælp til at skrive var så relativt lidt benyttet. Det var også overraskende, at flere ønskede hjælp til at forstå en tekst end til at vide mest muligt. På den anden side svarede det til logfildata med musikordbogen.dk, hvor ca. 60% af brugerne søgte og

Når en leksikograf kaster handsken

stadig søger efter hjælp til ”jeg læser en tekst” og kun 40% til ”hvis du vil vide mere”. Interessant er nu, at disse tal har ændret sig efter tilføjelse af en yderligere søgefunktion. Nu er ”hvis du vil vide mere” den hyppigste søgemåde. En god forklaring på ændringen har jeg ikke, for ”hjælp til at skrive” har relativt set ikke fået flere brugere:

Fra 17.12.2007 til 3.10.2008

1. Find vendingen (forstå en tekst): 68.283
2. (a) Find brugen 1 (skriv en tekst): 7.576
2. (b) Find brugen 2 (skriv en tekst 2) 8.143
3. Alle oplysninger (hvis du vil vide mere): 104.996

Ingen ordbog anfører alle faste vendinger

Peder Syv har i sine to ordsprogsordbøger fra 1682 og 1688 i alt 26.778 artikler (Kousgård Sørensen 1988:418). Disse godt 26.000 artikler dækker dog over mindst 75.000 ordsprog, citater, bevingede ord, idiomer og andre faste vendinger. Ingen anden ordbog har siden da anført så mange faste vendinger. Det er derfor let at anføre i tusindvis af idiomer, ordsprog, bevingede ord og andre faste ordforbindelser, som ikke findes i nyere ordbøger. Men det betyder også, at en leksikograf, som arbejder med en ordbog for sådanne udtryk, ikke kan nøjes med at finde dem i foreliggende ordbøger. Jeg vil her tage et udtryk, som har givet titlen til dette bidrag: *kaste handsken*.

Når man slår op under handske i forskellige ordbøger, finder man stort set kun et idiom med en betydning:

kaste handsken til en, optage handsken olgn., egl. m. h. t. middelalderlig ridderskik: kaste sin handske til en som tegn paa, at man udfordrer ham til kamp, henholdsvis: optage handsken som tegn paa, at man modtager udfordringen (jf. Fejdehandske); i videre anv., om udfordring, udæskelse, krigserklæring, brud med en (noget) osv. (ODS 1981)

kaste handsken til ng udtryk for at nogen udfordrer nogen til kamp (Nudansk Ordbog 2005)

kaste handsken (*ofø*) udfordre til handling, meningsudveksling e.l. (Den Danske Ordbog 2003-2005)

At kaste handsken ’at udfordre nogen’ (Røder 1998)

Der bliver efter angivelse af nogle belæg anført, at udtrykket bruges i skriftsprog, men er ”umoderne eller gammeldags”. Den sidste op-

lysning er ret problematisk, da dens betydning er uklar. Betyder det, at den er sjælden eller måske har en højtidelig klang og kun bruges og bør bruges i tekster, som skal lyde ”som fra gamle dage”? Trykte ordbøger over faste vendinger hhv. idiomer adskiller sig ikke fra mere generelle ordbøger:

At kaste handsken til nogen at udfordre nogen (Michelsen 1993)
kaste handsken (til én) (formelt) udfordre (én) til en diskussion, strid, kamp (Andersen 1998)

Alt i alt kan man se, at *kaste handsken* i stor enighed i alle ordbøger beskrives som ’det at udfordre nogen’, hvor så to af ordbøgerne mener, at det er ”forældet” hhv. er ”formelt”, dvs. ikke bruges i helt almindelige tekster. Men når man ser på nutidige tekster, kan man dels finde en lang række slet ikke hverken forældede eller særligt formelle tekstsammenhænge. Men deruover findes der mange, faktisk flere belæg i en sammenhæng, som på ingen måde kan beskrives med betydningen ’udfordre nogen’, fx:

- (1) Jeg ser bort fra muligheden af at **kaste handsken** i ringen og opgive at kæmpe videre.
- (2) Selvom australske Jason Crump er kendt for et glødende temperament, der matcher de røde lokker under hjelmen, så er den aktuelle VM-to’er tæt på at kaste handsken i jagten på den danske verdensmester Nicki Pedersen.
- (3) De danske VM sølv-indehavere så ellers ud til at have fundet formen ved at vinde både 5. og 6. end med 1-0, men igen i 7. end. tabte de 0-2. Efter endnu et nederlag i 9. end. på 0-1 valgte holdet at **kaste handsken**. Dermed sluttede curlingpigerne på en 5. plads, der som en lille trøst giver billet til OL i Vancouver 2012.

Disse og andre belæg har ført til, at Ordbogen over Faste Vendinger (2008) ikke kun angiver en betydning for *kaste handsken*. Når man søger på udtrykket med situationsangivelsen ”jeg læser en tekst”, får man:

kaste handsken

betydning udfordre til diskussion, kamp eller strid

faste vendinger kaste handsken

handsken

Når en leksikograf kaster handsken

betydning udtryk for, at nogen giver op i en konkurrence eller vælger ikke at fortsætte med en given opgave eller aktivitet

faste vendinger kaste handsken, smide handsken

Hvis man trykker på situationsangivelsen ”skrive en tekst” får man følgende artikler:

kaste handsken

betydning udfordre til diskussion, kamp eller strid

faste vendinger kaste handsken

grammatik nogen kaster handsken, nogen kaster handsken til nogen, handsken bliver kastet, handsken bliver kastet til nogen, handsken kastes, handsken kastes til nogen

eksempler

Den årlige golfmatch mellem damer og mænd blev nedlagt for adskillige år siden, idet herrerne altid fik tæsk af damerne. Men da tirsdagsdamerne i år kastede handsken, valgte vi at tage udfordringen op.

Topmødet i Lissabon i 1997 kastede handsken med hensyn til en handlingsplan for risikovillig kapital, og det var så op til Europa at tage udfordringen op.

synonymer kaste stridshandsken

handsken

betydning udtryk for, at nogen giver op i en konkurrence eller vælger ikke at fortsætte med en given opgave eller aktivitet

faste vendinger kaste handsken, smide handsken

grammatik nogen kaster handsken

eksempler

8 af de 17 startende hold har måtte kaste handsken, de fleste i forbindelse med den sidste hårde etape.

BSK'erne vandt første sæt 21-16, men måtte kaste handsken i andet sæt, der blev tabt 18-21.

synonymer give fortabt, handsken i ringen, håndklædet, håndklædet i ringen, håndklædet i ringhjørnet, overgive sig, strække våben

Vi kan således se, at særligt den sidste, den ”nye” betydning, den, vi ikke fandt i ordbøgerne, har en lang række synonymer. Til slut kan man

prøve at lave søgningen på kaste handsken og trykke på knappen ”jeg vil vide mere”. Her får man så i begge angivene artikler oplysningen, at stilen er neutral, altså ikke forældet eller lignende, og at det er et idiom, som forbindes med følgende anmærkninger:

kaste handsken idiom • neutral

betydning udfordre til diskussion, kamp eller strid

anmærkning

Udtrykket kan føres tilbage til en skik, som brugtes ved middelalderlige ridderturneringer. Man udfordrede en anden ridder ved at kaste sin handske til ham. Hvis den pågældende ridder modtog udfordringen, samlede han den op. Senere i 1700-tallet blev skikken genoptaget, idet man slog sin handske (af stof) i ansigtet på den modstander, man hermed udfordrede til duel.

handsken

betydning udtryk for, at nogen giver op i en konkurrence eller vælger ikke at fortsætte med en given opgave eller aktivitet

faste vendinger kaste handsken, smide handsken

Udtrykket kaldes af Allan Karker i ”Nyt fra Sprognævnet 2003” for meningsløst, da det er en blanding af det udfordrende ”at kaste handsken” og det selvopgivende ”at kaste håndklædet i ringen”. Det sidste udtryk er synonymt med denne kontamination (som det hedder i lingvistikens fagsprog) og stammer fra bokseverdenen, hvor det at smide sit håndklæde ind i ringen under en kamp er tegn på, at man opgiver kampen. En kontamination af denne type kan tilordnes det mere omfattende stilistiske fænomen, som går under navnet katakrese, et græsk ord, der betyder ’misbrug’. Om så denne forkortede kontamination kan kaldes en fejl, vil vi ikke sige. Vi vil dog fraråde brugen, da der kan opstå misforståelser, så modtageren tror, at man mener den oprindelige betydning ’opfordre til kamp’ og ikke det modsatte ’give op’.

Slutord

Titlen på bidraget ”når en leksikograf kaster handsken” betyder således ikke, at den her skrivende leksikograf har givet op over for de leksikografiske udfordringer, som faste vendinger indebærer. Han har måske ikke fundet alle leksikografiske løsninger, men ret sikkert nogle. Titlen betyder heller ikke, at leksikografen udfordrer andre, fx lingvister.

Når en leksikograf kaster handsken

Litteratur

- Ásta Svararsdóttir (2008) Ordbogsbrug og ordbogskultur i Island. Undersøgelse af ordbogsbrug blandt islandske modermållærere. *LexicoNordica* 15:115-134.
- Bergenholtz, Henning & Vibeke Vrang (2005) Den Danske Ordbog bind 2 (E-H) og 3 (I-L) – en ordbog for folket eller for akademikere? *LexicoNordica* 12:169-191.
- Bergenholtz, Henning & Vibeke Vrang (2006) Den Danske Ordbog: en ordbog for lingvister! *LexicoNordica* 13:185-196.
- Bergenholtz, Henning (2007) Om at parkere aben og andre fraseologiske udtryk. Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (red.) *Møde om Undersøgelse af det Danske Sprog II*, udg. af Århus: Aarhus Universitet:37-51.
- Bergenholtz, Henning & Mia Johnsen (2005) Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. *Hermes* 34:117-141.
- Den Danske Netordbog 2002 = Henning Bergenholtz med bidrag af Vibeke Vrang, Lena Lund, Helle Grønborg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Mia Johnsen, Database og design: Richard Almind (2002) *Den Danske Netordbog* (www.dendanskenetordbog.dk).
- Den Danske Ordbog (2003-2005) = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal.
- Hult, Ann-Kristin (2008) Användarna bakom loggfilererna – redovisning av en webbenkät i Lexin online Svenska ord. *LexicoNordica* 15:73-91.
- Kousgård Sørensen, John (1988) *Efterskrift. Peder Syv. Danske Ordsproge. II København 1688*. Udgivet af John Kousgård Sørensen. København: Reitzel 1988:369-420.
- Leth, Jens Høier (1800) *Dansk Glossarium. En Ordbog til Forklaring over det danske Sprogs gamle, nye og fremmede Ord og Talemaader for unge Mennesker og for Ustuderede. Et Forsøg. Med en Fortale af Professor Rasmus Nyerup*. København: Trykt paa Hofboghandler Simon Poulsens Forlag hos Bogtrykker Morthorst's Enke & Comp.
- Nudansk Ordbog (2005) = *Politikens Nudansk Ordbog*. København: Politikens Forlag.
- ODS (1981) = *Ordbog over det danske Sprog*. København: Gyldendal.
- Ordbogen over Faste Vendinger 2008 = Henning Bergenholtz under medvirken af Esben Bjørge, Database og design: Richard Almind *Ordbogen over Faste Vendinger*. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Aarhus Universitet (www.idiomordbogen.asb).
- Pálfi, Loránd-Levente og Henning Bergenholtz (2007) Dansk Glossarium til at hjælpe de Lægfolk tilrette, som gjerne gad læse en dansk Bog. *Nomos* 5.1:55-91.
- Røder, Allan (1998) *Danske Talemaader*. København: Gad.

Sagde vores udsendte reporter **– om efterstillede anførelser i radio og tv**

Jonas Nygaard Blom
Center for Journalistik, Syddansk Universitet

1. Indledning

Skriv til øret – ikke til øjet. De fleste journalister kender det gode råd, og mange anvender det med stor omhu i deres manuskripter til radio og tv. Men nogle gange – ja, kritiske tunger vil måske endda sige lidt for ofte – knitrer radio- og tv-sproget tungt af papir til mulig irritation og gene for lytterne og seerne. Problemet er velkendt og velbehandlet i forhold til ordvalg og sætningsbygning (Meisner 2003:21, Fabricius og Roksvold 2004:134), men der er kun skrevet ganske lidt om et af de mest interessante emner i denne sammenhæng: forholdet mellem citat og efterstillet anførelse i mundtligt nyhedssprog (jf. Skyum-Nielsen 2005).

I denne artikel vil jeg med afsæt i min ph.d.-afhandling (Blom 2008) redegøre for brugen af anførelsen i det journalistiske nyhedssprog i radio og tv. Af særlig interesse er de anførende nedlæg der fungerer som en slags afsluttende regibemærkning til interview, reportage eller kommentar. Efter traditionel analyse kan de styre hele programsegmenter som ét stort objekt placeret i forfeltet. Det burde gøre det meget vanskeligt for lytterne og seerne at sammensætte syntaksen fordi de i så fald skal integrere rækker af ytringer med det anførende verbal.

I artiklen påviser jeg dog at denne analyse fører til visse fejlslutninger, og at man i stedet, som Lars Heltoft (1990) tidligere har påpeget det, nok snarere må opfatte anførelsen som en diskursmarkør med skopus. Det åbner for en ny beskrivelse af anførelsens syntaks i det mundtlige mediesprog og peger samtidig på komplikationer i forholdet mellem skriftlig og mundtlig anførelse af citater.

2. Verdensrekord i lange forfelter

Peder Skyum-Nielsen har i flere forbindelser (2008:64) advaret imod brugen af anførelser efter komplicerede citater i det mundtlige mediesprog. Advarslen bygger på at det anførte citat står i sætningens forfelt, og at lytterne/seerne derfor først forstår sætningen i dens helhed når det anførende verbal dukker op som styrende valenskerne.

Følger man denne analyse, viser mine projektræsultater (Blom 2008) at mediesproget lider under en meget høj syntaktisk kompleksitet. Journalisterne bruger nemlig ganske hyppigt efterstillede anførelser, især i radiosproget, og da ofte i en variant som man vist kun finder på radio og tv:

- (1) **Reporter:** Den statslige irakiske tv-station Iraqia rapporterer her til morgen at de fleste gidsler er befriet ved politiaktioner forskellige steder i Bagdad. Det kan dog ikke bekræftes, ligesom der heller ikke er nogen melding om hvorvidt der er dræbte eller tilskadekomne i befrielsesaktionerne. En talsmand for det irakiske indenrigsministerium siger til Iraqia at politiet fortsat forsøger at befri de sidste gidsler. En shia-muslimsk tv-station, al-Fuhrat, siger at 25 gidsler stadig savnes. Bevæbnede mænd i polituniformer trængte i går ind i en afdeling af Bagdads universitet og bortførte omkring 50 mandlige ansatte og gæster. Fem ledende politifolk er blevet afhørt i forbindelse med bortførelserne. De første meldinger lød på mere end 100 bortførte, men en regeringstalsmand sagde senere at 20 var blevet løsladt, og at omkring 50 stadig var savnet. Nogle af de løsladte sagde at de var blevet ført til Sadra-bydelen, hvor den shia-muslimske Mehdi-millits står stærkt. Og det er da også shia-muslimer der mistænkes for at stå bag bortførelserne. Det er uklart om gidslerne udelukkende er suni-muslimer, men bortførelserne i går fra universitetet kan være en hævnaktion for bortførelserne af 50 shia-muslimske buspassagerer forleden. De blev bortført ved en falsk vejkontrol syd for Bagdad.

Nyhedsvært: Fortalte Rikke Bondesen. (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 7.00)

I eksemplet anfører nyhedsværten som en slags afrundende regi-bemærkning hvem der har haft ansvaret for reportagen. Anførende sætninger kan altså på den måde ikke blot anføre citater, men også segmenter i udsendelsen.

Fortsætter man analysen, viser den at helsætningen (der så i sin helhed er ytret af to personer) består af ikke færre end 197 ord med en abnorm forvægt på 194 ord i forfeltet. P1 markerer sig altså her som en mulig kandidat til verdensrekorden i lange forfelter. Nogen ærefuld pris bliver der dog næppe tale om da modtageren nødvendigvis må integrere dette gevaldige fundamentobjekt med det anførende verbal. På det grundlag burde man næsten formode at lytterens parser ville bryde sammen under presset.

Men det gør den tilsyneladende ikke. Eller der findes i hvert fald mig bekendt ingen lytter- og seerklager over de anførende nedlæg. Spørgsmålet er altså om journalisterne dagligt udsætter lytterne og seerne for svære syntaktiske komplikationer, eller om de anførende nedlæg på en eller anden måde falder uden for den traditionelle analyse af citatet som objekt.

3. Den syntaktiske kamæleon

Både traditionel grammatik og den moderne formelle variant analyserer normalt citatet som objekt for det anførende verbal. Ifølge denne analyse er der altså ingen syntaktisk forskel på ledsætningerne:

- (2) Bertel Haarder siger *de får noget ud af det.*
- (3) Bertel Haarder siger: ”*De får noget ud af det.*”

I begge tilfælde fungerer *siger* som et transitivt verbum der styrer ledsætningen som objekt. Til gengæld kan der være topologiske forskelle alt efter om ledsætningen angiver indirekte eller (dækket) direkte tale/citat:

- (4) Bertel Haarder siger *de ikke får noget ud af det.*
- (5) Bertel Haarder siger: ”*De får ikke noget ud af det.*”

Forskellene fører traditionen til at tale om ledsætninger med ”helsætningsledstilling” – en syntaktisk selvmodsigelse der er gendrevet af Lars Heltoft ved flere lejligheder (Heltoft 2005:121).

Samtidig kan man undre sig over at to af de kriterier man normalt definerer ledsætninger ud fra, slet ikke findes i citatformen: Citater indledes ikke med underordningskonjunktion, og de kan normalt ikke have SAV-ledstilling.¹ Citater har altså med andre ord

¹ Med mindre denne SAV-ledstilling har leksikalsk angivelse af illokutionær ramme. For eksempel: *Gid han ikke var taget af sted, sagde hun.*

ikke meget til fælles med normale ledsætninger, og det er i princippet kun den analytiske autopilot, spørgeprøven, der leder én til svaret at citatet i dets helhed er objekt for det anførende verbal. Anførelsen opfører sig med andre ord som en slags syntaktisk kamæleon der minder om konstruktioner vi allerede kender. Og så alligevel er den helt anderledes.

Man kan imidlertid også argumentere for at det anførende verbal ikke kan stå alene, og at det derfor nødvendigvis *må* tage objekt som følge af sit valenstema. Men som påvist af Lars Heltoft (1990) kan monovalente verber faktisk godt fungere anførende:

- (6) Citater er ikke objekter, **protesterede** forskeren, da anførende verber som ”protestere” ikke kan tage objekt.

Det er dog muligt at afsenderen kan kopiere valenstemaet for det prototypiske anførende verbum (*sige*) og overføre det på et i andre sammenhænge monovalent verbal. Der findes i hvert fald flere eksempler på at monovalente verber går over i transitiv funktion (Sørensen 1995: s. 150). Det anførende verbal kan dermed have et særligt valenstema hvori citatet som valensled kan bestå ikke blot af enkelte sætninger, men af hele sætningsrækker/tekster. Det tema kan så kopieres af forskellige valensimiterende verber, og på den måde har man en mulig forklaring ud fra traditionens optik.

Men forklaringen vakler når man kigger nærmere på mediernes særegne brug af anførende sætninger. I radio og tv finder man nemlig nogle ved første øjekast ret besynderlige eksempler på anført dialog:

- (7) Vært: Formanden for de danske slagtekalveproducenter, Ove Eriksen [OE], er også glad for det.
OE: Vi har en rigtig god gang i kalvekødsproduktion og i af sætning af kalvekød herhjemme. Så det er jo det der gør det.
Reporter: Hvorfor tror du der er blevet så stor efterspørgsel på kalvekød?
OE: Det er nok fordi at, øh, der er blevet, øh, tænkt lidt i markedsføringen, og så at forbrugerne har taget rigtig godt imod det danske kalvekød efterhånden.
Reporter: Hvilken rolle tror du det har spillet ind at man har fokuseret så massivt på selve transporterne af kalvene til Holland?

Sagde vores udsendte reporter

OE: Jamen, det spiller selvfølgelig også ind.
Vært: **Sagde Ove Eriksen til Kirsten Rosing.** (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 7.00)

Såfremt *sagde* her skulle være transitivt, må objektet logisk set være diskontinuert. Kirsten Rosings spørgsmål er nemlig ikke en del af objektet, der kun dækker over Ove Eriksens replikker: (*Ove Eriksen sagde [replikker] til Kirsten Rosing*). Spørgsmålene kiler sig altså tilsyneladende ind mellem objektets replikker og skaber på den måde et diskontinuert objekt i tre dele. På ny må man formode at lytterne har meget svært ved at sætte en så kompliceret syntaks sammen.

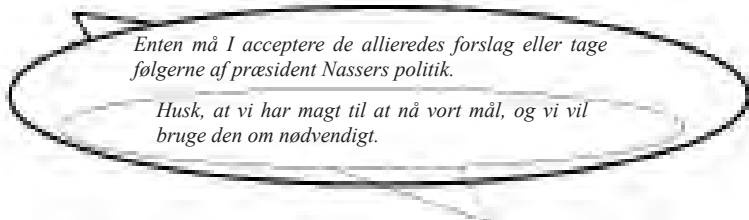
Men kigger man lidt nærmere på eksemplet, så danner der sig et andet og måske mere præcist billede af anførelsens funktion. Det ser nemlig ud som om anførelsen har en form for semantisk rækkevidde, altså et skopus der rækker over Ove Eriksens replikker.

Den tanke har Lars Heltoft tænkt før mig. I Heltoft (1990) argumenterer han overbevisende for at anførende sætninger hverken er transitive eller hører til i det normale sætningskema. De står derimod *før, efter* eller parentetisk *i* citatet som interjektionaler med skopus.

Denne model forudsiger samtidig at anførelser kan række over forskellige dele af en tekst – et fænomen traditionens analyse på ny har svært ved at forklare tilfredsstillende:

- (8) Det hed i opråbet: Enten må I acceptere de allieredes forslag eller tage følgerne af præsident Nassers politik. Husk, at vi har magt til at nå vort mål, og vi vil bruge den om nødvendigt, sluttede det engelsk-franske opråb. (Pressens Radioavis, 11.4.1956)

Det hed i opråbet:

sluttede det engelsk-franske opråb

Figur 1. De anførendes sætningers semantiske rækkevidde

Markørerne har i dette tilfælde forskellig semantisk rækkevidde markeret af verbernes leksikalske betydning. Der er altså ikke tale om valens, men om skopus. Samlet betyder det ifølge Heltoft at citatet:

ikke [er] et syntaktisk led i en anden sætning, den er en komplet sætning i sig selv. Men på funktionelt semantisk niveau er den ofte proposition i en sproghandling hvor den illokutionære værdi angives i den anførende sætning. Den anførende sætning er så igen syntaktisk og topologisk et interjektional [...] Den anførende sætning er således funktionelt semantisk den overordnede, nemlig bæreren af illokutionær værdi, men den er ikke syntaktisk overordnet. (Heltoft 1990: s. 40)

Funktionen er altså en illokutionær markering af vederhæftighed, og anførelsen minder på den måde ikke blot i sit skopus, men også i sin funktion om visse typer adverbialle operatorer:

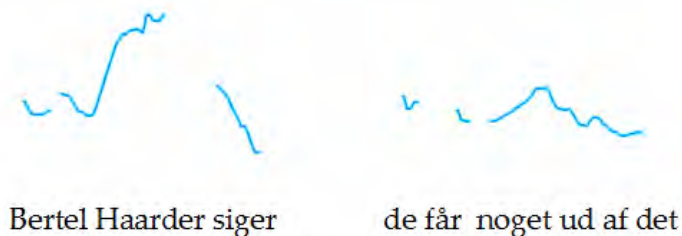
(9) Armstrong vil deltage i Touren i 2009 *ifølge cyclingnews.com*

(10) Armstrong vil deltage i Touren i 2009, *skriver cyclingnews.com*

I begge eksempler angiver både adverbial og anførende sætning hvem der har ansvaret for citatets indhold og dets sandhedsværdi. Anførelsens pragmatiske funktion bliver da at tillægge nogen ansvaret for den citerede ytring og sekundært at angive måden ytringen er anført på.

Selvom Heltoft primært hæfter sig ved de syntaktiske og pragmatiske forhold, giver det også gevinst at kigge nærmere på anførelsens prosodi. Den underbygger nemlig teorien om at den anførende sætning står uden for citatet – i hvert fald når det gælder foranstillet anførelse:

(11) Bertel Haarder siger: ”De får noget ud af det.”

Figur 2. Citatets tonegang og pausering

I citatkonstruktionen indfører afsenderen normalt en pause efter anførelsen, og citatet påbegyndes som var det en ny ytring. Afsenderen markerer på den måde prosodisk at citatet former en imiteret gengivelse af noget der tidligere er sagt.

I den indirekte og dækkede direkte tale er der derimod ingen pause, og tonegangen former én prosodisk ytring:

(12) Bertel Haarder siger de får noget ud af det.

Bertel Haarder siger de får noget ud af det

Figur 3. Den indirekte tales tonegang

At prosodi og topologi på den måde kan korrelere, har Heltoft tidligere påvist i forbindelse med inkorporerede prædikater på sætningsskemaets P-plads (Heltoft 1993).

Samlet set giver den heltoftske vending et helt nyt perspektiv på journalisternes brug af anførelser: Anførende nedlæg skaber ikke komplekse forfelter – de angiver derimod hvem der har ansvaret for det sagte, og hvor meget de har sagt.

Til gengæld vil jeg fastholde Skyum-Nielsens oprindelige pointe, at efterstillede anførelser kan give forståelsesproblemer for lytterne og seerne. Men så vidt jeg kan vurdere, er der tale om et primært semantisk og kun i sekundær forstand udtrykssyntaktisk problem.

4. Hvem har ansvaret?

Til gengæld er det et væsentligt problem fordi citater nødvendigvis kræver en præcis markering af vederhæftighed for at det journalistiske nyhedssprog kan være forståeligt og entydigt.

Og det er ikke altid at denne markering er lige tydelig i radio og tv når anførelsen følger efter citatet. Det mundtlige mediesprog opfører sig nemlig helt anderledes end det skriftlige fordi lytterne/seerne ikke

kan høre de citationstegn som speakeren kan læse og orientere sig efter. Det kan give anledning til nogle lidt uheldige gådeintroer eller andre typer af overraskelser:

- (13) Hvis ikke Bertel Haarder har givet tilsagn om et møde med handelsskolerne om problemerne inden klokken ni i dag, så vil handelsskoleeleverne tilslutte sig gymnasieelevernes undervisningsboycot, siger Mette Hartmeyer (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 6.00)

Med citationstegn volder sætningen ingen problemer, men i mundtlig form kan man godt blive overrasket. Det viser sig jo pludselig – og måske uventet – at det ikke er journalisten, men derimod Mette Hartmeyer der har ansvaret for ytringen.

Det anførte citat kan dog uafhængigt af anførelsen have forskellige grader af sproglig markering der viser at tekstens vederhæftighed skal tillægges en anden end journalisten. De stærkeste markører har man i imiteret stemmeskifte hos speakeren (typisk højde, klang og/eller tonegang), pronominer i 1. person og attitudeadverbialer – i hvert fald når det gælder telegrammer, oplæg og nedlæg.²

Man finder også en række svagere markører i tempusskift, modalverber, meningsverber, vurderende adjektiver og forstærkermarkører:

- (14) Klokken 6.30 forelå der et ganske kort telegram fra Reuters Bureaus korrespondent i Budapest, og han meddelte at der var slået alarm i hele byen, og at kanonerne tordnede uafledigt. Ungarske soldater **er gået** i stilling i gaderne. Ungarske tanks er på vej mod byens udkanter for at standse de fremrykkende sovjetstyrker, sluttede telegrammet fra Reuterkorrespondenten i Budapest (Pressens Radioavis, 4.11.1956)
- (15) Immigranter **bør** respektere de traditioner, den kultur og den religion som deres nye land har, siger kardinal Renato Martino (P1 Radioavisen, 15.11.2006, kl. 7.00)
- (16) Det er **helt horribelt** at ministeriet ikke overholder tidsfristerne. Hele sagsbehandlingen **virker sjusket**, siger han til 24 timer. (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 6.00)

2 Reportager har i visse tilfælde *jeg*-referencer til journalisten selv. Det samme gælder meningsjournalistiske indslag, der samtidig kan rumme attitudeadverbialer, modalverber, vurderende adjektiver og forstærkermarkører.

Sagde vores udsendte reporter

- (17) Politiet har **simpelthen** ikke været gode nok til at håndhæve hundeloven, erkender vicepolitikommisær ved Glostrup Politi Palle Blak (P3 Nyhederne, 15.11.2006 kl. 10.00)

I de sidste tre eksempler skal lytterne og seerne kunne afkode nyheds-sprogets normer. De skal vide at journalister normalt ikke vurderer og kommenterer i oplysende indslag; ellers bliver de også her overrasket af anførelsen.

Jeg vil dog mene at det primært er de umarkerede citater der kan volde problemer – især hvis de er de er skruet kompliceret sammen. Det har jeg fundet en del eksempler på i mit tekstkorpus, men her kan der dog kun blive plads til et par stykker; først fra et oplæg til en reportage:

- (18) Venstre vil ikke længere henvise til det kristne livssyn som en del af de danske grundværdier ifølge udkastet til et nyt principprogram som skal behandles på partiets landsmøde i Odense i weekenden, skriver Kristeligt Dagblad (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 6.00)

Først til allersidst fremgår det at det er Kristeligt Dagblad og ikke journalisten der har ansvaret for udsagnet. Lytteren bliver derfor nødt til at lave en semantisk vending af det samlede og ganske indholdstunge udsagn for at få styr på vederhæftigheden.

Et andet problemeksempel leverer TV 2 med følgende oplæste rubrik:

- (19) Halvdelen af landets skadestuer lukker, og kun de allermest syge skal specialiserede akutmodtagelser klare, lyder ekspertoplæg (TV 2 Nyhederne, 15.11.2006 kl. 7.00)

Især den anden helsætning volder besvær, dels fordi den har objekt i forfeltet og et kompliceret verbalsubstantiv som subjekt, dels fordi den udtrykker en noget ulogisk temafordeling i en animat patiens og non-animat agens: ”Noget” skal altså her klare ”nogen”.

Konstruktionen kan i sig selv forvirre slemt, men når den samtidig afsluttes af en uventet anførende sætning, stiger kompleksiteten til et for public service-tv alt for vanskeligt niveau. Som hale på meningen skal seeren nemlig underordne denne allerede komplicerede syntaks en ny og uventet illokutionær værdi – klokken 7 om morgenen!

Ydermere kan de efterstillede anførelser skabe flertydigheder som muligvis kan forvirre lytteren og seeren:

- (20) Skatteministeriet skønner at cirka 915.000 personer nu befinder sig i topskatteyderkategorien. Det er en stigning på 50 procent på 10 år, skriver business.dk. (DR 2 Deadline 17:00, 15.11.2006)

Spørgsmålet er her om TV Avisen har den første information om de 915.000 personer direkte fra Skatteministeriet, eller om informationen på samme måde som procentudregningen hører til business.dk som kilde? I princippet er det umuligt at afgøre fordi det anførende verbal har uspecifikt skopus; det markerer ikke hvor citatet starter og slutter, og derfor tolker lytterne og seerne selv rammerne for anførelsen.

Et tilsvarende eksempel følger her:

- (21) Herhjemme bliver flere og flere bidt af de såkaldte kamphunde, og det får læger, politi og hundevenner til at slå alarm. Der er omkring 20.000 pitbull-terriere i Danmark. Det er en aggressiv race, og det får stadig flere danskere at føle. Alene på Rigshospitalet bliver én person om ugen opereret efter at have været blevet skambidt af en kamphund, skriver B.T. i dag (P1 Radioavisen, 15.11.2006 kl. 7.00)

Hvor stor en del af oplægget har B.T. ansvaret for, og hvor meget har P1 undersøgt? Det må lytterne selv gætte sig til, anførelsen giver ingen retningslinjer.

5. Perspektiver

Som afrunding vil jeg her til sidst give et bud på hvordan nyhedsjournalisterne kan løse de iboende problemer i efterstillede anførelser. Og løsningen ligger måske i virkeligheden ligefor: Lytterne og seerne har behov for et anførende ankerpunkt før citater der er umarkerede i forhold til vederhæftighed, i hvert fald når der er tale om lange og/eller komplicerede citater. Derimod fungerer de efterstillede anførelser fint når det af citatet klart fremgår at det er en anden end journalisten selv der har ansvaret for det sagte.

Vi kan ikke læse tilbage i sætningerne når vi lytter til Radioavisen eller ser Nyhederne. Vi kan ikke bede Mette Walsted Vestergaard eller Jes Dorph Pedersen om at gentage hvad de lige har sagt – hvis nu

Sagde vores udsendte reportere

vi ikke forstod det første gang. Mediesproget skal fungere på denne præmis, og derfor må også anførelsen have en mundtlig form. Ellers risikerer journalisterne at skrive til øjet og ikke til øret.

Litteratur

- Blom, Jonas Nygaard (2008) *Mediesyntaks - Om sætningskompleksitet og talesprog på DR og TV 2*. Ph.d.-afhandling. Odense: Institut for Sprog og Kommunikation.
- Fabricius, Julie og Thore Roksvold (2008) *Anvendt retorik*. 3. udg. København: Akademisk forlag.
- Heltoft, Lars (1990) En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætningsskema. *Selskab for Nordisk Filologi, København. Årsberetning 1987-1989*, red. Henrik Galberg Jacobsen. København:26-45.
- Heltoft, Lars (1993) Revision af indholdsfeltet. 4. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, red. Mette Kunøe og Erik Vive Larsen. Århus:119-133.
- Heltoft, Lars (2005): Topologi som tegnsystem. *Dansk Funktionel Lingvistik*, red. Engberg-Pedersen et al. København:112-131.
- Meisner, Ole (2003): *Ordvalget*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Skyum-Nielsen, Peder (2005) Sætningssprængning, *Sprogbrev 23*. København: DR.
- Skyum-Nielsen, Peder (2008) *Sætningen*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Sørensen, Knud (1995) *Engelsk i dansk. Er det et must?* København: Munksgaard.

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

– skitse til en teori

Simon Borchmann
Aarhus Universitet

1. Indledning

Inden for tekstlingvistikken har man brugt termen *kohæsion* til at beskrive det sproglige grundlag for at bestemme sekvenser af sætninger som sammenhængende. Kohæsion angives at være en semantisk relation og defineres ved at forståelsen et udtryk i én sætning er betinget af forståelsen af et udtryk i en anden sætning. F.eks.: 'Peter gik hjem. Han var træt'. I henhold til tankegangen er forståelsen af udtrykket 'Han' betinget af forståelsen af udtrykket 'Peter', og det formuleres sådan at 'Han', dvs. ordet 'Han', refererer til 'Peter', dvs. ordet 'Peter'. Kohæsion beror på identitet enten semantisk i form af identisk tolkning eller grammatisk i form af identisk funktion (f.eks. 'Peter' = subjekt, 'Han' = subjekt). Udgangspunktet har så været at sprogsystemet stiller kohæsive midler til rådighed, og at forekomsten af disse på tværs af sætninger danner kohæsion og dermed sammenhæng. Sådanne relationer er blevet påvist i en række udvalgte eksempler, og på dette grundlag har man bestemt forekomsten af sådanne som kriterium for at der er dannet tekst (Halliday & Hassan 1976).

Det attraktive ved denne tilgang er indlysende: Ved at begrænse sig til semantiske og grammatiske kriterier i tekstbeskrivelsen slipper man for alle de komplikationer det indebærer at inddrage situationelle faktorer som afsender, modtager, sagforhold og genre. Derudover er beskrivelserne i kraft af de simple relationer mellem udtryk og sammenhæng lette at formidle ligesom de umiddelbart forekommer meget overbevisende.

Det knap så attraktive ved denne tilgang er at den viser sig utilstrækkelig i det øjeblik den konfronteres lidt mere udførligt med

sprogbrugen. Således kan man observere sekvenser af sætninger – endog hele tekster - hvor der er sammenhæng uden kohæsion (Harder 1979, Brown & Yule 1983), mens der omvendt kan forekomme tekster med kohæsion hvor der er problemer med sammenhængen (Harberlandt & Bingham 1978, Sanford & Garrod 1981, Brown & Yule 1983, Keenan et al 1984). Disse svagheder blev – som det fremgår af henvisningerne - allerede påvist på et meget tidligt tidspunkt. Ikke desto mindre har denne tilgang domineret på området, og selv i nyere fremstillinger støder man ofte på den opfattelse at ord refererer til hinanden, og at sådanne relationer skaber sammenhæng (f.eks. Møller 2002, s. 39, Lützen 2004, s. 34). Ja, selv i Undervisningsministeriets gældende undervisningsvejledning for studentereksamen kan man læse at 'Kohæsion skabes ved brug af bestemte ord og ordklasser, der binder tekstelementerne sammen' (Undervisningsministeriet 2008, s. 8). En uheldig konsekvens af denne dominans er at vi i dag inden for det der burde være den centrale disciplin på området, kun har en meget begrænset viden om på hvilket sprogligt grundlag der dannes sammenhæng i sprogbrugssituationer.

I min forskning har jeg forsøgt at råde bod på dette forhold ved at opstille og arbejde med en hypotese. Arbejdshypotesen er at det er relevansstrukturen der er den fundamentale funktion i sprogforståelsen og dermed også i den sammenhængsskabende aktivitet. I artiklen vil jeg præsentere denne hypotese og udvikle den i retningen af en teori.

2. Relevansstruktur

Ved *relevansstruktur* forstås her den kommunikative funktion der udskiller den relevante værditilskrivning af en variabel blandt de værditilskrivninger af variabler der realiseres med en sætning. F.eks.:

- 1) Den 22-årige betjent er hårdt såret af skuddet i Købmagergade (Betina Bendix & Lene Løwschall: *Blekingegade 2, 1.th.*).

Her er realiseres fem¹ værditilskrivninger (variabler noteres med store bogstaver):

1 Der er ikke en en-til-en-relation udtryk og variabler - hverken mellem ord og variabler eller mellem sætningsled og variabler. Det er således muligt at lave variabelanalyser på såvel lave-re specifikationsniveauer der omfatter færre variabler, som højere der omfatter flere. Ovenstående analyse er en principiel analyse med udgangspunkt i sætningsled og tjener blot til illustration.

*Relevansstrukturen som den fundamentale
funktion i sprogforståelsen*

Variabler	PERSON	REALITET	FYSISK TILSTAND	GRAD	ÅRSAG
Værdier	den 22-årige betjent	er	såret	hårdt	skuddet i Købmagergade

Enhver af disse har principielt, dvs. uafhængigt af den aktuelle sproglige realisering og den aktuelle kontekst, et potentiale til at være relevante ved en given realisering i en given kontekst. Relevansstrukturen udskiller én værditilskrivning som den relevante.

Relevans er en kommunikationslogisk kategori; tilordningen af statussen indebærer at værditilskrivningen anses for at være den der gør den tolkningsmæssige forskel i konteksten. Som relevansstrukturelt relat er statussen ikke en graderet, men en absolut kvalitet: Når den relevante værditilskrivning er udskilt, anses de øvrige værditilskrivninger for at være redundant information der udelukkende tjener til at specificere den relevante værditilskrivning.

Den variabel der er genstand for den relevante værditilskrivning, kaldes her *den specifikke variabel*. Ved en specifik variabel forstås en variabel der bundet til fastlagte variabler, f.eks.: ”bølgehøjden i Bælthavet og Sundet fredag d. 16. oktober 2009 kl. 8:00”, ”hvor i Danmark skab er udbredt” eller ”mændenes fysiske tilstand når de kom hjem efter 12 timers jagt”.

I ovenstående eksempel er der ingen sproglig *markering* af relevansstruktur. Derfor må udskilningen af den relevante værditilskrivning bero på relevansen af de enkelte værditilskrivninger i den aktuelle kontekst - en kontekst som eksemplet altså er isoleret fra. Det er ikke desto mindre muligt at udskille en relevant værditilskrivning per default. Det sker dels ud fra en almen viden, dels ud fra nogle sproglige *indikationer* på relevansstruktur. I ovenstående eksempel er det tilskrivningen af værdien hårdt til den specifikke variabel ”i hvilken grad den 23-årige betjent er såret af skuddet i Købmagergade”. Principperne for tilordningen af relevansstruktur per default er beskrevet andetsteds (Borchmann 2007B) og skal ikke gennemgås her; men nedenfor angives nogle sproglige indikationer på relevansstruktur.

Den værdi den specifikke variabel tilskrives, kaldes *fokusværdien*. Fokusværdien realiseres ved et informationelt valg inden for rammerne af et paradigme, og dette valg kaldes *fokus*. Fokus er

en relationel term; den angiver ikke noget om informativiteten (eller identificerbarheden) af det enkelte valg, dvs. om den værdi valget repræsenterer, er mere eller mindre ny for modtageren på det aktuelle tidspunkt i kommunikationen; den angiver udelukkende noget om informativiteten af selve tilskrivningen, dvs. *relationen* mellem værdien og den specifikke variabel.

Man kan skelne mellem fokustyper ud fra deres afgrænsning af den fokusalternative mængde (Borchmann 2005). Der er kontrastfokus (KF) hvor den fokusalternative mængde er fastlagt, f.eks.: 'Det var jo ikke [*hendes*]KF skyld' (kursiv angiver markeret højtone). Identifikationsfokus (IF) hvor den fokusalternative mængde er en lille, afgrænset mængde af eksklusive, f.eks.: 'Det er [temperaturen] IF, der dikterer, hvor rødfisken er'. Og så er der nyfokus (F) hvor den fokusalternative mængde principielt er åben (i praksis vil den være mere eller mindre afgrænset i henhold til modtagerens viden på det pågældende emneområde), f.eks.: 'Den 22-årige betjent er [hårdt]F såret af skuddet i Købmagergade'.

Fokustyperne adskiller sig endvidere ved deres sproglige status. Kontrastfokus og identifikationsfokus er kodede (Borchmann 2005). Disse foci er således sprogligt fastlagte i forståelsen. Nyfokus er derimod ikke kodet, men må fastlægges i konteksten på grundlag af informativiteten af de enkelte værditilskrivninger. Der er ikke desto mindre visse grammatiske rammer for fastlæggelsen af nyfokus (Heltoft 2003); således vil nyfokus i umarkerede konstruktioner typisk realiseres i *fokusdomænet* (ss.), dvs. nogenlunde det der svarer til slutfeltet i Diderichsens sætningsskema. Endvidere vil bestemte funktioner tiltrække sig fokus i kraft af at de typisk er bærere af information med en høj specificationsgrad, f.eks. gradsadverbialer, mådesadverbialer og prædikativ. Ligeledes vil verber med specifikt indhold typisk tiltrække sig fokus (f.eks. *foregøgle, forgribe, skrige, kyle*), mens verber med abstrakt indhold typisk vil være redundante (f.eks. *være, have, sige, få*). Endelig vil determination være en indikation på værditilskrivningens relevans idet bestemt form per default indikerer at variabelen anses for fastlagt hvorved værditilskrivningen er redundant, mens ubestemt per default indikerer at den ikke anses for fastlagt hvorved værditilskrivningen ikke er redundant. Disse fire

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

sproglige træk, fokusdomæne, funktionstype, specificationsniveau og bestemtthed, er indikationer på nyfokus.

Denne bestemmelse af fokus må vel at mærke ikke forveksles med kognitive bestemmelser hvor fokus er en figur på en grund (Talmy 2000). Relevansstrukturering er ikke en strukturering af mentale modeller eller propositionelle repræsentationer, men af information i form af værditilskrivninger; den foregår hverken på det grammatiske, semantiske eller kognitive niveau, men på det retoriske/kommunikative niveau; den foregår under forudsætning af en afsender med en intention om at meddele information inden for rammerne af et vedtaget formål og efter kommunikationslogiske maksimer (Grice 2001 (1975)).

3. Indebyrden af fundamental

Udgangspunktet for enhver beskrivelse af naturlige sprogs informationsstrukturelle egenskaber er at sproget er meddelelsesfunktionelt. Den fundamentale relation i den informationsstrukturelle analyse er dermed aboutnessrelationen. Hvis vi vil beskrive naturlige sprog informationsstruktur, må det altså gøres på grundlag af denne relation.

Traditionelle beskrivelser af naturlige sprogs informationsstruktur er funderet på udsagnsemantik (se Gundel & Fretheim 2005 og Borchmann 2007A). Således tolkes aboutnessrelationen som relationen mellem et simpelt udsagn og en referent. Denne referent kaldes *emnet* (*topic*). Det fundamentale skel i den informationsstrukturelle analyse af sætningen kommer dermed til at ligge mellem det sproglige korrelat til emnet og resten. Det sproglige korrelat til emnet er et refererende udtryk og vil alt andet lige realiseres som subjektet. Vi får således følgende analyse af nedenstående eksempel:

- 2) Bilisterne kører alt for hurtigt (*Berlingske Tidende* 22.09.91 (fra KorpusDk)).
Emne: Bilisterne
Meddelelse: kører alt for hurtigt
Skel: Bilisterne // kører alt for hurtigt.

Den beskrivelse af informationsstruktur der præsenteres her, er skemateoretisk funderet. Således tolkes aboutnessrelationen som en

relationen mellem en variabel (en skemaplads) og en værdi (en udfyldning af pladsen). Det fundamentale skel i den informationsstrukturelle analyse af sætningen kommer dermed til at ligge mellem det sproglige korrelat til en værdi og resten. Det sproglige korrelat til værdien svarer til fokus; de resterende udtryk, herunder deres syntagmatiske egenskaber, tjener til at specificere den variabel der tilskrives en værdi med fokus. Denne specifikation bør rettelig kaldes *emnet* for så vidt som den synes at dække sprogbrugerens intuitive opfattelse af hvad sætningen handler om (Borchmann 2007A); men for at undgå misforståelser vil jeg her kalde den *skematisk emne*. Vi får således følgende analyse af eksempel 2:

Skematisk emne (specifik variabel): bilisternes hastighed

Fokus (værdi): alt for hurtigt

Skel: Bilisterne kører // alt for hurtigt.

Min påstand er nu at beskrivelsen af naturlige sprogs informationsstrukturelle egenskaber må funderes på den skemateoretiske tolkning af aboutnessrelationen, og at det fundamentale skel følgelig er mellem fokus og resten. Denne påstand har jeg antaget som arbejdshypotese.

4. Grundlaget for hypotesen

Hypotesen er funderet på to etablerede og empirisk velfunderede antagelser. Den første er at sprogforståelsen er inferensbaseret; den anden er at inferenser er tekstdrevne.

4.1. Sprogforståelsen er inferensbaseret

Antagelsen om at sprogforståelsen er inferensbaseret, indebærer at modtageren i forståelsen inddrager sin viden om verden og tilfører information til den sprogligt repræsenterede information ved vidensbaserede (abduktive) inferenser. Antagelsen har rod i kommunikationslogikken. Kommunikationslogikken tager udgangspunkt i den basale observation at sprogbrugere siger noget andet end de mener (Grice 2001 (1975)). Kommunikation må følgelig bero dels på afsenderes mulighed for at underforstå noget med det sagte (og skrevne), dels på modtageres mulighed for at slutte sig til det underforståede. Afsenderens underforståelse kaldes *implikatur*,

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

modtagerens slutning *inferens*. Når kommunikation er vellykket, vil der være et sammenfald mellem implikaturer og inferenser således at modtagerens inferenser vil omfatte afsenderens implikaturer. Men modtagerens inferenser er vel at mærke ikke begrænset til disse.

Ifølge nygriceaneren Levinson har misforholdet mellem det sagte og det mente sin rod i en asymmetri mellem vores evne til at producere auditive enheder og vores evne til at bearbejde informationsenheder. Det antal auditive enheder vi er i stand til at producere inden for en given tidsramme, er væsentligt mindre end det antal informationsenheder vi er i stand til at bearbejde inden for samme tidsramme. Vores taleorganer udgør således en flaskehals i overførslen af information. Eller sagt på en anden måde: Sproget er et kapacitetsbegrænset format i forhold til al den information der (optimalt set) kan indgå i en kommunikationsproces. Den basale økonomi i kommunikationen er derfor at sige/skrive lidt og inferere meget (Levinson 1995).

Inferenser er altså ikke et supplement til kodehypotesen, men en forudsætning for at kommunikation ved hjælp af sproget kan foregå så hurtigt og effektivt som det ud fra alle observationer at dømme kan. I henhold til denne antagelse er sammenhæng ikke en egenskab ved en tekst, men noget der dannes i hovedet på modtageren i forståelsen ved inddragelse af lagret viden og ved inferens (Sanford & Garrod 1994, se også Minsky 1975). Det er derfor ikke muligt at beskrive sammenhæng og sammenhængsskabende midler uafhængigt af disse faktorer.

4.2. Inferenser er tekstdrevne

Inden for psykolingvistikken har man siden midten af 70'erne beskæftiget sig med inferenser. Det fælles udgangspunkt har været 1) at modtagere forsøger at skabe sammenhæng i forståelsen af tekster, 2) at de som led i denne aktivitet laver en række inferenser, 3) at man principielt kan lave en meget stor mængde inferenser på grundlag af en tekst, men 4) at arbejdshukommelsens kapacitet er begrænset således at man kun kan lave en meget lille mængde inferenser online. Det der især har været genstand for undersøgelse, har så været hvilke type inferenser der laves, herunder hvorvidt bestemte typer af inferenser laves eller ej. Her har man skelnet mellem to typer af inferenser:

forbindelsesinferenser og uddybende inferenser (Graesser & Clark 1985). Forbindelsesinferenser er kendetegnet ved at skabe forbindelse mellem udsagn på tværs af sætninger. Det omfatter dels referentielle inferenser, dels kausale inferenser. Disse regnes for at være en baglæns forståelsesaktivitet og kaldes derfor også *baglæns inferenser* (Carpenter & Just 1977). Uddybende inferenser er kendetegnet ved at berige den udsagnsmæssige repræsentation med detaljer. Det omfatter inferenser af bl.a. tilstande, redskaber og forudsigelige konsekvenser af en begivenhed. Disse inferenser regnes for at være en forlæns forståelsesaktivitet og kaldes derfor også *forlæns inferenser* (ss.). Mens baglæns inferenser er blevet anset for nødvendige for at skabe sammenhæng, er forlæns inferenser blevet anset som noget der blot nuancerer forståelsen. I forlængelse heraf har man især forsøgt at afgøre om læsere laver uddybende inferenser.

Som opposition til denne tilgang peger Sanford på at man ikke kan afgøre om bestemte typer inferenser laves eller ej uafhængigt af tekstens udformning. Han skriver: 'Basically inferential activity should be a function of the structure of the text, of the choice of words, and of the topicalization devices used by the writer' (Sanford 1990). Med udgangspunkt i denne kritik er der blevet lavet en række forsøg der har påvist at sandsynligheden for om en uddybende inferens laves eller ej, netop afhænger af tekstens udformning (Whitney et al. 1992, Murray et al. 1993, Klin et al. 1999). I forlængelse heraf er følgende tilgang til området blevet foreslået: 'future research should examine the range of text conditions which impacts the likelihood of generating forward inferences' (Klin et al 1999).

Den teori der skitseres i det følgende, er netop et bud på hvilke tekstuelle omstændigheder der influerer på sandsynligheden for at en given inferens laves.

5. Skitse til en teori om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen

Psykolingvisterne Sanford & Garrod formulerer den grundlæggende problem for psykolingvistikken således: Hvad sker når vi forstår en sætning i relation til den sprogbrug (*discourse*) den optræder i? (Sanford & Garrod 1994). Med denne formulering lægges der særlig

*Relevansstrukturen som den fundamentale
funktion i sprogforståelsen*

vægt på sprogforståelsen og ikke mindst på interaktionen mellem afkodning og sprogforståelse. Jeg foreslår nu følgende svar som overordnet, teoretisk ramme for besvarelsen af dette spørgsmål: Vi udskiller en specifik variabel og tilskriver den en værdi.

Teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen er skemateoretisk funderet; en *variabel* er en plads (*slot*) i et *skema* (Bartlett 1932). Et skema er på en gang en lagringsstruktur og en processeringsstruktur; dets funktion er at organisere information i hukommelsen (Schank 1999). En variabel kan være: ÅRSAG, IDEOLOGI, POLITIK, MÅL, MIDDEL, KONSEKVENSER, TEMPERATUR, HØJDE, MASSE, MÆNGDE, TRYK, HASTIGHED, EGENSKAB, FUNKTION, SYMPTOM, MATERIALE, HANDLING, BEGIVENHED, TILSTAND, MÅDE, TIDSPUNKT, PERSON, TJENER, BESTILLING, GAVE, BETYDNING. Og det kan være ubeskrivelig meget andet: Vore skemaer repræsenterer viden på alle niveauer; al vores generiske viden er indlejret i skemaer (Rumelhart 1980).

I deres egenskab som skemaplads er indgået variabler i relationer med andre variabler. Det betyder for det første at hvis variabelen A indgår i et skema med variabelen B, og A aktualiseres, så vil B også være aktualiseret. For det andet betyder det at der er bestemte relationer mellem variabler. I denne forbindelse er det særlig væsentligt at det for en lang række skemaer gælder at der er *sammenhænge* mellem de variabler der indgår i skemaet, dvs. at værdien i en variabel afhænger af værdien i en anden variabel, f.eks. MIDDEL-MÅL, ÅRSAG-VIRKNING, MÆNGDE-VARIGHED, ANTAL-PRIS, BEGIVENHED-HANDLING, TEMPERATUR-TRYK, VEJRFORHOLD-PSYKOLOGISK TILSTAND, FUNKTION-EGENSKAB-MATERIALE.

Disse to forhold er essentielle for skemaet som processeringsstruktur. Hvis en variabel aktualiseres af et givet input, vil vi på grundlag af det skema variabelen indgår i, kunne lave en række forudsigelser om hvilke andre variabler der er relevante, ligesom vi for en del af disse vedkommende vil kunne lave nogle mere eller mindre kvalificerede gæt på hvilke værdier de skal tilskrives. Det gælder også processeringen af tekster.

En tekst indgår i en praksis. For praksisser gælder det at der vil være bestemte skemaer knyttet til dem (Minsky 1987); skemaer er hensigtsmæssige måder at organisere viden om praksisserne på. Tekster der indgår i en bestemt praksis, vil – for så vidt de er meddelelsesfunktionelt hensigtsmæssige – være bestemt af sådanne skemaer. En sådan relation mellem tekst og skema kan illustreres med følgende eksempel:

3) **Ræveskab**

Ræveskab fremkaldes af mider som lever i huden. Sygdommen bevirker at rævene taber pelsen og får kløe, sår og betændelse i huden. Tilstanden breder sig efterhånden til hele kroppen. Sygdommen er dødelig for ræve. Skab kan smitte til hunde der færdes samme steder som ræve. Der findes midler til effektiv behandling af smittede hunde. I Danmark er skab udbredt i Jylland, men findes ikke på øerne. I yderst sjældne tilfælde kan mennesker smittes. Man skal derfor aldrig røre ved en ræv der er død af skab. Katte kan ikke smittes med skab. (Uddrag fra pjece om byræve fra Skov- og Naturstyrelsen, Miljøministeriet)

Denne teksts indhold er bestemt af et skema der anvendes i forståelsen af sygdomme. Et sådant skema omfatter følgende variabler: ÅRSAG, SYMPTOM, FORLØB, PROGNOSE, BEHANDLING, SMITTEFARE, UDBREDELSE, FORHOLDSREGLER. Hver sætning tilskriver en af disse variabler en værdi. Relationen er følgende: 1. sætning -> ÅRSAG, 2. sætning -> SYMPTOM, 3. sætning -> FORLØB, 4. sætning -> PROGNOSE, 5. sætning -> SMITTEFARE, 6. sætning -> BEHANDLING, 7. sætning -> UDBREDELSE, 8. sætning -> SMITTEFARE, 9. sætning -> FORHOLDSREGLER, 10. sætning -> SMITTEFARE.

Med teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen antages det at den arbejdshukommelsesstruktur der afleder og bearbejder information af en sætnings udtryk, er skematisk således at der er en én-til-én-relation mellem en sætning og en værditilskrivning af en specifik variabel. Der skelnes så mellem to relevansstrukturelle funktioner: en funktion i forhold til lagring, dvs. i forhold til langtidshukommelsen, og en funktion i forhold til den sammenhængsskabende aktivitet, dvs. i forhold til arbejdshukommelsen for så vidt som aktiviteten foregår der. Disse skitseres hver for sig i det følgende.

*Relevansstrukturen som den fundamentale
funktion i sprogforståelsen*

5.1. Relevansstrukturens funktion i forhold til lagring

Relevansstrukturen har den funktion at udskille den værdi der skal lagres, og specificere hvor den skal lagres. Antagelsen er så at det er fokusværdien der lagres. Et eksempel på en mulig relation er følgende²:

Sætning	Skemaplads	Lagret værdi
Ræveskab fremkaldes af [mider som lever i huden]F.	ÅRSAG	mider som lever i huden
Sygdommen bevirker at rævene [taber pelsen] og får [kløe, sår og betændelse i huden]F.	SYMPTOM	taber pelsen, kløe, sår og betændelse i huden
Tilstanden [breder] sig efterhånden [til hele kroppen]F.	FORLØB	breder til hele kroppen
Sygdommen er [dødelig for ræve]F.	PROGNOSE	dødelig for ræve
Skab kan smitte til [hunde der færdes samme steder som ræve]F.	SMITTEFARE	hunde der færdes samme steder som ræve
Der findes [midler til]F [effektiv]F behandling af smittede [hunde]F.	BEHANDLING	effektive midler til hunde
I Danmark er skab udbredt [i Jylland]F, men findes ikke [på øerne]F.	UDBREDELSE	i jylland {på øerne} <i>ikke</i>
I yderst sjældne tilfælde kan [mennesker]IF smittes.	SMITTEFARE	{mennesker} <i>yderst sjældent</i>
Man skal derfor aldrig [røre ved]F en ræv der er død af skab.	FORHOLDS- REGLER	{røre ved} <i>aldrig</i>
[Katte]IF kan ikke smittes med skab.	SMITTEFARE	{katte} <i>ikke</i>

2 Notation: [F angiver fokus, []IF angiver identifikationsfokus, store bogstaver angiver variabel, {} angiver at værdien er påvirket af en operator, kursiv angiver en operator der opererer på en lagret værdi. Operatorer anses vel at mærke ikke for lagrede.

Bemærk at der er semantiske relationer mellem sætningernes ord og de ord der bruges om skemapladsen. Jeg skal dog ikke her gå nærmere ind på hvordan den specifikke variabel specificeres med sætningens indhold; det er gjort andetsteds (se Borchmann 2007A).

Med teorien antages det at relevansstrukturen og dermed evnen til at indskrænke fokus er en fundamental komponent i sprogforståelseskompetencen. Evnen er sammensat dels af viden om verden, dels af sproglig viden, nemlig om 1) hvor fokuset typisk realiseres i en sætning, 2) ved hvilke sproglige typer fokuset typisk realiseres i en sætning, 3) hvilke sproglige typer der typisk realiserer redundant information, og 4) relationen mellem ordbetydninger og skemapladses.

Med hensyn til viden om verden forudsiger teorien at jo mere udbyggede skemaer en modtager har, jo snævrere vil deres fokus være. Dvs. hvis man f.eks. sætter en gruppe bachelorer i idræt og en gruppe bachelorer i historie til at læse en tekst om arbejdsfysiologi og bad dem om at understrege den mest relevante information i hver sætning, så forudsiger teorien at mængden af understregede ord i idrætsgruppens tekster vil være signifikant mindre end i historiegruppens. I henhold til teorien vil viden om hvordan man organiserer information i bestemte praksisser, dermed indvirke positivt på forståelsespræstationen efter følgende princip: Jo mere velorganiseret lageret er, jo snævrere fokus; jo snævrere fokus, jo mindre er mængden af information der skal lagres; jo mindre information der skal lagres (og jo mere velorganiseret lager), jo lettere vil det være at huske. Utilstrækkelig viden om bestemte praksisser, f.eks. som følge af en anden kulturel baggrund, vil omvendt indvirke negativt på evnen til at indskrænke fokus i de tekster der indgår i disse praksisser og dermed også på forståelsen.

Med hensyn til den sproglige viden forudsiger teorien at mindre trænede sprogbrugere vil have vanskeligere ved at indskrænke fokus. Det er således muligt at de faktisk – i overensstemmelse med den traditionelle tolkning af aboutnessrelationen - opdeler sætningen i subjektet og resten. I henhold til teorien er denne analyse imidlertid ikke optimal i forhold til forståelsen, og dårlige læsepræstationer vil netop blive forklaret med at den relevansstrukturelle analyse er utilstrækkelig. Da der er forskel på talesproglig og skriftsproglig markering af relevansstruktur (talesproget omfatter muligheder for

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

at markere fokus ved prosodi), anses tilegnelsen af viden om de skriftsproglige markeringer af og indikationer på relevansstruktur endvidere for at være et omdrejningspunkt i erhvervelsen af den skriftsproglige kompetence.

Teorien forudsiger endelig at de tekstlige omstændigheder der influerer på muligheden for at indskrænke fokus, vil influere på modtagerens præstationer i en læsetest, herunder læsehastighed og forståelse. Sådanne egenskaber er ikke mindst mængden af værditilskrivninger der realiseres i fokusdomænet. Denne forudsigelse danner dermed også grundlag for en vurdering af en teksts hensigtsmæssighed som meddelelse.

5.2. Relevansstrukturens funktion i forhold til at skabe sammenhæng

En modtager kan principielt lave en stor mængde inferenser på grundlag af en sekvens af sætninger. Som følge af arbejdshukommelsens begrænsede kapacitet kan modtageren imidlertid kun lave en meget begrænset mængde online. Inferenserne er ikke desto mindre nødvendige for at skabe sammenhæng. For at forstå en tekst skal læseren altså – ud af en stor mængde mulige inferenser - lave de relevante. Teorien er at relevansstrukturen bidrager til løsningen af dette problem idet fokus angiver hvilken specifik variabel den relevante inferens vil være relateret til.

Teorien er en modificering og nuancering af den psykologisk funderede fokusmodel. Fokusmodellen er kendetegnet ved en forventningskomponent. Det problem forventningskomponenten skal løse i forståelsen, kan anskueliggøres med følgende eksempel (Duffy 1986):

- 5) John was eating in the dining car of a train. (1)
- The waiter brought him a bowl of soup. (2)
- Suddenly the train screeched to a halt. (3)
- The soup spilled in to John's lap. (4)

For at forstå denne sekvens må læseren lave den (forbindelses-)inferens at suppen skvulpede ud over kanten af tallerknen og ned i Johns skød *fordi* toget standsede brat. Problemet er altså hvordan de informationer der gives med sætning 4, integreres. Antag nu at vi modellerede forståelsen sådan at læseren udelukkende lavede *baglæns inferenser* (se ovenfor). I henhold til denne model ville en baglæns søgeproces

identificere sætning 2 som det bedste sted at finde en forbindelse idet den deler argumenter (John, suppe) med sætning 4. Imellem sætning 2 og 4 kan der imidlertid kun laves den lidet informative tidslige forbindelse (efter ikonicitetsprincippet). Således må læseren lave en ny søgeproces for at finde en mere informativ forbindelse. I denne søgeproces vil den kausale forbindelse som sætning 3 muliggør, blive infereret som den intenderede forbindelse. Spørgsmålet er nu hvordan vi modellerer forståelsen således at denne omstændelige proces – der ikke modsvarer den hastighed og effektivitet hvormed integreringen antages at foregå – omgås.

Ifølge fokusmodellen vil sætning 3 blive identificeret som én der kræver opfølgende, relateret information - i dette tilfælde om hvilken konsekvens det har at toget standser brat. Dette fokus svarer til en forventning. I henhold til modellen vil en bagudrettet inferensproces der følger efter en forventningsforanledigende sætning, forbigå en søgning efter referentielt relateret information og i stedet forsøge direkte at lave en forbindelse. Det kan så nævnes at fokusmodellen blev understøttet i et forsøg der testede tre forskellige forudsigelsesmodeller (Duffy 1986).

Teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen kan mere præcist betragtes som en pragmatisk modificering og sproglig nuancering af Sanford & Garrods fokusramme. Jeg kan her hverken gå i detaljer med modifikationen og udbygningen eller med motivationen herfor; det er gjort andetsteds (Se Borchmann 2009). Den afgørende forskel er følgende: Mens det med Sanford & Garrods fokusmodel antages at være argumenter, dvs. repræsentationer af referenter, der er i det centrale opmærksomhedsfelt, antages det med teorien om relevansstrukturens funktion at være værdier, eller rettere værditilskrivninger af specifikke variabler. Ved den skematiske mediering af relationen mellem sproglige udtryk på den ene side og repræsentationer på den anden, frigøres teorien fra den ontologiske indebyrd at vi koncentrerer vores opmærksomhed om repræsentationer af referenter. Således kan en hvilken som helst værditilskrivning fokuseres, f.eks. *hårdt* som det fremgik af eksemplet ovenfor.

I henhold til teorien vil forventningen være relateret til en specifik variabel. Den genereres hvis værditilskrivningen giver anledning til et informationsbehov. Det kan værditilskrivningen gøre

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

under to forskellige omstændigheder der her skal beskrives.

Den første omstændighed er følgende: Fokusværdien er ikke tilstrækkelig specifik til at læseren kan løse den forståelsesopgave teksten indebærer. Det kan f.eks. være forståelsen af en orientering (her og i de følgende eksempler noteres nyfokus [F, kontrastfokus [KF og identifikationsfokus [IF]):

- 6) Næste års budget har vi lagt [lidt forsigtigt]F an.(*BoDanmark Nyt*)

Denne sætning optræder i indledningen til en orientering fra et boligselskab. Her er den angivne fokusværdi ikke tilstrækkelig specifik til at læseren er orienteret på det pågældende emneområde. Den giver følgelig anledning til en forventning om mere specifik information (se også Togeby 1993, 2003). Det skematiske grundlag for dette fænomen er det Minsky kalder *level bands* (Minsky 1987); et skema der organiserer information om en given praksis, er kendetegnet ved et bestemt specifikationsniveau. I og med at en tekst opfattes som noget der indgår i en bestemt praksis, vil der også være forbundet en forventning om et bestemt specifikationsniveau. Da tekster imidlertid er et lineært format, og mængden af information der skal kommunikeres er relativt stor, vil information være fordelt ud over en sekvens af sætninger. Og her foreskriver hensynet til forståelsen i beskrivende tekster at den generelle information kommer før den specifikke. Det karakteristiske for denne omstændighed, er således også at den finder sted i forbindelse med afsnitsindledende sætninger. Andre eksempler er følgende, der ligeledes optræder i begyndelsen af et afsnit:

- 7) Jeg er blevet [vandringsmand]F på mine gamle dage.(*Information* 15.10.09).
- 8) Forskellen mellem by og bygd i Grønland er vokset [hastigt] igennem de sidste 10 år.(ss.)
- 9) Hun var ikke mere end 120 cm høj, men [en letvægter]KF var hun ikke.(ss.)
- 10) At flå et mindre stykke vildt som fx en hare eller kanin er [enkelt] F (*Vildt- og fiskekogebogen*)
- 11) Vinterjagt på ryper med finkaliber riffel er en af den skandinaviske jagts [mest krævende]F former. (ss.)
- 12) At ingen ville vedkende sig den forsvundne kapuciner-abe var så meget mærkeligere, som det senere skulle vise sig, at primus

Simon Borchmann

- ikke var nogen [ordinær]F abekat. (Hans Scherfig: *Den fortabte abe*)
- 13) En anden måde at organisere formel løbetræning på er [6-dages løb]F (Lars Michalsik & Jens Bangsbo: *Aerob og anaerob træning*)
 - 14) I 1880'erne skete, hvad man har kaldt [en copernikansk revolution]F i synet på barn og skole. (Erling Bjøll: *Vor tids kulturhistorie*)
 - 15) Også [i Norge]IF var det i 1830'erne, digterne opdagede barnet. (ss)

For alle de ovennævnte eksempler gælder det i øvrigt at den antagne forventning om mere specifik information indfries. Dvs. at der med en (eller flere) af de umiddelbart efterfølgende sætninger gives information der specificerer den fokuserede – og netop den fokuserede – værditilskrivning.

Den anden omstændighed der generer et informationsbehov, er følgende: Der er en relevant sammenhæng mellem den specifikke variabel og en anden specifik variabel i det skema der tjener som processeringsstruktur. Relevansen af sammenhængen er relativ til den forståelsesopgave der skal løses. F.eks.:

- 16) I begyndelsen, da alting i skolen var nyt for mig, [afskyede]F jeg Grundtvig, (Bent Haller: *Sinkeklassen*)

Denne sætning optræder i en fortælling. Således vil forståelsesopgaven gå ud på at danne et sammenhængende handlings- og begivenhedsforløb, dvs. et forløb hvor læseren vil kunne svare på hvorfor-spørgsmål til de enkelte handlinger og begivenheder fra begyndelsen til slutningen (Long et al. 1996). Den fokuserede værditilskrivning har følgende specifikke variabel som genstand: ”hvilken følelse fortælleren havde forbundet med Grundtvig i begyndelsen, da alting i skolen var nyt for ham”. Der er en relevant sammenhæng mellem denne specifikke variabel og følgende specifikke variabel: ”årsagen til at fortællerens afskyede Grundtvig i begyndelsen, da alting i skolen var nyt for ham”. Det informationsbehov der foranlediges af den første værditilskrivning, er her beskrevet som led i løsningen af en kognitiv opgave; på et mere basalt humanitært niveau kan det beskrives som en nysgerrighed med hensyn til værdien af den relaterede specifikke variabel, altså: Hvorfor mon fortælleren afskyede Grundtvig?

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

Det skematiske grundlag for denne omstændighed er at der er sammenhænge mellem variabler. På dette punkt adskiller teorien om relevansstrukturens funktion sig væsentligt fra traditionelle tekstlingvistiske antagelser, og det kan tjene som udgangspunkt for en nok så informativ perspektivering: I teorien om relevansstrukturens funktion antages det at sammenhæng ikke beror på identitet, dvs. på at et refererende udtryk i en sætning henviser til det samme som et refererende udtryk i en anden sætning, eller har identisk grammatisk struktur (Halliday & Hasan 1976), men på *sammenhænge* (og specifikationsrelationer) mellem specifikke variabler.

Denne antagelse kan forklare en række observationer og eksperimentel evidens. Bl.a. resultaterne af et forsøg der sammenlignede læsetider med udgangspunkt i materiale som det følgende:

17) RELATERET	IKKE-RELATERET
1. Brian punched George.	1'. Brian punched George.
2. George called the doctor.	2'. George liked the doctor.
3. The doctor arrived.	3'. The doctor arrived.

De to tekster er kendetegnet ved samme kohæsive mekanismer. Forsøget viste imidlertid - hvad der nu nok ikke er så overraskende - at læsetiden for sætning 3 var signifikant længere under den ikke-relaterede omstændighed (3') end under den relaterede (3). Haberlandt & Bingham's konklusion var at verber bidrager til at skabe sammenhæng (Haberlandt & Bingham 1978). I teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen forklares det med en forskel i relevansstruktur og skematisk grundlag: I sætning 2 realiserer 'called the doctor' fokus og tilskriver værdi til den specifikke variabel "hvad George gjorde" (i denne kollokation må 'the doctor' anses for generisk, attributiv); i sætning 2' realiserer 'liked' fokus og tilskriver værdi til den specifikke variabel "hvilken følelse George havde forbundet med lægen". Det gælder så at der en relevant sammenhæng mellem de specifikke variabler sætning 2 og 3 realiserer, mens det ikke gælder for de specifikke variabler sætning 2' og 3' realiserer. (I øvrigt forudsiger teorien at det i kulturer hvor homoseksualitet og jalousi ikke gøres til genstand for kommunikation, også vil være lettere at etablere sammenhæng mellem 1 og 2 end mellem 1' og 2').

Andre eksempler på relevante værditilskrivninger der genererer forventninger, er følgende:

- 18) Var Torperen borte om Natten, hændte det, Konen [forgreb]F sig paa hans Øl og [nød lidt]F i Mørket sammen med Børnene.(M. A. Hansen: *Lykkelige Kristoffer*)
Specifik variabel: ”hvad konen gjorde med Torperens øl alene samt hvad hun gjorde med det i mørket sammen med børnene, når han var borte om natten”
Relateret specifik variabel: ”Hvilken konsekvens konen og børnenes handlinger i forhold til Torperens øl havde”
Skematisk grundlag: sammenhæng mellem HANDLING og KONSEKVENES
- 19) Mændene var [stive og ømme i ben og fødder], når de kom hjem efter 12 timers jagt.(Knud Rasmussen: *Den store slæderejse*)
Specifik variabel: ”Hvilken fysisk tilstand mændene var i når de kom hjem efter 12 timers jagt”
Relateret specifik variabel: ”Hvilken adfærd de udviste når de kom hjem efter 12 timers jagt”?
Skematisk grundlag: sammenhæng mellem FYSISK TILSTAND og ADFÆRD
- 20) Socialdemokraterne vil ikke finansiere regeringens nye ungepakke [med midler fra globaliseringspuljen]F.(*Information* 15.10.09)
Specifik variabel: ”hvordan Socialdemokraterne ikke vil finansiere regeringens nye ungepakke”
Relateret specifik variabel: ”hvorfor socialdemokraterne ikke vil finansiere regeringens nye ungepakke sådan”
Skematisk grundlag: sammenhæng mellem POLITIK og MÅL

Til sidst skal det nævnes at teorien også regner tilfælde af bredt fokus for én værditilskrivning til én specifik variabel, f.eks.:

- 22) [To velvoksne mænd nærmer sig langsomt]F snehytten, men [standser i bøsseskuds afstand og bliver stående]F.(Knud Rasmussen: *Den store slæderejse*)

Her er den specifikke variabel ”hvad der skete ved snehytten”. Når den, som den gør her, optræder inden for rammerne af en fortællende

Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen

tekst, kan denne værditilskrivning ligeledes generere en forventning. Dog stadig under forudsætning af at der er en relevant sammenhæng mellem denne specifikke variabel og en anden specifik variabel. Det kan der siges at være her i form af den specifikke variabel ”hvad Knud Rasmussen gjorde” (Knud Rasmussen er iagttageren af begivenheden ved snehytten). Det skematiske grundlag er en sammenhæng mellem BEGIVENHED og REAKTION.

Teorien om relevansstrukturens funktion i den sammenhængs-
skabende aktivitet siger hverken noget om hvorvidt modtageren laver en inferens, eller hvornår det sker hvis det sker; den siger udelukkende 1) at den kompetente modtager vil fokusere én værditilskrivning, og 2) vil gøre det fordi det indskrænker mængden af mulige inferenser. Teorien siger heller ikke at modtageren vil generere en forventning for hver sætning; genereringen af forventninger antages at være selektiv; den beror på at den relevante værditilskrivning foranlediger et informationsbehov, og det gør den altså ifølge teorien under de to skitserede omstændigheder.

6. Afsluttende kommentar

Teorien om relevansstrukturens funktion i sprogforståelsen kan forklare en række observationer og eksperimentel evidens som kompromitterer den traditionelle, kohæsionsorienterede tekstlingvistik. Det taler til fordel for den. Teorien omfatter imidlertid også uklarheder på en lang række områder. Ikke mindst kan man anføre at *skema* og *variabel* er vage termer, og at relationen mellem udtryk og variabel forekommer meget kompleks. Her resterer endnu et stort arbejde.

I øvrigt afskyede fortælleren Grundtvig af følgende årsag:

Jeg kunne simpelthen ikke lære de salmevers udenad, og det skulle man. Jeg forsøgte, jeg fik endda min mor til at hjælpe mig med de højtidelige ord. Gud plantede en have fra øst til vest til jordklimpefolket heneden, der roserne duftede først og bedst med alle sine småblomster i Eden. Så var det min tur: Gud plantede i øst og vest og jordklimperne forneden, der blomstrede roserne med alle småeder ... (...) Nogle gange var der tyve vers, det var forfærdeligt, og det var næsten altid ham skiderikken Grundtvig, utroligt var det, at han havde skrevet alle disse åndssvage salmer. (Bent Haller: *Sinkeklassen*)

Litteratur

- Bartlett, Frederick C. (1950 (1932)) *Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borchmann, Simon (2005) *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med refleksiv funktion*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Borchmann, Simon (2007A) Hvad skriver vi om – topik på sætningsniveau. *Det bedre argument*. Jørgensen, H. & P. Widell (red.). Århus: Wessel og Huitfeldt.
- Borchmann, Simon (2007B) Fokus i dansk skriftsprogbrug. *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Berthelsen, U.D. & P. Widell (red.). Århus: Aarhus Universitet.
- Borchmann, Simon (2009) Om relationen mellem informationelle valg og forudsigelser i forståelsen af sekvenser sætninger. *NyS – Nydanske Sprogstudier 37*. København: Dansk Sprognævn.
- Brown, Gillian & Yule, George (1983) *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carpenter, Patricia & Just, Marcel A. (1977) Reading Comprehension as Eyes See It. *Cognitive processes in comprehension*. Just, M.A. & P. A. Carpenter (red.). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Earlbaum, Associates, Publishers.
- Duffy, Susan A. (1986) Role of Expectations in Sentence Integration. *Journal of Experimental Psychology: Learning Memory and Cognition*. Vol. 12, no. 2:208-219.
- Garrod, Simon (1995) Dinstinguishing between Explicit and Implicit Focus during Text Comprehension. *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Richeit, G. & C. Habel (red.). Berlin: Walter de Gruyter.
- Graesser, Arthur C. & Clark, Leslie F. (1985) The Generation of Knowledge - Based Inferences during Narrative Comprehension. *Inferences in text processing*. Rickheit, G. & H. Strohner (red.). North-Holland. Amsterdam.
- Grice, Paul (2001 (1975)) Logic and Conversation. *Can you reach the salt?* C. Henriksen (red.). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Gundel, Jeanette K. & Fretheim, Thorstein (2005) Topic And Focus. *The handbook of pragmatics*. Horn, Laurence R. & Gregory Ward (red.). Malden, M.A.: Blackwell Publishing.
- Haberlandt, Karl & Bingham, Geoffrey (1978) Verbs Contribute to the Coherence of Brief narratives: Reading Related and Unrelated Sentence Triples. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 17:419-425.

*Relevansstrukturen som den fundamentale
funktion i sprogforståelsen*

- Halliday, M.A.K & Hasan, Ruqaiya (1976) *Cohesion in english*. London: Longman.
- Harder, Peter (1979) Tekstpragmatik. En kritisk vurdering af nogle principielle og praktiske tilgange til tekstbeskrivelsen, med ansatser til et alternativ. *Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori* 10-11. *Sprogteori og Tekstanalyse*. Andersen, J.E. & L. Heltoft (red.). Akademisk Forlag. København.
- Heltoft, Lars (2003) Iconic and categorial focus systems in Scandinavian. *Structures of Focus and Grammatical Relations*. J. Hetland & V. Molnár (red). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Keenan, Janice, Baillet, Susan D. & Brown, Polly (1984) The Effect of Causal Cohesion on Comprehension and Memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 23:115-126.
- Klin, Celia M., Alexandira E. Guzmán & William H. Levine (1999) Prevalence and Persistence of Predictive Inferences. *Journal of Memory and Language* 40:593-604.
- Levinson, Stephen C. (1995) Three levels of meaning. *Grammar and Meaning: Essays in honour of Sir John Lyons*. Palmer, F. (red.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Long, Debra L., Mark R. Seely, Brian J. Oppy & Jonathan M. Golding (1996) The Role of Inferential Processing in Reading Ability. *Models of Understanding Text*. Britton, B.K. & A. C. Graesser (red.). London: Lawrence Earlbaum.
- Lützen, Peter Heller (2004) *Sproglig analyse og relevans*. Dansk lærerforeningen.
- Minsky, Marvin (1975) A Framework for Representing Knowledge. *The Psychology of Computer Vision*. Winston, Patrick H. (red.). McGraw-Hill.
- Minsky, Marvin (1987) *The society of mind*. London: Heineman.
- Murray, John D., Celia M. Klin & Jerome L. Myers (1993) Forward Inferences in Narrative Text. *Journal of Memory and Language* 32:464-473.
- Møller, Henrik (2002) *Grundbog i tekstlingvistik*. Dansk lærerforeningen.
- Rumelhart, David E. (1980) Schemata: The Building Blocks of Cognition. *Theoretical issues in reading comprehension*. R.J. Spiro, B.C. Bruce & W.F. Brewer (red.). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates.
- Sanford, Anthony & Garrod, Simon C. (1981) *Understanding Written Language*. New York: John Wiley & Sons.
- Sanford, Anthony J. (1990) On the nature of text-driven inference. *Comprehension processes in reading*. D. A. Balota, G. B. Flores d'Arcais & K. Rayner (red.). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Earlbaum.

Simon Borchmann

- Sanford, Anthony & Simon C. Garrod (1994) Selective Processing in Text Understanding. *Handbook of psycholinguistics*. Morton Ann Gernsbacher (red.). San Diego: Academic Press.
- Schank, Roger C. (1999) *Dynamic memory revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Talmy, Leonard (2000) *Toward a cognitive semantics, Volume I: Concept Structuring Systems*. Cambridge: The MIT Press.
- Togeby, Ole (1993) *PRAXT – pragmatisk tekstteori*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gads Forlag.
- Undervisningsministeriet (2008) *Engelsk A – Stx. Undervisningsvejledning Juli 2008*. http://www.uvm.dk/~media/Files/Udd/Gym/PDF08/Vejledninger/stx/080701_engelsk_A_stx_vejledning.ashx
- Whitney, P. Ritchie, B.G. & Crane, R.S. (1992) The effect of foregrounding on readers use of predictive inferences. *Memory and Cognition* 20:424-432.

Angiveligt – en ansvarsflugt

Lars Brink

Erik Hansen, vort fags nestor, har offentligt undsagt ordet *angiveligt*. Han siger, at han hader det! Også jég har set mig rasende på det – uafhængigt af mester Erik. Erik Hansens modvilje skyldes if. eget udsagn, at det altid ligger og skvulper mellem to næsten modsatte betydninger, nemlig 1) 'bevisligt, notorisk', fx

Jeg sparkede til døren, ikke fordi jeg var hidsig, men fordi den angiveligt binder!

og 2) 'ifølge nogen', fx

Kaffe øger angiveligt risikoen for kræft. (www.madogsundhed.dk/12)

Man har ligefrem kaldt *angiveligt* et pendulord, fordi det rummer disse to vidt forskellige betydninger. Så lad os lige tage dét først. Det pendulagtige ligger i, at *angiveligt* = 'bevisligt' er en *forstærkning* af udsagnet, mens *angiveligt* = 'ifølge nogen' *svækker* udsagnet: Afsender hævder ikke sin proposition – tager ikke sandhedsansvar for den – men nøjes med at tage ansvar for, at der er någon, der tager ansvar for den. Selvom de to tyd således hhv. styrker og svækker udsagnet, synes jeg dog ikke, det er heldigt at kalde dem modsatte a la *rig* og *fattig* – *syd* og *nord*. Betydning 1 er en ren forsikring, men betydning 2 er ikke bare en svækkelse, som *vistnok*, *måske*, *sikkert*, for den fortæller noget specielt: 'Dette hævder nogen', og som følge heraf er der egentlig ikke tale om en *svækkelse* af afsender-ansvaret, men om en total *fjernelse* af det. Ansvaret for selve propositionens sandhed er ganske løftet fra afsenders skuldre – efterladende et helt andet, letopfyldeligt ansvar for, at nogen mener sådan og sådan. Den *modsatte* betydning af betydning 2, må være 'Dette mener *ingen*'.

Denne tvetydighed – i forbindelse med, at ordet er sjældent i talesproget, så at mange også af den grund står usikre over for det – er rigelig grund til at kaste det på den store ord-losseplads.

Men hermed er jeg ikke færdig med at skælde ud (og Erik Hansen sikkert heller ikke). Min kritik gælder betydning 2, og den er, som følger.

1. kritik

”Angiveligt” minder om visse adverbier, men har reelt en helt anden funktion

Normalt betyder tilføjelsen af et *ikke* til en sætning, at den ændres fra sand til falsk, hvis den ellers oprindeligt var sand – og fra falsk til sand, hvis den oprindeligt var falsk:

Kong Carlos V af Colorado er død. – Kong Carlos V af Colorado er ikke død.

Men betragt flg. sætningspar:

Kong Carlos V af Colorado er angiveligt død. – Kong Carlos V af Colorado er angiveligt ikke død.

Disse to sætninger kan udmærket begge være sande – samtidig! Dét er de, hvis der er én kilde, der hævder, at han er død, mens en anden kilde hævder, at han er i live. Hvis vi udpensler *angiveligt*, må vi omskrive det til *Der er én eller flere kilder, der hævder, at Carlos er død*, og sådan en helsætning følger naturligvis reglen om, at et *ikke* ændrer dens sandhedsværdi. Hvis den er sand, så er helsætningen *Der er ikke én el. flere kilder, der hævder, at Carlos er død* nødvendigvis falsk. Heraf ses, at sætninger med *angiveligt* i betydning 2 i virkeligheden udtrykker *at*-ledsætningens indhold, og at selve *angiveligt* udtrykker helsætnings-indholdet minus *at*-ledsætningen. Dette er så usædvanligt og lumsk, at kommunikationen ikke bliver vellykket. Vi er ikke vant til, at et adverbium kan have sådan en betydning. Vi er vant til, at adverbier af den type, som *angiveligt* tilsyneladende tilhører, betegner afsenders *kommentar* til den øvrige sætning: *heldigvis, desværre, saft-suseme, vistnok, jo* osv., alt sammen kommentarer, der ikke rokker ved sætningens sandhedsværdi, endsige fjerner afsender-ansvaret helt. Men dét gør *angiveligt* i allerhøjeste grad: Ordet ændrer totalt

helhedens betydning og dermed helhedens sandhedskriterier (dvs. hvordan verden skal være for at gøre den sand). Dette er vi som sprogbrugere så uforberedte på, at kommunikationen bliver kikset. – Og her har vi for øvrigt en af grundene til betydning 1: Sprogbrugerne har tillagt *angiveligt* en betydning ('bevisligt, hævet over al tvivl'), der harmonerer med de andre adverbiers på dén plads i sætningen.

Man kan herimod indvende, at alt, hvad jeg har sagt om *angiveligt* også gælder adverbialet *ifølge X*. Men adverbialet *ifølge X* er netop et adverbial, ikke et adverbium, dvs. ikke ét ord. Det lumske og forkastelige ved *angiveligt* er, at betydningerne 'hævder' og 'X' er kondenseret i ét ord, mens de klart og tydeligt repræsenteres af hvert sit ord i *ifølge X*. Hvortil kommer, at 'X' i *angiveligt* altid er upræciseret: 'et el. flere mennesker', dvs. maksimalt tomt (eftersom mennersker er de eneste, der kan hævde noget), mens *ifølge X* i praksis altid har mere præciseret *X*.

2. kritik

Kilden skjules.

Angiveligt's grammatik forbyder altså nævnelse af kilden. Dermed forsynder afsender sig mod den gyldne kilde-regel. Han nævner ingen kilde, men fritages alligevel for sandheds-ansvar (blot han kan udpege en el. anden, der mener det pågældende).

3. kritik

»Angiveligt« slører, at 99 % af al reportage bygger på kilder

Det er både i videnskaben og i journalistikken en gylden regel, at man skal nævne sine kilder. Det er også noget, dansklærere kæmper hårdt for at få eleverne til. Menneskeligt set er det åbenbart naturligt at springe op og falde ned på kilderne. Ellers ville der ikke være grund til at indskærpe det. *Angiveligt* er imidlertid sådan indrettet grammatisk, at kilden nødvendigvis udelades. Man får at vide, at der ér en kilde, men ikke hvilken.

Jamen, er dét da ikke bedre end ingenting? – spørger den positive. Nej, det er værre. For det skjuler, hvad der i forvejen står uklart for folk, nemlig, at alle udsagn, der ikke lige gælder vore personlige følelser, vurderinger og sympatier samt, hvad vi personligt har sanset, at dé

bygger på kilder. Sådanne udsagn er imidlertid sjældne i reportage. Journalisten er sjældent personligt til stede, hvor tingene sker, og hans følelser er uønskede i reportage. Han må næsten altid bygge på, hvad andre har set og hørt. Hvis han ustandselig skriver *angiveligt*, vildleder han én til at tro, at dér, hvor der ikke står *angiveligt*, dér bygger han ikke på kilder, dér står tingene klippefast. Der ér udsagn, der står klippefast, men langt færre end alle dem, hvor en journalist *ikke* skriver *angiveligt*. Dét sløres. Hvis journalisten virkelig skulle anvende *angiveligt* i overensstemmelse med sin faktiske brug af kilder, måtte han indsætte det i mere end hver anden sætning.

4. kritik

Vatnissernes vagtparade

Angiveligt signalerer: 'Jeg vil ikke hænges op på noget, jeg refererer kun, men min sætning står vistnok til troende'. Sætningen *fokuserer* ikke på kilden. Hovedindholdet er en meddelelse om verden, ikke om udsagn. Dermed bliver det gefundenes fressen for alle vatnisser. Men hvis alle gjorde ligeså, kunne vi ikke kommunikere. Vi kan umuligt holde os til sætninger om vore suveræne følelser, de logiske uangribeligheder (*teenagere er under 20 år – man kan ikke være to steder på én gang osv.*) og, hvad vi selv har oplevet med egne sanser, samt hvad vi mener, at alle er enige om (*Århus ligger i Jylland osv.*). At tale er at *turde*. Nógen må springe ud på de fyrretyve favne og hævde noget, som andre kunne tænkes at benægte. Vi må selv veje vore kilder, ræsonnere over dem og *turde* bringe resultatet. Det er ikke bare trygt at bruge *angiveligt*, det er også usselt. Den anonyme kilde kan jo være en hvilken som helst sladre-kælling. Det kan være Guds talerør på jord, Paven, og det kan være Hans Engell. Man må afveje og selv stå frem – eller, naturligvis, angive sin kilde. Ordet er også en gave til de vatnisser, der vil manipulere: Man foregiver i kraft af det trykte ords autoritet, at den anonyme kilde er en "sædvanligvis velunderrettet kilde", mens det i virkeligheden er ... Mulighederne er legio.

5. kritik

Afsender-egoisme – læserfrustration

Det hører til *angiveligt*'s grammatik – sådan som journalister oftest bruger det – at afsender tror på indholdet af dén sætning, som han dog ikke tager ansvar for. I det fuldt udpenslede udtryk *Kilden X hævder, at y*, kan ingen vide, hvad afsender mener, fx

Evangelisterne hævder, at han gik på vandet.

Denne sætning kan udmærket efterfølges af:

Men den nyeste forskning på DMI viser, at der hin nat var frost omkring Genesaret Sø, som derfor kan have været delvis isbelagt.

Pointen er her nye oplysninger, der peger på, at kilden – evangelisterne – tog fejl. I det mindre udpenslede udtryk *ifølge X* gælder det samme, omend sandsynligheden for uenighed mellem kilde og afsender er mindre. *Ifølge X* lægger som regel op til, at afsender *støtter sig til* kilden. Men ved det malabariske *angiveligt* er der én sprogradition for, at afsender hælder til enighed med den anonyme kilde. Det er traditions-stridigt at sige:

**Kunstnerparret skal angiveligt giftes til maj, men i en samtale med Deres udsendte har smørtenoren dementeret hele historien.

Vi, der er med i denne sprogradition, frustreres derfor som modtagere: Vi får fra afsender en interessant oplysning om verden, som vi straks er klar over, at afsender tror på, men i samme nu ser vi, at han reelt ikke hævder den, og ej heller siger, hvor han har den fra. Oplysningen svæver frit i luften, og vi har ingen mulighed for at kontrollere den eller fastholde nogen på den. Dermed er det pludselig slet ingen oplysning, men blot en ”oplysning”, som man dårligt kan fortælle videre. Som modtager får man altså en god historie (fx *Statsministeren har angiveligt sort bælte i karate*), som imidlertid straks reduceres til det næsten helt ligegyldige. Afsender får bekvemt ryggen fri og kan skrive hvad som helst, bare han kan stampe en enkelt idiot op af jorden at hæfte sit udsagn til. Modtager frustreres.

6. kritik

Ny tvetydighed.

Under diskussionen i Århus kom det frem, at flere yngre traderer en modsat betydningsvariant: 'Nogle *påstår* dette (men jég, afsender, er stærkt speptisk)'. Hermed er vi rykket endnu længere væk fra den ældste betydning, som if. ODS var 'dette kan påvises/bevises at være sandt' (forsikring med løfte). Også den knap så yngre Jørn Lund slutter sig hertil. For dette segment er det ganske vist også umuligt at sige:

Kunstnerparret skal angiveligt giftes til maj, men i en samtale med
Deres udsendte har smørtenoren dementeret hele historien.

Men nu er det, fordi afsenders skepsis er gjort til skamme. (Ved kynisme kunne den godt fastholdes.)

Her er altså yderligere en bastant tvetydighed, og dermed al mulig grund til at sky a-ordet: 'Jeg hælder til, at det er sandt (og bringer det derfor til torvs)' versus 'Jeg tror ikke på det, men nævner det, fordi nogen hævder det'. Vi er tæt på ren pendulering.

Eksempler

Min eksempelsamling, indsamlet fra aviser og på nettet, viser, at *angivelig(t)* kun i 3 ud af 28 belæg har betydning 1, 'bevisligt'. Men de fleste tekster er journalistiske, og blandt journalister dominerer betydning 2 i dag helt. Der er tendens til, at mindre øvede, ikke mindst i tale, er mere tilbøjelige til betydning 1. (Jeg har masochistisk fulgt ordet i årevis, også mundtligt.) – De to betydninger forekommer dog ikke altid rent: Der er morsomme varianter, der alle skyldes, at ordet er en abnormitet, som mange ikke rigtig kan håndtere traditionelt. – En vigtig variant er den, hvor det underforstås, hvem kilden er – som regel subjektet i sætningen. I mit materiale er der kun 1 – uklart – eksempel herpå ud af 28. Et klart eksempel kunne være:

Ministeren mente ikke, at han havde forsømt noget og havde
angiveligt ikke tid til at uddybe spørgsmålet.

Bemærk, at afsender ikke *tager ansvar for*, at kilden er ministeren selv. *Angiveligt* ér og blíver løsagtigt. – En anden smagsprøve:

Han var iført mørkeblå benklæder, grå trøje med hætte angiveligt
kondisko med hvide snørebånd. (www.politi.dk)

Angiveligt – en ansvarsflugt

Da afsender har *alle* oplysningerne på anden hånd, ser det ud, som om han kun bruger *angiveligt* om særlig usikre oplysninger (som han dog tager for gode varer). – Nyt eksempel:

... og i omkvædet ”Stickersvin, du reder sengen, som du ligger i/ du vil altid være helt til grin/futtet af i et lagen af benzin” lyder det angiveligt som om, at Niarn og bonkammeraten L.O.C. ønsker at sætte ild til Strøm MC.

(Rune Skyum-Nielsen i Information 11-10-2004)

Her møder vi en undervariant af bet. 1, der er påvirket af det lydligt nærtstående *grangiveligt*, der især bruges om slående ligheder. – Interessant er også

... har endda observeret disse dyr. Det fortælles, at de angiveligt skulle have lysende øjne og glinsende pels. (www.anova.dk)

Her møder vi et smukt eksempel på tripel-konfekt: 1. *Det fortælles*, 2. *angiveligt*, 3. *skulle have*. Hvis betydningen af *angiveligt* havde stået afsender krystalklart, ville han selvfølgelig ikke have flottet sig med en dobbelt pleonasme – så sandt som ingen ved sine fulde fem skriver: **I dag har det for tiden været frostvejr i denne tid*. Det lyder smart med *angiveligt*, men selv dets afsendere har (med rette) ikke rigtig tillid til ordets kommunikative effekt. – Perlen i min samling er dog denne:

[Quiz-spørgsmål om danske filmsange:] Hvad er det for ord, der angiveligt står over døren til Tangobaren? (Berl.Tid. 27-12-2004)

Her forsøger journalisten sandsynligvis at kommunikere, at kilden er selve den sang, der skal gættes. Men i modsætning til *ifølge X* rummer *angiveligt* (i betydning 2) altid et forsigtigheds-signal: ’Det er ikke helt sikkert’, og dét er malplaceret her. Måske der ligger traumer bag, i form af tidligere udskæld fra redaktionssekretæren: ”Berlingske bryder sig ikke om dementier, unge mand; hvis De ikke er 100 % sikker på et forhold, så dæk Dem bag kilden!” Hvis man altid skriver *angiveligt*, kan det ikke gå galt, tænker den unge mand. Og han er ikke sikker på, hvad der faktisk står over døren i Tangobar – hvem kan være det? Ja, det kan vi faktisk alle sammen! For Tangobar er en fiktiv bar fra filmen

”Tango” (1933), og der gælder den regel i fiktion, at oplysninger, der ikke dementeres eller udtrykkeligt gøres usikre, de gælder 100%. At Quasimodo halter og Cyrano de Bergerac har en lang næse, hører til de helt sikre ting i verden. Det er derfor meningsløst, at journalisten tager forsigtigheds-forbehold over for Tangobarens tekst, for den har han med egne sanser oplevet, da han læste sangen, og den står, i sit eget fiktive univers, til troende. Når man for en gangs skyld per selvsyn *ved* en ting, er det komisk at tage forbehold for modstridende oplysninger. Man siger heller ikke: *Retskrivningsordbogen har angiveligt ”k” i ”ko”,* eller: *Skynd jer og kom! Nyhederne er angiveligt lige begyndt. Dét har Jes Dorph P. i hvert fald lige hævdet!* Vi ser altså, at *angiveligt* her er blevet til en let neurotisk ansvarsforflygtigende uvane. Og derfor hader jeg det.

Men for nu ikke at slutte hadefuldt vil jeg glæde læseren med quiz-svaret. Hvad stod der over døren? Der stod (med tangorytmen markeret): 'En 'Dag (1-) er 'ik'ke 'le (1-) vet 'ud'en 'Kær (1-) 'lig (1-) 'hed, (1- 1-) /'det 'staar (1-) der 'ov'er 'Døren (1-) i 'Tan'go'bar.(1- 1- 1- 1-).

KORRESPONDANCEANALYSE –ETDYNAMISK OG FLEKSIBELT SOCIOLINGVISTISK VÆRKTØJ¹

Randi Benedikte Brodersen
Islands Universitet/Universitetet i Bergen

1. Indledning

Korrespondanceanalyse er en statistisk analysemetode som jeg bruger i min undersøgelse af danskeres sproglig tilpasning til norsk i Norge. I denne artikel vil jeg give en indføring i korrespondanceanalysen og vise et konkret eksempel på brug af denne metode.

Korrespondanceanalysen er en forholdsvis ny metode i dansk og nordisk sociolingvistik. Metoden er yderst velegnet til analyse af et stort og kompleks datamateriale og derfor særlig interessant i sociolingvistiske undersøgelser med mange informanter og variabler. Fremgangsmåden ved brug af korrespondanceanalysen og tolkningen og forståelsen af dens specielle visuelle fremstilling af resultater som punkter i et diagram kræver imidlertid en ret fyldig forklaring. Et eksempel på et diagram med en analyse af data fra mit pilotprojekt kan ses i figur 1 i slutningen af artiklen.

Artiklen indeholder efter indledningen disse 7 afsnit: 1) en præsentation af min undersøgelse og nogle af dens resultater, 2) en beskrivelse af en social faktor som er en af sociolingvistikens traditionelle variabler og en af mine variabler: nemlig køn, 3) en redegørelse for hvad korrespondanceanalyse er, og en begrundelse for hvorfor metoden er så attraktiv i sociolingvistisk sammenhæng, 4)

¹ Teksten er en bearbejdet version af mit indlæg på Det 12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog (MUDS), Århus Universitet, 9.–10. oktober 2008. Hjertelig tak til Peter Widell for teknisk og praktisk hjælp og til Daniel Apollon, Universitetet i Bergen, for at have bibragt mig en vis korrespondanceanalytisk indsigt. Tak til Det nordiske bibliotek i Athen for fine arbejdsforhold en uge i maj 2009 da jeg gennemarbejdede denne MUDS-artikel.

en forklaring på hvordan vi tolker et korrespondanceanalytisk diagram, 5) en omtale af den største udfordring ved korrespondanceanalysen, 6) en korrespondanceanalyse af de nævnte pilotprojektdata fra min undersøgelse og 7) til sidst en konklusion.

2. Danskeres sproglige akkommodation til norsk

Min undersøgelse består af et lille pilotprojekt² (med 11 informanter) og en større hovedundersøgelse (med 60 informanter). Informanterne er danske statsborgere, i alderen 21-77 år, og 65 % er kvinder og 35 % mænd. De kommer fra Bergen, Kristiansand og Oslo og har boet i Norge i mindst 3-4 år. Mange er norsk gift, nogle er dansk gift, og nogle er enlige. I pilotprojektet er informanterne ”håndplukket” af mig. I hovedundersøgelsen er informanterne et statistisk tilfældigt udvalg af danske statsborgere som er registreret i *Det Sentrale Personregister* i Norge (om udvælgelseskriterier se Brodersen 2003). I begge undersøgelser er det en vigtig og metodologisk pointe at de danske informanter er interviewet af norsk interviewer. Ved at bruge en norsk interviewer – og ikke en dansk – har jeg fået et datamateriale som egner sig til at belyse danskeres akkommodation til norsk.

Datamaterialet er indsamlet, bearbejdet og analyseret ved brug af kvantitative og kvalitative metoder og teknikker: halvstruktureret (telefon)interview, spørgeskema, transskribering (af bandede interview), ekscerpering (af lydlig træk), leksikalsk frekvensanalyse, korrespondanceanalyse og indholdsanalyse. I arbejdet med transskribering og frekvensanalyser har jeg brugt programmet CHILDES (Child Language Data Exchange System): <http://chilides.psy.cmu.edu/> (Brodersen 2003).

Sproglig akkommodation drejer sig i min undersøgelse om de danske informanternes leksikalske og udtalemæssige akkommodation eller tilpasning til norsk. Leksikalsk akkommodation omfatter den norske og norskprægede del af informanternes ordforråd (i et interview). Fx norske talord, norske hverdagsord og udtryk som fx *bra*, *grei* og *være lei seg* (på dansk: *god(t)*, *i orden/OK/god/sød* og *være ked af det*)

² Betegnelsen pilotprojekt er et levn fra en tidlig fase i min undersøgelse. Dette projekt har udviklet sig til at blive en selvstændig delundersøgelse og har derfor en anden status og funktion end et pilotprojekt normalt har.

og dansk-norske hybridord. Udtalemæssig akkommodation er fx informanternes udskiftning af det lyse, danske *a* med det mørke, norske *a*, som i henholdsvis dansk *mand* og norsk *mann*. Flere eksempler på begge akkommodationsformer står i Brodersen 2003.

Informanternes leksikalske akkommodation til norsk varierer fra ca. 1 % til ca. 6 % norske eller norskprægede ord og udtryk af deres samlede ordforråd i et interview. De lave tal hænger sammen med at dansk og norsk har et stort fælles ordforråd. De leksikalske forskelle er med andre ord ret små, og de opleves også af nogle informanter som små. Informanternes udtalemæssige akkommodation varierer fra 4 til 67 % af deres *a*-lyde i en del af interviewet.³ De høje tal afspejler udtaleforskelle mellem dansk og norsk. Mange af informanterne har mange norske *a*-lyde og oplever tydeligvis et stort behov for at fornorske deres danske *a*'er.

Informanternes akkommodation til norsk er kendetegnet ved betydelig variation; nogle akkommoderer næsten udelukkende leksikalsk, i form af norske ord og udtryk, mens andre akkommoderer på flere sproglige niveauer samtidig: leksikalsk og udtalemæssig og evt. også morfologisk og syntaktisk. Nogle informanter akkommoderer meget, nogle meget lidt. Efter omfanget af deres akkommodation hører informanterne til i en af tre grupper: 1) De fleste taler et dansk-norsk blandingssprog, 2) nogle taler (overvejende) dansk, og 3) nogle taler (overvejende) norsk.

Der er en klar sammenhæng mellem leksikalsk og udtalemæssig akkommodation på den måde at mange af de danske informanter udtaler norske ord og udtryk på norsk, og de informanter som har mest leksikalsk akkommodation, har også omfattende udtalemæssig akkommodation, og de akkommoderer også ofte både morfologisk og syntaktisk. Leksikalsk og udtalemæssig akkommodation må derfor ses i sammenhæng, og i sammenhæng med sociale variabler. Og netop når vi ønsker at udforske sammenhænge og relationer og få dem fremstillet visuelt, er korrespondanceanalysen en metode med særlige muligheder som andre analysemetoder ikke har.

At få kortlagt variationen i danskeres sproglige akkommodation til norsk er især interessant, når vi kobler den til sociale makrofaktorer

³ Tallene for leksikalsk og udtalemæssig akkommodation stammer fra analyser af materialet fra hovedundersøgelsen.

og variabler som bl.a. køn, alder, civilstand og antal år i Norge. Her kan korrespondanceanalyse afdække og vise sammenhænge og relationer mellem variabler og udforske hvordan variabler interagerer, i én samlet analyse. Men først kort om køn.

3. Køn – en interagerende variabel

I min undersøgelse er køn en interagerende eller samvirkende variabel, dvs. den får betydning sammen med og i forhold til en række andre sociale variabler. Det viser sig fordi jeg har analyseret flere sociale variabler samtidig ved brug af korrespondanceanalyse.

Grunden til mit fokus på køn er at jeg vil understrege betydningen af at behandle køn i sammenhæng og samspil med de øvrige sociale variabler. Det er nemlig først muligt at finde ud af hvordan disse variabler virker sammen og har forskellige betydninger for sproglig variation (og akkommodation) når vi undersøger dem i samspil med hinanden. I sociolingvistiske tradition derimod bliver sociale variabler ofte undersøgt isoleret, dvs. hvad de betyder enkeltvis eller to og to i forhold til sproglig variation.

Køn er i et klassisk sociolingvistisk paradigme en vigtig, fast social makrofaktor og ofte en statisk, biologisk kategori: Informanter er kvinder eller mænd. Køn er blevet og bliver ofte stadig håndteret som en selvstændig og uafhængig social variabel, ligesom alder og klasse. I et nyere og konstruktivistisk paradigme, især inden for antropologisk og etnografisk orienteret sociolingvistik, er opfattelsen at køn er socialt konstrueret, og dermed bliver kønsbegrebet mere dynamisk: mennesker *konstruerer*, praktiserer, gør og forhandler sig frem deres kønsidentitet, eller en feminin eller maskulin identitet. Køn er her også knyttet til såkaldte praksisfællesskaber og identitet (se fx Eckert 1998 og Quist 2005). I nyere studier kombinerer og integrerer sociolingvister flere teoretiske ståsteder og indsigter. Det betyder at køn kan være både en social variabel som interagerer med fx klasse eller alder, og performans, i samspil med sociale faktorer som fx arbejde, uddannelse og civilstatus.

Den skitserede udvikling – og paradigmeskiftet – fra essentialisme til konstruktivisme er omtalt i en lang række udgivelser om

Korrespondanceanalyse

sprog og køn⁴ inden for de sidste 10-15 år. Paradigmeskiftet er også nævnt i et indlæg på en konference om Sprog og køn i København i 2008. Her peger Tove Bull på at vi ved for lidt om ”hjernen vår til å insistere på sosialkonstruktivismen som einaste teoretiske ståstad”, og vi er fanget af ”hegemoniske ideologiar som framstiller kjønn som essens” (Bull 2008:2). Bulls konklusjon er at vi har brug for flere store undersøgelser med køn som social variabel, også selv om det ikke længere er politisk korrekt i sociolingvistikken (Bull 2008:9). Ja, vi har brug for flere af den slags undersøgelser, men kun hvis vi undersøger køn som interagerende og relationel variabel. Men her slår traditionelle sociolingvistiske korrelationsmålinger ikke til. Det vi opnår med den slags målinger, er nok bare at holde liv i det såkaldte kønsparadoks som er blevet citeret, forklaret og fortolket flittigt lige siden William Labov præsenterede det i 1970’erne (Labov 2001:292). For en præsentation og en diskussion af paradokset henviser jeg af pladshensyn til Mæhlum, Akselberg, Røyneland & Sandøy 2008:120. Her finder vi i øvrigt også en omtale af en vigtig undersøgelse af unges sprogbrug med fokus på bl.a. identitet og køn, analyseret ved brug af korrespondanceanalyse (Røyneland 2005). Køn har her relativ ringe indvirkning på de undersøgte sprogræk sammenlignet med en faktor som gruppeidentitet, som var ”mest utslagsgivende”, men til sammen er også køn og gruppeidentitet ”utslagsgivende” selv om den vigtigste forskel alligevel ikke er at finde mellem piger og drenge, men mellem to forskellige drengegrupper (Mæhlum, Akselberg, Røyneland & Sandøy 2008:120). Den nævnte undersøgelse er vigtig fordi den tydeligt viser at vi skal være varsomme med at generalisere med hensyn til sproglige kønsforskelle (– og generaliseringer kan bidrage til at forstærke en uheldig kønpolarisering), for der kan være større forskelle mellem forskellige grupper af drenge (eller piger) end mellem drenge og piger. Det er med andre ord især interessant at

⁴ Sprog-og-køn-forskningen har længe især fokuseret på forskelle mellem kvinders og mænds sprog, men der er i stigende grad også fokus på at problematisere og kontekstualisere køn og kønsforskelle, på køn som feminin og maskulin performans og på kønsforskelles betydning (jf. Pedersen 1998: 22). At der er stor interesse for emnet sprog og køn, især blandt kvindelige forskere, ser vi ved bare at kaste et blik på litteraturlistens forfatternavne ved publikationer om sprog og køn som bl.a. de seneste års håndbøger, antologier og artikler (fx Coates 1998, Ehrlich 2008, Eckert & McConnell-Ginet 2003, Holmes & Meyerhoff 2003 og Pedersen 1998).

fokusere på hvad køn betyder i samspil med andre variabler. Dette brede og samlende blik på køn kan korrespondanceanalyse give os, fordi metoden gør det muligt at udforske køn og andre variabler samtidig i én analyse, og da kan vi se hvilke variabler der betyder mest og mindst sammen med køn.

4. Hvad er korrespondanceanalyse, og hvorfor er korrespondanceanalyse særlig attraktiv i sociolingvistikken?

Min præsentation af korrespondanceanalysen bygger dels på materiale og indsigter fra et intensivt kursus i praktisk korrespondanceanalyse ved Daniel Apollon, Universitetet i Bergen, i efteråret 2007, dels på indføringsværker og konkrete eksempler på brug af korrespondanceanalyse (Apollon 2007, Hjelbrekke 1999, Hovden 1997, Høyen 2004 og Jæger 2003).

Korrespondanceanalyse er især blevet brugt i sociologisk forskning og er blevet internationalt kendt i løbet af 1980'erne på grund af sociologen Pierre Bourdieus forskning. Interessen er stadig stigende, også i Norden. I nordisk sociolingvistik er metoden dog mig bekendt hidtil kun blevet brugt i to norske ph.d.-undersøgelser (den ene er Røyneland 2005, den anden har jeg forgæves forsøgt at få fat i en henvisning til).

Korrespondanceanalyse er en deskriptiv, ikke-kausal og eksplorerende statistisk metode, som findes i forskellige varianter, både bivariante og multivariante. Bivariat korrespondanceanalyse kan, som navnet antyder, kun udforske sammenhænge og relationer mellem to variabler ad gangen. Multivariat korrespondanceanalyse derimod giver mulighed for at udforske sammenhænge og relationer mellem flere variabler samtidig. Det er kun denne variant jeg har brugt i min undersøgelse, og kun den jeg omtaler i det følgende.

Korrespondanceanalysens formål er at afdække de underliggende strukturer eller mønstre i et stort og kompleks materiale og vise relationer og sammenhænge mellem informanter og sproglige og sociale variabelkategorier, ved hjælp af et korrespondanceanalysediagram og ved brug af færrest mulige dimensioner. Og det er ofte to dimensioner (se figur 1 i slutningen af artiklen). Korrespondanceanalysen kan bruges på alle typer data og variabler der er homogene og kategoriske

Korrespondanceanalyse

(som fx variabelen køn med sine to kategorier, og de variabler med variabelkategorier som står i tabel 1 nedenfor).

Daniel Apollon karakteriserer korrespondanceanalyse sådan: ”CA [correspondance analysis, RBB] is still the only unique ready to use all-in-one multidimensional method allowing to study ”individuals” and their ”characteristics” with one unified representation” (Apollon 2007:19). Bordieu skriver at det er den metode ”som synes best egnet til å gripe alle de innsamlede observasjonene samtidig og til å avdekke de underliggende strukturene uten å innføre ulike former for forutinntatthet” (Bourdieu 2002: 68), dvs. korrespondanceanalyse utforsker sammenhænge i et materiale uten at tage stilling til det på forhånd, uden hypoteseopstilling, og giver derfor mulighed for at opdage nye og måske helt uventede sammenhænge. Metodens induktive og eksplorerende karakter kommer også tydeligt frem i en ofte citeret beskrivelse af Jean-Paul Benzécri, fransk lingvist og statistiker, som regnes som metodens grundlægger⁵:

Modellen må følge data, og ikke omvendt. Dette er [...] et leitt trekk ved tilpassinga av matematikken til samfunnsvitenskapane; ein overflod av a priori spesifiserte modellar, som deretter vert konfronterte med data gjennom det ein kallar testar. Snart tener testen til å rettferdiggjere ein modell på eit felt der det finst fleire parametarar å tilpasse enn dei ein sjølv har fastsett ut frå data. Han tener til å strengt forkaste dei klokaste innvendingane ein forskar kan ha. Men det vi har bruk for, er ein rigorøs metode som er i stand til at trekkje ut strukturer med utgangspunkt i data (Benzécri 1973II: 6, citeret efter og oversat af Hjellbrekke 1999: 8).

Korrespondanceanalyse har altså en datadreven og dynamisk tilgang, afdækker strukturer og trækker den vigtigste information ud af et materiale: Det sker ved at analysen fjerner mindre vigtig information og på den måde reducerer et stort og kompleks datasæt til et mindre datasæt, *samtidig* med at data beholder deres kvalitative karakter. Vi kan sige at korrespondanceanalyse er en metode og en teknik som kan behandle kvantitative data på en kvalitativ måde, og den kan undersøge samspillet mellem mange variabler samtidig eller gradvis en efter en.

⁵ Benzécri udviklede korrespondanceanalysen i 1960'erne i protest mod den deduktionistiske lingvistik, som især Noam Chomsky repræsenterede (Hovden 1997:1 (vedlæg G)). Korrespondanceanalysens teoretiske rødder går dog længere tilbage i tid og er knyttet til statistikere som bl.a. Karl Pearson og Louis Gutman (Apollon 2007:19).

Korrespondanceanalysen har en relationel måde at tænke data på og er i stand til at udforske både enkeltvariablers betydning i en helhed og samspillet mellem mange variabelkategorier samtidig, og vi kan eksperimentere med at udelade og tilføje variabler i en analyse og se hvilke variabler der har størst eller mindst betydning, og hvordan forskellige variabler interagerer. Denne dynamik og fleksibilitet er en af de særlige fordele ved korrespondanceanalysen og gør metoden særlig aktuell og interessant i sociolingvistiske undersøgelser.

Korrespondanceanalysen giver et samlet og visuelt overblik over de relationer der eksisterer imellem alle eller udvalgte informanter og variabler i et materiale. Dette åbner for nye analyse- og tolkningsmuligheder af sociolingvistiske data, i forhold til de begrænsede muligheder der ligger i sociolingvistikens klassiske korrelationsanalyse.

Stærkt forenklet fremstillet består den korrespondanceanalytiske proces af fire trin. *Første trin* er omkodningen af data til binære størrelser, fx ved brug af Excel. Det betyder at alle informanter – eller andre undersøgelsesenheder – og alle variablers kategorier skal have koden 1 eller 0, hvor 1 betyder at besidde en egenskab, og 0 fravær af en egenskab. Dette gør vi enten manuelt eller ved hjælp af et program som koder informanter og variabelkategorier til et binært, disjunktivt (gensidig udelukkende) format. Analysen skelner ikke mellem informanter og variabler og heller ikke mellem afhængige og uafhængige variabler. Det betyder at informanter og variabelværdier alle bliver kodet og behandlet på samme måde, som egenskaber. Resultater af omkodningen er en tabel med rådata i rækker og kolonner, med nuller og ettaller, dvs. en binær datamatrice – eller datamatrix – som i tabel 1 nedenfor. *Andet trin* er en matematisk oversættelse af de binære data med alle række- og kolonneprofilers egenskaber, ved brug af et statistikprogram⁶ (i tabel 1 er en rækkeprofil en række med en bestemt kombination af ettaller og nuller, og en kolonneprofil er en kolonne med en bestemt kombination af ettaller og nuller). Resultatet er bl.a. to nye tabeller; den ene viser alle rækkeprofilers individuelle bidrag, den anden alle kolonneprofilers bidrag, dvs. de enkelte variabelkategoriers og informanters bidrag i den samlede

⁶ Som fx SPSS eller Analytica for Mac, Analytica Toolbox for Matlab, udviklet af Daniel Apollon, Universitetet i Bergen

Korrespondanceanalyse

variation. Disse tabeller er analysens råmateriale. *Tredje trin* er konverteringen og visualiseringen af hver af de to tabellers indhold til to reducerede repræsentationer i diagramform. *Fjerde trin* er så en samlet repræsentation af de to repræsentationer i ét fælles rum, som i diagrammet i figur 1 sidst i artiklen. Den grafiske gengivelse af dette rum er et korrespondanceanalysediagram med to eller evt. tre dimensioner. I denne proces bliver informanter og alle sociale og sproglige variabelkategorier omformet til såkaldte vektorer (som er profilerne som bliver omdannet til geometriske objekter med en størrelse eller en masse og en retning i et to- eller flerdimensionelt rum) og repræsenteret visuelt i diagrammet ved punkter.

VAR\INF	K1	K2	K3	K4	K5	M1	M2	M3	M4	M5	M6	Forklaring:
Kk	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	VAR \ INF: Variabel \ Informant
Km	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	Køn\Kvinde
Ald<37	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	Køn\Mand
Ald43-57	0	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1	Alder under 37 år
Ald64+	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Alder 43-57 år
AldFlyt<27	1	0	1	1	1	1	1	0	0	1	1	Alder over 64 år
AldFlyt>38	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	Alder Flyttet til Norge under 27 år
CivstN	1	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1	Alder Flyttet til Norge over 38
CivstD	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	Norsk partner
ÅrN<11	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	Dansk partner
ÅrN16-19	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	År i Norge under 11 år
ÅrN>27	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	År i Norge 16-19 år
UddIkkeBog	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	1	År i Norge over 27 år
UddBog	1	1	0	0	1	1	1	1	0	1	0	Uddannelse Ikke boglig
FLytMotFam	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	Uddannelse Boglig
FlytMotFam	0	1	0	0	0	1	0	1	1	0	1	Motiv flytning til Norge: Familie
FlytMotAnd	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	Motiv flytning til Norge: Arbejde
IdD	0	0	1	0	0	1	1	1	0	0	0	Motiv flytning til Norge: Andet
IdN	1	1	0	1	0	0	1	1	1	0	0	National identitet: Dansk
IdD&N	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	National identitet: Norsk
TsprD	0	1	0	0	1	1	0	1	1	0	0	National identitet: Dansk & Norsk
TsprN	1	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	Talesprog Dansk
SkSprD	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	Talesprog Norsk
SkSprN	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	Skriftsprog Dansk
SkSprBI	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	Skriftsprog Norsk
Arbskr+	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	0	Skriftsprog Blandingsprog
Arbskr-	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	1	Arbejde med brug af skriftsprog
BørnsprN	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	Arbejde uden brug af skriftsprog
BørnsprD	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	Børns sprog Norsk
AkkFon++	1	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	Børns sprog Dansk
AkkFon-	0	1	0	0	1	1	0	1	1	0	0	Fon akkommodation: Meget omfattende
												Fon akkommodation: Ingen/tå enkeltord

Tabel 1. Binær datamatrice (mine pilotprojektdata)

I tabel 1 ser vi kolonner med pilotprojektets 11 informanter og rækker med 13 variabelers kategorier, i en 11x31-matrice, med i alt 321 celler. Her har hver række – med hver variabelkategori (fx har køn to kategorier) – og hver kolonne, med hver informant, en egen *profil*. En rækkeprofil er den kombination af ettaller og nuller som står i hver række i tabel 1, og en kolonneprofil er den kombination af ettaller og

Korrespondanceanalyse

placering, og som angiver punkters bidrag til første eller anden dimension. De punkter der bidrager mest, ligger over gennemsnittet, eller mere præcist, indtager ekstreme positioner, dvs. ligger langt fra gennemsnittet. Når vi har disse værdier, kan vi undgå at fejltolke punkters placering.

Langs med X-aksen, som er den vigtigste akse, har vi hoveddimensionen, første dimension. Denne akse angiver den største reduktion af variansen (angivet ved hjælp af χ^2 -distance). Her finder vi de vigtigste modsætninger i materialet. Næstvigtigst er Y-aksen og anden dimension og de relationer der er koblet til den. Akserne hedder i figur 2 henholdsvis ”CA axis 1” og ”CA axis 2”. I figur 2 dækker de to akser henholdsvis 32,99 og 18,01 og til sammen 51 % af variansen.⁷ Vi kan navngive diagrammets dimensioner efter hvilken struktur de får frem. Fx kan en tydelig struktur i figur 2 hedde tidsdimensionen.

Eftersom analysen indebærer en reduktion, vil ikke al variation i materialet blive forklaret i de første to eller tre dimensioner, som er dem vi kan se i en grafisk gengivelse. Der skal mange flere dimensioner til for at dække eller forklare den samlede variation i et materiale, og derfor kan vi også tale om et multidimensionalt rum. Det aktuelle og nødvendige antal dimensioner for at kunne forklare al variationen i et materiale er det mindste antal rækker eller kolonner minus 1 (Hjelbrekke 1999:197), dvs. i mit aktuelle tilfælde 10 dimensioner (fordi der er 11 informanter i pilotprojektet). Disse dimensioner kan vi få frem trinvis i flere diagrammer.

6 En udfordring ved korrespondanceanalysen

Måske er du en kritisk læser som undervejs i min lovprisende præsentation af korrespondanceanalysen stiller samme spørgsmål som min venlige fagfællelæser: ”Er der slet ingen diskutabile punkter i metoden?” Jo. Korrespondanceanalysen har som alle andre metoder både fordele og ulemper. Det er som nævnt en deskriptiv og udforskende metode, og den kan ikke afdække årsagssammenhænge og teste hypoteser.

Den mest åbenlyse og største udfordring ved metoden er dog nok faren for fejltolkning. For selv om et korrespondanceanalysediagram til en vis grad er intuitivt fortolkbart, kan det være vanskeligt at

⁷ Hvis to akser til sammen når op på at forklare omkring 50% af variationen, har vi en god analyse.

overskue og tolke et diagram med mange punkter (som vi får når der er mange informanter og mange variabelkategorier i en analyse), især hvis diagrammet er tredimensionalt. , og for at kunne foretage en præcis vurdering og tolkning af punkternes placering og bidrag, har vi som nævnt altid brug for punkternes bidragsværdier i de tabeller som er grundlaget for punkternes placering og som hører sammen med korrespondanceanalysediagrammet, de statistiske mellemregninger så at sige.

7. Korrespondanceanalyse af sammenhænge mellem sproglig akkommodation og sociale faktorer

Nu analyseglimt af de pilotdata vi ser i diagrammet i figur 1 (i slutningen af artiklen). Glimt fordi jeg kun kan kommentere nogle få sammenhænge og resultater. Det er oplagt først at se på køn og variabelkategorier nær de to køns kategorier (Kk og Mk) i figuren. Det vigtigste at bemærke er at køn er en kategori som bidrager uhyre lidt til opbygningen af både akse 1 og akse 2. Det fremgår ikke af diagrammet, men af de tabeller som diagrammet bygger på og som viser alle variabelkategoriers bidrag til de to akser. Vi ved alligevel at der er forskel på kvinders og mænds identitet, og i diagrammet ser vi en klar forskel på de kategorier som kan siges at indgå i en kvindeidentitet, og dem der er en del af en mandeidentitet. Vi ser at kategorierne kvinde (Kk), norsktalende børn (BørnSprN), alder ved flytning under 27 år (AldFlyt <27), norsk gift (CivstN) og familie som flyttemotiv (FlytMotFam) alle ligger nær hinanden i venstre side af diagrammet, mens kategorien mand (Mk) ligger lidt mere isoleret i højre side, men dog nær kategorierne alder 43–57 år, boglig uddannelse (UddBog) og dansk identitet (IdD). Det betyder dels den sammenhæng at kvinderne er kommet til Norge i yngre alder end mændene og at deres flyttemotiv er familie snarere end arbejde, dels en sammenhæng mellem det at være mand, at have boglig uddannelse, dansk identitet og arbejde med brug af skriftsprog. De variabler og kategorier der bidrager mest til opbygningen af akse 1, er talesprog (mest TsprD og så TsprN), skriftsprog (kun SksprD) og de tidsrelaterede variabler som år i Norge (især ÅrN <11) og alder ved flytning til Norge (AldFlyt <27 og AldFlyt >38). I opbygningen af akse 2 er det også tidsrelaterede kategorier der er vigtigst: nemlig Ald64+ og ÅrN >27.

Korrespondanceanalyse

En interessant og tydelig modsætning ser vi mellem norsk identitet (IdN), ikke-boglig uddannelse (UddIkkeBog)), arbejde uden brug af skriftsprog (ArbSkr-) og blandingssprog som skriftsprog (SksprBl) over for dansk identitet (IdD), boglig uddannelse (UddBog) og arbejde med brug af skriftsprog (Arbskr+).

Så til de tre indtegnede linjer med pile i diagrammet. De viser en udvikling i tid og modsætninger relateret til de tre tidsvariable: antal år i Norge, alder og alder ved flytning til Norge i forhold til variable relateret til sprog og national identitet.

- Den fuldt optrukne linje – med variabelen antal år i Norge – peger på modsætningen mellem kort og lang opholdstid i Norge: relationen mellem på den ene side, i diagrammets højre halvdel: under 11 år i Norge (ÅrN<11), ingen eller ringe sproglig akkommodation (AkkFon-), dansk talesprog (TsprD), dansk skriftsprog (SksprD), og på den anden side, i diagrammets venstre halvdel: 16-19 år i Norge (ÅrN16-19) og over 27 år i Norge (ÅrN>27) og omfattende sproglig akkommodation (AkkFon+) og norsk talesprog (TsprN) og norsk skriftsprog (SksprN).
- Den stiplede linje – med variabelen alder – understreger modsætninger mellem alder under 37 år (ALD<38), alder 43-57 år (ALD43-57), nær diagrammets midtpunkt, og alder over 64 år (ALD64+).
- Den punkterede linje – alder ved flytning til Norge – viser modsætningen mellem flytning til Norge i en alder under 27 år (AldFlyt<27) og i en alder over 38 år (AldFlyt>38) og samtidig sammenhængen mellem den første og yngste aldersgruppe, det at være norsk gift (CivstN) og have norsktalende børn (BørnSprN) over for sammenhængen mellem den ældste aldersgruppe og det at være dansk gift (CivstD).

8. Konklusion og afsluttende bemærkninger

Med udgangspunkt i min undersøgelse af sproglig akkommodation har jeg forsøgt at vise at korrespondanceanalyse har egenskaber der gør den særlig velegnet som sociolingvistisk analysemetode. Det interessante ved korrespondanceanalyse i min undersøgelse er dels dens relationelle tilgang til data og dens visuelle fremstilling

af et kompleks materiale med mange informanter og variabler og deres indbyrdes relationer, dels dens empiriske fleksibilitet og dynamik, som er unik sammenlignet med andre statistiske metoder. Korrespondanceanalysen giver et godt billede af hvordan sociale faktorer interagerer og hvilken betydning de har enkeltvis og i forhold til hinanden i den helhed de er en del af.

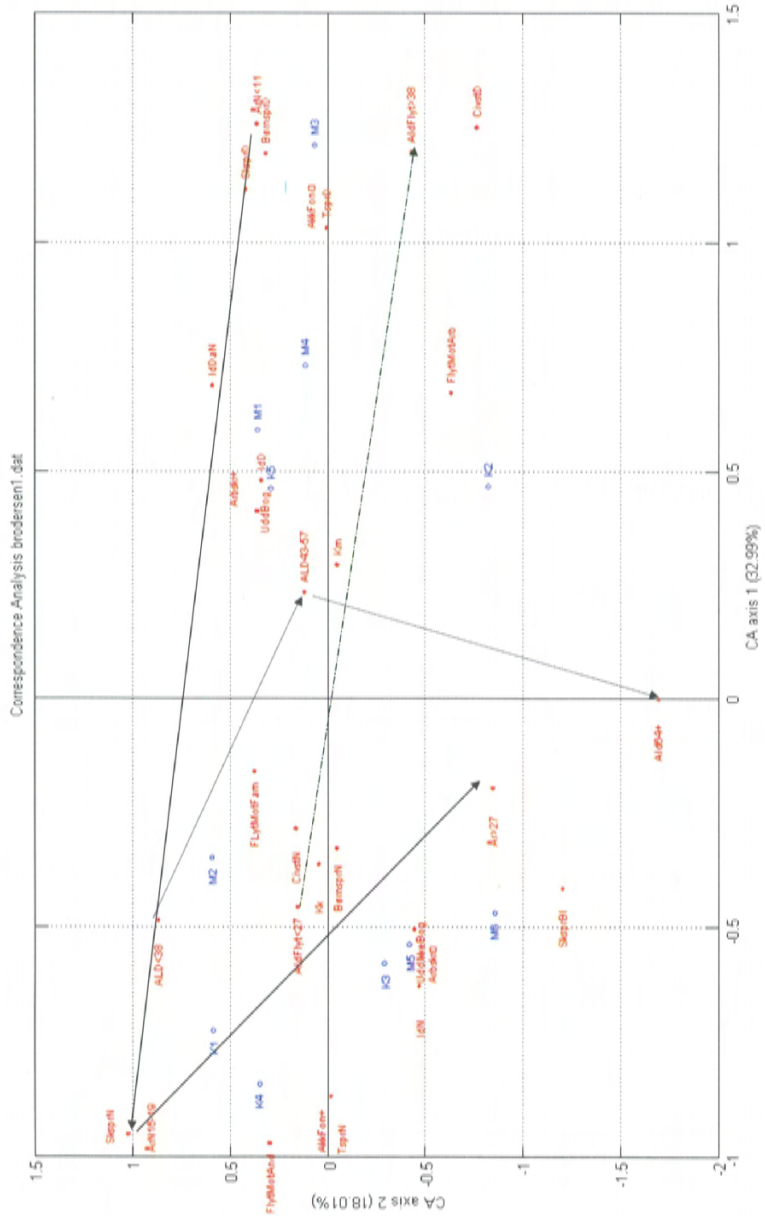
Min analyse) viser at de sproglige variabelkategorier og de tidsrelaterede variabelkategorier til sammen bidrager mest til de to hoveddimensioner (akse 1 og 2). De mest betydningsfulde sociale faktorer for informanternes akkommodation er: alder, antal år i Norge og alder ved flytning til Norge. Det er faktorer der indgår i tidsdimensionen. Analysen viser også at køn ikke spiller nogen særlig rolle. Køn leverer et nævneværdigt bidrag til opbygningen af de to hoveddimensioner.

Min konklusion er at korrespondanceanalysen beriger sociolingvistikken med en fleksibel og dynamisk metode og giver et nuanceret billede af samspillet mellem mange faktorer og kategorier samtidig. En ekstra pointe er at korrespondanceanalysen kan udforske og vise mange og nye sammenhænge i et kompleks materiale i én samlet, visuelt fremstilling.

Litteratur

- Apollon, Daniel (2007) *Korrespondance Analysis. An Introduction*. Ppt-præsentation på intensiv workshop efteråret 2007. Universitetet i Bergen.
- Brodersen, Randi Benedikte (2003) Leksikalsk og fonologisk akkommodation i ph.d.-projektet *Sproglig variation, sproglig akkommodation og sprogholdninger blandt danskere i Norge*. Nordisk dialektologi. Akselberg, Gunnstein, Anne Marit Bødal & Helge Sandøy (red.). Oslo: Novus:263–277.
- Bourdieu, Pierre (2002) *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oversat af Annick Prieur, med et indledende essay af Kjetil Jakobsen. Oslo: De norske bokklubbene.
- Bull, Tove (2008) Kva konsekvenser har teorier om kjønn for sociolingvistisk språk- og kjønnsforskning? *Den 7. Nordiske Konference om Språk og Køn 24.-25. oktober 2008*. Københavns Universitet (upubliceret manuskript).

Korrespondanceanalyse

Figur 1. Korrespondanceanalysediagram: 11 informanter og 13 variabler (pilotprojektdata)

Randi Benedikte Brodersen

- Coates, Jennifer (red.) (1998) *Language and Gender. A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Eckert & McConnell-Ginet (2003) *Language and Gender*. New York: Cambridge University Press.
- Ehrlich, Susan (red.) (2008) *Language and Gender*. London: Routledge.
- Gudiksen, Asgerd, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer & Iben Stampe Sletten (red.) (2009) *Dialektforskning i 100 år*. København: Københavns Universitet.
- Hjelbrekke, Johannes (1999) *Innføring i korrespondanceanalyse*. Bergen: Fagbogforlaget.
- Holmes, Janet & Mirian Meyerhoff (red.) (2003) *Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell.
- Høyen, Marianne (2004) *Korrespondanceanalyse*. København: Akademisk Forlag.
- Jæger, Mads (2003) *Korrespondanceanalyse – et sociologisk værktøj*. Socialforskningsinstituttet. <http://www.sociology.ku.dk/kursfil/1143030642604.-pdf> (relokalisert 30.11.2009).
- Labov, William (2001) *Principles of Linguistic Change. Social Factors 2*. Mass.: Blackwell.
- Mæhlum, Brit, Gunnstein Akselberg, Unn Røynealand & Helge Sandøy (2008) *Språkmøte. Innføring i sociolingvistikk*. Oslo: Cappelen.
- Pedersen, Inge Lise 1998. Sprog og køn. *NyS* 24:9-40.
- Quist, Pia (2005) *Stilistiske Praksisser i Storbyens Heterogene Skole. En etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation*. København: Københavns Universitet (ph.d.-afhandling).
- Røynealand, Unn (2005) *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Oslo: Universitetet i Oslo (ph.d.-afhandling).

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

Tanya Karoli Christensen
Roskilde Universitetscenter

1. Det udvidede paradigmebegreb

Artiklen her handler om fire grammatisk definerede, danske sætningstypers kombinatorik med modalpartikler. Jeg vil vise at visse sætningstyper udelukker en stor del af modalpartiklerne, og at det kan beskrives som et spørgsmål om markerethed. Endelig bliver det en pointe at den hidtidige forståelse af markerethedsrelationen mellem udfyldt og tomt fundamentfelt må revideres. Der ligger en del teoretiske forudsætninger til grund for denne artikel, og jeg skal forsøge at ridse de nødvendige op i kort form. Andre kræver en længere argumentation som der ikke er plads til i denne sammenhæng, men se Christensen 2007 og 2009.

Inden for den (østdanske) funktionelle lingvistik opereres der ofte med et paradigmebegreb der er udvidet betragteligt ift. traditionens. Man kan beskrive det som en intensionel hhv. en ekstensionel udvidelse. Intensionelt vægter man indholdssiden af et paradigme langt mere end traditionens opremsninger af bøjningsendelser (udtryk). Dvs. at man forsøger at analysere sig frem til et paradigmes samlende indhold – hvad er fælles for de former der indgår i det, hvordan kan de beskrives som en helhed? Man kan ikke nøjes med de overleverede kategoribetegnelser à la tempus, genus osv. som sjældent fuldstændig (eller overhovedet) dækker hvad de enkelte sprogspecifikke paradigmer koder.

Ekstensionelt åbnes derved for en lang række nye paradigmatyper, fx ledstillingsparadigmer og konstruktionsparadigmer. Kravene til hvad der kan tælle som et paradigme, må nødvendigvis stilles ganske klart op når man således bryder med den traditionelle tilgang, og det er der da også gjort flere forsøg på (jf. Heltoft 1996; Christensen 2007; Diver 1995:76 ff). I korte træk må et grammatisk paradigme ideelt set være kendetegnet ved følgende:

- Der må kunne identificeres en indholdsmæssig ramme der kan dække alle formerne i paradigmet, dvs. det må være *indholdsmæssigt sammenhængende*.
- Der må være et endeligt antal former i paradigmet, dvs. paradigmet skal være *lukket*.
- Det må være sådan at sprogbrugeren under bestemte omstændigheder ikke kan undlade at træffe valg mellem de enkelte former i paradigmet, dvs. paradigmet skal være *obligatorisk* for så vidt som det overhovedet forekommer i den pågældende ytring.
- Man bør kunne definere det udtryksmæssige domæne for paradigmet ganske præcist. Til gengæld er der ikke på forhånd angivet nogle grænser for hvad der kan tælle som et relevant udtrykssystem.
- Og endelig vil formerne indbyrdes kunne karakteriseres ift. semantisk markerethed, sådan at én form, den markerede, har snævrere betydningspotentiale end den eller de andre (jf. Hjelmlev 1972, Andersen 2001, Christensen 2007).

Når man sådan tillader flere udtryksmæssigt forskellige former for paradigmer, kan man begynde at overveje om de indgår i systematiske sammenhænge med hinanden. For så vidt som de er indholdsmæssigt relateret i forvejen, giver et sådant samspil mening. Man vil i så fald kunne betragte dem som en art komplekse tegn der angiver mere specifikke tolkningsrammer (instrukser) end formerne fra hvert enkelt paradigme for sig. Hvis former fra to forskellige paradigmer lader sig kombinere på kryds og tværs resulterende i flere indholdsmæssigt relaterede komplekse tegn, vil der være tale om det jeg har kaldt et *hyperparadigme*. De fire sætningstyper jeg behandler i denne artikel, udgør i sig selv et sådant hyperparadigme, men indgår også i en form for hyperparadigmatisk relation med modalpartikelsystemet i dansk.¹

2. Grammatiske sætningstyper

Paul Diderichsens sætningsskemaer er velkendte inden for dansk sprogforskning. Han skelnede mellem en ledstilling for hovedsætninger (*Fvsa*) og en for bisætninger (*sav*). Det er imidlertid blevet påpeget flere gange at sammenkoblingen af sætningsniveau (hoved- og bisætning) med de to forskellige ledstillingsmønstre er en forsimpning.

¹ For en uddybning af hyperparadigmebegrebet, se Christensen 2007 og (i kortere form) Christensen 2009.

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

Det giver en mere korrekt beskrivelse af moderne dansk hvis man adskiller de to, som i Hansen & Heltofts *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen & Heltoft 2007a:433 f), og taler om deklarativ kontra neutral ledstilling på den ene side og hierarkisk niveau på den anden. Det giver i alt fire sætningstyper, som i tabel 1.²

	DEKLARATIVT MØNSTER (Fvs _a)	NEUTRALT MØNSTER (sav)
HOVEDSÆTNING (overordnet niveau)	<i>De er ikke flyttet</i>	<i>Bare de ikke er flyttet</i>
BISÆTNING (underordnet niveau)	<i>at de er ikke flyttet</i>	<i>at de ikke er flyttet</i>

Tabel 1. De fire sætningstyper

Betragtes dette system som et komplekst paradigme (hos mig altså et hyperparadigme), må et af grundtrækkene ved paradigmatisering, nemlig markerethed, også være til stede her. Der er det også, hvilket allerede en uheldig, intuitiv læsning af de fire eksempler i tabel 1 vil afsløre. Det er nemlig ikke overraskende de typer der er 'nye' ift. Diderichsens topologiske system, som også er semantisk markeret. På hovedsætningsniveauet er det sætninger efter det neutrale mønster der er markerede, og deres fællestræk kan betegnes som 'emotivitet'. Det drejer sig om ytringer af typen (1-4):

- (1) *Bare vi dog kan overkomme det* (K2000)
- (2) *Gid det altid må gå dem godt* (K2000)
- (3) *sikke den ringer* (BySoc)
- (4) *At du gider det der* (24.dk/user/daniella/perma/2008/03/14/At_du_gider_det_der)

På bisætningsniveauet er det modsat sætninger efter det deklarativ mønster der er markerede, og de er kendetegnet ved en særlig assertiv karakter der er åbenlys på hovedsætningsniveau (jf. termen 'fremsættende sætning'), og som kan sige at blive 'nedarvet' til denne mindre hyppige, men dog klart produktive type.

² Bemærk at jeg i denne sammenhæng fastholder Diderichsens termer, bisætning og hovedsætning, da mit fokus er på den hierarkiske forskel, dvs. det funktionelle skel mellem sætninger der kan fungere som ytringer i sig selv, og sætninger der ikke kan. De nu mere gængse termer, helsætning og ledsætning, signalerer snarere en syntaktisk forskel. I de aller fleste tilfælde er hierarkisk niveau og syntaktisk funktion dog sammenfaldende.

- (5) *Problemet var, at hun fik aldrig betalt raterne (K2000)*
- (6) *Men forundret og fuld af glæde kan man osse blive, når man pludselig får at se, at her var jo ånden! (K2000)*
- (7) *Louis Jensen ser ingen uoverensstemmelse mellem arbejdet som byplanlægger og producent af litteratur, selv om han har definitivt forladt tegnebordet (K2000)*

Det er en tilbagevendende vanskelighed hvordan man nærmere skal definere at en bisætning har assertiv karakter. Jeg har flere gange beskrevet det sådan at deklarativ ledstilling viser at bisætningen skal læses som den vigtigste information, som det der står i forgrunden, det modtager skal bide mærke i (jf. Hanne Korzens analyse af franske bisætninger hvor indikativ bør beskrives som den markerede modus³). Simon Borchmann har argumenteret for at der snarere er tale om at bisætningen skal fungere som selvstændig meddelelse med eget fokusdomæne (i eksempel 5-7 vil det svare til at bisætningen ikke er fokuseret i sin helhed, men har fokus på hhv. *betalt*, *her* og *definitivt*) (Borchmann, personlig komm.). Uanset hvilken beskrivelse der er rigtigst, drejer det sig altså om informationsstrukturelle forhold, og jeg vil i resten af artiklen kalde bisætninger med deklarativ ledstilling *informative*.

Jeg skal ikke komme nærmere ind på karakteren af de to markerede sætningstyper her, men gå direkte videre til modalpartiklerne i dansk og derefter til sætningstypernes kombinatorik med modalpartikler.

3. Modalpartikelsystemet

Modalpartikler kan karakteriseres som semigrammatiske småord med ganske abstrakt indhold. Man siger gerne at de er trykvsage (selvom der findes interessante modtilfælde), at de er underlagt kraftige topologiske restriktioner idet de kun kan placeres på sætningsadverbialpladsen (Diderichsens lille-a), og at de har skopus over hele ytringen (jf. fx Hentchsel 1983, Krylova 2005).

³ Korzen 1995:182: *Vores hovedtese er, at indikativ optræder, når særlige former for styrende prædikater (evt. særlige syntaktiske konstruktioner) trækker den indlejrede sætning, som egentlig ikke var 'prædisponeret' til at blive asserteret selvstændigt, frem til 'assertionsplanet' (man kunne også kalde det 'forgrundsplanet')*.

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

Internt på sætningsadverbialpladsen kan man se at der også er en særlig topologi på spil, en topologi som afspejler skopusforholdene og derved kan beskrives som ikonisk i forhold dertil. På baggrund af korpussøgninger såvel som introspektive analyser af topologi og semantiske fællestræk har jeg opstillet følgende skema over modalpartiklernes undergrupper (inspireret af Heltoft (2006)). Opstillingen er ikke endegyldig, men udgør det foreløbige bedste bud ift. de foreliggende data, og de analyser jeg har foretaget deraf.

FATIK	PROXIMALITET/ MODSÆTNING	EPISTEMICITET	ARGUMENTATION/ EMOTIVITET	SA
<i>jo</i>	<i>da</i>	<i>nok</i>	<i>altså</i>	'nu
<i>skam</i>	<i>nu</i>	<i>vel</i>	<i>ellers</i>	
<i>sgu</i>		<i>vist</i>	<i>også</i>	
		<i>sikkert</i>	<i>dog</i>	

Tabel 2. Modalpartikeltypologi (jf. Christensen 2007:142)

De eneste af disse der *kun* kan fungere som modalpartikler er *jo*, *sgu* og *skam*. De er også de eneste der aldrig kan optræde i fundamentfeltet (og der er en ret klar sammenhæng her: Det er typisk sådan at det kun er når partiklerne anvendes med deres fulde leksikalske betydning, at de overhovedet kan stå i F-feltet). Herunder er partiklerne vist med markering for tryk: ¹= hovedtryk, ^o= svagtryk:

- (8) ¹*Da er han gået*
- (9) *Han er* ^o*da gået*
- (10) ¹*Vel er han gået*
- (11) *Han er* ^o*vel gået*
- (12) ^{*}*Jo er han gået*

Der er derfor god grund til at antage at i hvert fald denne fatiske undergruppe er markeret ift. de andre. Som det vil fremgå af det følgende, ser det ud til at også at gælde gruppen af epistemiske modalpartikler.

4. M-hypotesen

I mit arbejde med hyperparadigmebegrebet, og her i særlig grad mit arbejde med topologi og modalpartikler, har jeg ikke overraskende kon-

stateret at nogle sætningstyper udelukker visse modalpartikler. Det har ledt mig til den hypotese at der er tale om indbyrdes uforenelige, *markerede* former, dvs. at former fra ét paradigme har en betydning der står i modstrid med den betydning som former fra et andet paradigme dækker. Umarkerede former vil teoretisk set kunne forbindes med enhver form fra det andet paradigme, mens markerede former fra forskellige paradigmer nogle gange vil være semantisk uforenelige med hinanden (jf. Carl Baches teori for kategorielt samspil⁴; Bache 1995). Man kunne kalde det *M-hypotesen* (*M* for markerethed).

Det er det samme man finder ved imperativ, hvor ikke bare de fatiske, men også de epistemiske modalpartikler er udelukket:

(13) *Spis *jo/*skam/*vel/*nok lidt mere!*

Imperativ er klart den markerede modusform i moderne dansk, og den udelukker af semantiske grunde altså både de fatiske og de epistemiske modalpartikler (der på forskellig vis forudsætter eller betvivler eksistensen af den situation der tales om, mens imperativ altid har at gøre med situationer der ikke findes (endnu), men som kan forårsages af imperativens perlokutionære effekter). Som udgangspunkt må man derfor formode at også ved indikativ lader de epistemiske modalpartikler sig kategorisere som en markeret undergruppe.

Ud fra *M-hypotesen* vil de emotive hovedsætninger udelukke en del modalpartikler, og det samme gælder de informative bisætninger. Fordelen ved sådan en forudsigelse er selvfølgelig at den kan testes. Resultaterne heraf giver anledning til videre overvejelser vedr. markerethedsforholdene inden for de fire sætningstyper i tabel 1.

5. Hypotesetestning

Der findes ikke særlig mange korpora der er opmærket i tilstrækkelig grad til at man kan søge efter ledstillingsfænomener, men fx VISL-projektets søgemaskine fungerer udmærket til kvalitative analyser. Jeg har forsøgt at falsificere *M-hypotesen* ved at søge efter kombinationen 'emotiv hovedsætning + fatisk/epistemisk modalpartikel'. Hvis man skal finde frem til emotive sætninger, og kun dem, kan man fx lave følgende søgninger:

4 Bache 1995:197: ... *an unmarked language-specific form will have a higher degree of compatibility with meanings from other categories than a marked form.*

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

Gid + subjekt + *jo*

Det resulterer i følgende svar fra VISL-søgemaskinen:

```
Searched for: [word="Gid"] [func="((.* )?SUBJ>(.*?))((.* )?<SUBJ(.*?))((.* )?F-SUBJ>(.*?))((.* )?F-<SUBJ(.*?))((.* )?S-SUBJ>(.*?))((.* )?S-<SUBJ(.*?)?)" [word="jo"] [pos="((.* )?V(.*?)?)"
```

In corpus: DAN_C2000

Found 0 results (0)

Det samme gælder for lignende kombinationer, altså både *Gid*-sætninger med andre modalpartikler (som *skam*, *vel*, *nok* og *vist*) og emotive hovedsætninger med andre indledere.

For sammenligningens skyld kan jeg vise resultaterne for *gid*-sætninger med *dog* (man skal huske at søge både på stort og lille *g*):

- (14) *gid jeg dog kunne blive fri for julemænd, julekalendere, julepynt*
- (15) *Altså, gid det dog var sandt*
- (16) *Men gid det dog må ændre sig ...*
- (17) *gid det dog aldrig var jul*
- (18) *Gid vi dog kunne få nogle flere udsendelser af samme slags.*
- (19) *Gid hun dog ville leve op til sin egen linje*
- (20) *Gid han dog er død i sin egen grav.*

Der er ikke fantastisk mange, men dét gælder helt generelt for denne sætningstype, også uden modalpartikler (Korpus 2000 har fx kun 59 *gid*-sætninger). Korpusundersøgelsen bekræftes af introspektive analyser (prøv selv at sætte et *jo* eller et *vel* ind i en emotiv hovedsætning). Det viser sig altså at forudsigelsen holder for de emotive sætninger: De er så markerede at de (som minimum⁵) udelukker modalpartikler tilhørende den fatiske og den epistemiske gruppe.

5.1 Resultater og diskussion: informative bisætninger

Til gengæld kommer man i vanskeligheder med de informative bisætninger, jf. (5-7). Det er ifølge såvel en dagligsprogsintuition som

5 Det er ikke fokus for denne artikel at afklare præcis hvilke modalpartikler der kan optræde i hvilke emotive hovedsætninger, men et kig ned over det indsamlede materiale for *gid* afslører at det i Korpus 2000 kun er *dog* der forekommer i denne kontekst. *Bare* har både *dog* og *nu*, og *sikke*-typen forekommer kun fire gange i alt. Man må altså (foreløbig) forlade sig på introspektion hvis man skal komme nærmere et svar på dét spørgsmål.

mine egne analyser en klart markeret type, men korpusdata viser at alle modalpartikler kan optræde i denne kontekst. Hvordan kan det nu være?

En mulig forklaring er at semantikken i de informative bisætninger ikke er i modstrid med semantikken for de fatiske og emotive modalpartikler. Det virker rimeligt, så langt som man blot betragter dem som eksempler på det deklarative skema. Men dette skema omfatter endnu et ledstillingsparadigme som er relevant i denne sammenhæng (dvs. som påvirker sætningens illokutionære potentiale), og det er forskellen på udfyldt og ikke-udfyldt fundamentfelt. Det er en udtryksforskel som er forsøgt indkredset indholdsmæssigt gennem begrebet nonrealis (for tomt fundamentfelt) og realis (for udfyldt fundamentfelt) – jf. Hansen 1970, Heltoft & Hansen 2007a:428-29 og Christensen 2007:115 ff). En tilfredsstillende undersøgelse må omfatte denne forskel også, og jævnføre den til kombinatorikken med modalpartiklerne.

Følger man den gængse noteringsmåde for markerethedsrelationer, så er nonrealis den umarkerede form (jf. Roman Jakobsons modstilling af *A* og *non-A*) og realis den markerede. Det er rimeligt at antage at det også har været Erik Hansens mening når man ser på hans formulering af de semantiske relationer der er på spil ved sætninger med tomt fundamentfelt: ... ”*de fremsætter deres indhold som non-realit. Det vil sige at de ikke betegner facts, men derimod spørgsmål, ordrer, ønsker, betingelser el. hypoteser*” (Hansen 1970:34). Denne analyse har jeg også selv tilsluttet mig gennem flere år, se fx Christensen 2007:117.

Men også her støder man på problemer, for på bisætningsniveau kan informative bisætninger med udfyldt fundamentfelt fint kombineres med enhver modalpartikel. Her nogle eksempler på de to formodede markerede modalpartikelgrupper i realis-kontekst (dvs. med udfyldt fundamentfelt):

- (21) *Når folk virkelig kan mærke, at man virkelig brænder for noget og virkelig er sikker på noget, så er man svær at mobbe, fordi mobning kører jo på usikkerhed* (K2000)
- (22) *Gennem de seneste måneder har vi fra forskernes verden hørt det ene nødråb efter det andet over alt for begrænsede forsknings-*

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

midler, og i samme periode har vi også hørt en række politiske løfter, som handlede om, at der var skam masser af penge på vej, og man skulle bare lige vente lidt (K2000)

- (23) *Når det gik sådan anden gang, tænkte man, at sådan går det vel også tredje gang, og så napper du lige en til (K2000)*
- (24) *Uanset hvad man gjorde så stod man i sådan et dilemma, at man fik nok skæld ud alligevel (K2000)*

Man kan konkludere en af to ting på denne baggrund: Enten er M-hypotesen forkert, eller også er markerethedsrelationen mellem realis og nonrealis ikke beskrevet rigtigt. Jeg mener at det er mest rime- ligt at argumentere for det sidste. Selvom nonrealis kan anvendes til ganske mange forskellige sproghandlingstyper, så virker det intuitivt som en snævrere tolkningsramme end realis. Det er kendt at begge former kan anvendes bredt til en mængde sproghandlingstyper, men her kan man yderligere se på et klassisk markerethedskriterium: Hvis den ene form kan vikariere for den anden, er relationen asymmetrisk og den mere bredt anvendelige form er så umarkeret.

Både *Fvsa* og *Øvsa* kan selvfølgelig bruges regulativt (hvor det altså er den indirekte sproghandling der er den primære):

Udfyldt fundamentfelt	Tomt fundamentfelt
(25) a. <i>Nu sidder du stille!</i>	b. <i>Sidder du snart stille?!</i>
(26) a. <i>Jeg vil gerne have et landbrød</i>	b. <i>Kan jeg få et landbrød?</i>

Men de har også hver deres 'særformer', anvendelser der er typiske og centrale for deres respektive former. Tomt fundamentfelt bruges i hovedsætninger til spørgsmål, og i bisætninger til betingelser:

- (27) *Bor du her?*
- (28) *Giver man folk en god oplevelse på Internettet, vender de tilbage* (K2000)

Med udfyldt fundamentfelt kan man danne spørgsmål på to måder, enten med et indledende hv-led eller med intonation (evt. støttet af spørgsmålsindikerende partikler som *vel* og *ikke*):

- (29) *Hvor bor du?*
- (30) a. *Du bor hér?! b. Du bor vel her, ikke?*

Det er åbenlyst at betydningen ikke er den samme som helhedsspørgsmålet i (27), men det skyldes selvsagt den betydningsforskel der ligger i tegnoppositionen udfyldt/tomt fundamentfelt. Det er lidt sværere at forestille sig realis i betingelser, men se dog (31):

(31) *Du sover bare én gang på vagten, og du er fyret!*

Fvsa's særform er selvfølgelig konstateringen:

(32) *Det regner*

Det er ikke overbevisende at *Øvsa* vil kunne vikariere for almindelige konstateringer, men jeg har dog selv tidligere argumenteret for at efterstillet inkvit kan betragtes som en art vikariering herfor (se Christensen 2007:117 f):

(33) *"Nu skal I høre det bedste", begyndte han* (K2000)

Det kræver imidlertid at man accepterer en bredere analyse der går imod traditionens placering af citatet i fundamentfeltet (som hos Diderichsen 1946:203), men selv ikke da er det nødvendigt at konkludere at der er tale om et tomt fundamentfelt i inkvittet.⁶

Det er med andre ord stærkt teoriafhængigt om man vil definere realis eller nonrealis som den markerede form. Af samme årsag bliver kombinatorikken med modalpartikler udslagsgivende: Da nonrealis stiller langt flere restriktioner op for kombination med modalpartiklerne i dansk, konkluderer jeg at udfyldt fundamentfelt (realis) er umarkeret, mens tomt fundamentfelt (nonrealis) er markeret.

6. Konklusion

Så hvis vi vender tilbage til sætningstyperne og deres kombinationsmuligheder ift. modalpartiklerne, må det nødvendigvis blive en mere kompleks markerethedsbeskrivelse end den jeg indledte med. Det er ikke usædvanligt at der kan optræde forskellige grader af markerethed i et grammatisk paradigme, og sådan mener jeg at

6 Hansen og Heltoft har således foreslået en analyse hvorefter inkvit står på højre interjektionalplads og dermed (modsat traditionen) ikke er matrixsætning for citatet. Denne analyse stemmer bedre overens med en Gestalt-inspireret indholdsbeskrivelse af relationen mellem de to sætninger: Citatet står i forgrunden, mens inkvit er baggrundsinformation (jf. Hansen & Heltoft 2007b:54)

Sætningstyper, modalpartikler og markerethed

relationerne må beskrives i det komplekse sætningstypeparadigme, jf. tabel 37:

	Xvsa	Øvsa	sav
bisætning	<i>at de er ikke flyttet</i> markeret	<i>at er de ikke flyttet</i> stærkt markeret	<i>at de ikke er flyttet</i> umarkeret

Tabel 3. Markerethedsrelationerne på bisætningsniveau

Ud fra en grammatikteoretisk vinkel er det interessant at paradigme- og hyperparadigmebegrebet kan anvendes direkte til at generere hypoteser der kan testes og enten falsificeres eller evt. (som her) føre til ændringer i de eksisterende beskrivelser af grammatiske forhold. Ud fra en sprogbrugsvinkel er det særdeles interessant at vide mere om modalpartiklernes samspil med de forskellige sætningstyper. Jeg har her forsøgt at opridse rammerne for den systematik, men grundigere kvalitative analyser forestår stadig.⁸

Litteratur

- Andersen, Henning (2001) *Markedness and the theory of change. Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:21-57.
- Bache, Carl (1995) *The Study of Aspect, Tense and Action. Towards a Theory of the Semantics of Grammatical Categories*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Christensen, Tanya Karoli (2007) *Hyperparadigmer. En undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modussystemer*. Ph.d.-afhandling. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter.

7 Bemærk at systemet også kan analyseres binært, sådan at *Fvsa*-mønstret i første omgang ses samlet som en markeret form over for den umarkerede *sav*, hvorefter førstnævnte kan underindeles i den markerede *Øvsa* og den umarkerede *Xvsa*.

8 En af de ting jeg dog allerede på nuværende tidspunkt tør sige med en vis overbevisning, er at de markerede modalpartikler (fatiske og epistemiske) trækker læsningen af bisætninger efter det *neutralt* mønster i en bestemt retning, nemlig ganske hyppigt til værdien assertiv eller informativ bisætning. Igen en fin interaktion mellem de forskellige grammatiske systemer.

Tanya Karoli Christensen

- Christensen, Tanya Karoli (2009) At du gider. Om hyperparadigmatiske strukturer i danske sætningstyper. *Studier i Nordisk 2006-2007*. København: Selskab for Nordisk Filologi:5-29.
- Diderichsen, Paul (1946 og senere): *Elementær dansk grammatik*. København: Nordisk Forlag.
- Diver, William (1995): *Theory. Meaning as Explanation*, ed. Ellen Contini-Morava & Barbara Sussman Goldberg, Berlin: Mouton de Gruyter:43-114.
- Hansen, Erik & Peter Harms Larsen (1970) To bidrag til beskrivelsen af 'non-realis' i dansk. *NyS I*. København: Akademisk Forlag:34-41.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2007a) *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. II: *Morfologisk og syntaktisk oversigt* (upubl.).
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2007b) *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. X: *Interjektionaler* (upubl.)
- Heltoft, Lars (1996) Paradigms, word order and grammaticalization. *Content, Expression and Structure*. Elisabeth Engberg-Pedersen et al. (ed.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Co:469-494.
- Heltoft, Lars (2006) Mood and modality. Støtteark til foredrag i Vilnius 5.5.06; København 22.5.06.
- Hentschel, Elke (1983) Partikeln und Wortstellung. *Partikeln und Interaktion*, ed. Harald Weydt. Tübingen: Niemeyer:46-53.
- Hjelmslev, Louis (1935) La Catégorie des cas. *Acta Jutlandica VII*, 1. Århus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Hjelmslev, Louis (1972) *Sprogssystem og sprogforandring*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Korpus 2000 <http://korpus.dsl.dk/korpus2000/indgang.php>.
- Korzen, Hanne (1999) Principper for opstillingen af modus i kompletivsætninger på fransk. *Ny Forskning i Grammatik* 6. Odense: Odense Universitetsforlag:181-203.
- Krylova, Elvira (2005) Epistemisk polyfoni i danske modalpartikler. *Sproglig polyfoni. Arbejdsrapporter* 4. Roskilde: Roskilde Universitetscenter:75-87.

Den lille forskel?

Diminutiver i tre germanske systemer – set fra dansk

Ken Farø og Inger Schoonderbeek Hansen
Københavns Universitet hhv. Aarhus Universitet

0. Indledning

På MUDS 12 præsenterede vi et samarbejdsprojekt om diminutiver i sprog og varieteter hvor diminutiven er en ganske almindelig del af sproget, nemlig tysk, schweizertysk og nederlandsk¹, set fra dansk synsvinkel. Foredraget på MUDS 12 var vores første afrapportering.

- (1) *Die Mädchen essen Brötchen*
- (2) *Di Mäitli ässed Bröötli*
- (3) *De meisjes eten broodjes*
- (4) *Pigerne spiser rundstykker*

Eksemplerne ovenfor illustrerer sagens kerne: forekomst af diminutiv i tysk (1), schweizertysk (2) og nederlandsk (3) – heroverfor 'oversættelsen' til dansk (4), der ikke indeholder diminutiv. Undersøgelsen har ganske vist et kontrastivt typologisk fokus: Hvad er diminutiv overhovedet i hvert af de tre systemer, og under hvilke betingelser bruges den? Men der er også et andet aspekt vi ønsker at se nærmere på, og som i særlig grad er relevant i denne sammenhæng, nemlig: Har dansk diminutiv? Og hvordan bliver diminutiver i de tre systemer gengivet i oversættelser til dansk og i bilingvale ordbøger? Og hvad kan der udledes af det?

Denne artikel er struktureret ud fra følgende punkter: (1) projektet og dets målsætning; (2) hvad er diminutiv?; (3) hvad er dens

1 Det er selvfølgelig lidt betænkeligt at sammenblende tysk og nederlandsk standardsprog med schweizisk dialekt. Schweizertysk er desuden ikke én dialekt men et konglomerat af dialekter. Vi tillader os ikke desto mindre her i projektets første fase at betragte det som et abstrakt system, som måske senere vil blive erstattet af standardschweizertysk hvor diminutiven *også* spiller en rolle, ikke mindst i det stratum der kaldes 'Grenzfall des Standards', og som man fx ofte finder i gratisaviserne. Denne varietet er systematisk behandlet i Ammon et al. (2005).

status og funktion i de tre systemer der inddrages i undersøgelsen?²; (4) diminutiven i et kontrastivt og mikrotypologisk perspektiv; (5) diminutiven set fra dansk; (6) en kort sammenfatning af projektets foreløbige iagttagelser.

1. Projektet og dets målsætning

I vores forskningsprojekt ser vi altså på diminutiven i tysk, schweizertysk og nederlandsk primært fra et *dansk* synspunkt. Projektet har to delelementer:

- A) En undersøgelse af diminutiver i tysk, schweizertysk og nederlandsk med det formål at opstille en kontrastiv *mikrotypologi* for de tre diminutivsystemer. I den forbindelse arbejder vi med spørgsmål som:
 - a) Har diminutiven samme produktivitet og udbredelse i de tre systemer?
 - b) Er diminutiverne leksikaliserede?
 - c) Har diminutiven samme pragmatiske status i alle tre systemer?
- B) En undersøgelse af hvordan diminutiver gengives i dansk. Her arbejder vi med følgende spørgsmål:
 - a) Findes der overhovedet diminutiv i dansk?
 - b) Hvordan håndterer oversættere diminutiv fra L2 til dansk?
 - c) Hvordan behandler bilingvale ordbøger diminutiver fra L2 til dansk?

De mange forskellige spørgsmål involverer en del forskellige videnskabelige metoder (jf. afsnit 4 og 5 nedenfor).

2. Hvad er en diminutiv?

Ifølge Jurafsky (1996:534) er en diminutiv: ”Any morphological device that means at least ’small’”.

2 Fx er fænomenet diminutiv på de enkelte sprog vi vil inddrage i undersøgelsen, mere eller mindre udførligt beskrevet. Det gælder naturligvis beskrivelsen i retskrivningsordbøger, grammatikker men også enkelte monografier. Bortset fra monografiene fylder beskrivelserne af diminutiven imidlertid ikke ret meget. Som regel gælder det en beskrivelse af selve det morfologiske fænomen belyst ved hjælp af en række eksempler.

Den lille forskel?

Mal mich aus!

”Das kleine Häuschen”
(Kilde: [www.freies-wort.de/...](http://www.freies-wort.de/))

”Stoeltje”
(Kilde: [laantjesblog.punt.nl/...](http://laantjesblog.punt.nl/))

Således er fx *Häuschen* et standardeksempel på denne betydning af diminutivbegrebet: Der er simpelthen tale om et hus, der er mindre end det prototypiske af slagsen. Det samme gælder det nederlandske *stoel-tje* ’lille stol’.

Diminutiv er imidlertid ikke bare diminutiv; der er stor funktionel differentiering både typologisk og sprogintrnt. Der er en række forskellige typer alene i vores tre systemer. Indtil videre har vi arbejdet med en typologi bestående af 5 typer som umiddelbart synes at være relevante for vores projekt:

i) Den ’isolerede’ diminutiv (jf. Fleischer og Barz 1991) har ingen ikke-diminutiv pendant. Altså: *Mädchen* står ikke i opposition til et **Mad*, *Eichhörnchen* ikke til et **Eichhorn*, og **bloedlichaam* ikke til *bloedlichaampje*.

ii) Den ’idiomatiserede’ diminutiv har derimod en ikke-diminutiv pendant, dvs. *Frauchen* står i relation til *Frau*, men på en semantisk ’uforudsigelig’ måde (dvs. et dyrs kvindelige ejer jf. på dansk en særbetydning af *mor*). *Fräulein* er ikke en lille kvinde men en tiltaleform. En *briefje* er ikke, som man skulle tro, kun et lille, kort brev men også en seddel.

iii) Den 'neutrale' diminutiv er ganske enkelt udbredt som diminutiv simpelthen fordi basisordet er det. Her får grundordet udelukkende tilført betydningen 'lille', som vi så det med *Häuschen* og *stoeltje*. Det gælder også *winkelwagentje* i betydningen virtuel indkøbsvogn man 'putter' varer i når man handler på nettet. Eksemplerne viser at typen henviser til diminutionen, men ikke at de nødvendigvis altid optræder i denne form.

iv) Relevansen af den 'pragmatiske' diminutiv er at diminutiven her ikke primært eller slet ikke udtrykker klejnhed men derimod en særlig 'talerindstilling'. Med *Tässchen* og *Bierli* kan man fx udtrykke en vis tilbageholdenhed over for disse nydelsesmidler men også et forsøg på at gøre denotatet attraktivt.

v) Endelig består 'ad hoc-diminutiver' af enkeltstående belæg uden særlig stor eller ingen udbredelse, som fx *peuterdraffe*, der betegner et barns stavrende gang (jf. Kluun 2003), og *Blocherli*, der er en russisk babusjka-dukke der forestiller den schweiziske nationalkonservative Christoph Blocher.

Der er ikke skarpe grænser mellem de prototypebaserede kategorier; de samme diminutiver kan sagtens optræde flere steder. Det er ikke afgørende for *kategoriernes* relevans. Typologien er endnu ikke fuldt ud færdigudviklet, men vi mener at den er en helt afgørende nøgle til begge delprojekter. Dels skal den bruges til at undersøge om det overhovedet er de samme typer diminutiver der optræder i de tre systemer. Og dels skal den bruges som redskab til at forstå og vurdere oversætterens og de bilingvale ordbøgers håndtering af diminutiven i forhold til dansk. De empiriske undersøgelser anvendes dernæst også til at verificere og udfordre typologien.

3. Diminutivens status og funktion i de tre systemer

Diminutivens morfologi i de tre systemer er ret velbeskrevet i faglitteraturen. I alle tilfælde beskrives den som et suffiks. Vi har det schweizertyske *-li*, som er beslægtet med det BRD-tyske *-lein*, der er den ene af 2 muligheder i standardtysk (den anden er *-chen*). I tysk synes der også i standardsproget at være en delvis areal distribution, men *-lein*-formerne generelt er meget sjældnere end *-chen*-formerne

Den lille forskel?

(Ettinger 1974)³. De nederlandske suffikser *-je*, *-tje*, *-etje*, *-pje*, *-kje* er fonologisk distribuerede og ligeledes velbeskrevne (fx Christensen 1976, Bakema 1998).

Allerede Grimm skrev i sin *Deutsche Grammatik* fra 1. halvdel af det 19. århundrede at nederlandsk havde en særposition blandt de germanske sprog med sin meget blomstrende brug af diminutiv, mens de nordiske sprog og engelsk var så godt som diminutivløse. Hvordan passer Grimms beskrivelse i dag? Og hvad kan der ud over diminutivens morfologi siges om dens for os i denne sammenhæng mere interessante indholdsside og funktionalitet, dens produktivitet og frekvens, samt forholdet til medium og genre? Det er nogle af de områder der mangler at blive udforsket (Bakema og Geeraerts 2004), ud over selvfølgelig forholdet til dansk.

4. Delprojekt A: Diminutiven i et kontrastivt og mikrotypologisk perspektiv

For at få indblik i om diminutiven har samme produktivitet og udbredelse samt hvilken pragmatisk status den har i de tre systemer, stammer en stor del af vores data fra *paralleltekstundersøgelser*; en undersøgelse der også bidrager til at få diminutiver belyst i forhold til dansk (jf. afsnit 5). Grammatikker, monografier og artikler om diminutiven i de tre systemer, ligesom monolingvale ordbøger, danner baggrund for paralleltekstundersøgelserne. Disse skal både bruges kvalitativt og kvantitativt, dvs. både give et billede af hvilket system diminutiverne modsvarer, og hvilke typer der optræder med hvilken frekvens. Som eksempler på paralleltekster undersøger vi bl.a. samme begivenhed beskrevet i forskellige aviser (fx sportstekster) og tekster fra samme genre (fx kontaktannoncer, børnebøger, familiehjemmesider, private blogs). Der kan her, igen med henblik på projektets 2. formål, også indgå oversættelser med en fælles kilde.

5. Delprojekt B: Diminutiven set fra dansk

For at undersøge hvordan diminutiven gengives og formidles i dansk, undersøges paralleltekster (jf. ovenfor), oversættelser fra L2

3 En optælling af Manns roman *Der Tod in Venedig* viser en faktor 1:30; Fleischer og Barz 1991 angiver forholdet 1:3.

til dansk, bilingvale ordbøger samt kontrastive grammatikker (dvs. 'andetsprogsgrammatikker'). Endelig også om diminutiven i det hele taget er produktiv i moderne dansk. Her vil vi inddrage det vel eneste metasproglige værk om diminutiver i dansk, Kristen Møllers disputats, *Diminutiver i moderne Dansk* (1943). Møller regner diminutiver i dansk til den uformelle sprogbrug, sprogbrugen fra voksne til børn og dyr, familiejargonen; han inddrager både rigsdansk og dialekt i sin undersøgelse. Møller sidestiller diminutivbrug i dansk med de egentlige diminutivsprog (mere om dette begreb senere) som fx tysk, nederlandsk og italiensk (se fx s. 10, 118 ff.). Nogle danskere bruger mange diminutivformer, andre få – dette gælder imidlertid også for de egentlige diminutivsprog (jf. ovenfor). Sprogbrugere anvender diminutivformer for at udtrykke følelser (det er derfor også umiddelbart kvinderne der fører an på området!), men tendensen er mere udbredt i byerne end på landet, hvor almuen er ret tilbageholdene med at udtrykke følelser, og jyder bruger endda færre end øboer (Møller 1943:120).

De diminutivsuffixer Møller beskriver, er i dag vel snarere relikter af et forsvundet system. Møller betegner imidlertid diminutivsuffixerne *-s* og *-se* som produktive; de optræder i fx *Lamse* (lam), *Josse* (Josefine), *Ingse* (Inger, Inge), *Tips* (*Mathilde*), *pivset* (pibet), *vomset* (tyk, klodset), *nysselig* (nydelig), *fusser* (små fødder), *Kisser*. Han nævner også andre 'produktive' dannelser som kortnavnssuffixet *-e* og dannelser med *lille*, *små*, fx *-basse*, *-mand*, *-dreng*, *-pige*, *-fader*, *-moder* mv., fx *Polle* (Poul), *Misse*, *Lillemor*, *småløbe*, *skarnbasse*, *Bitte søstermansen*, *farmand*, *Lisepige*. 'Uproduktive' dannelser hos Møller er *-(l)ing*, *-lil(le)*, fx i *gæsling*, *gnalling*, *humpling*, *pusling*, *Ingerlil*, *farlil*. Møller konkluderer bl.a. at hvis man regner forbindelser med 'lille' til diminutiven, har dansk i lighed med egentlige diminutivsprog "et middel, en sproglig Form, der formaar at diminuere et Subst. med samme Virkning som et Suffix" (Møller 1943:57).

Paul Diderichsen henviser i *Elementær Dansk Grammatik* (1946) til Møllers disputats men skriver kun i sag- og ordregistret om diminutiven: "Ord (Aflledning) med formindskende Betydning" (s. 279), og nævner ellers dannelsen *-s-* som ekspressivt lydelement, der enten angiver "med smaa Bevægelser", fx *klap**se*, *svip**se*, eller, ved

Den lille forskel?

proprier, substantiver og adjektiver, ”af formindskende eller kælede Karakter”, fx *dengse, øjser, gnavsen, nyskelig* (s. 85).

Den kontrastive grammatik (dansk for lærere) *Danish: A Comprehensive Grammar* (Allen et al. 1995) indeholder en enkelt oplysning om diminutiven i et kapitel om affikser: endelsen *-(l)ing* (efter substantiver, adjektiver og verber), fx *gamling, yngling, opkomling* (s. 529). Forfatterne nævner hverken selve begrebet diminutiv eller at suffikset tilføjer hovedordet formindskende karakter; der er ingen oplysninger om Møllers produktive suffiks *-se, -s*.

På denne indtil videre meget spinkle baggrund kan vi stille os selv spørgsmålet om dansk overhovedet har en *produktiv* diminutiv i lighed med tysk, schweizertysk og nederlandsk, dvs. afledningsendelser der fuldstændig modsvarer *-li, -chen, -tje* etc. Derudover kunne det være interessant at undersøge om der generelt anvendes *lille, små* mv. på dansk (jf. afsnit 6). En kilde der kan anvendes her, er oversættelser til dansk. Nedenstående eksempler stammer fra danske oversættelser af Kluun: *Komt een vrouw bij de dokter* (2003, oversat 2007) og Mann: *Der Tod in Venedig* (1912, oversat 1913):

- (7) *internist* staat er op het **bordje** naast de deur (s. 11) > det lille skilt (s. 11)
- (8) Het is een karakteristiek vooroorlogs **huisje** (s. 19) > Det er et typisk hus fra mellemkrigstiden (s. 19)
- (9) Das matte Karmesin der Wangen war Schminke, das braune Haar unter dem farbig umwundenen Strohhut Perücke, sein Hals verfallen und sehnig, sein aufgesetztes **Schnurrbärtchen** und die Fliege am Kinn gefärbt (s. 35) > hans lille, viksede overskæg (s. 31)
- (10) Als er nach beendeter Mahlzeit den Lift bestieg, drängte junges Volk, das gleichfalls vom Frühstück kam, ihm nach in das schwebende **Kämmerchen** (s. 40) > det svævende rum (s. 60)

Indtil videre er det vores hypotese at det kun er typerne ’pragmatiske diminutiver’ og ’ad hoc-diminutiver’ der kræver en særlig markering i den danske oversættelse. Det er her forfatteren udtrykker en særlig talerindstilling eller er forbeholden over for noget, eller det drejer sig om et ’hjemmelavet’ ord forfatteren har et bestemt formål med. Som

det ses ud fra eksemplerne (7) - (10), er det ikke nødvendigvis *lille* mv. oversætter anvender. Kriterierne for hvornår klejnhedsaspektet udtrykkes på dansk, er endnu uigennemskuelige for os.

En sidste kildetype der undersøges i forhold til at beskrive diminutivens rolle i dansk, er bilingvale ordbøger. I tosprogsordbøgerne må det ideelle være at der tages udgangspunkt i brugerens opslagsbehov og intet andet. De kan beskrives ud fra tre koordinater: (a) brugerkompetencer, (b) tegnfrekvens og (c) diminutivordets transparens, fx:

ad (a) avanceret / øvet / begynder

ad (b) *Stühlchen* vs. *peuterdraffe*

ad (c) *Veilchen* vs. *Bierchen*

En avanceret bruger vil således ikke have behov for en transparent diminutiv som fx *Bierchen*. Derimod vil begynderen have brug for det hele, for hun/han kan formentlig ikke gennemskue noget som helst; her er hovedkriteriet tegnfrekvens. Sondrer ordbogen ikke mellem brugertyper, må man gå ud fra laveste fællesnævner. Lad os illustrere det med et par eksempler (11-14):

(11) **Brötchen** *n.* - rundstykke; ...

(12) **Brotkrümchen** *n.* **Brotkrume** *f.* brødkrumme

(13) **Mädchen** *n.* - pige, pigebarn; (tjeneste)pige; ...

(14) **Mütterchen** *n.* - morlil; ”mor” (fx til hund: *Komm zu ~!*)

Det er kun i sidste eksempel der også i dansk anvendes en (uproduktiv) diminutiv.

I bilingvale ordbøger som fx *Gyldendals Tysk-Dansk* (her omtalt D-DK) og *Gyldendals Hollandsk-Dansk* (her omtalt NL-DK) findes i ordbøgernes grammatikoversigter ingen beskrivelse af diminutiven som sådan. I D-DK optræder diminutiven dog i listen med ’Tegn og forkortelser’: ”dim. = diminutivt, formindskelsesform”. Efterfølgende er det svært at få øje på forkortelsen i ordbogen. Det optræder fx ikke under oplagte eksempler som **Brötchen**, **Brotkrümchen**, **Mädchen** eller **Mütterchen** – læseren bliver ikke oplyst om at det drejer sig om en diminutiv. Ordene oversættes med henholdsvis ’rundstykke’;

Den lille forskel?

'brødkrumme'; 'pige, pigebarn; (tjeneste)pige ...'; 'morlil; "mor" (fx til hund: *Komm zu ~*)'.

I NL-DK gives slet ingen information om diminutivsuffixet, heller ikke når det fx efter regler for fonologisk distribution kræver at der tilføjes *-t*, *-p*, *-e* til simpleksformen, eller at konsonanten i simpleks fordobles. I afsnittet om "Oversættelserne" står eksempelopslaget **stok** hvor der optræder en diminutiv i et eksempel på et fast udtryk eller et idiom: *van je stokje gaan* der oversættes med 'besvime' (s. 24 og 30). Diminutivsuffixet optræder heller ikke som separat morfem i de enkelte opslag, men selve opslagsordet kan bestå af isolerede og neutrale diminutivtyper, fx opslagsordet *Aagje*, der kun optræder i udtrykket *een nieuwsgierig Aagje* (dvs. 'en nysgerrigper (ook voor mannelijke personen)'), eller *aardappelmesje*, ofte brugt som betegnelse for 'kartoffelskræller, skrællekniv'.

Undersøgelsen af diminutiver i bilingvale ordbøger er ikke afrundet, men det står allerede nu klart at kildesprogenes diminutiver langt fra altid bliver oversat til dansk med *lille* (selvom det sker oftere end i oversættelserne). Det kan imidlertid undre at diminutivsuffixet øjensynlig får så lidt plads i de bilingvale ordbøger.

6. Projektets foreløbige iagttagelser og det videre arbejde

De foreløbige konklusioner af vores iagttagelser er at tysk (BRD) mikrotypologisk set tenderer mod idiomatiske diminutiver; her er der også færrest diminutiver pr. løbende ord. De nederlandske fonologisk distribuerede diminutiver ser ud til især at høre til den pragmatiske type og deres forekomst er derfor i høj grad kontekstafhængig. Vi har endnu ingen sikre svar om schweizertysk. Måske til illustration af denne foreløbige konklusion: en stikprøveundersøgelse af en række monolingvale ordbøger viste at der i en søgning på ca. 1000 lemmata findes ca. 1,2% diminutiv-lemmata (i alt 14) i VanDale (NL), fx *speelhuisje* legehus, *boterhamtrommeltje* madkasse, *verstoppertje* lege skjul; 1% diminutivlemmata i Duden (BRD), fx *Kästchen* 'lille kasse, skrin', *Leckermäulchen* 'lækkerermås', *Sahnekännchen* flødekande.

I forhold til projektets kontrastive del og diminutiven i dansk er vi stødt på at problemet er type- og kontekstspecifikt. Det er på nuværende tidspunkt for tidligt med sikkerhed at kunne konkludere

om der i oversættelser eller i de bilingvale ordbøger er dominans af det så oplagte adjektiv *lille*, der om ikke andet angiver klejnhed. Det eneste sikre billede, vi har på nuværende tidspunkt, er at attributtet i hvert fald i teksttypen *børnesange* ser ud til næsten fuldstændigt at ækvivalere med diminutivsuffixet i spropparret dansk-tysk. En paralleltekstundersøgelse af genren, baseret på 2 x 25 tilfældigt udvalgte børnesange (dansk: 3.387 ord, tysk: 2.876 ord), resulterede i 30 tyske diminutiv typer (fx *Bäumelein*, *Rösslein*, *Schneeflöckchen* og *Stübchen*), og 27 type-forekomster af *lille* eller *små* i affektiv funktion (*Den lille Ole med paraplyen*, *alle fugle små*). Den lidt hyppigere forekomst af den egentlige diminutiv som grammatisk element overrasker ikke, sammenlignet med den leksikalske attributive pendant på dansk.

I bilingvale ordbøger er *brugerbehovene* afgørende, dvs. at der her gælder parametre som frekvens, transparens og hvilken bruger ordbogen henvender sig til; dette medfører metodiske problemer, der skal klarlægges grundigere.

Som det fremgår af ovennævnte skitse for vores projekt, er der en række delundersøgelser, der ligger og venter på at blive udført. Det drejer sig bl.a. om undersøgelser af paralleltekster og oversættelser. Desuden fortsætter vi med at diskutere diminutivtypologien, og vi vil verificere den i forhold til de data vores delundersøgelser giver. Endelig påtænker vi ad flere omgange at beskrive diminutiven ud fra forskellige teoretiske synsvinkler, fx lingvistisk, leksikografisk mv.

Litteratur

- Allan, Robin et al. (1995) *Danish. A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Ammon et al., Ulrich (2005) *Variantenwörterbuch des Deutschen*. Berlin/ New York: de Gruyter.
- Bakema, Peter (1998) *Het Verkleinwoord Verklaard. Een Morfosemantische Studie over Diminutieven in het Nederlands*. Katholieke Universiteit Leuven, Department of Linguistics (abstract: <http://linguistlist.org/pubs/diss/browse-diss-action.cfm?DissID=656>).

Den lille forskel?

- Bakema, Peter & Dirk Geeraerts (2004) Diminution and augmentation. *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung* 2. Geert Booij, Christian Lehmann, Joachim Mugdan, Stavros Skopeteas & Wolfgang Kesselheim (hrsg.). Berlin: Walter de Gruyter:1045-1052.
- Christensen, Gorm (1976) Das niederländische Diminutivsystem. *Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik*.
- Diderichsen, Paul (1946/1971) *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udgave, 5. oplag. København: Gyldendal.
- Duden (2005) *Duden Grammatik*. Mannheim: Dudenverlag.
- Ettinger, Stefan (1974) *Form und Funktion in der Wortbildung*. Tübingen: TBL.
- Fleischer, Wolfgang & Irmhild Barz (1991) *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Grimm, Jacob (1819-40) *Deutsche Grammatik*. Göttingen: Dieterich'sche Buchhandlung.
- Gyldendals Røde Ordbøger. Hollandsk-Dansk Ordbog* (2004). Godelieve Laureys (hovedredaktør). 1. udgave, 1. oplag. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S.
- Gyldendals Røde Ordbøger. Tysk-Dansk Ordbog* (1999/2003) Egon Bork, ved Jens Erik Mogensen & Ingeborg Zint (redaktører). 14. udgave, 4. oplag. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S.
- Jurafsky, Daniel (1996) Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive. *Language* 72:533-578.
- Kluun, Ray (2003) *Komt een vrouw bij de dokter*. Amsterdam: Podium.
- Kluun, Ray (2007) *En slags kærlighed* [oversættelse af *Komt een vrouw bij de dokter* ved Naja Møllmann-Ibsen]. København: Gyldendal.
- Mann, Thomas (1912) *Der Tod in Venedig*. München: Fischer.
- Mann, Thomas (1913) *Døden i Venedig*. Oversat af Alex Garff. København: Gyldendal.
- Møller, Kristen (1943) *Diminutiver i moderne Dansk. Produktive (levende) dannelser* (Udvalg for Folkemaal's Publikationer Serie A. Nr. 4). København: Ejnar Munksgaard.

Sag og syntaks i Ømålsordbogen

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet

1. Indledning

Kort før jul 2008 udkom bind 9 af Ømålsordbogen. Det går fra *isrøver* til *klofuld*.

Klofuld er et adjektiv og har den regelmæssige betydning: 'så meget som der kan ligge i en klo', jf. *håndfuld*. Ordet virker dog lidt sært. I sammensætninger på *-fuld* betegner førsteleddet normalt noget der har karakter af en beholder (jf. Ømålsordbogen *fuld* II.1.1), men *klo* er i hvert fald ikke nogen prototypisk beholder. Det viser sig også at *klofuld* er optegnet brugt overført (og vist slangpræget) om hånden på et menneske: *Han huggede en klofuld nødder*. At *klofuld* er medtaget i ordbogen, selv om ordet kun er optegnet en gang, afspejler en intention om at det skal være muligt at undersøge dialektal orddannelse ved hjælp af ordbogen.

Isrøver er navn på en fangeleg på is: To af de bedste skøjteløbere vælges til røvere der hugger vanter og huer fra de øvrige deltagere og bortfører tyvekosterne på en slæde. De øvrige deltagere skal så prøve at fange isrøverne eller i det mindste få fat på deres ting igen.

I artiklen er der henvist til udtrykket (*lege*) *fange* hvor der er en hel lille typologi: type A, simpel fangeleg hvor fangeren (den der er) afløses af den fangne; type B, simpel fangeleg hvor de fangne bliver medfangere osv. Der er i alt fire typer med undertyper, og ved hver type er opført de forskellige betegnelser. Lege af type A kan fx hedde *et-tagfat*, *klat*, *klik*, *pjet*, *pik*, *tik* (alle dannet af fange-udråbet).

Typologien afspejler at Ømålsordbogen også beskriver den kultur som ordene refererer til. Det antydes allerede i ordbogens undertitel med ordet *saglig*, der her har den lidt ualmindelige betydning 'som vedrører encyklopædiske oplysninger', en brug af ordet der viser at ordbogen er inspireret af "Wörter und Sachsen"-retningen (jf. Gudiksen og Hovmark 2009:38-39).

Ømålsordbogens fulde undertitel er: *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer.* Den indeholder, som man vel forventer det af en stor dialektordbog, en grundig beskrivelse af både dialektale og fællesdanske ords udtale og betydning. Men desuden – hvad man måske ikke altid er opmærksom på – giver ordbogen en hel del kulturhistorie og mange oplysninger om talesprogssyntaks. Med udsendelsen af bind 9 er vi omtrent halvvejs, og det vil jeg markere med at give nogle eksempler på hvad man kan finde af saglige og grammatiske, herunder syntaktiske, oplysninger i ordbogen.

2. Ord og sag i Ømålsordbogen

Interessen for det saglige har præget både indsamlingsmetoder, tilrettelæggelsen af redaktionen og ordbogens endelige udformning.

For at kunne indsamle materiale inden for et emne må man være godt inde i det, og redaktørerne delte derfor emnerne indbyrdes, sådan at én fx havde ”pløjning”, ”tærskning” og ”fiskeri”, og en anden ”høst” og ”gården og dens indretning” (jf. Ømålsordbogen, Tillægsbind s. 5). De pågældende redaktører læste litteratur om emnet, interviewede kyndige dialekttalende og udarbejdede spørgelister inden for deres emne. Et kort uddrag af kornspørgelisten (utrykt) giver et godt indtryk af hvor omfattende opgaven var:

- 1) Gloser for ”meje”, ”Mejning”, Hug, Skaar, Udtryk og Talemaader om Skaarets Bredde, ”Skaarkam, Stub” (lang Stub v. Lejesæd).
- 2) Gloser for Høstkarl, Høstfolk, ”være paa Høstarbejde”. Udtryk for god eller daarlig Høstkarl.

På disse få linjer stilles mange, forskelligartede spørgsmål, men ikke desto mindre vedrører uddraget kun én arbejdsproces blandt mange inden for emnet kornhøst. Og kornhøsten er kun et blandt mange emner. Og de samme spørgsmål skulle jo stilles mange steder i ømålsområdet for at sikre den dialektgeografiske repræsentativitet.

Ømålsordbogen omfatter en periode på ca. 200 år fra omkring 1750 til omkring 2. verdenskrig med tyngdepunktet i perioden 1850-1920. Afgrænsningen 1850 er betinget af kildemæssige omstændigheder. De oplysninger der findes om dialekterne før 1850, er få og tilfældige, og optegnelserne rummer ydermere stort set kun særdialektale ord.

Grænsen omkring 2. verdenskrig er derimod betinget af ændringer i omverdenen: den mekaniseringsbølge i landbruget som sætter ind efter 2. verdenskrig med at traktoren begynder at blive almindelig. Kornspørgelisten blev udsendt i begyndelsen af 1930'erne. På det tidspunkt var selvbinderen ved at blive almindelig, så det man spurgte om, var altså udtryk der refererer til redskaber og arbejds gange der var ved at gå af brug. Og tilsvarende drejer mælkespørgelisten (Møller 1938) sig om behandlingen af mælken før andelsmejeriernes tid, altså hvordan man lavede smør og ost i selvforsyningens tid. Oprindeligt var det nemlig tanken at man især skulle koncentrere sig om den materielle bonde- og fiskerkultur før andelstiden. Men nu 100 år senere er også tiden omkring 1900 blevet historie og interessant. På Frilandsmuseet er man godt i gang med at opbygge en stationsby med andelsmejeri osv., og i Ømålsordbogen har ordforrådet der knytter sig til perioden, fået en grundigere beskrivelse end oprindeligt planlagt (jf. Gudiksen 2006). Det gælder fx terminologien i forbindelse med roedyrkning. Materialet om roedyrkning stammer næsten udelukkende fra besvarelse af en spørgeliste udsendt 1969 og fra båndoptagelser i 1960'erne og senere. I den store indsamlingsperiode i 1930'erne har man opfattet roedyrkning som nyt og relativt uinteressant til trods for at roedyrkning blev indført omkring 1870. Men vi fik altså indsamlet materiale inden det var for sent, heldigvis. Det har nemlig vist sig at terminologien til en vis grad er egnspecifik, og ud fra en socio-kulturel synsvinkel er det jo interessant at også denne sent tilkomne terminologi er ret lokal. Et tilsvarende eksempel finder man også inden for andelstidens mælke terminologi: *junge* er ikke blevet brugt på Fyn i betydningen 'spand man kører mælk til mejeriet i', noget jeg først opdagede da jeg redigerede ordet. Man sagde *transportspand* på Fyn. Det fremgår nu af en synonymhenvisning under *junge*. Men belæggene på *transportspand* er først blevet optegnet sent.

I ordbogen afspejler den saglige interesse sig både i definitioner og i citater, men kommer særligt til udtryk i de såkaldte leksikonafsnit, dvs. sammenhængende skildringer af arbejdsprocesser, redskaber eller skikke.

Afsnittene ligner artikler i et leksikon, men adskiller sig fra almindelige leksikonartikler ved at der gennemgående henvises til den folkelige terminologi (jf. Pedersen 1994:250). De er af meget

varierende længde, men store emner som fx høst kan fylde 4-5 spalter. Og som vi allerede har været inde på med fangelegstypologien er det ikke kun landbrugsfaglige emner der behandles i leksikonafsnit. I bind 9 er der fx under *kaffe* et ret langt afsnit der beskriver de redskaber og de metoder for kaffebrøgning der har været brugt siden kaffe blev almindeligt på landet efter 1850. Og her er et andet eksempel, et af de kortere, nemlig leksikonartiklen til *kakkelovn*:

kakkelovnen (med indfyring fra en luge) afløste i 1800t gradvis *bilæggeren* (med indfyring fra skorstenen) [...] kakkelovne var normalt indrettet til at lave mad på; de ældste kakkelovne [...] havde *kogerum* med en svingstang af jern [...] til at hænge gryder olgn på (hvorved gryderne kunne svinges ud af kakkelovnen, jf *kakkelovnsno*); de nyere typer af kakkelovne havde *kogehuller* ligesom et komfur (jf *koge-*, *komfirkakkelovn*); jf endv *bilægger-*, *gryde-*, *jern-*, *kølle-*, *ler-*, *rørkakkelovn*; jf Michelsen. Ildsteder og opvarmning (1968):38-41 og 71-80 m ill, ÅrbLollF.1965:310.

Artiklen ligner som det ses på mange måder en almindelig artikel i et leksikon, men der er den vigtige forskel at der hele vejen igennem henvises til den folkelige terminologi – markeret med kursiv. Men *Ømålsordbogen* er en sproglig-saglig ordbog, så vi beskriver ikke en sag uden ord, uden at der er en folkelig terminologi tilknyttet. Normalt ikke skulle jeg måske sige. Jeg skal ærlig indrømme at der ikke er meget terminologi i dette ganske vist korte leksikonafsnit under opslagsordet *komfur*:

komfuret afløste fra omkr 1870 til 1900 gradvist *arnen* (2), ildstedet i den åbne skorsten; de første komfurer var i reglen indmurede i den åbne skorsten, og havde således kun én yderside [...]. indførslen af komfuret gjorde det muligt at stege hele stykker kød i en landhusholdning og medførte nye retter som *flæske-* og *kalvesteg*; komfurovnen muliggjorde endv en udvidelse af kagesortiment, jf *kage* I.

Men jeg synes det var vigtigt at få gjort opmærksom på den store betydning komfurets indførsel havde i landhusholdningen. Ja, man kan næsten også sige at indførselen af komfuret har haft sproglige konsekvenser. Forøgelsen af kagebagning i slutningen af 1900-tallet medfører nemlig at *kage* gradvis udvider sin betydning. Oprindelig betyder *kage* 'brød af sigtet mel' eller 'brød af hvedemel' dvs. det fine

luksusbrød som man kun fik til høst og til jul og ved andre særlige lejligheder modsat det daglige rugbrød (jf. også Gudiksen 2004). Men i slutningen af 1900-tallet – med udvidelse af kagesortimentet – får *kage* gradvis betydningen 'alt bagværk der ikke er rugbrød'. Og den betydning kan jeg med sikkerhed sige var levende i 1960'erne. Jeg husker nemlig at jeg som barn syntes det var højst mærkeligt at farbrødrene og farmor nede på Fakse-egnen sagde *kage* om både franskbrød og det jeg forbandt med kage.

3. Grammatik i Ømålsordbogen

Når Ømålsordbogen nu er på niende bind og givetvis kommer op det dobbelte, er hovedårsagen dog ikke leksikonafsnittene og de saglige beskrivelser, men at ordbogen også beskriver fællesdanske ord grunddigt, herunder funktionsord. Fx fylder verber som *gøre* og *have* omkring 60 spalter, præpositionen *ind* 20 spalter og artiklerne om den ubestemte og bestemte artikel (*en* II, *-en* III) 19 spalter. Og dykker man ned i disse spalter, finder man eksempler på brug der enten er marginal i rigsmålet eller slet ikke findes der. I artiklen *en* II kan man fx læse (under betydning 6) at i ømålene kan ubestemt form bruges foran substantiver med generisk reference, fx:

- (1) *en hest er et klogt dyr, og en hund lisdan* (Lolland, Bandholm)¹
(kornet blev kastet med en kastemaskine) *ja, det vil sige, en husmand havde jo itte maskine* (Langeland, Snøde)

Og måske endnu mere interessant, forekommer der vist ret jævnligt eksempel på semantisk kongruens, fx:

- (2) *en ræv, de kan veje op til seksten kilo* (Sydfyn, V. Skerninge)
de var sgu tunge, sådan en sæk korn (Østsjælland, Haslev)

Eftersom *en ræv* med generisk betydning ikke refererer til én enkelt ræv, men til arten ræv, ræve i almindelighed, hænger konstruktionen logisk sammen ud fra et indholdssynspunkt.

Ligesom på rigsmålet er det da også muligt at bruge nøgen form pluralis med generisk reference (*ræve de kan veje op til seksten kilo*). Derimod leder man i artiklen *-en* (III) forgæves efter

1 Mange af citaterne er oprindelig lydskrevet (i Danias-lydskrift eller i uofficielle former for lydgenivelse).

konstruktioner som *løven er et rovdyr* (for at bruge typeeksemplet fra Diderichsen 1962:102), og det er ikke tilfældigt. Bestemt form med generisk reference er ikke dialektal (og vel egentlig ikke talesproglig overhovedet).

Den grammatiske beskrivelse er blevet mere indgående end man oprindeligt have forestillet sig. Det afspejler ikke kun en ændring i opfattelse af hvad ordbogen bør indeholde, men hænger også sammen med at ordbogen har fået oparbejdet et korpus af båndudskrifter (jf. Gudiksen og Hovmark 2008), der er blevet et værdifuldt supplement til optegnelserne på papir, fordi det ved optegnelse på papir er vanskeligt at fastholde længere forløb, og hermed syntaktiske fænomener, brug af konjunktioner og af interjektioner som *ja*, *jo* og *jamen* med pragmatisk funktion. Hertil kommer at det almindelige og upåfaldende, fx konstruktioner der er fælles med rigsmålet, er noget man vil være tilbøjelig til at overse i en optegnelse situation ligesom det ofte overses ved excerpering. Artiklen *ja* er et godt eksempel på de muligheder båndoptageren har givet. Den fylder lidt over 16 spalter, og *ja* kunne umuligt have fået denne indgående form uden brug af båndoptagelserne.

3.1 Ja som samtaleregulerende (og bekræftende signal)

Artiklen *ja* er opdelt i to hovedafsnit:

- A. som svarord, brugt bekræftende ell samtykkende, især efter ikke-negeret spørgsmål, påstand, anmodning, opfordring olgn.
- B. som samtaleregulerende (og bekræftende signal)

Jeg vil gå lidt nærmere ind på B, *ja* som samtaleregulerende signal. B er opdelt i 6 underbetydninger, betydning 7-12:

- 7) som signal for at man indleder en taleur, tager ordet.
- 8) som signal for at man indleder en ny eller anden type information
- 9) i forb *ja så* som signal for at indlede eftersætning til en tids- eller betingelsessætning
- 10) som signal for at man afslutter (ønsker at afslutte) sin taleur
- 11) i emotive forb, fx *ih ja, ja gud fader*
- 12) som signal til samtalepartnern om at man lytter, er opmærksom, følger med

Sag og syntaks i Ømålsordbogen

Det er kun overbetydningerne jeg har stillet op ovenfor, men nogle citater kan give et indtryk af underbetydningerne. Lad os se lidt nærmere på *ja* som markør for at der kommer noget nyt (betydning 7, 8, 9).

Når man indleder en taletur, kan det fx være for at indlede en fortælling (betydning 7.1):

- (3) (den gamle Turup-møller) *ham går der nu så forfærdelig mange historier om, for han var altså en dygtig mand, men sådan fortræden [drillesyg]; ja det var jo en gang at mølleren han havde fået en ny karl ..* (Vestfyn, Turup)

Og så er meddelelsen i gang med en længere anekdote om hvordan den nye karl blev drillet. Men *ja* kan også bruges til at indlede kortere sekvenser, fx svaret på et hv-spørgsmål (betydning 7.3):

- (4) (hvordan gik det til at få ovnen varm?)
jo, da lagde de jo noget halm ind
(hvem gjorde det?)
ja, det gjorde manden jo gerne (Vestfyn, Vissenbjerg)

Ja kan også bruges til at markere at man indleder en anden type information. Det kan fx være et indskud i form af en sidebemærkning, en korrektion eller præcisering:

- (5) *og så siger jeg til korporalen: ved du hvad Knudsen – ja, nu vil jeg inte sige bandeordet som jeg sagde den gang – det går skidt dether for jeg mangler..* (Nordsjælland, Greve)
(ølgæren) den købte vi ved bryggeren, ja købte der, vi gav itte meget for det (Sydfyn, Horne)

Og som en underbetydning under 8 har vi også de spørgsmål man stiller sig selv når man forsøger at huske et eller andet:

- (6) *og så kom Pontoppidan* (dvs. til sognet som præst), *og ham havde vi jo – Ja, i hvor mange år* (Østsjælland, Smerup)

Under 9 finder man endelig *ja* som signal for at der kommer en efter-sætning til en tids- eller betingelsessætning:

- (7) *hvis mor var i roerne, ja så måtte vi selv varme noget mad.* (Lolland, Fugelse)

De citater der bliver brugt i Ømålsordbogen, bærer undertiden præg af at de er hentet ud fra en samtale mellem en interviewer, normalt en rigsmålstalende dialektforsker, og en meddeler. At der er tale om en særlig form for samtale, blev meget tydeligt under redigeringen af *ja*. Der er ikke tvivl om at *ja* også i ømålene kan bruges som signal til samtalepartneren om at man lytter og følger med. Der var imidlertid næsten ikke nogen belæg på det hverken i seddelsamlingen eller i båndkorpuset. Ganske vist var der hundredvis af eksempler på båndene på *ja* med denne funktion, men de var sagt af rigsmålstalende dialektforskere. Heldigvis har vi også båndoptagelser med lokale interviewere, så det var muligt at skaffe tilstrækkelig dokumentation til at redaktøren Karen Margrethe Pedersen kunne skrive ”Ø(alm)” med god samvittighed, og anføre nogle passende citater, fx:

- (8) – *vi kommer jo så ud ved bækken eller der ude, og der var sådan noget småkrat*
– *ja*
– *og da .. fløj der en fasan op (Østfyn, Revninge)*

Men i dette tilfælde var redaktøren nødt til at gå uden for ordbogens grundmateriale.

De mange citater er naturligvis med til at gøre artiklerne lange og hermed lidt uoverskuelige, men det er noget nemmere – og her taler jeg også som bruger – at finde frem til det man søger i en lang artikel i Ømålsordbogen end i den tilsvarende ODS-artikel, fordi alle betydningsafsnit i store ord indledes med en oversigt over hovedbetydningerne og de vigtigste underbetydninger, altså en oversigt svarende til oversigten ovenfor over betydning 7-12 i artiklen *ja*, men normalt lidt mere detaljeret.

3.2 Ledstilling

Også ledstilling er beskrevet i Ømålsordbogen, bl.a. i artiklerne *ikke* II og *itte* II.

Itte (med sideformerne *inte* og *inne*) er nægtelsens almindelige form i dialekterne, mens *ikke* ”dels br som udtr for emfase, affekt olgn, fx som ”den afgjorte benægtelse” .. ell når der skal siges ”et borgerligt ord”, dels m status som en yngre variant af *itte* II” (*Ikke* II 373a)². Det

2 Tilsvarende gælder for jysk *ikke* (Sørensen 2008:41 f)

vil jeg ikke komme nærmere ind på her, så jeg bruger kun eksempler fra artiklen *itte*.

Artiklen *itte* II er opdelt i en A-del og en B-del der vedrører henholdsvis funktion og ledstilling. I B-delen bliver der for det første behandlet ”særlige forhold i hovedsætningen”.

Et af de ”særlige forhold” der behandles (betydning 4.4), er det forhold at letledsreglen ikke er obligatorisk i dialekterne i den sydlige del af ømålsområdet (Møn, Lolland-Falster, Sydfyn, Tåsinge, Langeland, Ærø) – og for øvrigt heller ikke på Als og i den østlige del af Sønderjylland (Pedersen 1993:199). Det vil sige at mens et tryksvagt pronomen eller adverbium normalt er placeret foran nægtelsen i rigsmålet og i landet øvrige dialekter, er det ofte ikke tilfældet i det sydlige:

- (9) *jeg passede på mit ur for jeg tog ikke det på til hverdag*
(Tåsinge, Landet)

(hvorfør stak du ikke med kongen?) – *jamen, jeg havde jo ikke ham* (Lolland, Fejø)

Et andet særligt forhold er at *itte* kan være emfatisk placeret foran verbet, ”især i særlige former for sideordning” (betydning 4.1), fx:

- (10) *så lå han i grøften og inte kunne rejse sig* (Nordsjælland, Gilleleje)

se dig for og itte vær så pluttevorn (dvs. slem til at spille)
(Vestfyn, Dreslette)

I B-delens betydning 5 beskrives ordstilling i ledsætninger, og der bliver bl.a. gjort rede for variationen mellem en ordstilling der svarer til den normale ledsætningsordstilling i rigsmålet, hvor *itte* er placeret før verbet (betydning 5.1), og en ordstilling der svarer til den normale hovedsætningsordstilling, hvor *itte* er placeret efter verbet (betydning 5.2).

- (11) *og der fortryder jeg sådan at jeg itte førte dagbog hjemme, hvad vi i grunden levede af* (Sydfyn, Svindinge).

jeg har haft ti børn, så De kan nok forstå at jeg har itte rendt uden om arbejde (Langeland, Magleby).

Asgerd Gudiksen

(ostene skulle gnides med salt) *for at de skulle ikke mugne*
(Østfyn, Revninge)

Og med et eksempel hvor *at* indleder en følgesætning:

- (12) (det var usundt at arbejde i en mølle) *enten var det brystet det var galt med, at de kunne ikke få af vejret* (Nordsjælland, Fårevejle)

Begge ledstillingsmuligheder er bedømt om almindeligt udbredt i hele områdsområdet.

Under både betydning 5.1 og 5.2 er der også eksempler hvor konjunktionen, især konjunktion *at*, er udeladt, fx:

- (13) (jeg vil ikke lyses for kirkestævne) *for det jeg ikke kommer med pengene lige til den dag* (Østsjælland, Smerup)

tak for det du slugte mig ikke (siges til en der gaber uden at holde sig for munden) (Vestfyn, Kavslunde).

Konstruktionerne uden konjunktion er formentlig noget en grammatisk interesseret bruger godt kunne tænke sig at vide noget mere om. Men man kan jo ikke have ”ingenting” som opslagord. Det er blevet løst ved at bringe oplysninger om denne type variation under relevante opslagsord, fx har konjunktion *at* (en betydning 7) betegnet ”almindelige bemærkninger om *at*”, og her kan man bl.a. læse følgende: ”*at* er fakultativt i alle stillinger, undt i foranstillet *at*-sætn fx kan *at* udelades i substantiviske sætn der står som subj obj (1.1) ell som efter præp (1.2) Ø(alm)”.

4. Afslutning

Godt begyndt er halvt fuldendt siger et af de tusindvis af ordsprog som man også kan finde i ordbogen. Men når man kaster et blik ud over alle de seddelkasser der ikke er redigerede, kan man nok komme til at ruge over forskellen mellem at være halvfærdig og være helfærdig, specielt når vi kun er tre redaktører (Karen Margrethe Pedersen, Henrik Hovmark og mig selv). Men i stedet for at ruge forsøger vi at tænke på at *det der er gået godt, kommer ikke dårligt tilbage*, og glæder os til at udsende bind 10 i 2010 med de store verber *komme* og *kunne* og med etnologisk interessante ord som *kostald* og *kors*.

Litteratur

- Diderichsen, Paul (1962) *Elementær Dansk Grammatik*. (3. udgave). København: Gyldendal.
- Gudiksen, Asgerd (2004) Gensyn med brød og kage – eller hvad betyder det i ømålene. *Ord og Sag* 24:4-12.
- Gudiksen, Asgerd (2006) Ømålsordbogen og mejtjærskergenerationen. Lorentzen, Henrik & Lars Trap-Jensen (udg.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 8 (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 9). København:151-161.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2009) Måske husker De noget alle andre har glemte. Gudiksen m. fl. (udg.): *Dialektforskning i 100 år*. København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark (2008) Båndoptagelser som kilde til Ømålsordbogen. Ásta Svavarsdóttir m. fl.: *Nordiske Studier i Leksikografi* 9 (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 10). Reykjavík:139-148.
- Møller, Kristen (1938) Mælken og dens Produkter. *Danske Folkemaal* 12:1-16.
- Ordbog over det danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 1919-1956.
- Pedersen, Karen Margrethe (1993) Letledsreglen og lighedsreglen. Novation, ekspansion og resistens. *Jyske Studier*. Inge Lise Pedersen og Karen Margrethe Pedersen (udg.). København: C.A. Reitzels Forlag.
- Pedersen, Karen Margrethe (1994) Ordbog og encyklopædi. *Nordiske Studier i Leksikografi* 2 (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 3). København: Foreningen af Leksikografer i Danmark:248-256.
- Sørensen, Viggo (2008) Ikke som alle de andre ord. *Ord og Sag* 28:37-48.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1-. København: Institut for Dansk Dialektforskning / Afdeling for Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag 1992-.
- Ømålsordbogen. Tillægsbind*. København: Institut for Dansk Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag 1992.

Rapport om DanDiaSyn-projektet

Karen Th. Hagedorn & Henrik Jørgensen
Aarhus Universitet

1. Indledning

DanDiaSyn-projektet er en del af et større nordisk dialektsyntaks-projekt, betitlet ScanDiaSyn. Baggrunden for dette projekt er et samarbejde mellem flere forskellige typer af sprogforskning, nemlig klassisk dialektologi, formel syntaksteori og konstruktionsgrammatisk analyse. Fokus for alle disse grupperinger er interessen for hvad man kunne betegne som mikrosyntaktisk variation, altså variation i syntaktiske konstruktioner på et tilsyneladende arbitrært niveau. Et interessant eksempel er f.eks. placeringen af direkte objekt i forhold til verbalpartiklen; svensk har *ta på mössen*, dansk derimod *tage hatten på*. Udredningen af hvilken status sådanne småforskelle mellem beslægtede og indbyrdes (mere eller mindre) forståelige sprog har, er en af drivkræfterne bag projektet; mikrosyntaktisk variation er et yderst interessant felt for kappestriden mellem formel og funktionel sprogforståelse.

ScanDiaSyn startede i 2003, hvor man begyndte at opbygge et netværk og at anlægge en fælles nordisk spørgeliste om syntaktiske fænomener. Projektet arbejder tæt sammen med NORMS, der er et norskfinansieret projekt om mikrosyntaktisk variation i Norden. NORMS' hovedkvarter (Center for Advanced Studies in Theoretical Linguistics) ligger i Tromsø. Siden 2005 har der hvert år i NORMS' regi været afholdt stormøder for alle projektdeltagere; det seneste blev afholdt i sommeren 2008 på AUs kursusejendom Sandbjerg Gods.¹

Den fællesnordiske spørgeliste (som findes i ScanDiaSyns dokumentkiste) endte med at indeholde omkring 1400 eksempler. Med sine grammatiske kommentarer udgør den i sig selv et interessant udkast til en fællesnordisk syntaks.

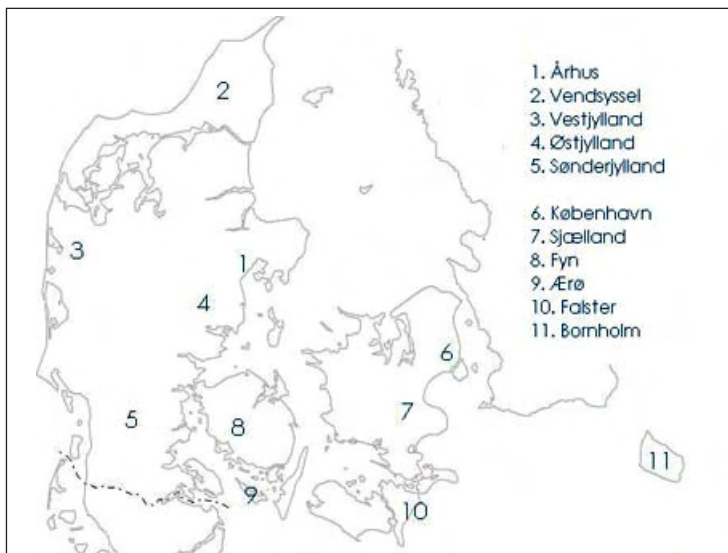
¹ Yderligere oplysning om begge projekterne findes på deres hjemmesider: <http://uit.no/scan-diasyn> og <http://norms.uit.no/>. DanDiaSyn har sin egen hjemmeside: <http://www.hum.au.dk/dandiasyn/>.

2. DanDiaSyn i praksis

Formålet med DanDiaSyn-projektet har været at gennemføre et indsamlingsarbejde om dialektsyntaks i dansk på linje med det arbejde der udføres i de øvrige nordiske lande. Indsamlingsarbejdet er både rettet mod sammenligning med de øvrige nordiske sprog og mod kendte problemstillinger i dansk dialektsyntaks. Projektet finansieres af en bevilling fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation (FKK).

Det egentlige arbejde begyndte med ansættelsen af de to projektmedarbejdere i maj 2007, Lena Wienecke Andersen (KU) og Karen Th. Hagedorn (AU). De stod for dataindsamlingen, der begyndte i oktober samme år. Baggrundsgruppen for projektet består af Karen Margrethe Pedersen og Inge Lise Pedersen (KU), Eva Skafte Jensen (RUC), Sten Vikner og Henrik Jørgensen (AU).

Projektet har indsamlet data på 11 målepunkter i Danmark, alle placeret i klassiske dialektområder. Inden for området søgte vi at finde informanter med stærke konservative dialekttræk. De målepunkter som vi arbejder med, kan ses her:

Antallet af målepunkter kan forekomme meget begrænset, særligt set i forhold til de andre lande. Det norske projekt arbejder med ca. 75 målepunkter, det svenske projekt har 97 i Sverige og 10 i Finland. Det

Rapport om DanDiaSyn-projektet

finlandssvenske projekt 'Spara finlandssvenska talet' opererer med hele 43 punkter til en befolkning på under 300.000 personer.² I gruppen bag DanDiaSynprojektet besluttede vi imidlertid at holde os til det mindre antal med den begrundelse at dialektudjævningen i dansk er så vidt fremskredet at et mere fintmasket net ikke nødvendigvis havde givet relevante resultater.

Intentionen i projektet var at nå 5 personer på hvert målepunkt. De blev udvalgt efter følgende kriterier: de skulle helst være over 60 år gamle, de måtte ikke have mere end 7 års skolegang, og de måtte ikke have flyttet specielt meget omkring.

Vi ønskede at nå lidt flere mulige informanter end de 5 der var målet, da dette ville give os mulighed for at udelade informanter som vi ikke var sikre på. Hvis alle informanter forekom os lige gode, har vi bibeholdt dem alle i materialet, og derfor indgår der visse steder 6 eller 7 personer i undersøgelsen, andre steder kun 5. Ud over spørgelisten gennemførtes også et interview på min. 15 minutter med informanterne; interviewet havde til formål at give et indtryk af informanternes sprog generelt. Optagelserne og transkriptioner af 15 minutters tale indgår i materialet.

Den vigtigste grund til at indskrænke antallet af målepunkter er den stærke tilbøjelighed til migration i den danske befolkning, en tendens som vi ikke mente at kunne negligere. Migrationen betyder at selv de der faktisk forbliver tæt på deres fødested, ikke er en del af et stabilt sprogsamfund der kan opbygge særlige sprogtræk. Under indsamlingsarbejde fik vi f.eks. kontakt med en 80 år gammel mand; han bor på den gård han arvede fra sine forældre i en landsby i Østjylland. Han har aldrig flyttet, og han har næsten aldrig besøgt nogen større by mere end 20 kilometer væk. Alligevel er han ikke en del af et stabilt socialt miljø, for alle omkring ham er flyttet, og næsten alle omkring ham taler sprogvarianter der er anderledes end hans egen. På den måde kan man ikke vente at han kan fastholde en konsistent afvigende dialektal norm. Han har ganske vist ikke selv migreret, men migrationen har indhentet ham alligevel.

2 Tallene findes her:

NorDiaSyn: <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/nordiasyn.html>

Swedia 2000: http://www.ling.gu.se/~anders/SWEDIA/papers/Nordtalk_2004.pdf

Spara finlandssvenska talet: http://www.sls.fi/Sparatalet/insamling_intervjuerna.htm

3. Opbygning af spørgelisten

Den komplette ScanDiaSyn-spørgeliste indeholder som sagt omkring 1400 testsætninger. Så stort et antal er umuligt at arbejde med i praksis, så omfanget måtte reduceres for at undgå at informanterne skulle køre trætte undervejs. Man må ikke glemme at vores målgruppe var personer med meget kort skolegang.

Første prioritet i undersøgelsen fik de testsætninger der var foreslået af den lokale forskergruppe. Argumentet herfor var at sådan et projekt er en helt enestående chance for lokale kræfter til at få afprøvet nogle af de problemstillinger de arbejder med til daglig, og derfor lagde vi vægt på at gå i dybden med problemer som vi vidste var relevante for danske forhold.³

Hvad angår emner der var foreslået af andre ScanDiaSyn-forskergrupper, delte stoffet sig i to grupper: visse testsætninger forudsatte grammatiske strukturer som vi vidste var fraværende i danske dialekter (f.eks. var spørgsmål om dativbrug absolut irrelevante), andre måtte diskuteres. Her er et eksempel: Mange norske dialekter har et bøjningsparadigme af omtrent dette udseende:

- (1) - *ein open stall* (en åben stald)
- *ei opa stue* (en åben stue)
- *eit ope hus* (et åbent hus)

Eftersom en stor del af de danske dialekter traditionelt har tre køn, kan man ikke gå let hen over problemet. Nu ser det dog ikke ud til at genusbøjede adjektiver har spillet nogen stor rolle. Ældre dialektgennemgange af dialektmorfologi viser at der ikke er nogen forskel mellem mask/fem i adjektivformerne, undtagen på Bornholm.⁴ Sådanne sætninger udgik derfor uden videre. I interviewmaterialet i DanDiaSyn-undersøgelsen fandt vi tilmed kun spor af trekønssystemet i Nordjylland, samt ganske perifere træk enkelte andre steder, bl.a. på Fyn og Bornholm.

Det er planen at vi vil lave en kommenteret ”negativliste” over emner der må anses for irrelevante. Listen vil tage udgangspunkt i den komplette spørgeliste og indeholde kommentarer om hvilken status

³ Flere af dem anføres som relevante men u-undersøgte i Bjerrum 1930.

⁴ Nordjysk cf. J.M Jensen (1897-1902:174), Brenderup cf. H.M. Jensen (1926 §169), Flemløse cf. Peder Jacobsen (II 1933 §35), Bornholm cf. Wimmer 1908 §§ 144-145.

det behandlede problem har i dansk standardsprog og i dialekterne; omfanget af en sådan negativliste er dog så stort at det vil tage tid at få den færdig.

Ved de emner som vi skønnede var relevante, har vi prøvet at inkludere så mange forskellige sætningstyper som muligt. Dette betyder i praksis at en del emner ikke kan analyseres systematisk ud fra vores spørgeskemaer. Det eneste man kan se er om et givent emne synes at være relevant.

4. De vigtigste emner i projektet

Forskergruppen bag projektet havde udpeget seks emner som de centrale emner til undersøgelse. Her følger en kort præsentation af de strukturer vi undersøgte, samt en foreløbig redegørelse for resultaterne.

4.1. Ledsætningskonjunktioner

Underordning er ikke altid eksplicit i det talte sprog, og i standarddansk ser man ofte nominale ledsætninger og relativsætninger uden konjunktioner. I dialekterne ses fraværet af konjunktioner også i sætningstyper der traditionelt regnes som adverbielle (Pedersen 2000), fx:

- (2) Vi spiste middagsmad klokken var 12
- (3) Derude de bor er der langt til alting
- (4) Han lukkede døren hun skulle få ro
- (5) Jeg har haft selskab hele tiden du var borte
- (6) Børnene var jo ikke ret gamle de skulle lære at køre traktor

Fokus i undersøgelsen er bestemte typer af adverbielle ledsætninger, nemlig:

- ↪ Konsekutive ledsætninger
- ↪ Restriktive og ikke-restriktive temporale ledsætninger
- ↪ Lokative ledsætninger

Resultaterne var at disse konstruktioner mest blev forkastet, kun visse af informanterne på Fyn kunne godtage en del af eksemplerne. Andre steder blev visse typer sporadisk accepteret. Den nærmere analyse af resultaterne må vente til senere.

4.2. Modalverbernes infinitivformer

Denne del af undersøgelsen behandler eksempler som de følgende:

- (7a) Det er meget godt at kunne kortne snoren
- (7b) Det er meget godt at kan kortne snoren
- (7c) Det var meget godt at kunne kortne snoren
- (7d) Det var meget godt at kan kortne snoren

- (8a) Alle de ting de skal kunne
- (8b) Alle de ting de skal kan
- (8c) Alle de ting de skulle kunne
- (8d) Alle de ting de skulle kan

Svarene fra spørgelisten vedrørende disse eksempler er blevet anvendt i Pedersen 2009, som vi henviser til.

4.3. Lette led

Fremflytning af lette led, i international terminologi også kaldet 'object shift', findes på dansk kun med personlige pronominer og med de ubetonede adverbialformer *her* og *der*.

Det standarddanske mønster er som følger:

- (9a) Jeg kender *ham* ikke
- (9b) Jeg kender ikke *'ham*
- (10a) Ole bor *der* ikke
- (10b) Ole bor ikke *'der*

Egentlige nominalled kan ikke fungere som lette led:

- (11) * Jeg kender Erik ikke

Ubetonede pronominer kan i rigsmålet ikke optræde i grupper af adverbier⁵:

- (12) * Bjarne læste jo *den* ikke

Flere syddanske dialekter mangler dog letledsmuligheden (Pedersen 1993), men det er uklart om dette træk i dialekterne er obligatorisk eller fakultativt. Der findes ganske vist dialektale belæg for letleds-

5 I forbindelse med indsamlingsarbejdet har vi fundet forskellige antydninger af at placeringer af lette pronominer i adverbialgrupper (som er mulig på norsk) også er mulige i Jylland. Disse oplysninger er dog ret vage og savner efterprøvelse.

Rapport om DanDiaSyn-projektet

placeringer, men spørgsmålet er om de skal/kan opfattes som del af rigsmålspåvirkning.

Ubetonede pronominer kan normalt kun passere adverbelle led, ikke f.eks. verbale eller nominale. Fra ældre optegnelser (Bjerrum 1930 s. 18 om sønderjysk; Bom 1945:80 om Ole Kollerøds nord-sjællandsk i begyndelsen af det 19. årh.) kender vi placeringer af pronominer foran finit verbum, f.eks. *og da hun det havde sagt—, ven [hvis] du det vil*. Denne type ordstilling har dog ikke noget direkte med letledsfænomenet at gøre, men må ses i sammenhæng med den nu tabte V^o-til-I^o-flytning i dansk (sml. Mikkelsen 1911 §223, Vikner 2005).

Vi har afprøvet konstruktioner uden letledsplacering i syddialekterne, hvor de jævnt accepteres. Men interessant nok var der mange svar fra Bornholm der også accepterede konstruktioner uden letledsplacering. Dette bør undersøges nærmere, måske også ved yderligere feltarbejde, eftersom Bornholm indtil nu ikke har været kendt som et område uden letledsplaceringer.

4.4. Serielle verbalkonstruktioner

Disse eksempler har været genstand for en del interesse gennem årene. Inger Ejskjær (1964) analyserer konstruktionerne som typer af relativsætninger (og kløvningssætninger), mens Karen Margrethe Pedersen (2007:314) beskriver dem som seriale verbalkonstruktioner, dvs. konstruktioner med komplekse prædikater. Typiske eksempler er disse; bemærk det asymmetriske *og*:

- (13) Her har jeg en onkel og bor
- (14) Der er en hund og gør hele tiden

I ældre dialektoptegnelser finder man også en lignende konstruktion uden *og*:

- (13') Her har jeg en onkel bor
- (14') Der er en hund gør hele tiden

En lignende konstruktion med verber svarende til *at være* er særdeles vel belagt fra ældre engelsk og tysk:

- (15) Es ist ein Schnitter heisst der Tod
- (16) There were three ravens sat on a tree

Det er vores håb at kunne demonstrere geografisk og syntaktisk spredning af konstruktionen. Vi har ingen resultater af analysen indtil nu, men desværre var reaktionen på disse konstruktioner i undersøgelsen gennemgående ret afvisende.

4.5. Placering af højt rangerende adverbialer i ledsætninger

Denne del af undersøgelsen behandler tre forskellige typer af placeringer af negationen. Problemerne omkring disse sætningstyper er behandlet af Eva Skaftø Jensen (1995), Inge Lise Pedersen (1996) og af Inge Lise Pedersen og Frans Gregersen (1997). I princippet bør de samme ordstillingsmuligheder gælde for højere rangerende adverbialtyper⁶, men i praksis er det nemmest at undersøge hvor negationen kan placeres:

I

- (17a) Det er en skam at jeg ikke kan give dig kaffe
- (17b) Det er en skam at jeg kan ikke give dig kaffe

Det interessante ved denne konstruktion er hvorvidt objektssætningen kan have helsætningsordstilling, selvom sætningen som her er faktiv.

II

- (18a) Det var ærgerligt at ikke du kom af sted
- (18b) Det var ærgerligt ikke du kom af sted
- (18c) Det var ærgerligt ikke at du kom af sted
- (18d) Det var ærgerligt at ikke at du kom af sted

I disse eksempler er spørgsmålet hvilken stilling negationen kan indtage i forhold til *at*. Vanskeligheden ved denne analyse er at status for *at* i sig selv er uklar. Den kan opfattes som normal konjunktion, men også som markør af en generel underordningsrelation (Heltoft 1986), sml. den såkaldte 'pleonastiske' brug sammen med andre konjunktioner: *hvis at...*, *når at...*, *såfremt at...* I standarddansk anvendes *hvis ikke...* og *når ikke...* (og *hvis ikke at...* og *når ikke at...*) hyppigt; sjællandske dialekter har flere andre tilsvarende konstruktioner foran ledsætningssubjektet.⁷

⁶ Cinque 1999:76.

⁷ Konstruktionen i (18) bliver behandlet nærmere i Pedersen (2009).

III

- (19a) Så lå han i grøften og kunne ikke rejse sig
(19b) Så lå han i grøften og ikke kunne rejse sig

Emnet her er placeringen af negationen i anden halvdel af den koordinerede sætning. Denne konstruktion har forbindelse til analysen af det asymmetriske *og*.

Alle placeringer af negationen i (17-19) accepteres sporadisk over det meste af landet; de positive svar er dog meget få på øerne (undtagen Sjælland) og i Nordjylland. Resultaterne fra Nordjylland og Als er lidt usikre. Til gengæld er der tydelig accept af ikke-standard-konstruktionerne på Sjælland, i Østjylland og i Århus.

De tre typer af konstruktioner rejser forskellige vanskeligheder:

- ↳ hvad er status for anden halvdel: sideordnet eller underordnet? Mens (17) og (18) formentlig skal forstås som hypotaktiske konstruktioner, kan (19) forstås som parataktisk. Til gengæld er der en semantisk asymmetri mellem de finite verber, hvilket gør at parataksen ingen indholdsfunktion får.
- ↳ hvad skal man lægge i ledfølgen $V_{\text{fin}} - \text{ADV}$, der anvendes afvekslende med $\text{ADV} - V_{\text{fin}}$ i (17) og (19)? Har denne ledfølge selvstændig status som i standarddansk, eller er det simpelthen en umarkeret rækkefølge?⁸
- ↳ hvilken funktion har *og*?

4.6. Kausative konstruktioner

Ordstillingen i kausative konstruktioner med objekt og perfektum participium har interessante implikationer. Historisk set er den oprindelige rækkefølge 'OBJEKT foran PARTICIPIUM' efter *få*, hvor participiet fungerer som tilstandsprædikat (Bjerrum 1930:20). Dialekterne vest for Storebælt har indtil nyere tid fastholdt denne ordstilling (Nyberg 1967, Ella Jensen 1967:236); til gengæld viser belæggene at de sjællandske dialekter foretrækker at placere objektet efter participiet.⁹ Rigmålet har i nogen udstrækning udnyttet begge stillingsmulighederne: Mens konstruktionen 'OBJEKT foran PARTICIPIUM' kan forstås som en 'small clause' styret af *få*, kan man ved reanalyse opfatte forbindelsen '*få* + participium' som ét samlet verballed; i så fald er der tilbøjelighed til at objektet i overensstemmelse med den

⁸ Heltoft 2005:124-5.

⁹ Sml. Ømålsordbogen bd. V:285.

generelle VO-syntaks placeres efter participiet. Sådanne sætninger opfattes i rigsmålet enten som synonyme, eller de har lidt afvigende betydninger, alt efter hvilke sociolektale kredse man befinder sig i. I nogen udstrækning er disse forskelle i dag også til stede i dialekterne:

- (20a) Ken fik bilen repareret på værkstedet
- (20b) Ken fik repareret bilen på værkstedet

Sætningspar som de ovenstående opfattes af nogle som synonyme (sml. Jensen 1967:236), men af andre som havende implikationer for hvem der udførte reparationen; det ses allerede hos Høysgaard.¹⁰

I visse egne er der en svag tilbøjelighed til at foretrække (20a) frem for (20b); det gælder Fyn, hvor tendensen er klarest, samt Falster, Ærø og Als (hvor belægget dog kun er at én eller to afviser (20b) og foretrækker (20a)). På Sjælland er forholdet omvendt, idet kun to af seks accepterer (20a), mens alle accepterer (20b). I København afviser to (20b) og én (20a), hvilket dårligt kan kaldes et klart resultat. Gennem nogle støtteeksempler prøvede vi at sondere om Høysgaards distinktion gjaldt; det gjorde vi med disse ekss.:

- (21a) Per lod bilen reparere
- (21b) Per lod reparere bilen
- (22a) (Vi sender bilen på værksted) for at få den lavet
- (22b) (Vi sender bilen på værksted) for at få lavet den

Pointen ved (21) og (22) er at de klart blokerer for at sætningssubjektet selv kunne have udført reparationen. Det viser sig at (21b) stort set ikke accepteres nogen steder (undtagen på Als). Hvad angår (22), foretrækker informanterne generelt (22a) frem for (22b), undtagen på Sjælland, hvor situationen er den modsatte. Præferencen for (22b) på Sjælland passer med dialektens ældre mønstre, men når sjællænderne samtidig foretrækker (21a), ser man at de nyere tendenser ikke er gået sporeløst forbi.

Af kommentarerne fra informanterne kan man se at begge synspunkter findes; nogle informanter opfatter sætningerne med VO-

¹⁰ "Der kan være forskjel i meningen paa at sige: Jeg faaer (eller haver) gjort en ting : jeg faaer (eller har) en ting gjort: jeg faaer den at gjøre : jeg faaer at gjøre den. Det sidste betegner en nødvendighed; den næstsidste en hændelse, at en gjerning falder for; det første, at jeg selv gjør eller har gjort den; men det andet siger ikke, hvo gjerningsmanden er eller bliver." (Høysgaard: *Accentuered og raisonneerd grammatica* (1747), sml. Berthelsen (1920) 1979:339; Høysgaards accenter er udeladt af tekniske årsager).

Rapport om DanDiaSyn-projektet

rækkefølgen som ensbetydende med dem med OV-rækkefølgen. For andre er der derimod en forskel. Det er næppe muligt at påpege helt entydige dialektgeografiske mønstre, men en nærmere analyse af de enkelte informanternes svar kan muligvis give flere resultater.

5. En invitation...

Dataindsamlingen i DanDiaSyn er afsluttet nu, og hele det indsamlede materiale ligger i vores sektion af ScanDiaSyns 'dokumentkiste'. Den findes på:

<http://www.tekstlab.uio.no:8080/scandiasyn>

Resultaterne er tilgængelige for alle interesserede; det kræver blot et password, som fås ved henvendelse til sidens administratorer. Vi håber at kunne vende tilbage til spørgsmålene og gå mere i dybden med evalueringen af svarene. Det er også vores forhåbning at mange vil finde anledning til at benytte materialet. Ud over det danske materiale findes der tillige materiale om de andre nordiske sprog, og der er ved at blive opbygget en database med søgeprogrammel der gør det muligt at finde konstruktioner fra hele det skandinaviske sprogområde. På den måde kan man håbe at nogle af de spørgsmål om fællesskandinaviske dialektsyntaks som er blevet rejst lige siden Marius Kristensen og Anders Bjerrum, kan finde deres svar.

Litteratur

- Berthelsen, Henrik ((1920) 1979) *Danske grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*. København: DSL og C.A. Reitzel.
- Bjerrum, Anders (1930) Lidt sønderjysk Syntax. *Danske Folkemaal* IV. Aargang:17-24.
- Bom, Kaj (1945) Nordsjællandsk for hundrede år siden. *Danske Folkemaal* 14:59-80.
- Cincue, Gugliermo (1999) *Adverbs and Functional Heads*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Ejskjær, Inger (1964) Nogle ejendommeligheder ved relativkonstruktioner i danske øsmål og i skånsk. *Acta philologica scandinavica* 26:109-152.
- Gregersen, Frans & Inge Lise Pedersen (1997) Hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger. *Danske Folkemål* 39:55-112.
- Heltøft, Lars (1986) Topologi og Syntaks. *Nydanske Studier* 16-17:105-130.

Karen Th. Hagedorn og Henrik Jørgensen

- Heltoft, Lars (2005) Topologi som tegnsystem. *Dansk funktionel lingvistik*, Københavns Universitet:112-131.
- Jacobsen Peder (1933) *Mundarten i Flemløse Sogn* I-II. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Jensen, Ella (1967) Om Sproget i Århus 1900-1910. *Dialektstudier*. Poul Andersen (ed.):197-270.
- Jensen, Eva Skafte (1995) Neksusadverbialets placering i ledsætninger. *NyS, Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori* bd. 20:77-90.
- Jensen, H. M. (1926) *Brenderup-Målet*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Jensen, J. M. (1897-1902) *Et vendelbomåls lyd- og formlære*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Mikkelsen, Kristian (1911) *Dansk ordføjningslære*. København: Lehmann & Stage.
- Nyberg, Magda (1967) Udvidede verbalkonstruktioner i forbindelse med modalverber. *Dialektstudier*. Poul Andersen (ed.):73-134.
- Pedersen, Inge Lise (1996) Der kan jo være nogen der kan ikke tåle det. Om hovedsætningsledstilling i bisætninger. *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejskjær på halvfjerdsårsdagen den 20.maj 1996*. København: Reitzel:242-251.
- Pedersen, Inge Lise (2000) De måtte ud af sengen klokken var fem. Adverbielle ledsætninger med tomt konjunktionalfelt i danske dialekter. *Dialekter och folkminnen* ed. Elmevik. Uppsala: Swedish Sciece Press:223-230.
- Pedersen, Karen Margrethe (1993) Letledsreglen og lighedsreglen. *Jyske Studier*. Pedersen & Pedersen (ed.). København: Institut for dansk dialektforskning:199-218.
- Pedersen, Karen Margrethe (2007) Nogle danske dialektale pseudo-sideordninger. *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*. Arboe (ed.):314-322.
- Pedersen, Karen Margrethe (2009a) Modalverbets form og funktion i forbindelser som *skal kan* og *å kan*. *Dialektforskning i 100 år*. Hans Götzsche (ed.). Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- Pedersen, Karen Margrethe (2009b) Indre *at* i danske dialekter. *Festskrift til Lars Heltoft*. Roskilde Universitetscenter.
- Vikner, Sten (2005) Det finitte verbs position i dansk før og nu. *10. Møde om udforskningen af dansk sprog*. Widell og Kunøe (ed.):383-393.
- Wimmer, Ludvig (1908) Bøjningslære. *Bornholmsk Ordbog* (ed. Espersen). København: Det kgl. danske Videnskabernes Selskab.

Verbumparret *ligge* og *lægge*

Inger Schoonderbeek Hansen
Aarhus Universitet

I mit foredrag introducerede jeg et forskningsprojekt om verberne *ligge* og *lægge*. I denne artikel suppleres denne introduktion med nogle af de resultater et studie af verbernes forekomst i skriftlige kilder har givet. Motivationen bag projektet er overordnet styret af lingvistisk interesse, men den er også en sprogbrugers undren: Hvorfor kan danske sprogbrugere (få sig til at) sige: han *lægger* på sofaen, eller hun *ligger* bogen på bordet? Denne vel notoriske sammenblanding af verberne *ligge* og *lægge* optræder bl.a. som ”Ofte stillet spørgsmål” på Dansk Sprognævns hjemmeside, og den er i faglitteraturen velbeskrevet hos fx Brink og Lund (1975). Projektet har et todelt formål:

- at kortlægge verbernes semantik på basis af rigsdanske og dialektale skrift- og talesprogs kilder
- at opdatere Brink og Lunds beskrivelse af verbernes sammen-smeltning frem til i dag, og desuden supplere deres oplysninger om regionale forskelle i Danmark

1. Verbernes formelle oplysninger og reference til virkeligheden

Udtalemæssigt er forskellen mellem verberne *ligge* (*lå* – *har ligget*) og *lægge* (*sig*) (*lagde* – *har/er lagt*) i infinitiv, imperativ og præsens minimal: [*legə leg legə*] henholdsvis [*lægə læg lægə*] (jf. DSDU). Det må være baggrunden for en påstand som: ”Man kan da ikke høre forskel på *ligge* og *lægge*?”. Derimod vil alle sprogbrugere uden problemer høre forskel på (en nogenlunde distinkt) udtale af fx verbernes datidsformer, [*lâ' legð*] henholdsvis [*lâ' lægd*] (jf. s.st.).

Traditionelt beskrives verberne grammatisk efter begrebet transitivitet, og *ligge* betegnes da intransitivt, *Hun ligger i sengen*, mens *lægge* betegnes som transitivt, *Hun lagde bogen på bordet*. Begge verber kan imidlertid også være det modsatte, *ligge Dynen igiennem*

henholdsvis *lagde paa Siden af det lastede Fartøj*.¹ Desuagtet gælder for begge verber at de som regel optræder sammen med obligatoriske (eller bundne) adverbialer, fx stedsadverbialer *i sengen, på bordet og paa Siden af det lastede Fartøj*, mådesadverbialet *igennem* (jf. fx Jørgensen 2008:38, Herslund og Sørensen 1993:1 ff.). Verberne *ligge* og *lægge* indgår altså i et kausativitetsparadigme hvor *ligge* har effektiv (inkausativ) betydning, 'det at befinde sig i horisontal stilling', mens *lægge* har kausativ betydning, 'få til at ligge', dvs. selve årsagen til den tilstand det effektive *ligge* udtrykker (jf. Brink og Lund 1975:681).

Semantisk refererer *ligge* og *lægge* til forskellige men beslægtede situationer i virkeligheden. Verbet *ligge* udgør ét af de tre prototypiske positionsverber, dvs. verber der udtrykker en persons eller genstands basale stilling som liggende, siddende eller stående. Derimod hører *lægge* til de modsvarende prototypiske placeringsverber, dvs. verber der udtrykker at nogen eller noget placeres (et sted, på en bestemt måde mv.); *sætte* og *stille* (*stikke/stoppe*) er de andre placeringsverber.² Endelig udtrykker verberne forskellige aspekter: *ligge* refererer til en statisk, durativ og atelisk tilstand (dvs. et VÆRE-verbum), mens *lægge* refererer til en dynamisk, punktuelt og telisk begivenhed (dvs. et GØRE-verbum) (jf. Lemmens 2006:261 ff., Hansen 1974, Saeed 2003:117 ff., Widell 1996:136 ff.).

Hypotese 1: Verberne *ligge* og *lægge* refererer til de prototypiske forestillingsmønstre INAKTIVITET eller AKTIVITET, MODSTAND eller KONTROL mv., men når de anvendes metonymisk eller metaforisk, fx i mere eller mindre fast forbindelse med andre ord (idiomatisk), er de semantisk uigennemskuelige. Det er i den slags tilfælde uklart om *ligge* og *lægge* refererer til en bestemt position (tilstand) henholdsvis placering (aktivitet) og kan betegnes som statisk eller dynamisk mv. (jf. projektets 1. formål); et sammenfald af de to verber er da nærliggende.

1 Der findes flere eksempler i ODS fra ældre kilder; her kan *ligge* også være reflexiv (især i forbindelse med prædikat eller adverbium), fx *ligge sig fordærvet* (dvs.: *svække sig ved for langt sengeleje*), og *lægge* kan anvendes intransitivt, fx *jeg (skræver) over Cyklen igen og lægger i en god, stiv Fart ud ad Falkonerallé*.

2 I faktisk sprogbrug er verbernes prototypiske betydning imidlertid ikke den mest frekvente, og verbernes forekomster kan også referere til metonymiske og metaforiske betydninger (jf. Lemmens 2006:266).

2. Verbernes semantik: ordforbindelser

Verbernes kernesemantik fremgår som regel af ordbøgers første betydningsangivelse(r). Fx refererer *ligge* til menneskets (eller et levende væsens) grundlæggende position hvilket fremgår af fx Den Danske Ordbogs første definition: ”befinde sig i en stilling hvor kroppen er vandret el. udstrakt og hviler på et underlag • om menneske, dyr el. krop” (eksemplificeret i (1) nedenfor). Grundbetydningen ’det at befinde sig i horisontal stilling’ gælder også for enhver størrelse i denne prototypiske horisontale position (se eksempel 2), metaforisk, idiomatisk brug (se eksempel 3) mv. Nogenlunde samme forhold gælder for *lægge* der beskrives som: ”anbringe noget el. nogen (på den største flade) på jorden, på et underlag el. en anden flade eller i en beholder” (DDO, eksemplificeret i (4) nedenfor). *lægge* kan også have inanimat subjekt (se eksempel 5), bruges metaforisk (se eksempel 6) mv.

- (1) I nabosengen lå Palle, nybagt pilot
- (2) Skindene ligger nu i Zoologisk Museums
”rædselskabinet”
- (3) [...] det ligger i kortene
- (4) den ene flødebolle [...] som jeg lagde 2,50 kr. på
disken for
- (5) TV-serien ”Matador”, som i 70’erne og 80’erne bandt
folk til fjernsynsskærmen og lagde gader og stræder
øde, [...]
- (6) den administrerende direktør lægger vægt på, at de 26
ansatte kan lide omgivelserne

(alle eksempler er fra KorpusDK)

I sætningen forbindes både *ligge* og *lægge*, som nævnt ovenfor, meget ofte med et adverbial, og i disse mere eller mindre faste ordforbindelser fremgår verbernes kernesemantik i varierende grad. Således udtrykkes den inaktive position, der associeres med svaghed, sygdom, død, klart i tryktabsforbindelser som *ligge be¹vidstløs*, *ligge¹død*, *ligge¹syg*, *ligge be¹gravet* og en sammensætning som *¹sengeliggende*; beslægtet hermed er semantisk klart gennemskuelige forbindelser med et adverbial eller prædikativ som markør af ’i egenskab af’ i tryktabsforbindelser som fx *ligge¹nøgen*, *ligge¹vågen*, *ligge¹stille*, *ligge¹lig*. Mindre typisk men

stadig semantisk gennemskueligt er referencen i forhold til en bestemt position i tid, der bl.a. fremgår af *ligge* 'forud, *ligge* 'først, *ligge* 'sidst, og med hensyn til rumlig orientering: *ligge* 'tæt, *ligge* i 'telt, *ligge* 'spredt, samt sammensætninger som 'overligger, 'højliggende, om'kringliggende mv. Derimod er der til tider langt mellem udtryk og kernebetydning i idiomatiske forbindelser som fx *ligge* 'flad af 'grin, hvor 'det at ligge flad' ikke skal opfattes bogstaveligt mens hele konstruktionen snarere oser af aktivitet end inaktivitet; der ér trods alt tale om en betegnelse af en specifik tilstand. Eller sammensætninger med en noget 'vag' semantik: 'magtpåliggende, hvor sprogbrugeren nok godt kan gennemskue sammensætningens 'hvilende', inaktive karakter, men hvor det kan undre at magt kan 'ligge på noget eller nogen'. Det samme kunne gælde sammensætningen 'landligger; hvem er det der ligger på landet, dvs. hvilken statisk situation betegnes her?

Også for *lægge* findes både semantisk helt gennemskuelige og ret uigennemskuelige forbindelser og sammensætninger. Eksempler på verbets prototypiske reference er bl.a. *lægge* kar'tofler, *lægge* ngt. 'væk, *lægge* 'gulv, *lægge* 'barnet til 'brystet, *lægge* ngt. til 'tørre, eller det refleksive 'lægge sig, der bl.a. refererer til det basale "anbringe sig i liggende stilling for at sove, [...] hvile sig el. fordi man er blevet syg" (DDO). Gennemskueligheden gælder også for mange sammensætninger, fx 'braklægge, 'fremlægge, 'gravlægge, 'rørlægge. Mindre gennemskuelig er fx *lægge* 'æg (der svarer til det jyske, nok mere direkte, gøre 'æg), *lægge* 'stemme til, *lægge* tak'tik, 'mørklægge, 'aflægge. Det der lægges, er inanimat, og det er muligt forbindelserne derfor kan være svære at gennemskue. Ligeftrem tvetydige er tryktabsforbindelser der, uden for en konkret kontekst, kan have både bogstavelig og idiomatisk betydning³, fx *lægge* låg på ngt. (konkret: en gryde, overført: fx en speget sag), *lægge* ngt. på hylden (konkret: fx en bog, overført: fx en hobby der sættes i bero), *lægge* hænderne i skødet (konkret: fysisk aktivitet, der fører til inaktivitet, overført: opføre sig inaktiv, afventende), *lægge* to og to sammen (konkret: fx ved regning, overført: se konsekvenserne af noget). Og endelig er der en række forbindelser der i dag vel udelukkende har idiomatisk

3 Jeg vil ikke her komme nærmere ind på den øjensynlig afgørende rolle tryk har i ordforbindelser. Det ser ud til at forbindelsers overførte betydning ofte udtrykkes ved hjælp af tryktab, mens trykket ligger på objektet i forbindelsernes bogstavelige betydning (jf. Brink 2005:45).

Verbumparret ligge og lægge

betydning, fx *lægge* 'vægt på, lægge 'skjul på, lægge 'sidste 'hånd på *ngt.*, *lægge ngn. ngt. på* 'sinde, *lægge* 'hovedet i 'blød. Her er det ikke noget man foretager sig bogstaveligt, selv om det der lægges, både er noget helt konkret (fx hovedet, hånd (dog ikke 'sidste hånd') eller mere abstrakt (fx vægt, skjul).

Dette er blot nogle eksempler på verbernes mere eller mindre oplagte semantik. Umiddelbart er det svært at vurdere om der er en direkte sammenhæng mellem de semantisk uigennemskuelige idiomatiske forbindelser med *ligge* og *lægge* og en høj forekomst af sammenblanding. Dette kræver først og fremmest en skarp adskillelse af bogstavelige forbindelser og kollokationer på den ene side og metaforiske forbindelser (idiomer) på den anden side, men en sådan adskillelse er man selv i fraseologien ikke enig om kan foretages fuldt ud objektivt (jf. Braasch 2005:99 ff., Farø 2004:207 ff.). Sprogbrugere opfatter nemlig bogstavelige eller idiomatiske ordforbindelser forskelligt, især da sidstnævnte jo er en overført 'variant' af førstnævnte, så i udgangspunktet handler det om samme udtryk blot med to forskellige betydninger, som fx ved *lægge låg på, lægge ngt. på hylden* mv. Forholdene skal undersøges mere detaljeret. Indtil videre har jeg kigget Brink og Lunds beskrivelse af sammenblandingen efter i sømmene og efterfølgende undersøgt en række specifikke ordforbindelser.

3. Brink og Lunds beskrivelse af verbernes sammenblanding

I *Dansk rigsmål* præsenterer Brink og Lund deres indgående studier af et omfattende mundtligt materiale, der hovedsageligt består af optagelser af personer født 1840-1955 i København, suppleret af et stort skriftligt materiale med oplysninger om forudgående århundreders rigsmålsudtale (Brink og Lund 1975:44f.). Deres beskrivelse af det komplekse sproghistoriske forløb af *ligge* og *lægge* omfatter følgende centrale udviklingstrin (jf. Brink og Lund 1975:681-689)⁴:

- 1) På grundlag af den indoeuropæiske stamme **legh-* udvikles det fællesgermanske verbum **leyjan* og deraf det kausative modstykke **larjan*. I urnordisk og middeldansk er dette modsætningsforhold stadig opretholdt:

4 Oversigten inkluderer ikke de mere sjældne imperativformer *lig* og *læg*.

Inger Schoonderbeek Hansen

- dvs. **2 verber** (*liggja : leggja*), **2 betydninger**.
- 2) Efter Middelalderen (1500) og frem til ca. 1800-1830 bliver verberne blandet sammen:
- dvs. **1 verbum, 2 betydninger** (et homonympar).
- 3) Omkring 1800 sker der en vis reetablering af den oprindelige modsætning, dog ”sociolektisk forskudt”, dvs. ca. 1800-1850 i høj-københavnsk og 1830-1880 i lav-københavnsk (Brink og Lund 1975:682):
- *ligge – ligger – lå*, mindre alm. *lagde – lagt* (med 2 betydninger)
 - *lægge – lægger* (kun med kausativ betydning)
 - *ligget* (kun med effektiv betydning)
 - dvs. en gensidig **sammenblanding** af verberne.
- 4) ”Tilbage af sammenblandingen er kun” fakultativt imperativ, infinitiv og præsens, *lig, ligge, ligger* med kausativ betydning hørt hos både gamle og unge københavnere, især i tryksvag stilling (Brink og Lund 1975:684).⁵

I *Den Store Danske Udtaleordbog* (1991), hvis forskningsmæssige baggrund er *Dansk rigsmål*⁶, skelnes klarere mellem ovenstående socialt betingede tredeling og den nuværende situation:

- i) en skriftsprogsnær tilstand (svarende til nr. 1 ovenfor) optræder overvejende i H-sprog og er almindelig hos unge L-sprogbrugere⁷
- ii) en lavsprogspæret tilstand (lig med nr. 3 ovenfor) optræder ikke sjældent i L-sprog og især i tryksvag stilling i H-sprog
- iii) endelig adskilles en lavsproglig ’provinsiel’ tilstand (i uformelt sprog) (lig med nr. 2 ovenfor); ofte behersker sprogbrugeren dog også den skriftsprogsnære tilstand (nr. 1 ovenfor) (DSDU:5, 42 og 878 f.).

5 Det er uklart om forfatterne her mener periodens slutning, dvs. hos meddelere født 1955, eller tidspunktet for værkets udgivelse, ca. 1975.

6 Værkerne falder tidsmæssigt delvis sammen: *Dansk Rigsmål* dækker udtalen hos personer født mellem 1840 og 1955, mens DSDU hovedsageligt gengiver talesprog hos personer født omkring 1930 (distinktudtalen).

7 H-sprog = ”højsprog. Standardsprog med højsocialt korrelerede og socialt neutrale træk, men uden lavsocialt korrelerede træk”. L-sprog = ”lavsprog. Standardsprog maksimalt præget af lavsocialt korrelerede træk, dvs. med så stærkt et præg af lavsocialt korrelerede træk, som det nu engang findes det pågældende sted” (DSDU:34 og 36).

Hypotese 2: Sammenblanding af verberne er de seneste 30 år tiltagende, især i uformelle (talesprogs)kilder, dvs. der er tale om et homonympar. Gælder sammenblandingen imidlertid kun for visse bøjningsformer, kan hypotesen ikke falsificeres. Der forventes desuden at være regionale forskelle da sammenblanding i jysk synes at være helt gennemført.

4. Verbernes sammenblanding i moderne dansk skriftsprog

I mit projekt ses udelukkende på verbernes sammenblanding i moderne skriftsprog; undersøgelse af talesprogs kilder samt de regionale forskelle er påbegyndt men endnu ikke afsluttet.⁸ Det er i skriftsproget man finder den endegyldige dokumentation for sammenblandingen; her er den ikke længere bundet til lydudligning (jf. ovenfor). I undersøgelsen har jeg anvendt følgende kilder: a) artiklerne *ligge* og *lægge* i DDO. Ordbogens kerneperiode er 1983-1992 (DDO 2003:62), og dermed repræsenterer den verbernes faktiske brug i moderne dansk; b) KorpusDK som består af ”en samling elektroniske tekster fra en række forskellige kilder, i alt 56 millioner ord [...] der viser et bredt udsnit af både teksttyper og sprogbrugere” (<http://ordnet.dk/korpusdk/fakta>). Databasen repræsenterer stort set samme periode som DDO, men indeholder derudover yngre tekster fra omkring 2000⁹; c) søgemaskinen Google.

Da de to verber som sagt er frekvente i dansk (jf. Ruus 1995:79-91), og sammenblanding ifølge Brink og Lund især kan forekomme i tryksvag stilling, har jeg koncentreret mig om de tryktafsforbindelser med *ligge* og *lægge* der fremgår af DDO's ”hyppige forekomster” eller ”sprogbrugseksempler” (DDO 2003:42), fx *ligge* ¹*tæt*, *ligge på* ¹*sinde*, *lægge* ¹*æg*, *lægge* ¹*krop til*, samt DDO's sammensætninger med *ligge* og *lægge* som andet sammensætningsled, fx ¹*henligge*, ¹*overligger*,

8 Oplagte elektroniske talesprogs kilder har for mit projekts vedkommende den ulempe at de følger moderne dansk *retskrivning*; evt. sammenblanding af *ligge* og *lægge* er derfor som regel normaliseret.

9 KorpusDK består af Korpus90 og Korpus2000; detaljerede kildeoplysninger ses på projekternes hjemmesider. Derudover indeholder KorpusDK kilder der ikke fremgår her, men formentlig er inddraget på et senere tidspunkt. Fx var en hyppigt optrædende kilde i undersøgelsen af *ligge* og *lægge* www.fyldepenen.dk en hjemmeside der giver forfattere i spe rig lejlighed for udfoldelse af enhver art.

be'slaglægge, *'grundlæggende*.¹⁰ DDO's 77 forskellige tryktabsforbindelser med *ligge*, 86 forskellige tryktabsforbindelser med *lægge*, 34 forskellige sammensætninger med *ligge* og 56 forskellige sammensætninger med *lægge* som andet sammensætningsled har jeg efterfølgende indtastet i KorpusDK's database (og stikprøvevis på Google) med henblik på at afdække sammenblanding af *ligge* og *lægge*.

Netop fordi verberne er frekvente, giver søgning i KorpusDK på fx præsensformen *ligger* ikke megen mening. Den giver nemlig de maksimalt viste 5000 forekomster (fordelt over 50 visninger pr. skærm) ud af det i alt 24947 der faktisk er i databasen; en så stor forekomst ville også næsten være uoverkommelig at gennemgå. De udvalgte tryktabsforbindelser og sammensætninger er derfor lettere at arbejde med selvom nogle af forbindelserne er højfrekvente i databasen. Proceduren var at jeg tastede en forbindelse ind i KorpusDK's søgefelt, fx *ligge for 'anker*, hvilket gav 35 forekomster. Derefter tastede jeg *lægge for 'anker* ind; dette gav én forekomst men i transitiv betydning, så der var ingen sammenblanding her. Gav søgning på en tryktabsforbindelse for mange forekomster, fx giver en søgning på *lægge 'vægt på* godt 2500 forekomster, delte jeg søgningen op efter de enkelte bøjningsformer. Det er heller ikke altid alle forekomster kan bruges, og søgekriterier skal være præcise. Fx giver en såkaldt standardsøgning i KorpusDK som 'ligge højt' også eksempler som "Jeg så bolden ligge i det høje græs" (bog v/Ole Wivel 1986) men også brugbare eksempler på tryktabsforbindelse med adverbial som "iørefaldende popmusik som Aquas Barbie Girl kan ligge højt på hadelisten" (Politiken 07.01.2001). Her og i mange andre tilfælde måtte jeg så excerperere manuelt.

Konklusionen er at sammenblandingen i det moderne danske skriftsprog der repræsenteres i KorpusDK, forekommer men overordentlig sjældent og absolut hyppigst i uformelle kilder som private hjemmesider og lettere journalistik. Af alle undersøgte tryktabsforbindelser der i DDO optræder med *ligge*, er der kun ganske få eksempler på at skribenten skriver *lægge* i stedet for (5 ud af 6424

¹⁰ En beskrivelse af verbalfraaser, dvs. *ligge*, *lægge* + verbalpartikel, fx *ligge 'hen*, *ligge 'under for*, *lægge 'hen*, *lægge 'bag sig* fremgår delvis af afsnit 2 ovenfor men er endnu ikke helt afsluttet.

Verbumparret *ligge* og *lægge*

undersøgte forekomster). Lidt oftere men stadig sjældent, skrives tryktabsforbindelser der optræder med *lægge* i DDO, i KorpusDK med *ligge* (33 ud af 10820 undersøgte forekomster). Eksemplerne (1)-(4) illustrerer sammenblanding af *ligge* og *lægge* og nogle af de kilder fænomenet forekommer i.

- (1) Hvis LO mener, arbejdet kommer til at **lægge stille**, ... (Dagbladet Aktuelt, 14-6-1997).
- (2) Vil sige mange tak for et godt år hvor du tit har sørget for at vi **har lagt flade af grin!!!** (elev på efterskoles hjemmeside, 2001).
- (3) og det er ikke kun for at drille ærkerivalen, at Brøndbys Mogens Krogh **ligger navn til** den forudsigelse (Politiken 01.03.1999).
- (4) Skatteministeren **ligger ikke skjul på**, at han er irriteret over, ... (JP 16.06.1998).

Nogenlunde samme resultat giver undersøgelsen af sammensætninger. Sammensætninger der optræder med *lægge* i DDO, skrives i KorpusDK's tekster i stedet for med *ligge* i 10 ud af 6633 forekomster, mens sammensætninger der optræder med *ligge* i DDO, skrives med *lægge* i kun 2 ud af hele 31648 forekomster:

- (5) Gralsfortællingen [blev] gribende foredraget af kgl. operasanger Stig Fogh Andersen med stor indlevelse og uden brummen i det fjerne og øloptrækning under solosangen, som ingen **ødelå** denne gang – som helhed, altså (rapport fra en sangforenings pinsetur 1998).
- (6) Retten til løn under graviditet og barselsorlov er et overenskomstmæssigt **anlæggende** (Telefonens Lægeleksikon, 1990).
- (7) Bjørn Nørgaard [har] skabt en seks-syv meter høj indgangsportal af umage søjler i marmor og bronze og en **overlægger** i egetræ forsynet med dyrebillede (Torben Weirup: Man har sine klare øjeblikke, 2000).
- (8) Undersiden af taget **henlægger** i halvmørke (Robert Zola Christensen: Vaskehallen, 2000).

Andre 'oplagte' sammenblandinger der relativt let kan søges på i KorpusDK, er **ligge sig*, **ligges*, **lægge og* + verbum (i samme

bøjningsform) og *lade lægge. Disse søgninger resulterede i i alt 15 forekomster, hele 13 for *ligge sig men derimod ingen for *lade lægge.

- (9) som en kat strakte sig, for derefter at **ligge sig ned på maven** (www.fyldepennen.dk, 01.01.2000).
- (10) ”God ide!”, siger mor- ”så **ligger jeg mig** og soler mig imens!” (www.fyldepennen.dk, 01.01.2000).
- (11) den daglige ledelse **ligges ud** i tre hoveddivisioner (Berlingske Tidende, 07.05.1990).
- (12) hyrdernes liv **ligger sig tættest** på vores egen dagligdag (Berlingske Tidende, 07.05.1990).

Disse resultater, der er bygget på undersøgelse af skriftsprogskilder, er alt for begrænsede til at de på overbevisende vis kan be- eller afkræfte projektets anden hypotese. Det må på nuværende tidspunkt nok fastslås at Brink og Lund havde ret i deres konklusion om at sammenblandingen kun er fakultativt tilbage (jf. punkt 4 ovenfor); skriftsproget ’sejrer’ (også i uformelle kilder) som sprogligt uniformerende organ. Man kunne også konkludere at det udvalgte *skriftlige* materiale ikke afspejler den tendens til sammenblanding der øjensynligt er til stede i *talesproget*. Forekomster på sammenblanding fandt jeg som nævnt hovedsagelig i kilder med uformel sprogbrug. Det er her adskillelsen mellem sprogets mundtlige og skriftlige manifestation bliver mindre og mindre markant, og man kan derfor forvente større påvirkning fra tale- til skriftsprog – herunder formentlig også sammenblanding af *ligge* og *lægge*. Denne konklusion styrkes af at søgning på Google giver væsentlig flere eksempler på sammenblandingen.¹¹

4. Afslutning

Projektets konklusioner er som nævnt foreløbige, men min undersøgelse af moderne skriftsprog viser *foreløbigt* at verberne *ligge* og *lægge* ikke

11 Dette kan have forskellige årsager, fx Googles større tekstomfang der automatisk må give flere eksempler på sammenblanding, Googles større andel af uformelle kilder (eller rettere sagt: manglende omhyggelig selektion af de forskellige teksttyper), forskellen på det antal forekomster Google selv oplyser om og det reelle antal med virkelig relevante forekomster, dvs. manglen på en ’formel’ søgning. Af den grund giver søgning på oplagte sammenblandinger som fx **ligge sig* og **ligges* næsten uoverskueligt mange hits, nemlig 23.149 henholdsvis 33.100 (25.06.2009). (Jeg har også søgt på pågældende verbers præcise bøjningsformer infinitiv, præsens, præteritum og perfektum participium udelukkende i sider på dansk).

Verbumparret ligge og lægge

sammenblandes i en sådan voldsom grad at det tyder på en formel sammensmeltning af verberne. Når de endelig sammenblandes, er det hovedsageligt i uformelle kilder, og det er især bøjningsformerne infinitiv og præsens der blandes sammen. Enkelte delundersøgelser i projektets 1. fase, fx en nærmere 'kvantitativ' undersøgelse af verbalfraser, forventes ikke at ændre på dette resultat.

Projektets 2. fase, undersøgelse af talesprogsilder (med forskellig regional proveniens), skal kaste lys over sammenblandingsudbredelse her. Findes der en formel sammenblanding af *ligge* og *lægge*? Gælder den overalt i riget? Er der generationsforskelle? Gælder den alle bøjningsformer? Udviser talesprogsilderne samme retning af sammenblanding som de undersøgte skriftsproglige kilder, dvs. fortrinsvis *lægge* > *ligge*? Er der tale om en reel sammensmeltning af verberne? Det bliver interessant at kunne sammenligne resultaterne med hinanden.

Litteratur

- Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Dansk rigsmål* bd. 2. København: Akademisk Forlag og Gyldendal.
- Brink, Lars 2006: Den fraseologiske terminologi. *Nordiske Studier i Leksikografi* 8:39-51.
- Braasch, Anna (2005) Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler. *Hermes* 35:97-117.
- Dansk Sprognævn, jf. www.dsn.dk
- Den Danske Ordbog* (2003-2006) Hjorth, Ebba & Kjeld Kristensen. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.
- (DSDU =) Brink, Lars, Jørn Lund, Steffen Heger & Jens Normann Jørgensen (1991) *Den Store Danske Udtaleordbog* (Munksgaards ordbøger). København: Munksgaard.
- Farø, Ken (2004) Idiomer på nettet: Den danske idiomordbog og fraseografien. *Hermes* 32:201-235.
- Hansen, Erik (1974) Stå, sidde, ligge. *Mål & Mæle*, 1. årg., nr. 2:26-32 (Optrykt i Hansen, Erik (2001) *Glæden ved grammatik*. Udvalgte artikler og afhandlinger. Jacobsen, Henrik Galberg & Henrik Jørgensen (red.). København: Hans Reitzels Forlag:142-150).

Inger Schoonderbeek Hansen

- Herslund, Michael & Finn Sørensen (1993) Valence Theory. An Introduction to the Danish Project. Valence and the Danish Verb. *LAMBDA* 18. The Nordlex Project. Lexical Studies in the Scandinavian Languages. Michael Herslund & Finn Sørensen (ed.). København: Institut for Datalogistik, CBS:1-40.
- Jørgensen, Henrik (2000/2008) *Indføring i Dansk Syntaks* (upubliceret undervisningsmateriale).
- KorpusDK, jf. www.ordnet.dk/korpusdk
- Lemmens, Maarten (2006) Caused posture: Experiential patterns emerging from corpus research. *Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis*. Stefan Thomas Gries (ed.). Berlin/New York: Walter de Gruyter & Co., KG Publishers:261-296.
- Ruus, Hanne (1995) *Danske kerneord*. Centrale dele af den danske leksikalske norm. Bd. 1. København: Museum Tusulanums Forlag/Københavns Universitet:76-91.
- Saaed, John I. (1997/2003) *Semantics*. Second Edition. Oxford: Blackwell Publishing.
- Widell, Peter (1996) Aspektuelle verbalklasser og semantiske roller – Den dobbelte aspektkalkule. *Odense Working Papers in Language and Communication* 10. Lone Schack Rasmussen (ed.):135-168.

Drivkræfter ved ændringer i sproget

Eva Skafte Jensen
Roskilde Universitetscenter

1. Indledning

I dette indlæg vil jeg fremlægge et forslag til en meget enkel måde at anskue drivkræfterne i ændringer i sproget på. Igennem en del år har jeg skrevet om sproglige ændringer, dels grundlæggende strukturelle ændringer (som fx i bestemthedssystemerne i dansk), dels ændringer på enkeltordsniveau (som fx udviklingerne i betydning og grammatik for et ord som *godt*). Jeg har også arbejdet med lydlig ændringer, ændringer i retskrivningen og ændringer i sammensætningen af ordforrådet, og det slår mig at hver gang jeg står over for et nyt tilfælde, så lader det sig anskue ud fra tre parametre. Der er ikke tale om en erstatning af allerede opnåede indsigter i sprogforandringsforskningen, men om et forsøg på at se samlet på de kræfter der driver de enkelte ændringer frem. Jeg vil mene at det forslag jeg fremlægger her, er fuldt ud kompatibelt med velafprøvede begreber som reanalyse, analogi og andet af det man kan læse om i litteraturen om sprogforandring, se fx artiklerne i Breivik & Jahr (eds.) 1989, Andersen 2001 og artiklerne i Joseph & Janda 2005. Det er dog en påstand jeg af pladshensyn må underbygge fyldestgørende ved en anden lejlighed.

2. Hvorfor og hvorfor

Ændringer i sproget er noget der har en umiddelbar appel for de fleste mennesker – også folk der ikke er faguddannet i historisk lingvistik. Når man fortæller studerende, andre forældre i børnehaven, vaskemaskinemanden, den nytilkomne svoger, andre universitetsuddannede (fx filosoffer, psykologer eller økonomer) at man beskæftiger sig med ændringer i sproget, bliver de straks interesserede og vil gerne tale med én om alle mulige ting de selv har lagt mærke til.

Tit bliver man mødt med spørgsmålet *hvorfor*: Hvorfor lyder sproget i gamle film fra 50'erne så mærkeligt og – netop – gammelt? Hvorfor bruger nogle folk ordet *forfordele* komplet modsat ordets gamle betydning? Hvorfor kan nogle unge sige *han hang ham ud* i stedet for det gamle *hængte ham ud*? Hvorfor siger visse 20-30-årige *gyldigt rejsehjemmel*, har *hjemmel* ikke altid været et n-ord? Hvorfor siger sønnen og hans jævnaldrende *hende* med i-lyd i første stavelse i stedet for e-lyd (a la *hinne*)? Hvorfor sætter nogle folk engelsk flertals-s på ord som slet ikke er af engelsk oprindelse (*paparazzi-s, fif-s*)? Hvorfor siger svigersønnen *jeg skal nok supplere ris a la manden* i stedet for *medbringe*, er det en ny måde at bruge ordet *supplere* på? Og hvorfor siger datteren *bagdel* i stedet for *ulempe*, er bagdelen da ikke kun noget man sidder på?

Som det gerne skulle fremgå af ovenstående eksempler, har folk en diffus fornemmelse af at der må findes årsager til at der sker ændringer i sproget, og det er der også, men det der udtrykkes i *hvorfor*-spørgsmålene, kan i virkeligheden i første omgang deles i to slags *hvorfor*: Dels er der et grundlæggende spørgsmål af socio-filosofisk karakter – hvorfor ændrer sprog sig overhovedet, hvorfor ligger det ikke fast en gang for alle? Dels er der en anden type spørgsmål der snarere handler om vejene ad hvilke en ændring kan finde sted. Disse to spørgsmål er grundlæggende forskellige, men kan begge udtrykkes med *hvorfor* i almindelig tale.

Det første spørgsmål er forholdsvis let at besvare: der sker ændringer i sproget fordi det bliver brugt. Ligesom en lejlighed kan undergå forandringer i tidens løb i takt med hvem der bebor den, og hvilke behov og lyster de aktuelle beboere har, sker der ændringer i sproget der er drevet frem af forskellige sprogbrugerens behov og lyster.

Det andet spørgsmål er afledt af det første: når man nu erkender at sprog i brug potentielt er i forandring, hvordan kan man så beskrive de drivkræfter der foranlediger de forskellige ændringer?¹ De drivkræfter kan samles i tre parametre, og det er dem resten af dette indlæg handler om.

1 Det er ikke ualmindeligt at kalde de kræfter der driver forskellige ændringer frem, for motivationer eller årsager (jf. fx Breivik & Jahr 1989:1 ff).

3. Tre parametre

Ændringer i sproget kan være resultaterne af en ovenfra kommende sprogpolitik der nogle gange er knyttet til en overordnet politisk kurs af ikke-sproglig karakter, og de kan være resultatet af noget der kommer nedefra fra sprogbrugerne selv. Men der findes også grunde til ændringer i sproget som er af en anden karakter. Der kan ske ændringer i sproget fordi sprogbrugerne bevidst leger med det, og der kan ske ændringer fordi sprogbrugerne på givne tidspunkter ubevidst ser nye sammenhænge i de forskellige udtryk og udleder regler heraf. Ændringer kan altså være intenderede og resultatet af kreativ sprogbrug, og de kan være ikke-intenderede. Foruden de allerede nævnte drivkræfter ved ændringer i sproget kan man skelne mellem ændringer som er motiveret gennem kontakten med andre sprog, og ændringer som sker internt i et sprogsamfund som omfortolkning af eksisterende systemer og udtryk.

Drivkræfterne for ændringer i sproget kan altså i hvert fald ses i forhold til følgende tre parametre (bemærk at rækkefølgen er fuldstændig tilfældig, det er ikke sådan at det førstnævnte parameter er vigtigere eller hierarkisk overordnet de næstnævnte):

OPPEFRA	<	>	NEDEFRA
INTENDERET	<	>	IKKE-INTENDERET
UDEFRA	<	>	INDEFRA

I resten af dette indlæg kalder jeg hver af de seks motivationer for drivkræfter, og hvert par kalder jeg for et parameter. Det førstnævnte parameter kan man kalde det vertikale parameter. Det sidstnævnte kan man kalde det horisontale parameter. Ved det i midten er det desværre ikke lykkedes mig at finde et ordentligt, neutralt begreb der ikke fremhæver den ene af drivkræfterne på bekostning af den anden. Jeg må derfor i mangel af bedre nøjes med at kalde dette parameter for ±intenderet.

Det er nu min erfaring at alle tre parametre er i spil i enhver ændring i sproget, altså at betydningsændringen af *forfordele* for eksempel kan ses som en ændring der kommer NEDEFRA (dvs. fra sprogbrugerne selv, snarere end gennem ovenfra kommende politiske tiltag), IKKE-INTENDERET (dvs. gennem associationer og inferenser, snarere end som udtryk for kreativitet), og INDEFRA (dvs. dannet på

hjemlig grund, snarere end gennem kontakt med andre sprog); og tilsvarende at s-et i *paparazzi-s* kan ses som en ændring der kommer NEDEFRA, IKKE-INTENDERET og UDEFRA; at udtrykket *nederen* kan ses som NEDEFRA, INTENDERET og INDEFRA; at hver eneste gang der sker noget nyt, er alle de tre parametre i spil på én gang, dog er kombinationerne forskellige.

Rigtig interessant bliver det i de tilfælde hvor man kan overveje om ikke begge drivkræfter i et parameter kan have indflydelse på en given ændring. Dette vender jeg tilbage til i afsnit 5. I afsnit 4 giver jeg først nogle eksempler på hvordan man kan se de 3 x 2 drivkræfter i spil.

4. De 3 x 2 drivkræfter

Eksemplerne viser først og fremmest betydningsændringer, grammatiske ændringer og ændringer i sammensætningen af ordforrådet. Det skyldes dels at jeg selv mest har arbejdet med sådanne ændringer, dels at ændringer inden for disse områder er meget taknemmelige når man vil vise generelle pointer, fordi de ofte kan anskueliggøres uden at kræve for meget udredningsplads. Jeg vil dog mene at ændringer i udtale og retskrivning også kan belyses ved hjælp af de tre parametre. De klassiske lydlove kan for eksempel ses som ændringer der er karakteristiske ved at være motiveret NEDEFRA, IKKE-INTENDERET og INDEFRA; og retskrivningsreformen i 1948 der blandt andet medførte at man fremover skrev substantiver med små bogstaver, kan oplagt beskrives som motiveret OPPEFRA, INTENDERET og INDEFRA. Om det sidste (retskrivningsændringer drevet frem oppefra) gives der en nuancering i afsnit 5.

Når et og samme eksempel dukker op flere steder (fx *forfordele, han hang ham ud*), er der en særlig pointe i det. Det skyldes netop at eksemplet kan anskues ud fra flere parametre på en gang.

4.1 Oppefra

I et sprog som moderne dansk er vi ikke vant til at møde begrænsninger i hvad vi må sige og skrive. Vi er ikke i en politisk situation som ses i visse andre lande hvor der føres en hård politisk kurs der omfatter en hård sprogpolitik. Danmark er i det hele taget kendt for at have en

Drivkræfter ved ændringer i sproget

meget forsigtig holdning til sprognormering – for forsigtig vil nogen mene.

I det små kan vi alligevel se at politiske beslutninger får indflydelse nedadtil. I min barndom kunne man for eksempel uden videre avertere efter en *rengøringskone* eller *rengøringsdame*; det er på grund af ligestillingslovgivningen ikke mere tilladt. I stedet har man fundet på ord som *rengøringsassistent*, som jo er kønsneutralt, til erstatning. I en overgangsperiode var jobannoncer ofte formuleret som *rengøringsdame m/k*, men denne formulering bruges nu kun sjældent. Af samme grund ser man sjældent ordet *politimand* brugt på skrift i officielle skrivelser, eller i den del af nyhedsformidlingen der ikke ligefrem citerer hvad nogen har sagt. I stedet finder man ordet (*politi*) *betjent*.

En ting er dog den slags tilfælde hvor oppefra dikterede ændringer ses som middel til at nå et ikke-sprogligt politisk mål. Et andet aspekt af oppefra kommende ændringer ses i sprognormering i videre forstand. Det område hvor sprognormering har størst indflydelse på ændringer i et sprog som dansk, er i retskrivningen.²

4.2 Nedefra

Når det nu lige er blevet hævdet at ændringer i dansk kun i meget ringe grad kan ses som udtryk for oppefra kommende tiltag af overordnet politisk karakter, følger det at de fleste af de ændringer vi ser i dansk, kommer i stand nedefra, fra sprogbrugerne selv. Af hensyn til pladsen vil jeg derfor ikke dvæle ved denne drivkraft her, men i stedet henvise til at de fleste af de ændringer der omtales nedenfor, er sådanne som kan karakteriseres som nedefra kommende.

4.3 Intenderet

Termen 'intenderede ændringer' omfatter ændringer hvor nogen bevidst finder på en ny måde at sige tingene eller bruge ordene på. Det involverer en vis portion kreativitet. Når ordet *omkringsfarende* nu er blevet så gængs at det er kommet med i Retskrivningsordbogen (fra og med 1996-udgaven), er det de færreste der tænker på at om-

² I sin artikel "Language planning and language change" giver Jahr tre eksempler (to fra norsk, et fra islandsk) på at noget der besluttet oppefra kan slå igennem nedadtil i sproget (Jahr 1989).

kringfarende oprindeligt var Else Heises oversættelse af det ord der bedst karakteriserede Tigerdyret i Peter Plys, nemlig *Bouncy* (stavet med stort B i den engelske version). *Omkringfarende* er altså kommet ind i sproget som en bevidst og kreativ udvidelse af ordforrådet.

På samme måde er udtryk som *det styrer (for vildt)*, som *nederen*, som *fedt*, *vildt* og *sygt* brugt som emotivt farvede gradsadjektiver og -adverbialer alle eksempler på at sprogbrugerne leger med sproget og finder på nye og iøjnefaldende måder at bruge det på, se også Jensen 2001.

Sprogrøgttere har også altid haft en stærk trang til at opfinde nye ord og insistere på visse grammatiske muligheder frem for andre, mest held har de dog haft på ordområdet (jf. Jacobsen 1973:179-183). I en artikel fra 1947 opremser Achen således en liste over ”100 kunstigt skabte ord”, hvoraf jeg her blot skal nævne nogle få velkendte: *bil*, *datid*, *ilt* (se også Jacobsen 1973).

Visse af de ændringer der blev nævnt i afsnittet for oppefra kommende ændringer, hører også til her. *Rengøringsdame m/k* er for eksempel nogens intenderede forsøg på at lave en nydannelse som kan bruges i praksis for at fremme et bestemt politisk tiltag.

4.4 Ikke-intenderet

Ikke-intenderede ændringer optager ofte sprogfolk meget. Det er en yndet sport at prøve at regne ud hvordan ord som *forfordele* kan komme til at betyde nærmest det modsatte af tidligere (jf. Brink 2000a), og hvordan udtryk som *supplere* kan ændre betydning så det faktisk kan betyde noget meget anderledes end hidtil. Det er ikke ualmindeligt at folk der arbejder i moderne management, bruger ordet i betydningen *at bringe noget til veje hvor der intet var i forvejen* (0 + noget), hvor den gamle betydning på dansk er *at føje yderligere til* (minimum 1 + noget).

Der er også megen forskning der belyser ikke-intenderede grammatiske ændringer. Det er for eksempel vist hvordan datidsformen *grov* ændredes til *gravede* (se fx Jensen 2002), at det engelske flertals-s kan bruges ved ord der ikke selv stammer fra engelsk (*paparazzi-s*, *fif-s*, *polterabend-s*, jf. Ravnholt 2007), at visse ord kan gå fra at være intransitive til at blive transitiver (*han hang ham ud*, jf. Jensen 2002), og

Drivkræfter ved ændringer i sproget

at det ikke er ualmindeligt at ord kan skifte køn, hvorfor ændringen *en hjemmel* > *et hjemmel*³ så heller ikke er specielt mærkelig (jf. Hansen 1998 om *en kompliment* > *et kompliment*; se også Nielsen 1999).

4.5 Udefra

Noget der også optager sindene meget, både hos sprogfolk og lægfolk, er den slags ændringer der kommer i stand gennem kontakten med andre sprog. Således er der tegn på at der kunne være indflydelse fra engelsk i nogle af de ovennævnte eksempler: flertals-s'et i *paparazzi-s*, *fff-s*, *polterabend-s*, betydningsændringen i *at supplere* (< *to supply*). Men også andre nationalsprog sætter præg på dansk. Fra svensk har vi for nyligt indlånt ord som *kendis* (< *kändis*) og *kompis*, og for lidt længere tid siden kom *formålstjenlig* (< *ändamålsenlig*) og *område* over sundet. Fra andre sprog har vi også lånt masser af ord; for mange til at de ville kunne opremses her, se i stedet fx Achen 1947; Jacobsen 1973; Hansen & Lund 1994; Jarvad 1995.

Der er som regel mest debat om de ændringer man mener at kunne tilskrive indflydelsen fra andre landes nationalsprog – for tiden er det særligt engelsk der gøres til genstand for diskussion; men en udefra kommende ændring kan i princippet også være en indflydelse mellem sprogene i sproget, dvs. fra dialekt til dialekt (er *træls* mon for eksempel udelukkende et jysk ord nutildags?), eller mellem sociolekter (*nederen* er næppe længere forbeholdt nogle ganske få, omhyggeligt afgrænsede subkulturelle grupper).

4.6 Indefra

En del af de ændringer jeg har nævnt i grupperne ovenfor, er sådanne som er sket på hjemlig grund, dvs. ændringer som danskere i Danmark har sat i gang. For eksempel må betydningsændringen i *forfordele* ovenfor være internt dansk. Flere af de grammatiske ændringer må også anses for at være rent danske anliggender, jf. fx *grov* > *gravede* og det intransitive *hænge*'s nye mulighed for at tage objekt, jf. *han hang ham ud*.

3 I en bunke på godt og vel 100 førsteårsopgaver (E08) brugte ca. en fjerdedel af de studerende intetkøn ved ordet *hjemmel*. Det spørgsmål de besvarede, var formuleret således: "beskriv hvilken hjemmel der etableres mellem belæg og påstand", altså med angivelse af køn i ordet *hvilken*.

5. Dobbeltsidet motivering

I afsnittene ovenfor har jeg vist eksempler på hvad jeg mener med de 3 x 2 drivkræfter for ændringer i sproget. Som sagt bliver jeg bekræftet igen og igen i at enhver ændring trækker på mindst et af medlemmerne i hvert af de tre parametre, og at der således altid kan findes (mindst) tre drivkræfter i enhver ændring man møder – en fra hvert parameter. Kombinatorikken kan være forskellig, hvilket jeg har prøvet at vise eksempler på i afsnit 3, men der vil altid være tre – en fra hvert parameter – til stede ved enhver ændring man møder.

Her til slut vil jeg vise at der findes tilfælde hvor man må regne med at begge sider i et parameter tilsammen kan være medvirkende til en observerbar ændring.

5.1 Det horisontale parameter (indefra – udefra)

Det første eksempel er *gro vintergækker*. Ifølge Henrik Galberg Jacobsen (1994) er *gro* som transitivt verbum blevet anset for at være en anglicisme, altså en nydannelse drevet frem af det engelske *grow*'s grammatiske mønster. I engelsk kan *grow* både være intransitivt (*the flowers grow beautifully*) og transitivt (*he grows beautiful flowers*). I dansk er *gro* traditionelt intransitivt (*jeg kommer fra Lolland hvor roerne gror, og de gror, og de gror, og de gror*), men man kan ikke desto mindre finde eksempler af typen *han gror vintergækker*. At man har overført verbets grammatiske muligheder fra engelsk til dansk, er ikke umuligt. Der ville i så fald være tale om en udefra motiveret ændring: eng. *grow* (intransitivt og transitivt) – dansk *gro* (intransitivt > intransitivt og transitivt). Men der er også en anden mulighed, nemlig at ændringen til at ordet kan være såvel intransitivt som transitivt, er en indefra motiveret ændring. Det er i forvejen helt almindeligt at danske verber kan være hhv. transitive eller intransitive. Her nævner jeg blot et enkelt, nemlig *koge*: *spaghettien koger i ti minutter* hhv. *man koger spaghettien i ti minutter*. Det er altså ikke ukendt i dansk at der er verber der både kan være intransitive og transitive, og det at man tilsyneladende kan finde eksempler på transitivt *gro*, kunne dermed være udtryk for at verbet *gro* lod sig indlemme i et i forvejen kendt verbalmønster.

Drivkræfter ved ændringer i sproget

Det giver altså følgende to muligheder: 1) nydannelsen transitivt *gro* er udefra motiveret, og 2) nydannelsen transitivt *gro* er indefra motiveret. Men der er også en tredje mulighed, en mulighed som egentlig forekommer ganske sandsynlig: nemlig at nydannelsen transitivt *gro* er udefra OG indefra motiveret på en gang. Man kan sagtens forestille sig at folk dels har hørt den engelske brug af *grow* som transitivt (såvel som intransitivt) verbum, dels er i besiddelse af de modersmålstalendes fortrolighed med danske verbalmønstre, herunder kendskab til det mønster hvorefter visse verber kan være intransitive såvel som transitive. Disse to faktorer kan dermed være samvirkende drivkræfter i at *gro* kan dukke op i transitiv version. Faktisk ikke kun samvirkende, men måske oven i købet gensidigt forstærkende drivkræfter.⁴

5.2 Parametret ± intenderet

Et eksempel på intenderet – ikke-intenderet som samvirkende drivkræfter kan ses i ordet *bagdel* brugt i betydningen ulempe. At danne *bagdel* som modsætning til *fordel* ligger lige for, og det er formodentlig noget der både er sket intenderet af spøgefulge (lige netop den kropsdelen er altid kilde til megen morskab), og ikke-intenderet af børn som jo lærer sprog abduktivt, dvs. gennem kvalificerede gæt (jf. Andersen 1973; Jensen 2002). Det lille barn der måske selv har foretaget en analyse der peger på at modsætningen til *fordel* kunne være *bagdel*, bliver bekræftet i at det forholder sig sådan hvis det også møder ordet brugt på den måde af den erfarne sprogbruger, uanset om denne sprogbruger bruger det spøgefuldt eller ej; tilsvarende kan den erfarne spøgefuld være blevet inspireret af et barns analyse. Og endelig er det fuldt ud muligt at begge drivkræfter til nydannelsen har været på færde, at forholdene så at sige har været gunstige for netop denne nydannelse, og at de to drivkræfter derfor gensidigt har understøttet hinanden i processen.⁵

4 I en artikel i Danske Studier beskriver Jacobsen det vanskelige i at afgøre om en række sproglige træk i dansk skal vurderes som nydannelser motiveret af kontakt med engelsk eller som rent danske fænomener (Jacobsen 1994). Brink peger også på at visse sproglige foreteelser, fx særskrivning, ikke automatisk ene og alene skal ses som anglicismer (Brink 2000b).

5 I sommeren 2006 eksaminerede jeg en gruppe velbegavede andetårstudierende (de fik alle fire 11 efter 13-skalaen). Aldersmæssigt var de lige i begyndelsen af 20-erne, og det kom som en overraskelse for dem at *bagdel* i betydningen *ulempe* var en nydannelse.

5.3 Det vertikale parameter (oppefra – nedefra)

I afsnittet om oppefra motiverede ændringer blev det nævnt at et af de få områder hvor der føres en aktiv sprognormering i dansk, er i retskrivningen. Det er oplagt at se på ændringer i retskrivningen som noget der er drevet frem oppefra. Men i virkeligheden er dette en sandhed med modifikationer. Ganske vist får ændringer i retskrivningen som resultat af flertallet af den skrivende befolkning retter sig efter de nye skrivemåder, og således slår en nydannelse i retskrivningen igennem i sprogsamfundet. Men ændringer i retskrivningen sker ofte med kraftig skelen til det såkaldte 'sprogbrugsprincip', ifølge hvilket man retter retskrivningen af visse former til efter 'gode og sikre' sprogbrugeres skrivemåder. Skrivemåder der måske begynder som stavfejl hos sådanne 'gode og sikre' sprogbrugere (nedefra), kan således blive ophøjet til norm på længere sigt, og på den måde nedadtil øve indflydelse på ændringer i skriftbilledet.

Pointen i dette afsnit 5 er at man tilsyneladende godt kan finde begge sider i et motivationsparameter på spil på en og samme gang, og at dette måske oven i købet kan understøtte at en given ændring for det første kan finde sted, for det andet kan brede sig til sprogsamfundet (jf. begrebsparret novation og ekspansion, Pedersen 1993; se også Andersen 2001:230).

Både i eksemplet med *gro* og i eksemplet *bagdel* vil jeg mene at begge sider i parametret kan have været medvirkende til selve nydannelsen (jf. Pedersens 'novation'), men selv hvis dette ikke er tilfældet, er det i hvert fald sandsynligt at de to sider i parametret kan have indflydelse på en given nydannelses videre udbredelse i sprogsamfundet i almindelighed (jf. Pedersens 'ekspansion').

6. Afsluttende bemærkninger

I dette indlæg har jeg prøvet at vise at man i enhver sproglig ændring kan finde i hvert fald tre drivkræfter som er hentet fra hvert sit parameter. Desuden har jeg vist eksempler på hvordan jeg forstår de enkelte drivkræfter. Afslutningsvis har jeg vist at man oven i købet kan finde visse ændringer der meget vel kunne være drevet frem af begge sider i et parameter på én gang.

Drivkræfter ved ændringer i sproget

I den mundtlige version af dette indlæg diskuterede jeg også hvornår noget overhovedet kunne anses for at være en nydannelse, og jeg brugte *adressere* i betydningen 'henvende sig til' som eksempel. Af pladshensyn er dette ikke med i nærværende artikelversion, i stedet henviser jeg til min redegørelse i *Nyt fra Sprognævnet* (Jensen 2009).

Det hænder at forskere i sprogforandring har ophidsede diskussioner mht. hvad der er de vigtigste drivkræfter i sprogforandring: kan en given ændring for eksempel bedst ses som et udtryk for sprogkontakt (udefra) eller som en internt motiveret ændring afstedkommet gennem en omfortolkning af eksisterende udtryk og systemer (indefra)? Sådanne diskussioner er typisk foranlediget af at man i forskellige forskningsparadigmer er mere optaget af visse typer ændringer end andre, og dermed let mister blikket for de andre drivkræfters berettigelse. Forhåbentlig vil dette indlæg bidrage til at man husker andre drivkræfter ved ændringer i sproget end lige netop dem man selv har arbejdet mest med.

Litteratur⁶

- Achen, Sven Tito (1947) Hundrede gængse kunstigt skabte ord. *Språgfronten november 1947*:2-8.
- Andersen, Henning (1973) Abductive and deductive change. *Language* 49, 1973:765-793.
- Andersen, Henning (2001) Actualization and the (uni)directionality of change. *Actualization. Linguistic Change in Progress. Current Issues in Linguistic Theory, Vol. 219* Henning Andersen (ed.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins:225-248.
- Breivik, Leiv Egil & Ernst Håkon Jahr (eds.) (1989) *Language Change. Contributions to the Study of Its Causes. Trends in Linguistics. Studies and Monographs, vol. 43*, eds. Leiv Egil Breivik & Ernst Håkon Jahr, Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Breivik, Leiv Egil & Ernst Håkon Jahr (1989) Introduction. I: Breivik & Jahr (eds.) (1989):1-4.
- Brink, Lars (2000a) Modsatte betydningsvarianter. *Mål & Mæle* 2000/3:14-20.
- Brink, Lars (2000b) Engelsk i dansk, udvikling, status, normering. *Sprogs status i Danmark i år 2011. Københavnerstudier i tosprogethed* 32 Anne

6 At give en fyldestgørende litteraturliste til dette indlæg er ikke muligt. Jeg har derfor holdt mig til kun at medtage fremstillinger jeg direkte henviser til i løbet af artiklen.

Eva Skafte Jensen

- Holmen & Jens Normann Jørgensen (eds.). København: Danmarks Pædagogiske Universitet:59-73.
- Hansen, Erik & Jørn Lund (1994) *Kulturens gesandter. Fremmedordene i dansk*. København: Munksgaard.
- Hansen, Erik (1998) Glæden ved grammatik. *Mål & Mæle 1998/4*. Genoptrykt i: *Glæden ved grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger* Henrik Galberg Jacobsen & Henrik Jørgensen (eds.). København: Hans Reitzel 2001:318-325.
- Jacobsen, Henrik Galberg (1973) Sprogrøgt i Danmark i 1930erne og 1940erne. *Dansk Sprognævns skrifter 6*, København: Gyldendals Boghandel, Nordisk Forlag.
- Jacobsen, Henrik Galberg (1994) Sprogændringer og sprogvurdering. Om nogle aktuelle engelskinspirerede ændringer i dansk og om vurderingen af dem. *Danske studier 1994*:5-28.
- Jahr, Ernst Håkon (1989) Language planning and language change. I: Breivik & Jahr (eds.) (1989):99-113.
- Jarvad, Pia (1995) *Nye ord – hvorfor og hvordan?* København: Gyldendal & Nordisk Forlag.
- Jensen, Eva Skafte (2001) Om subjektivitet som motivation for sproglig forandring. *Sproglige åbninger. E som Erik, H som 70. Festskrift til Erik Hansen, Pia Jarvad, Frans Gregersen, Lars Heltoft, Jørn Lund & Ole Togeby* (eds.). København: Hans Reitzel:194-204.
- Jensen, Eva Skafte (2002) Historisk lingvistik. *Nys 31*, København: Akademisk Forlag:7-32.
- Jensen, Eva Skafte (2009) *Adressere: om betydningsvarianter og mulige nydannelser. Nyt fra Sprognævnet 2009/3*:1-6.
- Joseph, Brian D. & Richard D. Janda (eds.) (2005) *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell Publishing.
- Nielsen, Marita Akhøj (1999) Kønskifte på gammeldansk – om genus af *garth*. *Danske Studier 1999*:180-185.
- Pedersen, Karen Margrethe (1993) Letledsreglen og lighedsreglen. Novation, ekspansion og resistens. *Jyske Studier tilegnede Magda Nyberg og Bent Jul Nielsen* Karen Margrethe Pedersen & Inge Lise Pedersen (eds.), Institut for Dansk Dialektforsknings Publikationer. København: C. A. Reitzel:199-218.
- Ravnholt, Ole (2007) Let's face it: Engelsk er kommet for at blive. Nogle hints og fifs om pluralis-s'er – og lidt om andre 'fremmede' bøjningsformer. *Ved lejlighed. Festskrift til Niels Davidsen-Nielsen* Margrethe Heidemann Andersen, Jørgen Nørby Jensen, Marianne Rathje & Jørgen Schack (eds.) *Dansk Sprognævns skrifter 39*, København: Dansk Sprognævn:191-201.

Semi-leksikalske verber i dansk

Anne Kjeldahl
Aarhus Universitet

1. Indledning

I denne artikel vil jeg redegøre for nogle danske semi-leksikalske (også kaldet *lette*¹), verber, dvs. verber, der til tider optræder som helt almindelige fuldverber, men til andre tider optræder som støtteverber, hvor de dog bibeholder en del af deres oprindelige semantik. Jeg baserer min analyse på to danske konstruktioner; pseudo-koordination² (PC), dvs. sætninger af typen 'Jeg sidder og læser', samt "blive"/"komme" + præsens participium. Min analyse er funderet i den generative grammatik, specifikt det Minimalistiske Program (fx Chomsky 1998), som jeg kombinerer med et konstruktivistisk syn på verbers interne struktur (Ramchand 2008).

2. Semi-leksikalske verber

De verber, jeg undersøger i det følgende, er højfrekvente positions- og bevægelsesverber som 'sidde', 'ligge', 'stå', 'gå', 'komme' og 'blive'. Jeg forsvarer den hypotese, at ord er udstyret med en række *features*, egenskaber, der bestemmer deres semantik og syntaktiske muligheder. Jeg argumenterer for, at nogle af disse egenskaber er obligatoriske, mens andre er optionelle, og at et og samme verbum derfor kan have flere betydninger og optræde i forskellige konstellationer. Optionelle egenskaber kan inddeles i *default*-egenskaber, der er aktive i neutrale kontekster og alternative egenskaber, der udløses af et andet element, der indeholder samme egenskab(er).

1 Betegnelsen "light verbs" anvendes bl.a. af Butt (2003).

2 For litteratur om pseudo-koordinationer kan bl.a. henvises til Josefsson (1991) og Wiklund (2007), samt Bjerre & Bjerre (2007).

3. Pseudo-koordination

Pseudo-koordinationer ligner på overfladen verbale koordinationer, men syntaktisk opfører de sig som subordinationsstrukturer. Hvornår konstruktionen er opstået er usikkert, men der er attesteret svenske tilfælde fra det 14. århundrede (Hilpert og Koops 2008). Det første verbum (V_1) er enten et positionsverbum (= Pos-PC) eller et telisk bevægelsesverbum (= Dir-PC). Ved positionel PC udløses en progressiv læsning af det andet verbum (V_2), og ved direktionel forstås, at de to verbers handling følger umiddelbart efter hinanden, og at V_2 forudsætter realiseringen af V_1 . Modsat koordinationer (CO) af et intransitivt og et transitivt verbum (Ross 1986/(1967)) tillader PC'er ekstraktion af det indlejrede objekt og ekspletivt subjekt³:

(1)	Hvad sidder Peter og læser for en bog?	EKSTRAKTION	POS-PC
(2)	Hvad går Peter ud og læser for en bog?	EKSTRAKTION	DIR-PC
(3)	* Hvad arbejder Peter og læser?	EKSTRAKTION	CO
(4)	Der står en mand og skræller kartofler.	EKSPLETIVT SUBJ.	POS-PC
(5)	Der går en mand ud og skræller kartofler.	EKSPLETIVT SUBJ.	DIR-PC
(6)	* Der arbejder en mand og skræller kartofler.	EKSPLETIVT SUBJ.	CO

I ovennævnte eksempler forholder PC'en sig altså som en kontrol-infinitiv-konstruktion og ikke som en koordination. At ”og” og ”at” i talesproget er homofone, kan forlede en til at antage, at det drejer sig om en re-analyseret infinitiv, dog er der tværspørgelig evidens for, at det er en mere almen struktur, eksempelvis findes konstruktionen også i afrikaans (De Vos 2005) og i visse italienske dialekter (Cardinaletti & Giusti 2001). Alt tyder på, at de to verber danner et komplekst prædikat. Det ses ikke kun ved, at de opfattes som beskrivende én begivenhed, men også i, at de ikke tillader sætningsadverbialer for V_2 eller subjektsrepetition. De to verber skal desuden udvise identisk fleksion, finit eller infinit:

(7)	* Hvad sidder Peter og ikke læser?	NEGATION AF V_2
(8)	* Hvad sidder Peter og ofte læser?	TEMPORALADVERBIAL TIL V_2
(9)	* Hvad sidder Peter og (han) læser (han)?	SUBJEKTSREPETITION
(10)	* Hvad sidder Peter og læste?	MINUS KONGRUENS
(11)	Hvad har Peter siddet og læst?	PLUS INFINIT

3 Jeg bruger prototypiske sætninger for PC og for almindelig koordination. Med mindre andet er anført, betyder det, at øvrige PC-verber forholder sig identisk.

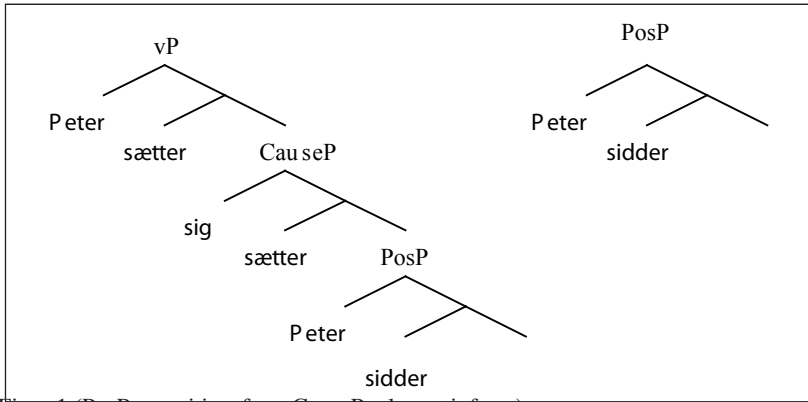
Med andre ord tyder alt på, at V_2 i sig selv ikke har noget funktionelt domæne, og da det er vist, at det ikke er koordineret med det første verbum, synes muligheden for finithed ikke motiveret. Kravet om, at V_1 og V_2 udviser samme fleksion, får mig derfor til at antage, at V_2 simpelthen kopierer formen fra V_1 , og at funktionen med ”og” er at mediere denne kopiering.

Som V_1 optræder for positionel PC primært verberne ”sidde”, ”ligge”, ”stå” og ”gå”⁴, og for direktionel PC alle teliske bevægelsesverber (fx ”komme” ”gå ud” ”sætte sig”). Spørgsmålet er, hvad der udløser denne forskel. Førstnævnte gruppe er meget lukket, mens den anden tillader alle verber af en bestemt type. Desuden har positionsverberne en væsentligt mere simpel intern struktur, de er altid intransitive, har i normalbrug ingen aktiv agens og medfører ingen ændring. Teliske bevægelsesverber derimod er ofte agentviske, medfører altid en forandring og har typisk en ekstra partikel eller et reflexivpronomen tilknyttet.

Dette kan forklares med, at samtlige verber i den teliske gruppe har simpel position som resultat, dvs. resultatet af ”Peter sætter sig” er ”Peter sidder”, ”Peter går ud” resulterer i ”Peter er ude” og ”Peter kommer” fører til ”Peter er her”. Med andre ord er det i virkeligheden en ganske homogen klasse, nemlig verber, der positionerer subjektet i rum, samt, i kraft af tempus, i tid. Den relative åbenhed i klassen af direktionelle PC-verber forklares med, at det er irrelevant, hvilken art bevægelse, der går forud, afgørende er, at resultatet er en simpel positionering. Dette kan afbildes som i Figur 1.

Til højre ses den interne struktur af det simple positionsverbum med subjekt, og til venstre er den mere komplekse kausativ-alternation. Her ses, at Peter aktivt initierer handlingen, at han samtidig er objekt for handlingen (= sig) og sluttelig er subjekt for den simple sidde-tilstand. Betragter man et positionsverbum som ”sidde”, kan man adskille (mindst) to anvendelser. Den ene angiver position, den anden positur. Positions-anvendelsen må antages at være den mest grundlæggende, da den anden kræver en eksplicitering. Således kan svaret på spørgsmålet

4 At betegne ”gå” som positionsverbum kan virke kontraintuitivt, men ofte opfattes ikke-teliske bevægelsesverber ikke som egentlige bevægelsesverber, men som ”dynamisk positionering”. At det forholder sig sådan, ses ved, at der udløses en progressiv læsning ved PC med ”gå”, men ikke med de teliske varianter af verbet.

Figur 1 (PosP = positionsfase, CauseP = kausativfrase)

”hvor er Peter?” lyde ”Peter sidder i sofaen”, dvs. ”sidde” angiver her udelukkende position og ikke positur. Skal man have positur-læsningen, skal verbet modificeres med et mådesadverbial som i ”Peter sidder godt”. Når der udelukkende refereres til position, kræves en eksplicit lokalangivelse (lige så vel som ”være” heller ikke kan stå alene), med mindre der altså pseudo-koordineres. Det kan forklares med, at V_2 her er betydningsbærende og dermed er ansvarlig for valens.

Samme effekt observeres ved bevægelsesverber. Spørgsmålet ”Hvad laver Peter?” kan ikke besvares med ”Han går”, først når man spørger ”Hvordan kommer Peter herhen?” kan svaret lyde sådan, dvs. konteksten tvinger mådes-komponenten frem. Når positions- og bevægelsesverber er specificeret for måde, kan de ikke pseudo-koordinere:

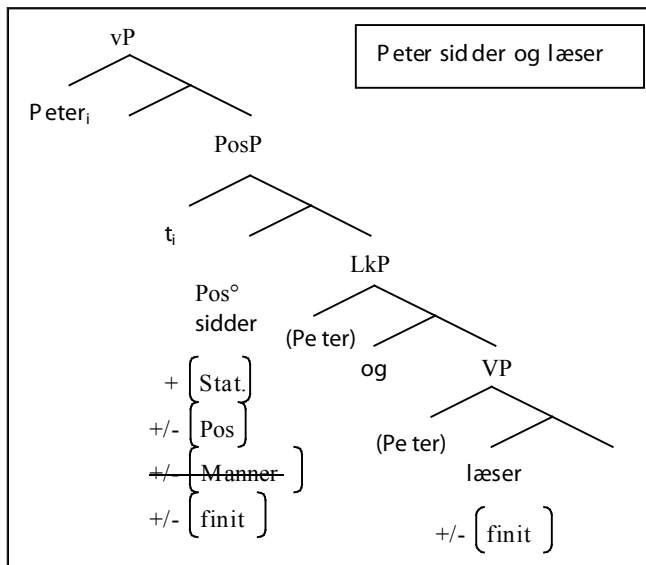
- (12) * Hvad sidder Peter godt og læser for en bog? EKSPLICIT MÅDES-KOMPONENT
 (13) * Hvad går Peter hurtigt ud og læser for en bog? EKSPLICIT MÅDES-KOMPONENT

En ekskurs til progressiv-konstruktioner i andre sprog viser, at der grundlæggende anvendes samme strategi; et meget let, evt. helt funktionelt verbum positionerer subjektet i tid og rum, og medieret af et funktionelt element følger så hovedhandlingen. Progressivitet opstår altså ved, at subjektet eksplicit angives som ’værende’ samtidig med, at det udfører en handling.

Engelsk	Peter is reading	kopula + gerundium
Spansk	Peter está leyendo	positionelt kopula + gerundium
Tysk	Peter ist am lesen Peter ist dabei, ein Buch zu lesen	kopula + præp. + subst.infinitiv kopula + relativadverbium + infinitiv
Nederlandsk	Peter zit te lezen Peter is aan het lezen	pos.verb. + inf.mrk. + infinitiv kopula + præp. + subst.inf.
Afrikaans	Peter sit en lees	positionsverbum + og + finitum

3.1. Analyse af pseudo-koordination

Med henblik på, hvilke formelle egenskaber positionsverber som ”sidde” består af, antager jeg, at det har en obligatorisk egenskab [Statisk], som er til stede i alle udgaver af verbet. Derudover har det som default-egenskab ”position” [Pos] og ”positur” [måde] som alternativ egenskab. I kontekster, hvor [måde] udløses, tilsidesætter det [Pos]. Da *default*-egenskaben er [Pos], kræver det ikke tilstedeværelsen af et andet [Pos].

Figur 2 (overstregede egenskaber, er dem, der ikke er aktiveret. +/- angiver, at en egenskab er optionel)

I Figur 2 ses, at ”sidder” projicerer en såkaldt Positionsfrase, dvs. det er selve kernen i verbet. Det har minimum to aktiverede egenskaber, [Stat], som altid er en del af verbet og [Pos], der aktiveres per *default*. Det potentielle [måde] er ikke aktiveret, da der ikke er nogen potentiel udløser. LkP står for *Linker Phrase*, og består altså af ”og”, der medierer overførsel af [finit]. ”Læser” har naturligvis en række andre semantiske og syntaktiske egenskaber, men de er ikke relevante i denne sammenhæng. Afgørende er, at det overtager subjekt og finthed fra V₁. Hvor ”Peter” står i parentes, angives, at subjektet fra V₁ via ”og” når frem til V₂, således at, det bliver Peter, der opfattes som subjekt for begge verber. Det skal bemærkes, at træet fortsætter opad, hvor sætningsdomænet befinder sig. Det har jeg udeladt for at gøre fremstillingen mere overskuelig.

4. ”Komme/blive” + præsens participium

Jeg skal i det følgende argumentere yderligere for min hypotese om lette verber ved hjælp af to parallelle konstruktioner; ”blive” hhv. ”komme” + præsens participium. Jeg redegør for de to verber separat og giver derefter en samlet analyse.

4.1. Blive

Som simpleks-verbum har ”blive” to grundlæggende betydninger, den ene at forblive på et sted eller i en tilstand, den anden at gå fra en tilstand til en anden. Jeg vil argumentere for, at sidstnævnte er den grundlæggende betydning. Dette baserer jeg på, at ”blive” i denne brug typisk optræder med adjektiver eller nominalfraser, for hvilke man ikke umiddelbart kan sandsynliggøre, at det er dem, der udløser tilstandsændringen. I betydningen ”forblive” derimod er positionalitet et træk, der går igen. De to betydninger kan virke meget forskellige, men er blot to aspektuelle varianter af ”at være”. Betydningen ”forblive” refererer dog altid til en mulig tilstandsændring, der ikke finder sted, og ikke blot simpel durativitet. Dermed er ”forblive”-betydningen internt ikke mindre kompleks end ”blive til”-betydningen.

(14) Peter og Poul blev	gamle/verdens mægtigste	/ bedste venner
(15) Peter og Poul blev	hjemme/ved med at læse	/ siddende

I (14) er der som sagt ingen umiddelbar fællesnævner, men i (15) finder vi en, positionering, selvom den er udtrykt med forskellige midler. Dels ved et lokaladverbium (modsat direktionaladverbiet ”hjem”), dels ved en præpositionsforbindelse, dels ved et positionsverbum. Præpositionsforbindelse er så at sige positionel i overført betydning, der er ikke tale om et fysisk sted, snarere en art ”mentalt rum”, hvori subjekterne forbliver samtidig med, at de læser. I forbindelsen med ”siddende” består positionaliteten i, at det er den positionelle udgave af ”sidde”. At ”sidde” her ikke angiver positur, kan vises ved, at det er ugrammatisk at sige ”Peter og Poul blev siddende godt”, dvs. når vi har udløst [måde].

Den statiske betydning af ”blive” i (15) udløses altså af en positions-egenskab i det tilstødende element. ”Bliver siddende” udgør en konstituent, hvilket kan ses ved at topikaliseres V_2 hhv. $[V_1 + V_2]$. De kan kun topikaliseres sammen, og selvom sætningen ikke er den mest naturlige, er den grammatisk, modsat (19), hvor ”grinende” er en konstituent i sig selv. I sidstnævnte tilfælde udløser sekvensen ”ude på vejen” den statiske udgave af ”blive”.

(16) * Stående blev Peter ude på vejen.	TOPIKALISERING AF V_2
(17) [Blev stående] gjorde Peter ude på vejen.	TOPIKALISERING AF $V_1 + V_2$
(18) [Grinende] blev Peter ude på vejen.	TOPIKALISERING AF V_2
(19) * Blev [grinende] gjorde Peter ude på vejen.	TOPIKALISERING AF $V_1 + V_2$

4.2. Komme

Når vi har en sekvens som ”komme gående”, er første udfordring at afgøre, om det drejer sig om et komplekst prædikat, eller om participiet er et adverbium eller subjektsprædikat. Det kan testes ved at tilføje lokale hhv. direktionale adverbier eller præpositioner og anvende disse sammen med topikaliserings.

”Komme” som simpleksverbum angiver bevægelse mod et mål, der skal nås, dvs. det er telisk. Det er derfor kompatibelt med direktionale men ikke med lokale angivelser. Det samme gælder følgelig, når det modificeres af en præs. part. Stik modsat forholder det sig, når ”komme” + participium er en konstituent; her kan den kun udvides med en lokalangivelse:

- (20) Peter kom ([gående]) ned i byen.
- (21) * Peter kom ([gående]) nede i byen.
- (22) * Peter [kom gående] ned i byen.
- (23) Peter [kom gående] nede i byen.

Forskellen mellem [kom] [gående] og [kom gående] er foreløbigt postuleret, men når man kombinerer adverbialerne med topikalisering, bliver resultaterne tydelige.

- (24) * Gående [kom] Marie nede i byen.
- (25) [Gående] [kom] Marie ned i byen.
- (26) [Kom gående] gjorde Marie nede i byen.
- (27) * [kom] [gående] gjorde Marie ned i byen.

For at undersøge, om bevægelsesverberne er lette, når de kombineres med ”komme”, kan man principielt udløse *mådes*-komponenten eksplicit. Problemet er, at man ikke kan udelukke, at det er hele verbalkomplekset, der dermed modificeres. Dog kan man fastslå en forskel med hensyn til finalsætninger (finitte eller infinitte), der ikke kan modificere [komme gående].

- (28) Peter kom [cyklende] for ikke at slide sine sko.
- (29) * Peter [kom gående] for at købe ind.
- (30) Peter kom [gående] for ikke at slide sin cykel.

I (28) er den finale sætning uproblematisk, fordi den modificerer mådeselementet. I (29) mangler der derimod en plausibel antecedent. Hvis man skaber en plausibel kontekst, aktiverer man mådeskomponenten i participiet, og så er sætningen grammatisk (30).

Hvis man betragter simpleksverberne, finder man en kontrast mellem ”komme” og ”gå”. Mens ”gå” som forventet kræver, at mådeskomponenten er aktiveret (jf. kontrasten mellem (31) og (32)), er ”komme”, der er uspecificeret for måde, fuldt ud kompatibelt med en final sætning (33). Det antyder, at telicitet i lighed med [måde] er tilstrækkeligt til at licensere en finalsætning. Dermed er det at forvente, at det samme gælder andre teliske bevægelsesverber, en forudsigelse, der faktisk også holder (jf. (34)):

- (31) * Peter gik for at købe ind.
- (32) Peter gik for ikke at slide sin cykel.
- (33) Peter kom for at se, hvordan det gik med hende.
- (34) Peter gik ud for at købe ind.

Vi har hermed forklaringen på, hvorfor ”Peter kom gående for at købe ind” er ugrammatisk; både ”komme” og ”gå” er lette, dvs. de er specificerede for telicitet og måde. Om det er et alment krav, at kun lette verber kan danne komplekse prædikater, kræver langt mere omfattende undersøgelser, men foreløbigt kunne det se sådan ud.

Kombinerer man de to fænomener, der er undersøgt her, dvs. PC med et komplekst verbum, ser vi, at ”komme gående” opfører sig som ét verbum, dvs. det understøtter hypotesen om, at det faktisk er et komplekst verbum, der overordnet har specifikationen [finit].

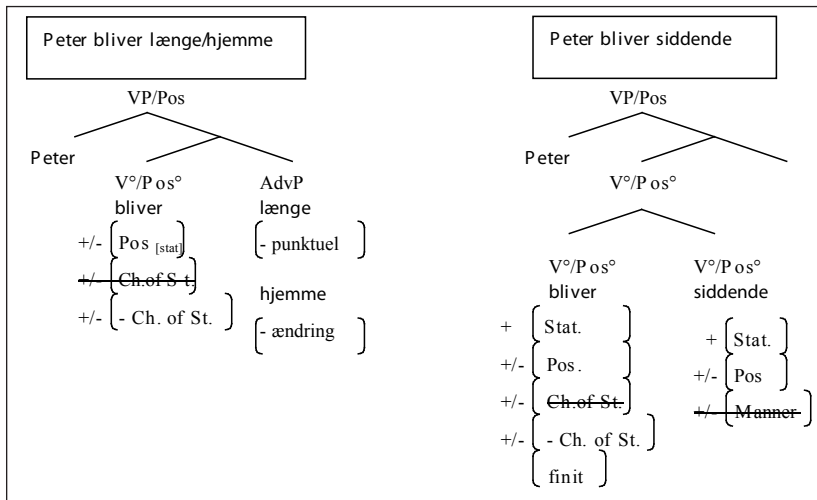
- (35) Hvad kom Peter gående og tænkte på?
- (36) * Hvad kom Peter gående og tænkende på?
- (37) Hvad blev Peter siddende og læste for en bog?
- (38) * Hvad blev Peter siddende og læsende for en bog?

Her kan vi se, at det ikke automatisk er formen af det nærmeste verbale element, der kopieres, men derimod det overordnede verbum (”kom”/”blev”). Participiets form er ikke tilgængelig, til trods for, at det er det verbum, der normalt pseudo-koordinerer.

5. Analyse af ”blive”/”komme”

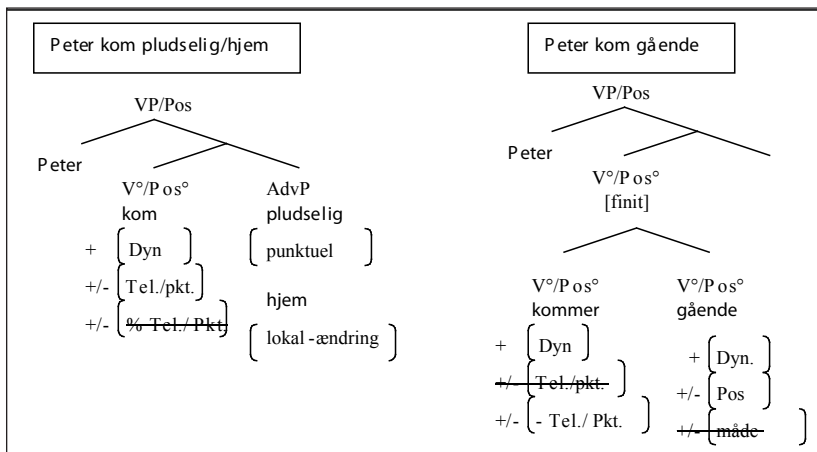
For pseudo-koordinationer blev det foreslået, at det afgørende var, at de har en positionsfrase (dvs. de er ikke specificeret for måde). Tilsvarende argumenterede jeg for, at ”blive stående” og ”komme gående” kombinerer to positionsfraser (statiske eller dynamiske) til en kompleks frase med to leksikalske hoveder. Kravene for at danne en sådan kompleks frase er her (dvs. som minimum for denne konstruktion i dansk, men muligvis et mere alment princip), at begge verber er specificeret som simple positionsverber, og at de skal kongruere med hensyn til, om de er statiske eller dynamiske.

For ”blive” argumenterede jeg, at *default*-betydningen er, at der indtræder en tilstandsændring, mens et nærliggende element, der er specificeret for stativitet, udløser betydningen ’ingen tilstandsændring’. Elementer, der har denne specifikation, kan fx være statiske positionsverber eller temporal- eller lokaladverbialer (specificeret for ’udstrakt tid’ (dvs. ikke-punktuel) hhv. for at lokaliseringen ikke ændres). Det kan repræsenteres på følgende måde:

Figur 3 (Ch. of St. = tilstandsændring, Stat. = statistisk)

For ”komme gående” kan opstilles en tilsvarende struktur. ”Komme” er altid dynamisk, i neutrale kontekster er det telisk og punktuel, men et dynamisk positionsverbum (= et ikke-telisk bevægelsesverbum uspecificeret for [måde]) kan forhindre aktivering af [+ telisk] og [+punktuel], alternativt udløse [- telisk] og [- punktuel].

Figur 4

6. Konklusion

Jeg har i denne artikel argumenteret for, at der i dansk findes verber, der kan optræde i flere, mere eller mindre lette udgaver og har illustreret dette ved hjælp af to konstruktioner, pseudo-koordination og ”blive”/”komme” + præsens participium. Jeg har argumenteret for, at disse verber har en *default*-læsning, som de får i neutrale kontekster, mens deres alternative betydninger skal udløses eksplicit. Hvilke kontekster, der udløser hvilke betydninger, kan formaliseres ved at antage, at ord er udstyret med bestemte formelle egenskaber, og at visse egenskaber først udløses, når samme egenskab er til stede i et andet ord i sætningen. Specifikt argumenterede jeg for, at positions- og bevægelsesverber normalt *ikke* er specificeret for [måde], men derimod udelukkende positionerer et subjektet, der kan være i en statisk eller dynamisk position, samt at kompleks prædikat-formation ikke kan finde sted, når [måde] er aktiveret.

Litteratur

- Bjerre, Anne & Tavs Bjerre (2007) Hybrid phrases: the Danish *sidder og phrase*. *Proceedings of The 2nd International Workshop on Typed Feature Structure Grammars, CST Working Papers, Report no. 8*, Center for Sprogteknologi. Copenhagen:39-46.
- Butt, Miriam (2003) The Light Verb Jungle. *Harvard Working Papers in Linguistics* 9:1-49.
- Cardinaletti, Anna and Giuliana Giusti (2001): Semi-lexical motion verbs in Romance and Germanic. *Semi-lexical categories*. Studies in Generative Grammar 59. Norbert Corver & Henk van Riemsdijk (eds.). Mouton de Gruyter, Berlin, 2001:371-414.
- Chomsky, Noam (1998) Minimalist inquiries: the framework, *MIT Occasional Papers in Linguistics* 15. Cambridge, MA.
- De Vos, Mark (2005) *The syntax of pseudo-coordination in English and Afrikaans*. Ph.D. Dissertation. University of Leiden Centre for Linguistics. LOT/Igitur Publishing
- Hilpert, Martin og Christian Koops (2008) A quantitative approach to the development of complex predicates. *Diachronica* 25: 2:242-261. John Benjamins Publishing.

Anne Kjeldahl

- Josefsson, Gunlög (1991) Pseudocoordination – a VP + VP coordination.
Working Papers in Scandinavian Syntax 47:130-156
- Ross, John (1986) *Infinite syntax!* Norwood, New York: ABLEX.
- Wiklund, Anna-Lena (2007) *The Syntax of Tenselessness – Tense/mood/aspect-agreeing infinitivals*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.

Om at undersøge effekterne af sprogpoltiske tiltag i organisationer – hvad og hvordan?

Anne Kjærgaard

Dansk Sprognævn og Københavns Universitet

Udgangspunktet for denne artikel er tiden *efter* sprogpoltiske tiltag i organisationer. For hvad sker der når skåltalerne er blevet holdt, medarbejderne har været på kursus, og skriveguiden er trykt og formidlet videre til medarbejderne? Hovedspørgsmålene er hvad ”effekter af sprogpoltiske tiltag” overhovedet er, og hvordan disse effekter kan undersøges. Det er sparsomt hvad der eksisterer af litteratur om spørgsmålene, og jeg præsenterer derfor et begrebsapparat der kan bruges som udgangspunkt for undersøgelser af effekter af sprogpoltiske tiltag i organisationer, og illustrerer derefter brugen af dette begrebsapparat på udvalgte data.

Artiklen udspringer af mit igangværende ph.d.-projekt *Sådan skriver vi. Eller gør vi?* hvor jeg dels undersøger effekterne af sprogpoltiske tiltag på organisationsniveau (og i den forbindelse hvilke metoder man kan anvende for at påvise effekter), dels undersøger hvorfor sprogpoltiske projekter i organisationer får – eller ikke får – de ønskede effekter. Som det fremgår af titlen, beskæftiger jeg mig udelukkende med skriftsprog. Termen ”organisation” omfatter her i artiklen både offentlige institutioner og private virksomheder, men min afhandling, såvel som denne artikel, er baseret på empiri der er indsamlet i den offentlige sektor. Projektets data (tekster, interviews og observationer) stammer fra Danmarks Domstole og Københavns Kommunes Teknik- og Miljøforvaltning, og her i artiklen bruger jeg eksempel materiale fra Danmarks Domstole, særligt Sø- og Handelsretten.

1. Sprogpolitik og centrale sprogpoltiske aktører

En *sprogpolitik* er karakteriseret ved at opstille en række *mål* der skal nås vha. bestemte *midler*. De mål der opstilles i forbindelse med

en sprogpolitik, vedrører aspekter af sprogbrug og tekstproduktion. *Sprogpolitiske tiltag* er altså forskellige former for sprogpolitiske midler der skal regulere sprogbrug og tekstproduktion i retning af bestemte mål, og *sprogpolitiske projekter i organisationer* er projekter, typisk initieret af ledelse og/eller kommunikationsafdeling, der har til formål at regulere (aspekter af) sprogbrug i organisationer.

Som påpeget af Risager (2001:58) er vi alle sprogpolitiske aktører fordi vi, i kraft af vores sprogbrug, sprogvvalg og sprogholdninger, konstant bidrager til den samlede sprogpolitiske praksis inden for et bestemt område. Her i artiklen anvender jeg betegnelsen *centrale sprogpolitiske aktører* om personer eller organisatoriske enheder der har taget initiativ til, tilrettelagt eller implementeret et sprogpolitisk projekt – i modsætning til den ”menige” sprogpolitiske aktør, fx en skrivende medarbejder hvis sproglige praksis (eller i hvert fald dele deraf) søges reguleret.

2. Hvorfor undersøge effekterne af sprogpolitiske tiltag i organisationer?

Forudsætningen for at undersøge effekterne af sprogpolitiske tiltag på organisationsniveau er naturligvis at en sådan undersøgelse overhovedet er relevant. Det mener jeg at den er af i hvert fald to grunde.

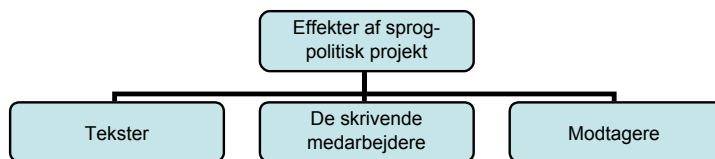
For det første er der en oplagt ”disciplinintern” interesse: Der er gennem årene afholdt masser af kurser for organisationer der har haft til formål at ændre sprogbrug og tekststudformning. Derimod er det yderst begrænset hvad der er lavet af undersøgelser af effekterne af sådanne sprogpolitiske tiltag (se dog Sørensen 1994, Eriksen og Møller 1984, Karker 1982). Undersøgelsen kan derfor være af interesse for den enkelte sproglige rådgiver, men i høj grad også for de lærestalter der uddanner sproglige rådgivere.

For det andet må man formode at aftagersiden vil have en interesse i at få undersøgt effekterne af rådgivningen. Det sprogpolitiske projekt i Københavns Kommunes Teknik- og Miljøforvaltning (som blev gennemført 2006-2007) er et eksempel på at man har opstillet mål for projektet som skulle opfyldes. Domstolsstyrelsen, der er en del af Danmarks Domstole, har også eksperimenteret med målinger af effekterne af deres sprogpolitiske projekt (der blev gennemført i

2003). I det omfang man har forsøgt at undersøge effekterne af de sprogpoltiske tiltag, er det dog mit indtryk at man kunne have glæde af akademisk velfunderede metoder der kan give et reelt og systematisk indblik i om de skrivende medarbejdere følger de sproglige og tekstlige anvisninger.

3. Hvad er effekter af sprogpoltiske tiltag på organisationsniveau?

Effekt defineres i Den Danske Ordbog (2004) som ”virkning eller resultat der følger af en handling, begivenhed eller påvirkning”. Effekterne af sprogpoltiske tiltag kan undersøges i relation til – mindst – tre forskellige aspekter: modtagerne (hvad er effekten af de sprogpoltiske tiltag i forhold til modtagerne af teksterne?), de tekster der produceres i organisationen (hvordan slår de sprogpoltiske tiltag igennem i forhold til teksterne?) og de skrivende medarbejdere (hvordan indarbejder de skrivende medarbejdere de sprogpoltiske tiltag i deres skrivearbejde, og hvordan forholder de sig til dem?). Denne tredeling af effektbegrebet illustreres i diagrammet nedenfor:

Effekter af sprogpoltiske tiltag kan, uanset om de er knyttet til organisationens tekster, skrivende medarbejdere eller modtagerne af organisationens tekster, være intenderede (bevidst efterstræbt af de centrale sprogpoltiske aktører) eller uintenderede (biefekter af tiltagene som initiativtagerne ikke har arbejdet bevidst hen imod, men som af en eller anden grund alligevel opstår som følge af projektet).

Man kunne mene at det ville være mere korrekt at placere disse aspekter af effektbegrebet i et mål-middel-hierarki i stedet for at sideordne dem som i figuren ovenfor. Ræsonnementet bag en sådan mål-middel-opstilling skulle være at de skrivende medarbejders forståelse og accept af de sprogpoltiske projekters tekstlige og sproglige anvisninger er et middel i forsøget på at ændre teksterne. At teksterne ændres, ville i denne optik også være et middel på vejen mod endemålet – nemlig at modtagernes reception af teksterne forandres, fx ved at de bliver lettere for modtageren at forstå.

Det må imidlertid overvejes hvis perspektiv på sprogpolitiske projekter en sådan opstilling ville repræsentere. Fra den sproglige rådgivers synspunkt er endemålet med det sprogpolitiske projekt muligvis at modtagernes reception af teksterne forandres og forbedres. Det er imidlertid ikke sikkert at spørgsmålet om modtagernes reception af teksterne afspejler de organisationsinterne initiativtageres hensigter med projektet, og jeg mener derfor ikke at der er empirisk belæg for at postulere at forandringer i modtagerreceptionen er alle sprogpolitiske projekters mere eller mindre eksplicite endemål. I min afhandling vil jeg således argumentere for at initiativtagerne til de sprogpolitiske projekter i vidt omfang fokuserer på helt andre mål (fx ønsket om at profilere bestemte enheder i organisationen) end ønsket om at ændre vilkårene for modtagernes læseoplevelse.

4. Hvordan kan effekter af sprogpolitiske tiltag i organisationer undersøges?

Efter således at have indkredset hvad *effekter af sprogpolitiske tiltag* omfatter, vil jeg nu behandle spørgsmålet om hvordan sådanne effekter kan undersøges. Jeg vil argumentere for at en sådan undersøgelse – uanset om den fokuserer på modtagerne af teksterne, teksterne eller de skrivende medarbejdere – må inkludere tre dimensioner: mål, succeskriterier og metoder.

For at sikre validiteten, altså sikre at man undersøger det man rent faktisk har i sinde at undersøge, må effekter af sprogpolitiske tiltag afdækkes på grundlag af en sammenlignende analyse af materiale fra *før* og *efter* de sprogpolitiske tiltag. Fx er det ikke nok at undersøge hvorvidt nogle af de sproglige og tekstlige anvisninger der anbefales i organisationens skriveguide, kan identificeres i teksterne som de ser ud efter implementeringen af de sprogpolitiske tiltag. Det er jo muligt at disse sproglige og tekstlige træk ville have været at finde i teksterne uanset om der var blevet gennemført et sprogpolitisk projekt. For at undersøge om det er sandsynligt at disse sproglige og tekstlige anvisninger genfindes i organisationens tekster *fordi* det sprogpolitiske projekt har haft effekter på teksterne, må man altså inkludere tekster fra både *før* og *efter* sprogpolitikens implementering.¹

¹ Selvom man kan påvise forskelle på teksterne før og efter de sprogpolitiske tiltag, er det stadig ikke uproblematisk at postulere et årsags-virknings-forhold mellem de sprogpolitiske

5. Mål, succeskriterier og metoder

Den første dimension man må have klarhed over, er **målene** med det sprogpoltiske projekt. Målene kan formuleres eksplicit af de sprogpoltiske aktører i organisationen – eller de kan have mere ”uofficiel” status og udledes indirekte af projektet. Som eksempler på mål kan nævnes:

- ”Det er vigtigt, at Danmarks Domstole kan kommunikere i et klart og forståeligt sprog – på et ubureaukratisk og nutidigt dansk. Sproget skal afspejle den høje kvalitet, service og effektivitet, vi ønsker at være kendt og respekteret for” (Sprogpolitik for Danmarks Domstole, s. 2²).
- Det sprogpoltiske projekt skal være med til at sætte gang i en diskussion af sprog og andre kvaliteter i domme i Danmarks Domstole – og være med til at gøre klart at man sagtens kan diskutere disse temaer uden at det går ud over dommernes uafhængighed (baseret på interview med den tidligere direktør for Domstolsstyrelsen).

Det første eksempel illustrerer at mål kan knytte an til organisationens sprog og tekster, mens det andet eksempel viser at målene også kan have relevans for andre elementer af organisationen – i dette tilfælde dommeres (altså skrivende medarbejderes) uafhængighed.

En grundig analyse af de mål der er relevante i forbindelse med et sprogpoltisk projekt, vil ofte vise sig at være temmelig kompleks. En række af målene vil have form af nedskrevne målsætninger, mens andre vil have en mere uofficiel status, være knyttet til bestemte centrale sprogpoltiske aktører (fx målet om at profilere en bestemt afdeling i organisationen) og evt. blive revideret løbende.

Den anden dimension man må gøre sig klar ved undersøgelser af effekter af sprogpoltiske tiltag er **succeskriterier**. Succeskriterier er en ”operationalisering” af projektets mål, dvs. en formulering af målene der gør det muligt at afgøre om de er nået eller ej. Som målene kan de være formuleret som del af projektet, men det kan også være

tiltag og forandringerne i organisationens tekster. Forandringerne kan skyldes andre faktorer. Derfor må postulatet om et årsags-virknings-forhold ideelt set understøttes af undersøgelser af den organisatoriske kontekst, fx kvalitative interviews med de skrivende medarbejdere, der kan belyse om forandringerne faktisk skyldes de sprogpoltiske tiltag, eller sammenligninger med kontrolgrupper, dvs. parallelle eksempler uden sprogpoltiske tiltag.

2 Sprogpolitik for Danmarks Domstole er en skriveguide og er, i overensstemmelse med sprogbrugen her i artiklen, et middel blandt flere sprogpoltiske midler der er taget i brug for at nå bestemte sprogpoltiske mål.

nødvendigt at udlede, fremanalysere, relevante succeskriterier for projektet. Nedenfor nævnes to eksempler på succeskriterier. Det skal understreges at de er formuleret af mig, og at det på ingen måde er sikkert at de sprogpoltiske aktører i Danmarks Domstole ville anerkende disse succeskriterier som relevante. Relevante succeskriterier (eller for den sags skyld metoder) kan ikke udledes automatisk af de mål der lader sig identificere; de er derimod produkt af analytiske prioriteringer og erkendeinteresser:

- De skrivende medarbejdere skal efterleve de sproglige og tekstlige anvisninger i organisationens skriveguide i en sådan grad at der kan påvises signifikante forskelle mellem forekomsten af bestemte sproglige og tekstlige træk i tekster fra før og efter det sprogpoltiske projekt.
- 80 % af et repræsentativt udvalg af dommerne ved Danmarks Domstole skal være klar over at man fra Domstolsstyrelsens side har ønsket at åbne diskussionen om kvalitet i domme i relation til den judicielle uafhængighed – og skal erklære sig enige i at diskussionen er relevant.

Gode mål skal altså kunne gøres til succeskriterier, men det betyder ikke at de overordnede mål for projektet er irrelevante. De overordnede mål vil ofte være mere egnede end succeskriterierne til at legitimere og profilere det sprogpoltiske projekt i organisationen i forhold til fx ledelsesgruppen eller de skrivende medarbejdere.

Den tredje dimension er **metodedimensionen**, altså en indkredsning af de konkrete redskaber man skal bruge til at undersøge om succeskriterierne er opfyldt. Det kan fx omfatte:

- Kvantitativ tekstanalyse af hvordan de enkelte sproglige og tekstlige anvisninger er slået igennem i et udvalg af organisationens tekster.
- Interviewundersøgelse med en repræsentativ gruppe dommere der skal belyse om dommerne er klar over at Domstolsstyrelsen har forsøgt at tage fat på diskussionen om kvalitet i domme i relation til den judicielle uafhængighed, og om de er enige i at diskussionen er relevant.

Mål, succeskriterier og metoder er analytiske kategorier der har til formål at hjælpe med til at strukturere undersøgelser af effekter af sprogpoltiske tiltag. I praksis kan man derfor sagtens være i tvivl om hvordan bestemte fænomener skal kategoriseres. Fx ønskede man

Om at undersøge effekterne af sprogpoltiske tiltag

i Teknik- og Miljøforvaltningen at brevkvaliteten skulle stige med 5 % i forlængelse af det sprogpoltiske projekt. En sådan kvantificerbar målformulering ligner grangiveligt et succeskriterium. Der er imidlertid ikke tale om noget særligt hensigtsmæssigt succeskriterium fordi det var karakteriseret af en meget lav grad af operationalisering – og dermed ikke pegede entydigt i retning af nogen bestemte metoder. Skulle kvalitetsstigningen fx afgøres med udgangspunkt i teksterne – eller med udgangspunkt i modtagerne af teksterne? Samtidig fungerede ønsket om en kvalitetsstigning i høj grad som et generelt mål: Det blev brugt til at profilere og legitimere projektet over for forvaltningens ledergruppe, for dermed at tiltrække midler til projektet, snarere end som udgangspunkt for ønsket om at gennemføre en systematisk undersøgelse af faktiske ændringer i brevkvaliteten.

6. Eksempel: Sprogpolitik i Danmarks Domstole

Spørgsmålet i det følgende er hvordan man med udgangspunkt i begreberne mål, succeskriterier og metoder kan skitsere retningslinjerne for en undersøgelse af effekterne af Danmarks Domstoles sprogpoltiske projekt.

En tilbundsgående analyse af de forskellige mål, officielle såvel som uofficielle, med det sprogpoltiske projekt i Danmarks Domstole er uden for denne artikels omfang. Jeg vil derfor tage udgangspunkt i et af de helt centrale mål for projektet der er formuleret i indledningen til publikationen Sprogpolitik for Danmarks Domstole. Målet er at Danmarks Domstole kommunikerer i ”et klart og forståeligt sprog – på et ubureaukratisk og nutidigt dansk. Sproget skal afspejle den høje kvalitet, service og effektivitet, vi ønsker at være kendt og respekteret for” (s. 2).

I forsøget på at gøre dette mål til et succeskriterium må man naturligvis spørge sig selv hvad det så helt konkret vil sige. Svaret er groft sagt at finde i resten af publikationen – store dele af resten af Sprogpolitik for Danmarks Domstole kan nemlig ses som en konkretisering af hvad de centrale sprogpoltiske aktører opfatter som et klart, forståeligt, ubureaukratisk og nutidigt dansk. En dimension i undersøgelsen af effekterne af det sprogpoltiske projekt i Danmarks Domstole er således at undersøge om de sproglige og tekstlige retningslinjer der udstikkes i organisationens skriveguide, følges i

organisationens *tekster* – og om de i højere grad følges i tekster der er udarbejdet *efter* gennemførelsen af det sprogpoltiske projekt end i tekster fra *før* projektet. Således kan hver enkelt sproglig og tekstlig anvisning gøres til et separat succeskriterium (se eksemplerne i rammen nedenfor).

Spørgsmålet er dernæst hvilke metoder der skal bruges til at afgøre om succeskriterierne er opfyldt. I eksemplerne nedenfor har jeg udpeget forskellige kvantitative metoder. Metoden, herunder valget mellem kvantitative og kvalitative metoder, afhænger naturligvis først og fremmest af succeskriterierne. Imidlertid mener jeg at der er god grund til, så vidt muligt, at inddrage flest muligt tekster i analysen for at få grundlag for at afgøre om organisationens tekster *generelt* har ændret sig.

Nedenfor har jeg gengivet fire eksempler på sproglige og tekstlige anvisninger i Sprogpolitik for Danmarks Domstole. Som det fremgår af skemaet, befinder anvisningerne sig på fire forskellige niveauer: tekstens dispositionsniveau, syntaksniveau, leksikonniveau og formalianiveau. For hver af anvisningerne er opstillet et succeskriterium og udpeget en metode til at afgøre om succeskriteriet er opfyldt.

Dispositionsniveau

Anvisning fra sprogpolitik: Dommen bør være delt op i overskuelige afsnit.

Succeskriterium: De nye teksters afsnit er kortere end afsnittene i de gamle tekster.

Undersøelsesmetode: manuel analyse.

Syntaksniveau

Anvisning: Undgå kancellisløjfer (*den af byretten behandlede sag*).

Succeskriterium: Der er færre kancellisløjfer i de nye tekster end i de gamle tekster.

Undersøelsesmetode: analyse vha. programmet WordSmithTools.

Leksikonniveau

Anvisning: Undgå procesbetegnelser for parterne (sprogpolitikens egne eksempler: *sagsøger, sagsøgte, rekvirent, rekvisitus, rekvisiti, appellant*).

Succeskriterium: Procesbetegnelser anvendes ikke (eller anvendes mindre) i de nye domme.

Undersøelsesmetode: analyse vha. programmet WordSmithTools.

Formalianiveau

Anvisning: Sæt korrekt komma (vælg nyt eller traditionelt komma).

Succeskriterium: Der er i højere grad sat korrekt komma i de nye domme end i de gamle domme.

Undersøelsesmetode: manuel analyse.

7. Udvalgte resultater fra pilotundersøgelse fra Sø- og Handelsretten

For at give et – meget sporadisk og foreløbigt – indblik i hvad en undersøgelse der gennemføres efter de oven for skitserede retningslinjer, kan vise, vil jeg gengive udvalgte analyseresultater fra en pilotundersøgelse. Resultaterne er ikke blevet behandlet statistisk, der er altså tale om rå tal. Pilotundersøgelsen omfatter 8 domme skrevet af to forskellige dommere ved Sø- og Handelsretten, altså en ret under Danmarks Domstole. Skemaerne nedenfor viser resultaterne for et udsnit af de to dommers tekster i hhv. 2002 og 2007, altså fra før og efter Danmarks Domstoles sprogpoltiske projekt der blev gennemført i 2003.

Delresultater, dommer A (rå tal)

	Ord pr. afsnit ³	Kancellisløjfer	Procesbetegnelser ⁴	Kommafejl
Gamle domme (n = 2)	59,5	3	0	1
Nye domme (n = 2)	75,3	1	33 (alle sagsøger*, alle fra samme dom)	0

Delresultater, dommer B (rå tal)

	Ord pr. afsnit	Kancellisløjfer	Procesbetegnelser	Kommafejl
Gamle domme (n = 2)	50	9	14 (alle sagsøgte*/sagsøger*, begge domme)	0
Nye domme (n = 2)	56,6	10	68 (alle sagsøgte*/sagsøger*, begge domme)	1

³ Tallene i denne kolonne er for begge dommere baseret på en manuel optælling på 5 % af siderne i samtlige af de domme som dommerne afsagde i 2002 og 2007. Med et signifikansniveau på 5 % er der, ved brug af Mann Whitney-testen, ingen signifikant forskel på afsnitlængden hos de to dommere i deres gamle og nye domme.

⁴ "Procesbetegnelser" omfatter ordene *sagsøger*, *sagsøgte*, *rekvirent*, *rekvisitus*, *rekvisita*, *rekvisiti* og *appellant*

På grundlag af pilotanalysen kan man ikke se de store forandringer i sprogbrugen over tid hos de to dommere. Antallet af kancellisløjfer (konstruktioner som fx *den af byretten fastsatte bøde*) er stort set konstante: Hos dommer A er trækket relativt sjældent (hhv. 3 og 1 forekomst i de gamle og nye domme), mens det synes mere almindeligt hos dommer B (hhv. 9 og 10 forekomster i de gamle og nye domme). De to dommers kommatering synes heller ikke at have undergået nogen forandring over tid (heldigvis kan man sige – kommateringen i de dommene fra før sprogpoltikkens gennemførelse er næsten fejlfri).

Mens der i pilotresultaterne ikke er tegn på de store forandringer over tid, synes man at kunne ane konturerne af to ret forskellige skrivestile hos de to dommere – uanset om det drejer sig om tekster fra før eller efter det sprogpoltiske projekt. Det ses tydeligst i forbindelse med forekomsten af kancellisløjfer der synes hyppigere hos dommer B end hos dommer A.

En forsigtig, foreløbig konklusion (der vel at mærke er gennemført på så lille en datamængde at der snarere er tale om en foreløbig hypotese) er således at dommernes skriftsprog ikke synes at have undergået nogen nævneværdig forandring over tid – men at der derimod er relativt store forskelle mellem de to dommers skrivestil, uanset om man kigger på de gamle eller de nye domme.

8. Problemer

Ovenstående redegørelse for hvordan jeg vil gå til undersøgelsen af tekstlige effekter af sprogpoltiske tiltag i organisationer, giver, i bedste fald, læseren en fornemmelse af at der ikke er særligt langt fra en sådan ”operationalisering” af Sprogpolitik for Danmarks Domstole til resultaterne af analysen. Der er imidlertid en række problemer forbundet med både gennemførelsen af analysen og konsekvenserne af sådanne undersøgelser hvoraf jeg her vil fokusere på to.

Et helt centralt problem er at der er stor forskel på hvor let det er at formulere succeskriterier for de enkelte anvisninger i skriveguiden. Vha. simple optællinger kan det relativt mekanisk afgøres om antallet af kancellisløjfer er faldet, men en lignende mekanisk tilgang kan næppe bruges i forsøget på at slå fast om der bruges ”vejledende

Om at undersøge effekterne af sprogpoltiske tiltag

mellemoverskrifter” (Sprogpolitik for Danmarks Domstole s. 14) – og hvordan man afgør om forskellige overskrifter er mere eller mindre vejledende i forhold til hinanden. En mulighed er at lade afgørelsen være op til den kompetente analytiker. Sådanne analyser vil være mere tidskrævende end analyser hvor man opregner og sammenligner frekvenser af fx cancellisløjfer. Derudover kan det gå ud over reliabiliteten fordi forskellige analytikere kan vurdere overskrifterne forskelligt, og resultaterne vil derfor afhænge af hvem der laver undersøgelsen. En anden mulighed ville være at lade det være op til de faktiske modtagere at afgøre om tekstens overskrifter er sigende, altså at fravælge tekstanalysen til fordel for en receptionsanalyse.

Det andet problem som jeg vil pege på her, knytter an til de konsekvenser det kan have at give sig til at undersøge effekterne af sprogpoltiske projekter efter de oven for skitserede retningslinjer. Mit mål er at undersøge om organisationens tekster reguleres med succes, altså om organisationens tekster ændrer sig på en måde så de i højere grad er i overensstemmelse med de udstukne sproglige retningslinjer. Jeg tager *ikke* stilling til om tekster der er skrevet under hensyntagen til de sproglige retningslinjer, er bedre, altså af en højere kvalitet, end tekster der forbyder sig mod de sproglige retningslinjer. Man kunne imidlertid frygte at effektundersøgelser som den jeg ovenfor har skitseret, kan bidrage til en (yderligere) forfladigelse af de sproglige retningslinjer der typisk bliver bragt på banen i forsøget på at forbedre organisationers skriftlige sprogbrug (se fx oversigten i Jensen 1998: 52-54). Konsekvensen *kunne* altså blive et øget fokus på de sproglige og tekstlige retningslinjer hvis gennemslagskraft kan undersøges relativt mekanisk, mens retningslinjer der kræver mere detaljerede analyser (fx tekstens tilpasning til modtageren) vil blive nedtonet.

9. Opsummering

Jeg har argumenteret for at en undersøgelse af effekterne af sprogpoltiske tiltag på organisationsniveau kan inddrage tre forskellige aspekter: de tekster der er søgt reguleret, modtagerne af teksterne og de medarbejdere der udarbejder teksterne. Desuden har jeg foreslået begreberne mål, succeskriterier og metoder som et nyttigt udgangspunkt for effektundersøgelser. Efter at have givet et ganske

lille indblik i hvilken type resultater den skitserede undersøgelsestype kan give når begrebsapparatet anvendes på tekster, udpegede jeg to centrale problemer ved undersøgelsen. Undersøgelsesdesignet er stadig under udvikling, og jeg håber naturligvis at det kan forbedres løbende – og samtidig være en inspiration i forsøget på, på kvalificeret vis, at medtænke spørgsmålene om effektundersøgelser i sprogpoltiske projekter på organisationsniveau.

Litteratur

- Eriksen, Jens-Martin og Bent Møller (1984) *Svære ord – og lette. En undersøgelse af hvordan folk forstår – og ikke forstår – en række udvalgte ord, som bruges i skrivelser fra det offentlige og andre steder*. København: Statens Informationstjeneste.
- Jensen, Leif Becker (1998) *Kancellistil eller Anders And-sprog? – en undersøgelse af forvaltningssproget og dets institutionelle betingelser*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Karker, Allan (1982) Ti år efter eller Lovsprogets forandring. *Festskrift til Professor, dr. jur. W.E. von Eyben*. København: Juristforbundets Forlag.
- Risager, Karen (2001) Sprogpolitik i klasseværelset. *Sprogforum*, nr. 19:57-61.
- Sprogpolitik for Danmarks Domstole* (2003). København: Domstolsstyrelsen, 2003. Sprogpolitikken er tilgængelig på <http://www.domstol.dk/om/publikationer/HtmlPublikationer/Politikker/Sprogpolitik/978-87-92357-17-4.pdf>
- Sørensen, Ingrid (1994) Borgernes mening om det offentlige sprog. *Mål & Måle* 17. årgang, nr. 2:15-20.
- Den Danske Ordbog* bd. 2 (2004). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal.

Peter slog sig på noget

Susanne Annikki Kristensen
Aalborg Universitet

1. Introduktion¹

De refleksive pronominer er traditionelt blevet defineret alene ved deres ”henvisning” til sætningens subjekt og er derfor ofte blevet behandlet i forbindelse med afgørelsen af, om man skal bruge *hans* eller *sin* i en sætning. Det hedder således hos Diderichsen og Mikkelsen:

- (1) ”Possessivet *sin* og paa samme Maade det personlige Pronomen *sig* bruges altid, naar der ”vises tilbage” til et Entalsord af 3. Person, der staar som grammatisk Subjekt [...]”
(Diderichsen 1946: 55)
- (2) ”De tilbagevisende henvisningsord *sig* og *sin* henviser til sætningens grundled, f.eks. *Karlen* eller *Karlene vasker sig i vandtruet*, *Drengen red på sin kæphest*, men de kan godt stå foran grundledet, f.eks. *Sig selv kan han ikke skuffe*. *Klæde sig kan han nok*. *Sin fader har han aldrig kendt*.”
(Mikkelsen 1911: 258)

Denne artikel skal ikke stille sig kritisk over for begrebet ”henvisning” eller begrebet ”reference”, som i andre tilfælde bruges om de refleksive pronominers forhold til subjektet (selvom der måske kunne være god grund til det). Derimod skal artiklen stille sig endog meget kritisk over for det traditionelle syn på refleksivets syntaktiske funktion, og her skal det nævnes, at artiklens omdrejningspunkt begrænses til refleksivet *sig* og dets mulige syntaktiske funktioner. Traditionelt har man sjældent stillet spørgsmål ved dette refleksivs syntaktiske funktion, men det har været forudsat, at det har nominal funktion, enten som objekt eller evt. som dativobjekt (eller indirekte objekt afhængigt af terminologien).

¹ Jeg skylder Henrik Galberg Jacobsen en stor tak for hans kritik og yderst brugbare kommentarer til min artikel. Dét, der måtte være tilbage at kritisere, står alene for min regning.

Med afsæt i en formel tilgang og i modsætning til den deskriptive tradition vil denne artikel demonstrere, at reflexivet *sig* umuligt kan have funktion som en nominal konstituent i de tilfælde, hvor reflexivet indgår i en kollokation eller et idiomatisk udtryk med deraf følgende muligt tryktab; i sådanne tilfælde kan reflexivet med fordel beskrives som en del af verbalfrasen, idet reflexivet ændrer verbalets betydning og i visse tilfælde også verbalets kategorisering.

2. Problemet

Der kan være gode grunde til at betragte det reflexive pronomen som en nominal konstituent i de tilfælde, hvor sætningens betydning kan afgøres via standardbetydningen af de enkelte ord:

- (3) a) Peter sætter sig på bordet
- b) Peter slår sig på benet

Verbet *sætte* betyder ifølge *Ordbog over det Danske Sprog* (herefter ODS): ”(mods. lægge) bringe til at sidde”, hvilket er præcis dét, som *Peter* gør ved sig selv. Tilsvarende beskrives verbet *slå* i ODS ”føre haanden (ell. sjældnere: en anden legemsdel) ell. et (forholdsvis) svært, tungt redskab (stok olgn. ell. vaaben) med en rask, kraftig bevægelse mod noget, saaledes at det rammes deraf (navnlig af fladen af haanden ell. redskabet)”. Eksempel (3b) er dobbelttydigt, idet der enten er tale om, at *Peter* forsætligt rammer sig selv på benet (fx med hånden), eller der er tale om, at *Peter* ikke udfører en forsætlig slå-handling, men at han derimod rammes på benet af en genstand eller et redskab med samme kraftige bevægelse som ved den forsætlige slå-handling, og formodentlig med smerte til følge.

I både (3a) og (3b) fungerer det reflexive pronomen som objekt, og det kan som sådan erstattes af et substantiv eller et pronomen ved kommutationsprøven:

- (4) a) Peter sætter blomsten på bordet
- b) Peter sætter hende på bordet
- c) Peter slår hunden på benet
- d) Peter slår hende på benet

Når det reflexive pronomen fungerer som et nominal, er permutation endvidere mulig, men kun hvis reflexivet suppleres med pronominet *selv*:

Peter slog sig på noget

- (5) a) Sig selv satte Peter på bordet
- b) Sig selv slog Peter på benet

Ved permutationen samt indføjelser af *selv* i (5b) bliver den dobbelttydige sætning fra (3b) entydig, idet der nu ikke er tvivl om, at det er *Peter*, som udfører en forsætlig slå-handling. Når sætningens betydning kan afgøres via standardbetydningen af de enkelte ord, består reflexivet altså både permutations- og kommutationsprøven, og der er derfor god grund til at betragte reflexivet som en selvstændig konstituent, der altså har nominal funktion.

Hvis reflexivet derimod indgår i en fast vending, hvor sætningens betydning ikke kan afgøres via standardbetydningen af de enkelte ord, er det ikke blot uhensigtsmæssigt, men også analytisk problematisk at betragte reflexivet som en nominal konstituent, og det er der flere grunde til.

For det første forudsættes det i denne artikel, at det er ønskeligt, at den grammatiske analyse afspejler forskellen på den bogstavelige og den overførte betydning, eftersom analysen så kan demonstrere sætningers dobbelttydighed og idiomatiske udtryk, men en sådan distinktion er ikke mulig at illustrere, hvis reflexivet i en kollokation eller et idiom beskrives som et nominal. I følgende to sætningspar bliver forskellen på den bogstavelige og den abstrakte betydning tydelig:

- (6) a) Peter sætter sig på stenen
- b) Peter sætter sig på debatten

- (7) a) Peter slår sig på bordet
- b) Peter slår sig på flasken

I (6a) er der tale om, at Peter fysisk placerer sig på stenen, mens en sådan bogstavelig læsning ikke er mulig for (6b), idet *sætte sig på* bruges i overført, abstrakt betydning om det 'at dominere'. Der er således en klar betydningsforskel i at *sætte sig på stenen* og at *sætte sig på debatten*; tilsvarende gælder for *slå sig på bordet* og *slå sig på flasken*, men denne betydningsforskel ses ikke i den grammatiske analyse, hvis analysen fremkommer på traditionel vis med reflexivet som et nominal og den efterfølgende præpositionsforbindelse som et adverbial.

For det andet er kommutation ikke mulig ved refleksiver i faste sproglige udtryk som i (6b) og (7b). Det er indlysende, at delene i de faste vendinger ikke kan erstattes af andre dele, ellers ville der ikke være tale om faste vendinger! Derfor kan refleksivet ikke erstattes af fx et substantiv eller et personligt pronomen, som det jo ellers var tilfældet i eksemplerne, hvor refleksivet havde nominal funktion (jf. (4)).

For det tredje viser permutationsprøven, at refleksivet heller ikke kan flyttes til F-pladsen i Diderichsens sætningsskema, hverken alene eller sammen med pronominet *selv*:

- (8) a) * Sig satte Peter på debatten
- b) * Sig selv satte Peter på debatten
- c) * Sig slog Peter på flasken
- d) * Sig selv slog Peter på flasken

Dette indikerer endnu engang, at der er forskel på refleksivet brugt som nominal konstituent og refleksivet brugt som noget andet.

3. Løsningen

Der er altså noget, der tyder på, at refleksivet *sig* i idiomatiske udtryk opfører sig anderledes end i sætninger, hvor betydningen kan afgøres via standardbetydningen af de enkelte ord. Spørgsmålet er, hvordan man bedst beskriver fænomenet. I denne artikel ses refleksivet i de idiomatiske udtryk som en del af verbalfrasen, nærmere bestemt som *habitatet* (eller kernen afhængig af terminologi) i en underordnet frase, der beskriver verbalet nærmere.

Andetsteds har jeg behandlet fraserne mere indgående (jf. Kristensen 2004), og her skal relationerne mellem frasens delelementer blot opsummeres. En frase består af en struktur af komponenter, og én af frasens komponenter er frasens habitat eller kerne (med symbolet h), mens resten af komponenterne er såkaldte indekser (eller adled), der specificerer habitatet. Et j-indeks er en specifikation, der kan specificeres af andre j-specifikationer, og i så fald betegnes det specificerede indeks som et indeksikalsk habitat (med symbolet hj), der danner en sub-frase sammen med den j-specificerende komponent. Et g-indeks kan derimod ikke specificeres, hverken af et g-indeks eller et j-indeks, og denne specifikationstype betegner obligatoriske komponenter i en frase. Et eksempel til illustration:

Peter slog sig på noget

(9)	Dagen	efter	spiser	manden	i månen	den varme	sky
	a-----		v	s-----		o-----	
	nom	psp		nom	Sub-PHR	det adj	nom
	h	g		h	prp nom	g j	h
					g hj		

Især Sub-frasen som begreb (herefter Sub-PHR) er væsentlig for forståelsen af frasebegrebet i almindelighed og verbalfrasen i særdeleshed, og i den indgår de samme komponenter som i en adverbialfrase med et substantiv (nom) eller et pronomen (prn) som habitat:

- (10) Sub-PHR
 nom (noun: concept)
 adj (adjective: specification by qualification)
 adj (adjective; specification by quantification)
 prn (pronoun: in/determiner by replacement; referential underdeterminacy)
 det (determiner: specification of referential in/determinacy)
 prp/psp (pre/postposition: specification by ?)
 (Kristensen 2004: 124)

En Sub-PHR består altså grundlæggende af seks komponenter, hvoraf nom- og prn-komponenterne vil være indeksikalske habitater – dvs. kerner i Sub-fraserne. Som det ses, er præ- og postpositionerne ikke blevet defineret, og det skyldes, at jeg dengang ikke var i stand til at definere disse komponenter tilfredsstillende (hvilket dog sidenhen er lykkedes, jf. Kristensen 2010).

Men nu til løsningen af problemet. Refleksiverne i idiomatiske udtryk betragtes som en del af verbalfrasen, og en analyse af sætningen *Peter slog sig på flasken* kunne derfor se således ud:

(11)	a)	Peter	slog	sig	på	flasken
		s		v-----		o
			vr	Sub-PHR		
			h	prn	psp	
				hj	g	
	b)	Peter	slog	sig	på	benet
		s	v	o	a-----	

I (11a) er der ikke tale om, at *Peter* ”fører hånden med en kraftig bevægelse mod noget”, men derimod at han bliver afhængig af alkoholiske drikke. Den semantiske forskel mellem sætningerne *Peter slog sig på benet* og *Peter slog sig på flasken* ses således i den grammatiske analyse, idet reflexivet i (11a) indgår som en del af verbalfrasen, mens reflexivet i (11b) fungerer nominalt, her som et objekt.

Analyseforslaget i (11) understøttes af de prosodiske forhold, idet trykfordelingen i de to sætninger er ganske forskellige:

- (12) a) 'Peter slog sig på 'flasken
 b) i'Peter 'slog sig på 'benet

I mange (men dog ikke alle) idiomatiske konstruktioner er der tale om tryktabsforbindelser. Således er der i (12a) tale om en tryktabsforbindelse, hvilket kunne indikere, at *slog sig på* i (12a) er forbundne, mens dette ikke er tilfældet i (12b). Dertil kommer, at permutation og kommutation som nævnt er muligt i (11b) men ikke i (11a), hvilket igen indikerer, at *slog sig på* i (11a) er forbundne komponenter i en frase, mens dette ikke er tilfældet i (11b).

Et andet eksempel er forholdet mellem sætningerne *Peter tog sig en kage* og *Peter tog sig af hunden*, der i henhold til ovenstående løsningsforslag analyseres som følger:

- (13) a) Peter tog sig en kage
 s v do o-----
- b) Peter tog sig af hunden
 s v----- o
 vrb Sub-PHR
 prn psp
 hj g

I (13a) kan sætningens betydning afgøres ved standardbetydningen af de enkelte ord, og derfor analyseres reflexivet som et nominal, her med funktion som et dativobjekt. I det andet eksempel er der tale om en fast vending, et idiomatisk udtryk, hvor frasen *tage sig af* udgør sætningens verbal, mens *hunden* er objekt. Hvis man udfører en kommutationstest, ses det, at den første sætning består, idet Peter kunne *købe* sig en kage, eller han kunne tage *Bent* en kage (jeg indrømmer, at

Peter slog sig på noget

den sidste sætning er uskøn, men den er grammatisk mulig og forståelig for et større antal adspurgte). En permutationstest vil desuden vise, at *sig* kan flyttes til F-pladsen, men kun hvis det kombineres med *til* og *selv* (*til sig selv*), idet der er tale om et dativobjekt og ikke et objekt, indikeret ved *til*. Sætning (13b) ville derimod ikke bestå nogen af testene. Dertil kommer, at der også her er prosodiske forskelle mellem de to sætninger, idet der i (13a) er hovedtryk på verbet '*tog*', mens der i tryktabsforbindelsen i (13b) er hovedtryk på '*hunden*', som det også var tilfældet i (11a) og (11b).

4. Refleksivet og verberne

Hvis ovenstående løsningsforslag accepteres som plausibelt, giver det anledning til et par interessante iagttagelser. Refleksivet kan i faste vendinger kombineres med verber, som i udgangspunktet er enten transitivt, intransitivt eller et kopulaverbum, men den resulterende verbalfrase vil interessant nok altid være transitiv – dvs. verbalfrasen vil altid ”tillade” forekomsten af et objekt i sætningen. Dermed er Sub-frasens grammatiske funktion at omkategorisere de intransitive verber og kopulaverberne, mens den semantiske funktion er at ændre verbalets semantik.

Et par eksempler:

(14)	at	den	studerende	er	sig	bevidst	om	sit	vidensbehov
	Ku	s-----		v-----				o-----	
				vrb	Sub-PHR-----				
					prn	adj		psp	
					hj	j		g	

(Korpus 2000; analysen er min egen)

I (14) er der i udgangspunktet tale om et kopulaverbum (en form af *være*), men med tilføjelsen af Sub-frasen omkategoriseres verbalfrasen til et transitivt verbal, der åbner mulighed for forekomsten af et objekt. Analysen er utraditionel, idet traditionen snarere vil betegne størrelsen *bevidst* som et subjektsprædikat, mens *om sit vidensbehov* betegnes som en præpositionsforbindelse og dermed som et adverbial. En sådan analyse har dog den svaghed, at refleksivet må gøres til et adverbial, idet en kopulakonstruktion ikke åbner mulighed for forekomsten af et nominalt led ud over subjektsprædikatet (og subjektet).

Ved at analysere *er sig bevidst om* som en transitiv verbalfrase tages der endvidere højde for, at permutation og kommutation ikke er mulig, ligesom det tilgodeses, at verbalfrasen kan erstattes med fuldverbet *erkender* eller *kender*.

Også intransitive verber kan kombineres med en Sub-Frase med et reflexiv som habitat eller kerne:

(15) [...]	man	kan	arbejde	sig	til	millionen	
	s	v-----	o				
		aux	vrb	Sub-PHR			
		j	h	prn	psp		
				hj	g		

Verbet *arbejde* er intransitivt, og det tillader som sådan ikke forekomsten af andre nominale konstituenten end subjektet. Det ville være svært for traditionen at forklare forekomsten af reflexivet i en sådan sætning – igen må det vel betegnes som et adverbial, som traditionen tro er en sproglig størrelse, der hverken er et verbal eller et nominal (Hansen 1977:44); en skraldespandskategori med andre ord. I denne artikel betragtes *kan arbejde sig til* derimod som en verbalfrase, der kunne erstattes af fuldverbet *opnår* eller verbalfrasen *kan opnå*. Derved får størrelsen *millionen* funktion som sætningens objekt, og der vil i tilfælde af *millionens* ”flytning” til fundamentet ikke være tale om præpositionsstranding, idet *til* ikke er en præposition, som er koblet sammen med *millionen* med et adverbial til følge, men *til* er derimod en postposition, der er koblet sammen med reflexivet i verbalfrasens Sub-frase.

5. Diskussion

Hvis vi tager udgangspunkt i eksempel (15) viser den indtil nu behandlede tilgang til reflexivet sine analytiske fordele. I en traditionel beskrivelse vil reflexivet have nominalfunktion og *til millionen* vil blive betragtet som et adverbial:

(16) [...]	man	kan	arbejde	sig	til	millionen	
	s	v-----	?	a-----			

Problemet med en sådan beskrivelse er, at *arbejde* er et intransitivt verbum, der ikke ”tillader” forekomsten af andre nominale

Peter slog sig på noget

konstituenten end subjektet, men subjektsfunktionen er allerede udfyldt med pronominet *man*. Refleksivet er så at sige i vejen. Hvis refleksivet derimod indlemmes i verbalfrasen sammen med sin postposition *til*, bliver den samlede verbalfrase transitiv, hvorved forekomsten af et objekt er mulig – her repræsenteret af størrelsen *millionen*.

Dertil kommer permutations- og kommutationsmulighederne, der tilsiger, at det er muligt at flytte *millionen* til sætningens fundament, mens refleksivet så at sige skal blive på sin plads. *Millionen* kan også udskiftes med et pronominent element som *den* eller et nominalt element som fx *succes* eller *rigdom* – alt i henhold til sprogfølelsen i Diderichsens forstand, mens verbalfrasens komponenter ikke kan udskiftes af andre elementer. Dette indikerer, at størrelserne hænger uløseligt sammen.

Og nu da Diderichsens sprogfølelse er bragt på bane, viser en rundspørge blandt Aalborg Universitets studerende og tekniske og videnskabelige (ikke-lingvistiske) personale en klar tendens til, at sprogbrugerne betragter *kan arbejde sig til* som en helhed, der ikke kan brydes op. Rundspørgen viste entydigt at, sætningen *Millionen kan man ikke/godt arbejde sig til* så afgjort blev foretrukket frem for sætningen *Til millionen kan man ikke/godt arbejde sig*. Kun én adspurgt ville anerkende en mulig brug af sætningen *Til millionen kan man ikke/godt arbejde sig*. Dette bekræfter, hvad der teoretisk er redegjort for her, nemlig dels at refleksivet hører hjemme i verbalfrasen, og dels at *til*, der traditionelt betragtes som en præposition, der står foran en nominal størrelse snarere skal betragtes som en postposition i verbalets Sub-frase.

Hvis *til* betragtes som en postposition i verbalfrasens Sub-frase, slipper man ydermere for at skulle arbejde med ad hoc-løsninger som præpositionsstrandinge. I den traditionelle beskrivelse af sætningen *Man kan arbejde sig til millionen* betragtes *til* som præposition, og traditionen får derfor dét problem, at præpositionen i visse tilfælde kan stå alene, hvis det nominale element ”flyttes” til sætningens fundament. Man kalder det præpositionsstranding i mangel på bedre, men navngivningen løser ikke det grundlæggende problem, at en præposition, der traditionelt defineres ved dels dets

tilhørsforhold til og dels dets placering foran et nominalt element (jf. Hansen 1977:36) i visse tilfælde kan optræde uden dette nominale element. Ved præpositionsstrandingen mister præpositionen en af sine egenskaber, nemlig dets placering foran et nominalt element, og præpositionsdefinitionen er således ikke længere helt så klar.

Fortalere for præpositionsstrandingen ville måske hævde, at der mellem præpositioner og det nominale element er rektion, hvorved det nominale element optræder i akkusativ. Dette fænomen ses tydeligst, hvis *Millionen* erstattes med pronominet *dem*, der markerer akkusativ:

- (17) a) Man kan ikke/godt arbejde sig til dem
b) Dem kan man ikke/godt arbejde sig til

Jeg går grundlæggende ikke ind for, at hverken præ- eller postpositioner styrer noget som helst i dansk – dog anerkender jeg at præ- og postpositioner styrer kasus i fx finsk, men rektion kan ikke være en del af den generelle definition af præ- og postpositionen, når kun nogle sprog opfylder kriterierne. En alternativ beskrivelse af fænomenet ville være, at *dem* fremkommer i akkusativ som følge af, at den sproglige størrelse fungerer som objekt for verbalfrasen *kan arbejde sig til*. Dermed er der ikke tale om rektion mellem *til* og *dem* men derimod om almindelig syntaktisk signifikation, hvor pronomielle objekter i dansk udtrykker akkusativ.

6. Sammenfatning

Ud fra det foregående kan det konkluderes, at en formal grammatisk tilgang til reflexivet går ind for at se reflexivet som en del af verbalfrasen, når der er tale om faste sproglige vendinger, dvs. idiommer eller kollokationer. Hvis der derimod er tale om sproglige udtryk, hvor sætningens betydning fremkommer som summen af de enkelte størrelses betydning, skal reflexivet ses som et nominalt element – dvs. et objekt eller et dativobjekt.

Fordelen ved den formale tilgang til reflexivet er, at man tilgodeser, at permutation og kommutation ikke er mulig i det faste sproglige udtryks verbalfrase, ligesom tryktabet i mange af de faste sproglige udtryk peger på, at reflexivet og en eventuel postposition

Peter slog sig på noget

er tættere knyttet til verbalfrasen end til sætningens øvrige konstituent-er. Dertil kommer, at den formale tilgang ikke behøver at acceptere ad hoc-løsninger som fx præpositionsstrandinger, idet præpositionen ikke er strandet, men derimod har funktion som en postposition, der indgår i verbalfrasens Sub-frase sammen med reflexivet. Denne tilgang støttes af en række sprogbrugerens sprogfølelse, der peger på, at reflexivet og en evt. postposition hænger uløseligt sammen med verbalfrasen.

Litteratur

- Kristensen, Susanne Annikki (2004) *Syntagmatiske Strukturer. Frasestrukturelle beskrivelser af adverbelle udtryk i dansk og finsk*. Ph.d.-afhandling indleveret og forsvaret ved Aalborg Universitet.
- Kristensen, Susanne Annikki (2010) To Mind or Not to Mind. *Memory, Mind and Language*. Hans Götzsche (ed.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. In press.
- Diderichsen, Paul (1971 (1946)) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendals Forlag, 3. udgave, 5. oplag.
- Götzsche, Hans (1994) *Deviational Syntactic Structures. A Contrastive Linguistic Study in the Syntax of Danish and Swedish*. Göteborgs Universitet, Institutionen för svenska språket.
- Hansen, Erik (1994 (1977)) *Dæmonernes Port*. Støttemateriale til undervisning i nydansk grammatik. København: Hans Reitzels forlag, 3. udgave, 5. oplag.
- Mikkelsen, Kr. (1911) *Dansk Ordfølningsslære*. København: Lehman & Staages Forlag; genoptrykt i 1975 af Hans Reitzels Forlag.
- Ordbog over det Danske Sprog*, vol. 1-28, København 1918-56. (ODS).

Som subjunktion så præposition – en reklassificering af *som*

Kathrine Thisted Petersen
Aarhus Universitet

1. Indledning

I denne artikel vil jeg argumentere for nødvendigheden af en re-vurdering af ordet *soms* ordklassetilhørsforhold. Nærværende undersøgelse af *soms* funktionsmuligheder skal vise at dette ord har et videre funktionsområde end traditionelt beskrevet i dansk grammatik. Ved hjælp af eksempler fra gældende dansk sprogbrug vil jeg således underbygge en tese om at *som* både syntaktisk og semantisk udviser overbevisende præpositionel adfærd.

2. Klassificering af *som*

Mens betegnelsen 'konjunktion' i *Nudansk Ordbog* står som den eneste, er der i *Ordbog over det Danske Sprog (ODS)* yderligere anført en relativ funktion. Denne ordbog går så vidt som til at lade det relative *som* have muligheden for at stå som fulgyldig repræsentant for to alternative ordklasser: "(relat.) adv. og (ubøjeligt relat.) pron."¹ Uenigheden omkring denne relative repræsentantfunktion udgør en gammelkendt strid som Paul Diderichsen allerede i 1946 havde en klar holdning til:

[...] det er dog mest konsekvent at regne med, at det samme Ord altid hører til samme Ordklasse, og det er derfor næppe heldigt at kalde som for et 'relativt Pronomen', naar det staar i Spidsen af en Relativsætning (jf. § 82), men en 'sammenlignende Konjunktion', naar det indleder en sammenlignende Adverbialsætning. (Diderichsen 1976:72-73).

Om sætningen "Den (Mand), (som) Gud giver Embede, giver han Forstand" skriver Diderichsen derfor at "Fællesleddet kun [er]

¹ <http://ordnet.dk/ods/opslag?opslag=som>

repræsenteret i Oversætningen, idet *som* er et Konjunkional uden repræsentativ Funktion” (Diderichsen 1976:208).

Blandt lingvister hersker der dog overordnet set bred enighed om at *som* både besidder en konjunkional og en relativ funktion. Således henregner Mikkelsen både *som* til ordklassen af ”oprindelige [...] underordnende bindeord” (Mikkelsen 1975:484) og til ”det oftest brugte henførende henvisningsord.” (Mikkelsen 1975:291). Ligeledes beskrives det af Ole Togeby hvordan *som* ”indleder de implikative relativsætninger” hvor ”et af ledsætningens led er impliceret (deraf navnet) i oversætningen.” (Togeby 2003:95-96). Videre skriver Togeby om *som* at det i modsætning til *der* ”er en subjunktion der ellers kendes som sammenligningssubjunktion, men den optræder samtidig som subjekt eller rolleled i ledsætningen.” (Togeby 2003:96). Selv om denne relativfunktion i *Nudansk Ordbog* ikke har fået sin egen selvstændige betegnelse, er den anaforiske funktion dog alligevel anført: ”udtryk for at der henvises bagud til et led i den overordnede sætning” (Becker-Christensen 2005:1292).

Først og fremmest findes der altså den entydige forståelse af *som* som underordnende konjunktion. Efter en sådan klassificering kan man som Diderichsen lade alt være sagt. Man kan dog også vælge den mere pragmatiske tilgang der uden direkte at overføre *som* til genstandsbetegnende ordklasser² som pronominer lader det have en relativ, repræsentativ funktion i de implikative relativsætninger. I det følgende vil jeg imidlertid argumentere for at den konjunktionale og relative bestemmelse er for snæver endda, og at *som* herudover besidder egenskaber der på afgørende vis kan jævnføres med præpositionens.

3. *Soms* forbindelsesmuligheder

Ved at sortere eksemplerne fra *ODS* vil jeg nu give et overblik over de tre grundliggende måder *som* er i stand til at indlede enten en ledsætning eller et nominalled på. Til den brug anvender jeg kategorier lånt fra Togeby's ledsætningsmodel (Togeby 2003:97) der overordnet set skelner mellem ubundne, kataforbundne og valensbundne ledsætningstyper. For at få en forståelse af de nominelle *som*-leds forskellige

2 Jf. Viggo Brøndals skelnen mellem ”passive” ordklasser, dvs. ”Ord der betegner Genstande, egentlige (R) eller Genstande for Beskrivelse (D)” (Brøndal 1940:15) og ”active” ordklasser, dvs. relationer (forhold) eller kvaliteter (egenskaber) (Brøndal 1932:19)

Som subjunktion så præposition

funktioner vil disse i min analyse blive betragtet som elliptiske ledsætninger.

Den første overtype er **ubunden** hvilket betyder at *som*-forbindelsen ikke er fordret af nogen semantisk nødvendighed i oversætningen. En sådan konstruktion kan have form af en parentetisk relativsætning eller en adverbial ledsætning. Relativsætninger er pr. definition implikative idet deres ”subjunktionale både indgår som led i ledsætningen og i oversætningen” (Togeby 2003:96). Med sætning (1) eksemplificeres den parentetiske relativsætning, og derefter følger en elliptisk udgave af samme.

- (1) Jeg siunger om en Helt den store Peder Paars, | Som tog en Rejse for fra Callundborg til Aars. (Holberg)
- (2) Stephanius blev født i 1599 som Søn af Professor S. (Eva Jørgensen)

De **kataforbundne** ledsætninger har det til fælles at de determinerer eller uddyber noget som er blevet præsenteret i oversætningen: ”Ledsætninger kan optræde som led der udfolder en KATAFOR, dvs. et grammatisk morfem der henviser til noget senere i teksten” (Togeby 2003:93). Mens de parentetiske relativsætninger er frie i den forstand at de ikke udløses af nogen nødvendighed i oversætningen, så er både determinative komparationsledsætninger og determinative relativsætninger bundet af en katafor i oversætningen. Eksempel (3) og (4) viser henholdsvis en fuldstændig og en elliptisk komparationsledsætning.

- (3) som det eder gaaer, | Saa gaaer det mig. (Oehlenschläger)
- (4) gid man var saa gammel som Dem. (Kohl)

Valensbundne ledsætninger er nødvendige på den måde at de fordres af semantikken i oversætningens hovedverbum. Sådanne indledes normalt med *at*, *hvis* eller *om* og kun meget sjældent med *som*. Derimod forekommer elliptiske udgaver af nominale ledsætninger som (5) langt hyppigere.

- (5) om nogen skulde udtolcke det som en Karrigskab at jeg ingen Exemplarer forærer bort af mine Bøger. (Holberg)

Til allersidst skal nævnes en særlig vigtig valensbunden type. Det specielle ved denne *som*-konstruktion er at den ikke som de andre lader sig tolke som nogen elliptisk ledsætning. Derimod fungerer *som* her som en partikel tæt knyttet til verbet. Forskellen mellem (5) og (6) vil blive uddybet i afsnit 4.2.

(6) Abraham ofrede den som Brændoffer i sin Søns Sted. (1. Mosebog)

4. Subjunktion eller præposition?

4.1 Syntaktiske adskillelseskriterier

Med henvisning til Jette Lamberth Nielsen vil jeg betragte subjunktioner og præpositioner som hørende til den samme overordnede 'partikelordklasse' således at en afgrænsning må ske på baggrund af syntaktiske frem for morfologiske kriterier (Nielsen 1995:8):

	Ord-(grupper)	Sætninger	
Underordner	Præposition	Subjunktion	Rektion
Sideordner	Konjunktion	Konjunktion	Kongruens

Af skemaet fremgår det at både præpositioner og subjunktioner skulle have en regerende funktion: "Mens præpositionen regerer kasus, regerer subjunktionen ordstillingen. Som bisætningsindleder bevirker den, at det finitte verbum rykker hen i slutfeltet af bisætnings-skemaet." (Nielsen 1995:8). Sidstnævnte er gennem en undersøgelse af ordstillingen i dansk talesprog blevet modargumenteret af Lars Heltoft som viser hvordan hovedsætningsledstilling vinder frem i bisætninger (Heltoft 1990:30). At sætte kasusrektion op som et altafgørende kriterium for et ords evne til at fungere præpositionelt synes i nudansk heller ikke at have den store relevans da kasusbøjningen her kun er bevaret hos de personlige pronominer. Richard Madsen³ hævder dertil at præpositioner aldrig styrer kasus, men at der derimod er tale om "at det er kombinationen af en adposition med en kasus der udtrykker et bestemt indhold." (Madsen 237). Madsen underbygger sin tese med at det i de tilfælde hvor en præposition på tysk kan stå sammen med flere forskellige kasus, er "ydre forhold der bestemmer hvilken kasus man skal bruge." (Madsen 237). At man i mange tilfælde kan vælge mellem

3 Inspireret af Christian Lehmann, professor i lingvistik, Erfurt Universitet

Som subjunktion så præposition

at realisere en ledfunktion med enten en præpositionsforbindelse eller en ren kasus, får efter min vurdering ligeledes den konsekvens at der ikke kan være tale om et decideret rangforhold mellem præpositioner og kasusaffikser. Rektion vil jeg derfor ikke anse for et brugbart adskillelseskriterium.

Et mere plausibelt inddelingskriterium er derimod den simple iagttagelse at præpositioner underordner ord(-grupper), hvorimod subjunktionen fungerer som underordnende sætningsindleder. Jeg vil i min videre analyse starte med at se nærmere på de præpositionsforbindelser der optræder som bundne led. Det interessante ved de valensbundne adverbialer er deres begrænsede realiseringsmuligheder. Således er det for verbet *bo* kun muligt at kræve enten et lokal- eller et mådesadverbial:

- (7) Hun bor i Århus/her (lokaladverbial, præp.forb./adverbium)
- (8) Hun bor godt (mådesadverbial, adverbium)
- (9) Hun bor sådan at hun kan se ned til vandet (mådesadverbial, adverbium m. kataforisk reference + komparationsledsætning)

Fælles for disse valensbundne adverbialer er at verbet kræver dem realiseret som ord(-grupper). Man skal altså være opmærksom på at det er adverbiet *sådan* der i eksempel (9) baner vej for den efterfølgende komparationsledsætning. Uden denne katafor ville ledsætningen være umulig. Når det imidlertid viser sig at en sådan komparationsledsætning i forbindelse med subjunktionen *som* tit forekommer både elliptisk og uden foranstillet katafor, begynder formen pludselig svært at minde om en præpositionsforbindelse. Sætningen (10) *Hun bor som en prinsesse* indeholder således de samme elementer som eksempel (7) (pronomen + verbum + partikel + substantiv). Forskellen viser sig kun semantisk på den måde at den elliptiske brug af *som* betegner et mådes- og ikke et lokaladverbial. Fra andre kataforbundne subjunktioner skiller *som* sig altså ud ved at være i stand til at udelade sin katafor samtidig med at lade den efterfølgende proposition realisere i elliptisk form. Således kræver både *der*, *at* og *end* at den foranstillede katafor er til stede. Ovenstående udgør det første afgørende argument for en præpositionel tolkning af *som*.

Imidlertid findes der flere forskellige måder at forbinde et verbum med en efterfølgende partikel på:

- (11) Præpositionalobjekt:
'Vera 'ventede °på 'bussen (nultryk) → 'Bussen 'ventede 'Vera
°på (bitryk)
- (12) Valensbundet præpositionelt adverbial:
°Jeg 'bor °i 'Århus (nultryk) → 'Århus 'bor °jeg °i (bitryk)
- (13) Frit præpositionelt adverbial:
'Ulven 'venter °ved 'træet (nultryk) → 'Træet 'venter 'ulven
°ved (bitryk)
- (14) Valensbundet subjektsprædikatív:
'Olsen 'udnævnes °til 'formand (nultryk) → 'Formand
'udnævnes 'Olsen °til (bitryk)
- (15) Valensbundet objektsprædikatív:
°De 'udnævner 'Olsen °til 'formand (nultryk) → 'Formand
'udnævner °de 'Olsen °til (bitryk)

For det første skal man lægge mærke til præpositionens mulighed for at stå adskilt fra sin styrelse. Af sætningerne til højre fremgår det at den strandede præposition uden undtagelse besidder det syntaktiske bitryk. Min pointe er nu at vise hvordan det i de elliptiske *som*-konstruktioner også er muligt at adskille partikel fra styrelse under de samme syntaktiske trykforhold:

- (16) 'Mary 'bor °som °en prin'sesse (nultryk) → °En prin'sesse 'bor
'Mary °som (bitryk)
- (17) 'Manden 'fremstår °som °en 'nar (nultryk) → °En 'nar 'fremstår
'manden °som (bitryk)
- (18) 'Jastrau 'arbejder °som journa'líst (nultryk) → Journa'líst
'arbejder 'Jastrau °som (bitryk)
- (19) 'Skuespilleren 'spiller 'rollen °som 'skurk (nultryk) → 'Skurk
'spiller 'skuespilleren 'rollen °som (bitryk)

I alle eksemplerne er der tale om bundne *som*-led af enten obligatorisk eller fakultativ art: *som en prinsesse* udgør et obligatorisk valensbundet

Som subjunktion så præposition

adverbial, *som en nar* fungerer som obligatorisk valensbundet subjektsprædikat, og *som journalist* er et fakultativt valensbundet subjektsprædikat. *Som skurk* optræder som kataforbundet objektsprædikat fordi det er bundet af substantivets kataforiske bestemthedsendelse og ikke af et verbum. I de forbindelser hvor *som* enten fakultativt eller obligatorisk er bundet af et verbs valens, synes *som*-leddets lighed med et efterstillet præpositionsled at være slående. Ud over det ovennævnte eksempel *som en prinsesse*, der ligesom *i Århus* fungerer som valensbundet adverbial, kan man også finde præpositionelle paralleltilfælde til konstruktionerne i fx (17) og (18). Mens forbindelsen i (17) kan sammenlignes med et valensbundet præpositionelt subjektsprædikat, kan man sidestille eksempel (18) med præpositionalobjektets måde at fungere på. Selv om *arbejde som* indleder et prædikat, mens der efter *vente på* altid følger et objekt, er der interessante ligheder som indikerer et fællesskab. Nielsen gør opmærksom på at præpositionalobjektet adskiller sig fra det præpositionelle adverbialled ved at ”præpositionen i præpositionalobjektet som regel er fastlagt.” (Nielsen 1995:23). Denne særegenhed for præpositionalobjektet kan jävnføres med den tætte forbindelse mellem et verbum med valensbundet *som* + prædikat. For at udtrykke lokalitet kan partiklen efter verbet *arbejde* udskiftes med fx præpositionen *i*, men har man til hensigt at udtrykke mandens ’arbejdsidentitet’, kommer man ikke uden om en konstruktion med *som*.

Herudover forekommer der også forbindelser hvor *som*-leddet lægger sig fuldstændig frit til resten af sætningen. Eksempler på dette fænomen er de parentetiske relativsætninger i elliptisk form. Hvad enten disse optræder som adverbial eller prædikat, er der tale om frie led som kan sidestilles med funktionerne ’frit adverbial’ og ’frit prædikat’. Erik Hansen gør rede for disse leds frie placeringsmuligheder i sætningskemaet: ”FRIE ADVERBIALER [og frie prædikater] kan uden betydningsændring stå både på a- og A-pladsen (og i forfæltet)” (Hansen 2001:52). Som det nedenfor vil fremgå, har de ubundne *som*-led netop denne placeringsfrihed:

Ledtype	F	v	n	a	V	N	A
Valensbundet adverbial el. prædikatv	Hun	vil		<u>*som</u> <u>en prin-</u> <u>sesse</u>	bo		<u>som en</u> <u>prinsesse</u>
	Han	vil		<u>*som</u> <u>svær</u>	vurdere	opgaven	<u>som svær</u>
Ubundet adverbial el. prædikatv	Han	kan		<u>som</u> <u>regel</u>	være	en flink dreng	<u>som regel</u>
	De	skal		<u>som</u> <u>hoved-</u> <u>værk</u>	fremføre	Mahlers 5. symfoni	<u>som</u> <u>hovedværk</u>

En permutationsprøve kan også anvendes i forbindelse med skellet mellem katafor- og valensbundne led, der i nogle tilfælde umiddelbart kan minde meget om hinanden. Med henblik på at skelne mellem de elliptiske determinativsætninger (kataforbundne) og de elliptiske nominalsætninger (valensbundne) kan man gøre brug af fundamentfeltprøven:

Ledtype	F	v	n	a	V	N	A
Valens- bundet	Som svær	vil	han		vurdere	opgaven	
	Svær	vil	han		vurdere	opgaven	som
	*Opgaven som svær	vil	han		vurdere		
Kata- forbundet	*Som skurk	skal	han		spille	rollen	
	Skurk	skal	han		spille	rollen	som
	Rollen som skurk	skal	han		spille		

At *som*-forbindelsen i sætning nummer to er bundet af en katafor og ikke af verbets valens, viser sig ved den manglende mulighed for en selvstændig fremrykning til fundamentfeltet. Da en katafors funktion netop er at henvise til noget som skal blive udfoldet senere i teksten, er det altså logisk at *som* på nederste sætningsanalyse-niveau nødvendigvis altid må følge bag efter kataforen. Karakteristisk er det også at propositionen *opgaven som svær* ikke er i stand til ligesom

Som subjunktion så præposition

rollen som skurk at stå som ét sammenhængende præsupponeret led i fundamentfeltet når det i stedet for en katafor er verbets valens i oversætningen der kræver prædikativets realisering. Syntaktisk set er forklaringen altså at *som svær* er prædikativ til *opgaven*, mens *som skurk* lægger sig som et attributivt underled til *rollen*. I det følgende vil jeg vise hvordan skellet mellem ubundne og bundne konstruktioner har betydning for den semantiske analyse af *som*.

4.2 Semantiske adskillelseskriterier

Nielsen argumenterer for at præpositionen ikke blot er et synsemantisk hjælpeord, men et autosemantisk fuldord, dvs. at det i sig selv har leksikalsk indhold:

Mens de leksikalske morfemer semantisk oftest fungerer som operander, dvs. de størrelser, der opereres på (relator- og argumentfunktionen), fungerer de grammatiske morfemer semantisk som de operatører, der udfører de grammatiske operationer på operanden. (Nielsen 1995:3).

Ligesom verbet kan præpositionen altså semantisk tolkes som en valensudøvende operand med såkaldt relatorfunktion. For en nærmere uddybning henvises til R. W. Langacker som ”inddeler ’relations’ i ’process’ og ’atemporal relations’”. Under proces hører finite verber, under atemporale relationer hører foruden præpositionerne de infinite verbformer og adjektiverne.” (Nielsen 1995:72). Nielsen kommer frem til at man ved forbindelsen mellem to argumenter som til sammen udgør én proposition, i nogle tilfælde kan tale om præpositionen som den primære relator frem for verbet. I en sætningsformet proposition som (20) ”Der Mann steht/liegt/sitzt auf dem Sofa” (Nielsen 1995:76) (Manden står/ligger/sidder på sofaen) kan det således kun forsvares at se verbet som en modifikator af den forbindelse præpositionen opretter mellem manden og sofaen. Derimod er det i forbindelser hvor præpositionsgruppen optræder som frit adverbial, verbet i den propositionelle nukleus der udgør den primære relation.

I lighed med præpositionen kan *som* også stå som selvstændig relator mellem to argumenter der tilsammen danner én proposition:

(17a) Manden fremstår som en nar → Manden som (en) nar

Da man her fint ville kunne indsætte fx verbet *ligne* i stedet for *som*, kan man i analysen af disse eksempler ikke påstå at *som* er den eneste primære relator. Dog kan man sige at *som* har mulighed for at fungere som primær relator på lige fod med verbet. Det er altså *soms* evne til ligesom fuldverbet at fungere som valensbærende operand der i modsætning til subjunktionen sætter denne partikel i stand til at skabe en relation mellem to argumenter. Forskellen er blot at mens fuldverbet kræver et finit hjælpeverbum eller en fleksivendelse (dvs. elementer fra den processuelle relationskategori) for at kunne realisere forholdet mellem de to argumenter, så er præpositionen som ovenfor vist i stand til at undgå den sætningsformede realisering.

Tidligere berørte jeg kort den semantiske forskel mellem *i Århus* og *som en prinsesse* hvor adverbialerne udtrykker henholdsvis lokalitet og måde. Niensens konklusion bliver at præpositionens primære funktion er at forbinde to argumenter og at udtrykke lokalitet, hvorimod subjunktionen normalt forbinder en propositionel nukleus med enten et yderligere argument eller en yderligere proposition hvorved der udtrykkes kausalitet, modalitet eller temporalitet: ”Det er bemærkelsesværdigt, at netop den lokale relation udelukker en forbindelse af to selvstændige propositioner og kun tillader en forbindelse, hvor størrelsen, der fungerer som landmark altid vil realiseres som nominalform [...] Dette understreger opfattelsen af, at præpositionens egentlige funktion skal findes netop i den lokale relation.” (Nielsen 1995:80). At *som* i lighed med præpositionen i sig selv udtrykker semantisk fylde, vil jeg dog anse for et vægtigere argument end *soms* manglende evne til at udtrykke lokalitet. I stedet for en lokalitetsrelation er der her blot tale om en ’måderelation’.⁴

I forhold til den syntaktiske kategorisering af *som*-leddene vil det imidlertid være givtigt at skelne imellem forskellige former for måderelationer. Det er indlysende at der i forbindelser som betegner *måden noget gøres på*, er tale om adverbielle led, mens det i forhold til prædikativ-konstruktioner (fx *fremstå/arbejde som*) handler om at udtrykke identitet eller egenskab. Denne semantiske forskel er relevant i forhold til det syntaktiske skel mellem kataforbundne og valensbundne

⁴ Jf. slægtskabet med den urgermanske form **sem-* der betegner et lighedsforhold (Watkins 2000:75)

Som subjunktion så præposition

forbindelser. På grund af det valensbundne *som*-leds tætte tilknytning til verbet får dette faktisk mulighed for at ændre ved den semantik verbet i sig selv udtrykker. I eksempel (21) er der således tale om at *som* tillægger verbet ekstra betydning så den samlede forbindelse bliver en *identitetsmarkør*. Her må *som* derfor karakteriseres som den primære relator:

- (21) Han arbejder flittigt (måde) → Han arbejder som journalist (identitet/egenskab)

I en kataforbunden *som*-relation foreligger denne mulighed ikke da verbet her fungerer uafhængigt af *som*. For at ændre betydning fra en 'måderelation' til en 'identitetsrelation' vil man i en kataforbunden komparationssætning derfor være nødt til at udskifte verbet med et kopulaverbum:

- (22) Ole arbejder hårdt som en hest (komparativ måde) → Ole er udholdende som en hest (komparativ identitet/egenskab)

Til sidst vil jeg fremhæve et vigtigt adskillelseskriterium mellem valensbundne ellipser og ikke-elliptiske *som*-led inkorporeret i en verbalforbindelse. Elliptiske nominalledsætninger kan der kun være tale om såfremt verbalet udtrykker en mental foregang eller udgør et aktualiseret prædikat (jf. Togeby 2003:91). Det gælder altså verber som *vurdere*, *opfatte*, *fortælle*, *ønske* eller forbindelser som *det er rigtigt/forkert at*.

- (23) Ole vurderer at opgaven er svær → Ole vurderer opgaven som svær → Opgaven som svær (elliptisk nominalledsætning)

- (24) Ole debuterer som forfatter → Ole som forfatter (verbalforbindelse)

I begge tilfælde skal man bemærke hvordan *som* i sig selv er i stand til at udtrykke en essentiel foregang mellem to størrelser der tilsammen danner én præsupponeret proposition.

Med nedenstående skema giver jeg et systematisk overblik over *soms* præpositionelle funktionsmuligheder:

Kathrine Thisted Petersen

Tilknytning	Syntaktisk funktion	Eksempel	Semantik
Valensbundet som i tæt forbindelse m. et verbum	Obligatorisk adverbial	Mary bor som en prinsesse	Måde
	Fakultativt adverbial	Mary lever som en prinsesse	Måde
	Obligatorisk subjektsprædikat	Han fremstår som en nar	Identitet/ egenskab
	Fakultativt subjektsprædikat	Jastrau arbejder som journalist	Identitet/ egenskab
	Obligatorisk objektsprædikat	Man betegner Wienerfilharmonikerne som verdens bedste	Identitet/ egenskab
	Fakultativt objektsprædikat	Den gamle mand bruger stokken som støtte	Identitet/ egenskab
Valensbunden elliptisk nominal ledsætning	Obligatorisk subjektsprædikat	Kravene anskues som høje	Identitet/ egenskab
	Fakultativt subjektsprædikat	Opgaven bedømmes som bestået	Identitet/ egenskab
	Obligatorisk objektsprædikat	Han anskuer situationen som pinlig	Identitet/ egenskab
	Fakultativt objektsprædikat	Eksaminator bedømmer opgaven som bestået	Identitet/ egenskab
Kataforbunden elliptisk determinativ komparationsledsætning	Adverbial	Scholl synger så smukt som en drøm	Komparativ måde
	Subjektsprædikat	Han er lige så høj som sin far	Komparativ identitet/ egenskab
	Objektsprædikat	De malede huset samme farve som solen	Komparativ identitet/ egenskab
Kataforbunden elliptisk determinativ relativsætning	Subjektsprædikat	Den rolle som skurk kræver en øvet skuespiller	Identitet/ egenskab
	Objektsprædikat	Han spiller rollen som skurk	Identitet/ egenskab
Ubunden elliptisk parentetisk relativsætning	Frit adverbial	Han er som regel ¹ en flink dreng	Måde
	Frit subjektsprædikat	Han havde en fiasko som formand	Identitet/ egenskab
	Frit objektsprædikat	De spiste fisk som forret	Identitet/ egenskab
Ubunden elliptisk adverbial ledsætning	Frit adverbial	Han havde en fiasko som formand	Tid

Som subjunktion så præposition

¹ Efter Togeby's termer fungerer *som*-leddet her som en *hvad*- eller *hvilket*-sætning: "Grammatisk set er *hvad*-sætningen led i forhold til *Hun gik straks*, men konceptuelt er det led-sætningen der er den overordnede" (Togeby 2003:95). Konceptuelt lyder sætningen derfor *Det er reglen at han er en flink dreng.*

5. Konklusion

Selv om en flertydig klassificering af et ord i Diderichsens strukturalistiske optik er inkonsekvent og dermed problematisk, så mener jeg at min foreslåede reklassificering af *som* passer fint ind i den funktionelle danske grammatiktradition. Af særlig vigtighed for min hypotese er det at der findes *som*-konstruktioner der ikke lader sig forklare som elliptiske ledsætninger. Forbindelsen i "Han arbejder som journalist" kan således hverken beskrives som en nominal ledsætning eller som motiveret af en tidligere katafor. Her er det derfor tydeligt at *som* ligesom præpositionen besidder et selvstændigt relationelt indhold som det normalt er udelukket subjunktioner og konjunktioner at udtrykke. Ud over at vise præpositionel adfærd på et syntaktisk plan opfører *som* sig altså også semantisk set i overensstemmelse med præpositionens relatorfunktion.

Litteratur

- Becker-Christensen, Christian (red.) (2005) *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 3. udgave. København: Politikens Forlagshus.
- Brøndal, Viggo (1932) *Morfologi og Syntax*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Brøndal, Viggo (1940) *Præpositionernes Theori*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Diderichsen, Paul (1976) *Elementær dansk Grammatik*, 3. udgave. København: Gyldendal.
- Hansen, Erik (2001) *Dæmonernes Port*, 4. udgave. København: Hans Reitzel.
- Hansen, Erik og Lund, Jørn (1983) *Sæt tryk på*. København: Lærerforeningernes Materialeudvalg.

Kathrine Thisted Petersen

Heltoft, Lars (1990) En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætnings-skema, *Selskab for Nordisk Filologi, København Årsberetning 1987-89*:26-45.

KorpusDK: <http://ordnet.dk/korpusdk/teksteksempler>.

Madsen, Richard (endnu ikke udkommet) *På togt i sproget*.

Mikkelsen, Kr. (1975) *Dansk Ordføjningslære*. København: Hans Reitzels Forlag.

Nielsen, Jette Lamberth (1995) *En syntaktisk og semantisk undersøgelse af præpositionen*. Odense: Odense Universitets Trykkeri.

Ordbog over det Danske Sprog: <http://ordnet.dk/ods/>.

Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gads Forlag.

Watkins, Calvert (2000) *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. Boston: Houghton Mifflin.

Generationsprog – brugsmæssige og samtalepartnerafhængige træk

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn

1. Indledning

Der er mange myter om de unges sprog. ”Hvorfor taler de unge så grimt?”, ”Hvorfor bander de unge så meget?”, ”Vil vi tale engelsk alle sammen om 20 år når de unge bruger så mange engelske ord?”. Sprognævnet får mange henvendelser der handler om de unges uforståelige og grimme sprog, og den sproglige fremtid der er truet – klager som man også finder i medierne.

Men der er ikke forsket ret meget i aldersbaseret sproglig variation i sig selv: Alder er sociolingvistikkens underudviklede dimension (Coupland 2001:185). Køn, klasse, geografi og etnicitet er grundigt udforsket i sociolingvistikken, men ikke alder. Har man i sociolingvistikken undersøgt sproglige træk i forskellige generationer, har det været som metode til at finde tegn på sprogforandring (ved at man forudsætter at de unges sprog varsler en kommende sprogforandring), ikke for at finde generationsprog i sig selv (Cheshire 1987:766). I disse sprogforandringsstudier har der især været fokus på udtale (fx Labov 1963), ikke på det leksikalske eller diskursive niveau¹ (i talesprog i hvert fald) (Cheshire 2005). Eller også er en enkelt generations sprog blevet beskrevet uden at en sammenligning med andre generationer er foretaget (fx Kotsinas 1994). Eller man har i mere socialpsykologiske undersøgelser undersøgt generationernes forhold til hinanden med særligt fokus på miskommunikation mellem generationerne (Coupland et al. 1991) – undersøgelser som ikke har haft et sprogligt fokus.

¹ En sjælden undtagelse er Barbieri 2008 (som er ny forskning).

I min ph.d.-afhandling (Rathje 2008a²), som jeg i denne artikel vil præsentere resultaterne fra, har jeg netop undersøgt generationssprog i sig selv, især på leksikalsk og diskursivt niveau, jeg har sammenlignet generationerne og haft fokus på det sproglige. Jeg har i afhandlingen undersøgt disse spørgsmål:

a) Passer myterne om de unges grimme og engelske sprog? Dvs. kan jeg få bekræftet eller afkræftet myten om de unges grimme og engelske sprog ved at sammenligne med andre generationers sprog?

b) Hvilke generationssproglige træk findes der? Dvs. findes der aldersbaseret sproglig variation, og hvilke træk kan man sige er det?

c) Ændrer generationerne sprog ift. samtalepartnerens alder? Dvs. jeg er ikke bare interesseret i om generationerne produktionsmæssigt viser generationssproglige forskelle, men også om de ændrer deres sprog alt efter om samtalepartneren tilhører den samme eller en anden generation. Det kan sige noget om om der i generationerne er en form for bevidsthed om de generationssproglige træk i en sådan grad at samtaledeltagerne ændrer sprog. Det kan også sige noget om i hvilken grad vi hænger fast i vores generationssprog: Hvis de unge fx kan ændre generationssprog når de taler med ældre generationer, er bekymringerne for fremtidens sprog måske grundløse, fordi de unge i så fald kan formodes at lægge trækkene fra sig når de bliver voksne (det der kaldes *age grading*, se fx Eckert 1997 eller Gregersen 1999).

2. Definition af *generationssprog*

Overordnet set er generationssprog de sproglige træk som er karakteristiske for en bestemt aldersgruppe på et bestemt tidspunkt. Disse generationssproglige træk har jeg delt op i to typer: *brugsmæssige generationssproglige træk* og *samtalepartnerafhængige generationssproglige træk*. De brugsmæssige generationssproglige træk er dem der bruges nævneværdigt mere af en eller flere grupper informanter fra samme generation sammenlignet med andre generationer. De samtalepartnerafhængige generationssproglige træk er de træk som en generation af samtaledeltagere bruger i forskellig grad alt

² Se også Rathje 2007a, 2007b, 2008b, Rathje & Heidemann Andersen 2005 og Rathje under udgivelse.

efter hvilken generation samtalepartneren tilhører. Når man tilpasser sit sprog samtalepartneren, taler man i den socialpsykologiske akkommodationsteori om at man akkommoderer (se fx Shepard et al. 2001).

3. Data

De data jeg har undersøgt generationsprog i, består af 24 samtaler – altså talesprogsdata – indsamlet i forbindelse med min ph.d.-afhandling. De 24 samtaler er optaget i 2002/2003 og varer ca. ½ time hver. Det er kvinder fra københavnsområdet der taler sammen to og to på en cafe. Kvinderne kendte ikke hinanden i forvejen. De 24 deltagende kvinder har tre forskellige aldre: De unge er 16-18 år, de midaldrende er 37-46 år, og de ældre er 68-78 år. Kvinderne deltager hver i to samtaler – én samtale med en på deres egen alder, og én samtale med en der har en anden alder end de selv. Således er halvdelen af samtalerne med samtaledeltagere fra samme generation, og den anden halvdel er med samtaledeltagere der tilhører hver sin generation.

Jeg har i min afhandling lavet fire overordnede analyser hvoraf jeg vil præsentere de tre af dem i denne artikel: bandeord, engelske lån og citater³. Nedenfor vil jeg først gennemgå de brugsmæssige generationelle træk inden for de tre områder, dvs. de træk som bruges nævneværdigt mere af en generation, og så til sidst i artiklen komme ind på de samtalepartnerafhængige træk.

4. Bandeord

Jeg har defineret bandeord således:

Bandeord(senheder) er ord (og udtryk) der refererer til noget der er tabu i den kultur sproget bruges i, de skal ikke forstås bogstaveligt, og de bruges til at udtrykke følelser og holdninger, men de bruges ikke om personer⁴.

Som det fremgår af denne definition, er skældsord ikke taget med.

Det viser sig at de unge ikke bander mere end andre gene-

3 Den sidste af afhandlingens fire analyser er en undersøgelse af misforståelser og ikkeforståelser intergenerationelt og intragenerationelt (se Rathje 2004 og Rathje 2005).

4 Definitionen af bandeord findes i Rathje 2008a: 117 og er blevet til med inspiration fra bl.a. Andersson & Trudgill 1990, Stenström 1991 og Jørgensen 1978.

rationer:

	Unge	Midaldrende	Ældre
Antal bandeord i % af generationens samlede antal ord	0,19 %	0,15 %	0,18 %

Tabel 1. Generationernes samlede antal bandeord.

De unges bandeord udgør 0,19 % af det samlede antal ord for generationen, de midaldrendes bandeord udgør 0,15 %, og de ældres 0,18 %.

Hvis man opdeler bandeordene i typer ift. hvilket tabuområde der refereres til, finder man til gengæld to generationsforskelle, nemlig at unge bruger nævneværdigt flere bandeord der refererer til kroppens nedre funktioner, fx *fuck*, *pis*, *lort*, og at de ældre og midaldrende bruger nævneværdigt flere bandeord der refererer til religion som tabuområde, fx *fandme*, *for satan*, *sgu*.

	Unge	Midaldrende	Ældre
Kroppens nedre funktioner	42,9 %	2,9 %	1,6 %
Religion	57,1 %	91,7 %	95,7 %

Tabel 2. Generationernes brug af bandeordstyperne ”kroppens nedre funktioner” og ”religion”.

De unge bruger 42,9 % bandeord, der referer til kroppens nedre funktioner, de midaldrende 2,9 %, og de ældre 1,6 %. Til gengæld bruger de unge kun 57,1 % religiøse bandeord, hvorimod de midaldrende bruger 91,7 %, og de ældre 95,7 %.

To andre generationsforskelle viser sig også når man ser på engelske bandeord og omskrevne bandeord, nemlig at unge bruger flere engelske bandeord, fx *shit* og *fuck*, og at ældre og midaldrende bruger nævneværdigt flere omskrevne bandeord, fx *sørens* og *sgi* (i stedet for *satans* og *sgu*).

	Unge	Midaldrende	Ældre
Engelske	10 %	1,4 %	-
Omskrevne	2,9 %	26,1 %	27,9 %

Tabel 3. Generationernes brug af bandeordstyperne ”engelske” og ”omskrevne”.

Generationsprog

Af de unges bandeord er 10 % engelske bandeord, de midaldrende har 1,4 % af denne type bandeord, mens de ældre slet ingen har. De unge bruger til gengæld 2,9 % omskrevne bandeord, mens de midaldrende bruger hele 26,1 %, og de ældre 27,9 %.

Bandeord er altså ikke et brugsmæssigt generationelt træk, men visse bandeordstyper er det.

5. Engelske lån

Engelske lån har jeg defineret således:

Direkte lån der i dansk kan dateres til efter 1850 (evt. tilpasset det danske sprogsystem i bøjning, stavning eller udtale)⁵.

Proprier regnes ikke for engelske lån, ej heller sætningslignende engelske elementer (dvs. kodeskift) (jf. Bønlykke Olsen 2002:18 f.).

Min undersøgelse viser at unge bruger flere engelske lån end ældre og midaldrende:

	Unge	Midaldrende	Ældre
Antal engelske lån i % af generationens samlede antal ord	1,17 %	0,56 %	0,14 %

Tabel 4. Generationernes samlede antal engelske lån.

De unge bruger 1,17 % engelske lån, de midaldrende bruger 0,56 %, og de ældre 0,14 %. Denne forskel er statistisk signifikant (chi-square = 473,97232, df = 2, p < 0,0001). Så engelske lån er altså et brugsmæssigt generationelt træk, nemlig et ungdomssprogligt træk.

Det viser sig dog at det især er pga. ordet *okay* at engelske lån er generationsprogligt træk:

	Unge	Midaldrende	Ældre
Antal engelske lån % af generationens samlede antal ord, ekskl. okay	0,38 %	0,22 %	0,11 %

Tabel 5. Generationernes samlede antal engelske lån ekskl. okay.

⁵ Definitionen af engelske lån findes i Rathje 2008a: 138 ff. Definitionen tager udgangspunkt i bl.a. Sørensen 1973, Sharp 2001 og Graedler 1998.

De unge ville stadig have flest lån selvom *okay* blev fraregnet, men ikke i samme grad. Engelske lån må til trods for dette resultat regnes for at være et brugsmæssigt generationssprogligt træk.

6. Citater

Citater er i denne sammenhæng defineret således:

Demonstrationer af hvad nogen (andre eller én selv) eller noget (personificering/besjæling) har eller kunne have sagt, tænkt, følt, gjort eller skrevet (specifik demonstration), vil eller ville sige, tænke, føle, gøre, skrive (hypotetisk demonstration) eller gennemgående siger, tænker, føler, gør eller skriver (generisk demonstration).⁶

Men i tråd med det citaterne gør, nemlig demonstrerer, er det mere oplysende netop at demonstrere hvad citater er, i stedet for at beskrive det. I det nedenstående eksempel er det der er understreget og med fed, citater:

Michelle: jeg havde også stået med hende derude og så havde vi stået så lidt mmmm så viste det sig vi begge to havde stået derude så lidt (.) ja okay så til sidst så kom hun så hen til mig (.) så spørger hun så (.) er du Michelle (.) ja (.) og så så lidt (.) nå okay jamen så har vi jo stået her længe sagde hun så.

Her demonstrerer Michelle hvordan hun og jeg mødtes, og at det var lidt akavet.

Citater er et brugsmæssigt generationssprogligt træk. Det bruges nemlig mest af unge. Faktisk dobbelt så meget som i de to andre generationer:

	Unge	Midaldrende	Ældre
Citater pr. 1000 løbende ord	7,89	3,90	3,96

Tabel 6. Generationernes samlede antal citater.

De unge bruger 7,89 citater pr. 1000 løbende ord, mens de midaldrende bruger 3,90 citater, og de ældre 3,96 citater. Citater er endnu ikke

⁶ Definitionen af citat findes i Rathje 2008a: 180 f. med inspiration fra bl.a. Clark & Gerrig 1991, Goffman 1974 og Bakhtin 1984.

Generationsprog

et træk som man er begyndt at bekymre sig om i medierne eller i Sprognævnets svartjeneste, men i USA er det allerede et udskældt træk (D'Arcy 2007).

Unge ikke bare bruger flest citater, de markerer dem også på en særlig måde. Nedenfor vil jeg anskueliggøre hvordan citatmarkering på forskellige måder har vist sig at være et brugsmæssigt generationssprogligt træk i undersøgelsen:

Unge bruger utraditionelle citatmarkerende verber, som i eksemplet her:

Gitte: så **sad** min mor sån (.) *er det det eneste du har fået Gitte*

Sidde er et utraditionelt citatmarkerende verbum fordi det ikke fortæller hvilken handling der demonstreres, som traditionelle anførende verber gør det. Midaldrende og ældre bruger til gengæld nævneværdigt flere traditionelle citatmarkerende verber, som i eksemplet her:

Iris: så **sig**er han til os *jamen* (.) *vil i så ikke overtage den toværelseslejlighed så* (.) *beholder jeg viceværtjobbet*

Sige er et traditionelt citatmarkerende verbum, dvs. det fortæller hvilken handling der demonstreres. Både traditionelle og utraditionelle citatmarkerende verber er altså brugsmæssige generationssproglige træk – i hvilken grad kan man se her:

	Unge	Midaldrende	Ældre
Utraditionelle	28,4 %	9,2 %	4 %
Traditionelle	27,1 %	63,6 %	79,1 %

Tabel 7. Generationernes brug af utraditionelle og traditionelle citatmarkerende verber.

De unge bruger 28,4 % af de utraditionelle citatmarkerende verber, de midaldrende bruger 9,2 %, og de ældre 4 %. Af de traditionelle citatmarkerede verber bruger de unge 27,1 %, de midaldrende 63,6 %, og de ældre 79,1 %.

Ser man på hvilke verber generationerne hyppigst markerer med, har der vist sig endnu to generationssproglige træk, nemlig at de unge markerer citaterne nævneværdigt meget med verbet *være*, og at de ældre og midaldrende markerer nævneværdigt meget med verbet *sige*, som i de følgende eksempler:

Marianne Rathje

Pia: vi har samme far alle sammen men ikke samme mor nogen af os (.) ((fnis)) så er det bare sånoget wuuuw

Birthe: *det ved jeg sgu da heller ikke siger jeg*

De ældre og midaldrende markerer stort set ikke med *være*, mens det er det næstmest brugte anførende verbum blandt de unge:

	Unge	Midaldrende	Ældre
<i>Være</i>	21,7 %	1,9 %	1,6 %
<i>Sige</i>	27,6 %	52,5 %	72,2 %

Tabel 8. Generationernes brug af de anførende verber *være* og *sige*.

De unge bruger *være* i 21,7 % af tilfældene, de midaldrende i 1,9 %, og de ældre bruger det i 1,6 %. Til gengæld bruger de midaldrende og ældre *sige* nævneværdigt mere end de unge: de midaldrende i 52,5 % af tilfældene, de ældre i 72,2 %, og de unge i 27,6 % af tilfældene.

Endnu et brugsmæssigt generationsprogligt træk er at de unge samtalede tagere ofte slet ikke bruger anførende verber til at markere citater med, som i eksemplet her, hvor der kommer to citater lige efter hinanden:

Maja: *ja dig du kan heller ikke komme ind du er kun sytten æh ja (.) right men det var ligesom min veninde du lige har lukket ind hun er kun seksten ikk altså*

Det første citat er *ja dig du kan heller ikke komme ind du er kun sytten*, og det næste citat er *æh ja (.) right men det var ligesom min veninde du lige har lukket ind hun er kun* – og ingen af citaterne er markerede med anførende verbum.

Det er faktisk mere reglen end undtagelsen at de unge ikke markerer citaterne med et verbum:

	Unge	Midaldrende	Ældre
Ikke anførende verbum	44,5 %	27,2 %	16,9 %

Tabel 9. Generationernes brug af citater uden anførende verbum.

De unge undlader anførende verbum i 44,5 % af citaterne, de midaldrende i 27,2 %, og de ældre i kun 16,9 %.

Generationsprog

Når de unge til gengæld markerer et citat, sker det ofte med det man kan kalde *småord*. Citatmarkerende småord er et brugsmæssigt generationelt træk som er særligt for de unge:

	Unge	Midaldrende	Ældre
Småord	32,5 %	8,8 %	4,5 %

Tabel 10. Generationernes brug af citater med citatmarkerende småord.

Næsten en tredjedel af de unges citater er markeret med småord (32,5 %) hvorimod de midaldrende og ældre kun anvender småordene som markeringsteknik i ringe omfang (hhv. 8,8 % og 4,5 %). Især bruger de unge småordsforbindelserne *bare sånoget* og *sån lidt* nævneværdigt mere end de andre generationer:

Pia: jamen jeg tror også det er derfor fordi så har jeg synes en eller anden har været sød og ellers så er det **bare sånoget**
ej jeg skal bare have en kæreste ikk

Det sidste generationssproglige træk ifm. citatmarkering jeg vil komme ind på, er interjektioner som citatindledere, som *ej* i dette eksempel:

Pia: så mig og min veninde og min søster vi tænkte bare *ej*
nogle smarte venner

Citatindledende interjektioner i sig selv er ikke et generationssprogligt træk, men varianterne *ej*, *nåmen*, *amen*, *mm* som citatindledende interjektioner er generationssproglige træk fordi de unge bruger dem nævneværdigt mere end de to øvrige generationer.

7. Brugsmæssige generationelle træk og samtalepartnerafhængige generationelle træk

Jeg har nu gennemgået undersøgelsens brugsmæssige generationelle træk og vil her til sidst sammenstille disse med de samtalepartnerafhængige generationelle træk. I nedenstående figur ses de brugsmæssige generationelle træk (som jeg har gennemgået ovenfor) øverst vertikalt (felt 1, 2, 3), og de træk som *ikke* var brugsmæssige generationelle træk, står nederst vertikalt (felt 4, 5, 6):

	Fuld akkommodation (samtalepartn. afh. træk)	Delvis akkommodation (delvist samtalepartn. afh. træk)	Ikke akkom- modation (ikkesamtale- partn. afh. træk)
Brugs- mæssige generations- sproglige træk	1 - Citater markeret med småordene <i>sån lidt og bare sånoget</i> - Citater markeret med interjektionerne <i>ej, nåmen, okay, amen</i> og <i>m:</i> - Citater markeret med verbet <i>sige</i>	2 - Citater - Engelske lån - Engelske bandeord - Omskrevne bandeord - Citater markeret med traditionelt anførende verbum - Citater uden anførende verbum - Citater markeret med verbet <i>være</i> - Citater markeret med småord	3 -Bandeordstypen kroppens nedre funktioner - Bandeordstypen religiøse - Citater markeret med utraditionelt verbum
Ikke brugs- mæssige generations- sproglige træk	4 - Bandeord	5 - Nye engelske lån ⁷	6 - Citatmarkerende interjektioner

Figur 1. Sammenstilling af brugsmæssige generationelle træk og samtalepartnerafhængige generationelle træk.

De nævnte træk er her yderligere også ordnet i forhold til om der ved trækkene har vist sig at være akkommodation, dvs. tilpasning mellem generationerne. Fuld akkommodation, dvs. alle generationerne tilpasser sig, har jeg kaldt samtalepartnerafhængige træk (felt 1 + 4), delvis akkommodation, dvs. kun nogle af generationerne tilpasser sig,

⁷ Jeg har ikke tidligere i artiklen nævnt dette træk, men i undersøgelsen viste det sig at nye engelske lån (dvs. indlånt i dansk efter 1945) ikke var et brugsmæssigt generationelt træk (jf. Rathje 2008a:143 f.).

Generationsprog

har jeg kaldt delvis samtalepartnerafhængige træk (felt 2 + 5), og ikke akkommodation, dvs. generationerne tilpasser sig ikke, har jeg kaldt ikkesamtalepartnerafhængige træk (felt 3 + 6).

Det mest interessante i denne sammenstilling er trækkene i felt 3 og felt 4. Felt 3 består af generationelle træk som kun er brugsmæssige. Dvs. generationerne akkommoderer ikke. Et eksempel på dette er bandeordstypen ”kroppens nedre funktioner”, som bruges mest af unge, men de unge skruer ikke ned for denne type bandeord i samtale med andre generationer, og de midaldrende og ældre skruer heller ikke op for typen i samtale med de unge. Her kan man altså tale om enten at generationerne ”hænger fast” i deres generationsprog, eller at de ikke er bevidste om at trækket er generationelt, eller ikke evner at akkommodere.

I felt 4 er det omvendte på spil. Her er altså træk som kun er samtalepartnerafhængige. Et eksempel på dette er bandeord, som bruges lige hyppigt i alle tre generationer, dvs. det er ikke et brugsmæssigt generationelt træk. Ikke desto mindre akkommoderes der i alle tre generationer som om bandeord var et ungdomssprogligt træk: De unge bruger færre bandeord med de ældre generationer, og de ældre generationer bruger flere bandeord med de unge. Her tilpasses sproget altså efter en forestilling om generationsprog – ikke virkeligheden.

8. Konklusion

Undersøgelsen har vist at myterne om de unges sprog ikke er rigtige når det gælder bandeord, som alle tre generationer bruger lige mange af, men til gengæld har det vist sig at myten om de mange engelske lån i de unges sprog, er sand: De unge *bruger* flere engelske lån end andre generationer.

Undersøgelsen har også vist at der *findes* (brugsmæssige) generationsproglige træk, nemlig fx citater, som er et ungdomssprogligt træk, bandeord af typen ”kroppens nedre funktioner”, som også er et ungdomssprogligt træk, og omskrevne bandeord, som er et midaldrendesprogligt og et ældresprogligt træk.

Desuden har det vist sig at undersøgelsens samtaledeltagere ved visse træk ændrede sprog ift. samtalepartnerens alder, altså det jeg har kaldt samtalepartnerafhængige generationelle træk. Det

gør de fx ved citater, hvor de unge skruer ned for citaterne med en ikkejævndrende samtalepartner, og ved bandeord, hvor de unge skruer ned for bandeordene med ikkejævndrende, og de midaldrende og ældre skruer op for bandeordene når de taler med en ung. Ved andre træk hænger generationerne fast i deres generationsprog, fx ved bandeordstyperne ”religiøse” og ”kroppens nedre funktioner” som der hverken bliver skruet op eller ned for i samtaler med ikkejævndrende ift. samtaler med jævndrende.

Undersøgelsen kan altså berolige dem der frygter at de unges sprog er grimmere end deres eget; det er det ikke, men det er rigtigt at det er mere engelsk. Det kan også berolige de sprogbekymrede at unge ofte lægger deres generationsprog fra sig i samtale med ældre generationer, fordi dette kunne tyde på at de unge ikke tager disse træk med sig videre ind i voksenalderen – dermed kommer trækkene ikke til at udgøre en generel sprogforandring, men er blot en del af et ungdomssprog der hører ungdomsfasen til.

Litteratur

- Andersson, L.-G. & P. Trudgill (1990) *Bad Language*. Oxford: Basil Blackwell,
- Bakhtin, M. (1984) *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Manchester: Manchester University Press
- Barbieri, F. (2008) Patterns of age-based linguistic variation in American English. *Journal of Sociolinguistics* 12, 1:58-88.
- Bønlykke Olsen, K. (2002) *Engelsk bøjning i dansk. En undersøgelse af engelske importords integration i det danske bøjningssystem – og af ordstrukturens rolle heri*, upubliceret speciale. Københavns Universitet: Institut for Nordisk Filologi.
- Cheshire, J. (1987) Age and generation-specific use of language. *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society*. U. Ammond et. al (eds.). Berlin: Walter de Gruyter:760-767.
- Cheshire, J. (2005) Syntactic variation and beyond: Gender and social class variation in the use of discourse-new markers. *Journal of Sociolinguistics* 9, 4:479-508.
- Clark, H.H. & R.J. Gerrig (1990) Quotations as demonstrations. *Language*, 66, 4:764-805.

Generationsssprog

- Coupland, N. (2001) Age in social and sociolinguistic theory. *Sociolinguistics and Social Theory*. N. Coupland, S. Sarangi & C. Candlin (eds.). Essex: Pearson:185-211.
- Coupland, N., J. Coupland & H. Giles (1991): *Language, society and the elderly: Discourse, identity and ageing*. Oxford: Basil Blackwell.
- D'Arcy, A. (2007) Like and language ideology: Disentangling fact from fiction. *American speech* 82, 4:386-419.
- Eckert, P. (1997) Age as a sociolinguistic variabel. *The Handbook of Sociolinguistics*. F. Coulmas (ed.). Cambridge: Blackwell:151-157.
- Goffman, E. (1974/1986) *Frame Analysis*. York: Northeastern University Press
- Graedler, A.-L. (1998) *Morphological, semantic and functional aspects of English lexical borrowings in Norwegian*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Gregersen, F. (1999): Sociolingvistikkens forandringer. *danske folkemål* bd. 41. København: C.A. Reitzel:107-138.
- Jørgensen, H. (1978) At bande eller ikke at bande. *Mål & Mæle*, nr. 4/1978: 25-31.
- Kotsinas, U.-B. (1994) *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Labov, W. (1963) The Social Motivation of a sound change. *Word* 19:273-309.
- Rathje, M. (2004) Misforståelser og ikkeforståelser i tre generationer. *Sprogpsykologi. Udvalgte kerneemner*. M. Rathje & L. Svenstrup (red.). København: Museum Tusulanums Forlag:95-112.
- Rathje, M. (2005) Forstår generationerne hinanden? *På sporet af sprogpsykologi. Ti artikler om sproglighedens psykologi*. J. Hermann, C. Nielsen & M. Siiner (red.). København: Forlaget Frydenlund:63-79.
- Rathje, M. (2007a) Bruger unge flere engelske lån end andre generationer? *Nyt fra Sprognævnet* 2007/4:1-6.
- Rathje, M. (2007b) Så stod jeg bare der: Øh, citathyppighed og citatmarkering i tre generationer?! *Dansk Sprognævn – godt og vel 50 år efter*. V. Sandersen & J. Schack (red.). København: Dansk Sprognævns skrifter 40:74-92.
- Rathje, M. (2008a) *Generationsssprog i mundtlig interaktion. En sociolingvistisk undersøgelse af generationsspecifikke sproglige og interaktive træk i tre generationers talesprog*. Ph.d.-afhandling indleveret ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, maj 2008.
- Rathje, M. (2008b) Generationsssprog – myte eller virkelighed? *Nyt fra Sprognævnet* 2008/4:1-6.

Marianne Rathje

- Rathje, M. (under udgivelse) *Generationssprog*. København: Dansk Sprognævn's skrifter 43.
- Rathje, M. & M. Heidemann Andersen (2005) Fuck, sgu og søreme. Bandeord og andre kraftudtryk i tre generationer. *Nyt fra Sprognævnet* 2005/2:4-10.
- Sharp, H. (2001) *English in Spoken Swedish*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Shepard, C.A., H. Giles & B.A. Le Poire (2001) Communication Accommodation Theory. *The New Handbook of Language and Social Psychology*. P. Robinson & H. Giles. UK: John Wiley and Sons:33-56.
- Stenström, A.-B. (1991) Expletives in the London-Lund Corpus. *English Corpus Linguistics*. K. Aijmer & B. Altenberg (eds.). New York: Longman:239-253.
- Sørensen, K. (1973) *Engelske lån i dansk*. Dansk Sprognævn's skrifter 8. København: Dansk Sprognævn.

En analyse af forholdet mellem danske og tyske sammensætninger og afledninger som grundlag for et undervisningsprogram i dansk for tysktalende udlændinge

Janusz Stopyra
Wrocław Universitet

Som polsk udlænding med tysk som andetsprog har jeg mange gange prøvet at oversætte tyske ord direkte til de danske. Men så kom der altid en dansker, der rettede mig. Derfor måtte jeg stille mig selv det spørgsmål: Hvor langt kan man komme ved at oversætte tyske ord direkte til dansk, dvs. ved at danne danske ord ved hjælp af tyske orddannelsesmønstre?

Dette spørgsmål har jeg prøvet at besvare ved at undersøge danske og tyske derivater (afledninger). Jeg har undersøgt ca. 1500 tyske derivater fra to noveller af Günter Grass og analyseret deres oversættelser i den danske version. Jeg bad mine tyske og danske venner at forsyne alle disse derivater med så simple parafraaser som muligt, sådan at det kunne sige noget om ordenes betydning i præcis de kontekster, som de blev brugt i i novellerne, f.eks. tysk *Bastler* – ’jmd. **bastelt** etw.’, *Gleichmacherei* – ’jmd. **macht** alles **gleich**’, *Gutachter* – ’jmd. gibt ein **Gutachten** ab’ osv. Disse ord grupperede jeg så efter deres kategoriale betydning (tysk: ’Wortbildungsbedeutung’). Samtidig markerede jeg de specifikke syntaktiske led i parafraaserne, der var umiddelbart motiverende for mine derivater. Jeg ville nemlig kategorisere derivaterne såvel semantisk som syntaktisk. Jeg antog, at dette kunne give mig svar på mit spørgsmål og vise mig grænserne for ”et sikkert område”, i hvilket en udlænding kan bevæge sig ved at bruge tyske ordregler til at danne danske ord. Som svar fik jeg både størrelsen i procent af den tysk-danske strukturel-funktionelle parallelisme og et system, der samlede mine derivater i grupper og gav mig et overblik over dansk orddannelse.

Så vidt jeg ved, har der indtil nu ikke været nogen forskningsforsøg, der sammenlignede tyske derivater med de danske. Som grundlag for min undersøgelse valgte jeg et af de skemaer, der brugtes i tyske ordannelsesbøger (Wellmann 1995). Jeg har valgt dette skema, fordi jeg syntes, det bedst kunne bruges i danskundervisningen. I mit system var der ikke tale om nogen simpel fortegnelse over suffikser, som skulle forsynes med en betydningsforklaring. Jeg prøvede at opstille et system af danske derivater, der kunne efterligne brugen af ordene i vores hoveder. Et system, der prøvede at efterligne vores tænkning, dvs. præcis de operationer, vi gennemfører i vores hoveder ved at tale dansk, især ved at bruge et dansk derivat.

Inspireret af forskellige arbejder af Porzig (især Porzig 1950) fik jeg den idé at gå ud fra ordfelterne (tysk: 'Wortfelder'). Jeg udarbejdede et system der for mig at se kunne være interessant for eleverne. Dermed kunne jeg gøre to ting på samme tid: ordne derivater på én gang på det semantiske og samtidig på det strukturelt-syntaktiske område. Og det lykkedes: Mit semantisk-strukturelle-syntaktiske system er blevet færdigt (sml. Stopyra 2008). I Danmark er Porzigs system indtil nu kun blevet udnyttet af germanister fra Århus: Hans Blosen, Ernst Dittmer, Per Bærentsen og Harald Pors (sml. Blosen et al. 1987).

I begyndelsen arbejdede jeg med eksempler fra tysk-danske ordbøger. Det bragte mig dog ikke videre, fordi jeg på den måde kun fandt eksempler, der allerede var leksikaliseret i sproget. Ved at bruge novellerne af Grass kunne jeg også analysere brugen af produktive ordannelsesmønstre i bestemte kontekster og situationer, hvilket gav mig muligheden for at finde præcis den betydningsvariant, som forfatteren havde ønsket. Samtidig kunne jeg også finde produktive ordannelsesmønstre i sproget.

Jeg prøvede at bruge alle termer, som man kan finde i de nyeste værker til den danske og tyske orddannelse, ud over de termer, der allerede i længere tid har været brugt i faglitteraturen, som f.eks. sekundært præg (tysk 'sekundäre Prägung?'). Ved 'sekundært præg' mener jeg dobbelttydige derivater, som bruges i novellerne i deres anden betydning, dvs. som resultat af metonymi, f.eks. tysk *Versammlung* – *forsamling* – ikke som handlingen af 'at forsamle sig', men som

'en gruppe af forsamlede personer', sml. også tysk *Bepflanzung* (*der Chaussee*) – (*landevejs*)*beplantning* – ikke som 'aktivitet' men som 'nogle træer'. Hvis derivaterne var dobbelttydige, men man ikke kunne finde ud af, i hvilket betydning de brugtes, kaldte jeg fænomenet 'neutralisering af semantiske roller', f.eks. tysk *Gefangenschaft* – *fangenskab* som en kollektivdannelse eller som *nomen loci*, tysk *Geschreibsel* – *skribleri* som handling eller dens resultat. Af de nye termer tog jeg f.eks. 'rektionskomposita' (jeg behandlede kun de rektionskomposita, som samtidig også kunne interpreteres som samdannelse, dvs. dem, hvis andetled næppe kunne forekomme som et selvstændigt ord i tysk), f.eks. tysk *Straftäter* – *lovovertræder*, tysk *Tischtennisspieler* – *bordtennisspiller*. Denne slags ord fortolkede jeg enten som komposita, eller som samdannelse, dvs. derivater med fraserne som baser – i ovennævnte eksempler 'at overtræde en lov' + *er*, 'at spille bordtennis' + *er*. Rigtige tyske rektionskomposita kan efter de nyeste teorier kaldes for 'inkorporation' (Eichinger 2000). Termen bruges på den måde, at der til kompositums andetled, oftest derivatet fra et verbum, tilføjes, dvs. 'indkorporeres', en af de mulige argumentpositioner af netop dette verbum, f.eks. tysk *Bittsteller* – '**eine Bitte** stellen', *Ratgeber* – '**einen Rat** geben'. Verbets argumenter overgår til suffikset (og samtidig også til hele derivatet) og et af dem "kommer tilbage" som rektionskompositionens førsteled. Komposita af den slags kan i de fleste tilfælde kaldes for entydige, dvs. man kan også uden kontekst finde ud af, hvad der menes. Ved andre komposita er dette ikke tilfældet, dvs. flertydighed kan her anses som en regel, og det virkelig mente udtrykkes ved hjælp af konteksten og situationen, som samtalen foregår i (som eksempel nævnes her oftest tysk *Fischfrau*, som kan have mange betydningsvarianter, f.eks. 'kvinde der sælger fisk', 'kvinde der studerer fisks zoologi' eller bare 'kvinde der kan lide fisk').

Blandt derivaterne er flertydighed også meget hyppig, men den holdes i faste grænser, som kaldes for 'regulær flertydighed' (tysk 'reguläre Mehrdeutigkeit'). Den regulære flertydighed kan nu i undervisningen betragtes onomasiologisk, dvs. ud fra det semantiske perspektiv, ved at gå ud fra semantiske storgrupper, som f.eks. *nomina agentis* eller *qualitatis*, og så anføre syntaktiske og morfologiske un-

dertyper, eller den kan betragtes semasiologisk, dvs. ved at gå ud fra ordenes form og så analysere deres betydningsvarianter. I begge tilfælde kan regelmæssighederne i den slags regnes for fælles tysk-danske orddannelsesmønstre (sml. Fredsted et al. 2005:116).

Den første mulighed giver os en klasse af tyske og danske nomina actionis et acti, der er motiveret af prædikat, f.eks. tysk *Abfütterung* – *affodring*, tysk *Einrichtung* – *indretning* eller (som samdannelse) af prædikat med internt besat objekt, f.eks. tysk *Ehrenrettung* – *æresoprejsning*, tysk *Machtergreifung* – *magtovertagelse*. Der forekommer dog også forskelle mellem begge sprog, f.eks. tysk *Stadtbesichtigung* – *besigtigelsen (af byen)*, tysk *Einäscherung* – *ligbrændingen* (i tysk eller dansk med internt besat objekt). Dernæst kan nævnes nomina qualitatis og nomina attributiva, der er motiverede af prædikativum, f.eks. tysk *Wärme* – *varme*, tysk *Sicherheit* – *sikkerhed*, tysk *Krankheit* – *sygdom*, tysk *Feierlichkeit* – *højtydelighed*; tyske og danske nomina agentis, der er motiveret af prædikat, f.eks. tysk *Umsiedlerin* – *omflytter*, også med internt besat objekt, f.eks. *Arbeitgeber* – *arbejdsgiver*, tysk *Vielversprecher* – *løfteudsteder*, eller af objekt, f.eks. tysk *Politiker* – *politiker*, tysk *Künstler* – *kunstner*, her også med forskelle mellem begge sprog, f.eks. tysk *Turner* (motiveret af prædikat) – *gymnast* (motiveret af objekt), tysk *Eigentümer* (motiveret af objekt) – *ejer* (motiveret af prædikat); nomina instrumenti, som er motiverede af prædikat, f.eks. tysk *Dampfer* – *damper*, også med internt besat objekt, f.eks. tysk *Eisbrecher* – *isbryder*; nomina loci, der er motiveret af prædikat, f.eks. tysk *Stellung* – *stilling*.

Den anden mulighed giver os tyske og danske derivater på *-er* som nomina agentis eller instrumenti, f.eks. tysk *Schreiber* – *skriver*, tysk *Leser* – *læser*. Tyske derivater på *-ung*, der svarer til de danske på *-ing* eller på *-else* kan anses som nomina actionis eller nomina acti, f.eks. tysk *Aufrüstung* – *oprustning*, tysk *Erforschung* – *udforskning*, tysk *Ausführung* – *udførelse*. Tyske derivater på *-schaft*, der svarer til danske på *-skab*, kan betragtes som nomina loci eller kollektiva, f.eks. tysk *Landschaft* – *landskab*, tysk *Gefangenschaft* – *fangenskab*. Dobbelttydighed af derivater, som er blevet brugt som sekundære præg, f.eks. tysk *Treffer* – *træffer* (som lykketræf), tysk *Bewegung* – *bevægelse* (som kollektivum), tysk *Verankerung* – *forankring* (som

En analyse af dansk – tysk

nomen instrumenti), tysk *Lokalisierung* – *lokalisering* (som nomen loci), kan også betragtes som regelmæssig.

Desuden kan der nævnes flere detaljeforskelle mellem tysk og dansk:

- til det tyske derivat svarer der en frase, til det danske ikke – i den slags tilfælde kan det tyske derivat tydes som en samdannelse, det danske ikke (de danske tydes her som rektionskomposita); alternativt tydes disse danske dannelser (der er lånt fra tysk) kun som komposita, f.eks. tysk *Bildhauer* – *billedhugger*, tysk *Gleichmacherei* – *ligemageri*;
- det er ofte muligt også at tyde danske samdannelser som rektionskomposita i ord, der i tysk kun kan tydes som samdannelser – i dansk tillades leksikalisering af potentielle sidsteled hyppigere, sml. *-bryder*, *-mager* (Den Danske Ordbog), f.eks. tysk *Ehebrecher* – *ægteskabsbryder*, tysk *Kalendermacher* – *kalendermager*;
- adjektivisk motivation i nomina actionis et acti i et af sprogene og verbal i det andet, f.eks. tysk *Begrüßung* – *velkomst*;
- verbal motivation (af prædikat) ved nomina agentis i et af sprogene og substantivisk (af objektet) i det andet, f.eks. tysk *Richter* – *dommer*, *Eigentümer* – *ejer*;
- til de danske derivater svarer der leksikaliserede danske verber, der ikke har paralleller i tysk (muligvis kan disse verber være tilbagedannet fra nominale dannelser); eksempelvis har tysk kun *Kettenraucher*, mens dansk tillige har *kæderyge* til *kæderyger*;
- forskelle i syntaktisk valens blandt enkelte tyske derivater, der er dannet af verberne og deres danske ækvivalenter, f.eks. hvis de danske derivater ikke kan være refleksive; det kan især vise sig ved tautonyme derivater, f.eks. tysk *Entscheidung* – ’jmd. entscheidet sich für etw.’ – dansk *afgørelse* – ’ngn. afgør ngt.’; tysk *Erinnerung* – ’jmd. erinnert sich an etw.’ – dansk *erindring* – ’ngn. erindrer ngt.’.

Helt overordnet kan man for det første bemærke, at de fleste ord i undersøgelsen er motiveret af samme sætningsled i begge sprog (94 %), f.eks. tysk *Flüchtlinge* – *flygtninge*, tysk *Erfinder* – *opfinder*

(her af prædikat). For det andet, at de fleste derivater er motiverede af frasernes prædikat, f.eks. tysk *Nachkömmling* – *efterkommer*, tysk *Trinker* – *dranker*, et tydeligt mindretal af deres objekt, f.eks. tysk *Handwerker* – *håndværker*, tysk *Verbrecher* – *forbryder* eller adverbial, f.eks. tysk *Wärme* – *varme*, tysk *Stärke* – *styrke*. For det tredje er det også vigtigt at se på et strukturelt fænomen, nemlig den kendsgerning, at der ofte forekommer internt besatte argumenter i derivaterne, ofte også parallelt i begge sprog, f.eks. tysk *Arbeitgeber* – *arbejdsgiver*, *Machtergreifung* – *magtovertagelse*. Man kan sige, at sådanne derivater er motiveret af prædikatet med internt besættelse af objekt.

Som et vigtigt resultat kom det også frem, at der kun svarede danske derivater til ca. 65 % af alle tyske derivater fra de behandlede noveller. De øvrige danske oversættelsesækvivalenter var konversioner, komposita, fraser, grammatiske konstruktioner og simple ord. Efter en mere detaljeret undersøgelse kan vi nævne næsten alle slags tyske derivater, der har danske ikke-derivater som ækvivalenter: Til tyske nomina actionis et acti svarer der danske konversioner, f.eks. *Plauderei* – *passiar*, *Forderung* – *krav*, *Erinnerung* – *minde*, *Behauptung* – *påstand*, komposita (som regel ikke rektionskomposita), f.eks. *Bastelei* – *hobbyvirksomhed*, *Beschimpfung* – *skældsord*, *Verhandlung* – *retssag*, simple ord, f.eks. *Verhandlung* – *sag*, *Ermordung* – *mord*, *Mitbringsel* – *gave*, grammatiske konstruktioner, f.eks. *forderte Professor G. ... die **Verhängung** der Höchststrafe* – *krævede professor G. ... den anklagede **idømt** strengeste straf*; andre fraser, f.eks. *Schadensmeldung* – *melding om beskadigelse*; ... *notwendig gewordene **Trennungen** seien heute normal* – ... *at det nu til dags var normalt **at gå fra hinanden***; der fandtes også andre slags leksikaliseringer, f.eks. *Ereignis* – *begivenhed*, *Meldung* – *besked*, *Anweisung* – *cirkulær*. Til tyske nomina qualitatis og nomina attributiva svarer der danske konversioner, f.eks. *Albernheit* – *pjank*, *Winzling* – *splejs*, komposita, f.eks. *Reife* – *realeksamen*, simple ord, f.eks. *Schwierigkeit* – *bøvl*; til de tyske nomina agentis svarer der danske konversioner, f.eks. *Straftäter* – *(en) kriminel*, komposita (der især her er de mest karakteristiske ækvivalenter), f.eks. *Söldner* – *lejesvend*, *Täter* – *germingsmand*, *Schüler* – *skoleelev*, *Anstifter* –

En analyse af dansk – tysk

ophavsmand, Wöchnerin – barselskvinde, Retter – redningsmand, simple ord, f.eks. Besucher – gæst, Versager – nitte, grammatiske konstruktioner, f.eks. Spaziergänger – (en) spadserende, Heimkehrer – (en) hjemvendte, andre slags fraser, f.eks. Hoffnungsträger – håbefulde unge mennesker, Spinner – skøre kuler, Urlauber – dem på ferie, leksikaliseringer, f.eks. Einzelgänger – enspænder; til tyske kollektiva svarer der danske konversioner, f.eks. Gesellschaft – samfund og simple ord, f.eks. Kameradschaft – gruppe, til de tyske nomina patientis svarer der danske konversioner, f.eks. Häftling – fange og komposita, f.eks. Säugling – spædbarn, til de tyske nomina instrumenti svarer der danske komposita, f.eks. Schlepper – slæbebåd, Transporter – transportskib og simple ord, f.eks. Hosenträger – seler, til de tyske nomina loci svarer der danske komposita, f.eks. Tischlerei – snedkerværksted, Ortschaft – landsby, også til de tyske nomina temporis – f.eks. Vergangenheit – fortid.

I hele undersøgelsen forekom komposita som sagt som de hyppigste og mest regulære danske ikke derivative ækvivalenter til tyske derivater. Derfor må undersøgelsen være en slags advarsel for danskelever med tysk som modersmål mod en alt for ”mekanisk” brug af parallelle danskkonstruktioner. Blandt de danske derivater, der svarede til de tyske, var der ofte også substantiel lighed, også til andre danske ækvivalenter (ikke til dem, der brugtes i oversættelsen), f.eks. tysk *amtlich – tjenstlig* (sml. tysk *dienstlich*), tysk *Abgabe – aflevering* (sml. tysk *Ablieferung* – her kan det også interpreteres som en blot fonologisk tilpasning). I det hele taget gik jeg i undersøgelsen ikke ind på substantiel lighed, men koncentrerede mig på strukturelle og funktionelle aspekter (se hertil tillige Stopyra 2008). Motivation blev kun forstået synkront, og materialet omhandlede som en slags systematisering (i glottodidaktisk øjemed) uden historiske synspunkter.

Litteratur

- Blosen, Hans et al. (1987) *schwer und schwierig in der Bedeutung 'difficilis': ein Modellfall für die Beschreibung synonymyer Adjektive*. Heidelberg: Carl Winter.
- Blosen, Hans & Harald Pors (1997) Das Verb *beanspruchen* als Verb des Forderns. *Grammatica i anua artium: Festschrift für Rolf Bergmann zum 60. Geburtstag*. Udg. af Elvira Glaser und Michael Schlaefter. Heidelberg: Carl Winter:207-220.
- Eichinger, Ludwig M. (2000) *Deutsche Wortbildung: eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr.
- Fredsted, Elin et al. (2005) Projekt: Divergerende sprogbrug hos unge og bilingvale. 10. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Udg. af Peter Widell og Mette Kunøe, Århus:113-122.
- Porzig, Walter (1950) *Das Wunder der Sprache*. Bern.
- Stopyra, Janusz (2008) *Nominale Derivation im Deutschen und im Dänischen*. Wrocław.
- Wellmann, Hans (1995) Die Wortbildung. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache* (Duden Band 4). Drosdowski, Günther, Peter Eisenberg, Hermann Gelhaus, Helmut Henne, Horst Sitta & Hans Wellmann (hrsg.) 5. udgave. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich:399-534.

Kildemateriale

- Günter Grass (2004) *Im Krebsgang*. Eine Novelle, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Günter Grass (2003) *I krebsegang*. En novelle. På dansk ved Per Øhrgaard. København: Gyldendal, 2. udgave.
- Günter Grass (1999) *Mein Jahrhundert*. Steidl: Göttingen.
- Günter Grass (1999) *Mit århundrede*. På dansk ved Per Øhrgaard. København: Gyldendals Bogklubber.

Definitionen af begrebet 'tegn'

Ole Togeby
Aarhus Universitet

1. Ordet *tegn*

I Østen stiger solen op, siger vi; imidlertid ved vi godt at det ikke er solen der stiger op, men jorden som vi står på, der drejer rundt om sin egen akse. Den sproglige sætning forudsætter altså et verdensbillede som vi ved er forkert, og alligevel kan vi ikke omtale det vi ser, på anden måde end sådan som vi oplever det: at solen stiger op.

Måske er det ligeså forkert når vi siger at *billedet forestiller Tordenskjold*, eller at "*Tordenskjold han var polisk*" betyder at '*Peter Wessel var underfundig*': det er måske snarere sådan at *maleren med billedet angiver hvordan Tordenskjold skal opfattes*, og at *digteren med verselinjen angiver at Tordenskjold skal opfattes som underfundig*. Måden vi taler om tingene på, rører i hvilket perspektiv vi oplever dem, og hvilken plads de udfylder i vores verdensbillede. Men måske vil en nærmere undersøgelse vise at tegnene slet ikke er sådan som vi taler om dem.

Prøv at sammenligne følgende sætninger der er fundet på nettet og indeholder ordet *tegn*:

- (1) a. *Det semitiske sprog har kun tegn for konsonanterne*
- b. *Han venter på tegn fra bjergføreren til at han kan starte turen ned over den uberørte sne*
- c. *I kærlighedslivet er der tegn til at du kommer til at give mere end du får igen*
- d. *Tretten tegn på at du er blevet gammel: 1. Planterne i din stue er i live.*
- e. *En snegl på vejen er tegn på regn i Spanien*

Læg først mærke til at der kan komme forskellige præpositioner efter ordet *tegn*; det indebærer at *tegn for*, *tegn til* og *tegn på* ikke blot betegner et og samme fænomen, fx en materiel genstand, men mindst

tre forskellige relationer mellem to forskellige ting i verden: formen og meningen. I (1a) betyder *tegn for* således 'noget (et bogstav) som er notation for noget (en lyd)'; i (1b) betyder *tegn til* 'den enes signal om at den anden kan eller skal handle'; i (1c) betyder *tegn til* 'noget manifest der er tilfældet (i dette horoskop stjernernes konstellation), der er indicium eller varsel om at noget vil ske'; i (1d) betyder *tegn på* 'noget manifest der er indicium for eller spor af at noget andet er tilfældet (eller er sket)'; og i (1e) betyder *tegn på* 'noget manifest der er tilfældet der er varsel om at noget vil ske', dvs. det samme som 1c.

Læg mærke til at det kun er tekstelementer, som fraser, ord, stavelser eller bogstaver der kan være *tegn for noget*, kun hele handlinger (og altså ikke tekstelementer som fx bogstaver) der kan være *tegn til* i betydningen 'signal til den andens handling', og kun begivenheder eller hele situationer (og altså hverken bogstaver eller afsenderens handling) der kan være *tegn på* i betydningen 'indicium om' at noget er tilfældet. Læg mærke til at præpositionen *til* i (1c) er brugt metaforisk; et varsel (indicium) fremstilles som om det er himlens magter der sender et signal til folk om hvad de skal gøre.

Ordet *tegn* betyder – som det ses – forskellige ting afhængigt af hvilken præposition der er knyttet til det; ordet kan betyde i) 'notation for', ii) 'signal til' og iii) 'indicium om' med forskellige underkategorier: iiia) 'varsel om noget fremtidigt', iiib) 'spor efter noget fortidigt eller nutidigt' eller iiic) symptom på noget nutidigt (fx *Disse pletter er tegn på mæslinger*).

Nu vil mange gerne have en tegnteori der omfatter billeder, selv om ordet *tegn* næsten ikke kan bruges om billeder. Man kan fx næppe blive forstået hvis man siger: *Uden på en tændstiksæske er der et tegn for (på?) Tordenskjold*.

Her skal det undersøges om måden vi taler om tegn på, afspejler vores viden om hvordan tegnene fungerer i virkeligheden, eller om det på tegnområdet også er således at *hvalfisk* faktisk ikke er 'fisk', og *abekatte* ikke 'katte'? Kan man definere et begreb om 'tegn' som dækker alle tre betydninger af ordet *tegn*, og er de tre ordbetydninger dækkende for alle typer af 'tegn'. Svaret på begge spørgsmål er negativt: ikke alt hvad der i sproget kaldes *tegn*, er 'tegn', og ikke alt hvad man må bestemme som 'tegn', kan kaldes *tegn* på dansk.

Definitionen af begrebet 'tegn'

2. Nogen der med noget angiver noget

Relationen mellem et materielt mærkværdigt fænomen (en formet ting, en handling eller en begivenhed), x , og en forestilling, en tanke, eller meningen, y , kan omtales med forskellige ord, især forskellige ord i forbindelse med forskellige typer af tegn:

x står for y ,	x betegner y ,	x er en repræsentation af y ,
x signalerer y ,	x angiver at y ,	x forestiller y ,
x betyder y ,	meningen med x er y ,	x viser at y ,
x viser z som y ,	x (ud)siger at y ,	x skal forstås som y ,
i x står der at y ,	x henviser til y ,	x refererer til y .

Normalt siger man at billedet *forestiller* Tordenskjold og *viser* hvordan han så ud, men næppe at det *betyder* eller *betegner* ham eller hans udseende; matematiske ligninger kan *sige at*, *betyde at* eller *angive at* noget er tilfældet, men hverken *forestille* eller *ligne det*; sætningen *Tordenskjold han var polisk* kan *betyde* eller *have den og den mening*, men ikke *betegne* eller *forestille*, at 'Peter Wessel var underfundig'.

Man kan ikke – som semiotikkens grundlægger, Peirce, gør det i sin definition – bruge betegnelsen *stå for* som det generelle udtryk for forholdet mellem betegnelsen og meningen. Et tegn kan tydeligvis ikke 'stå i stedet for noget', for så ville vi spise menukortet eller at vaske hænder i de blå pletter på landkortet. Så hvad mener Peirce mon egentlig når han siger at *et tegn er noget der står for (stands for) noget?*

Det mest upåfaldende generelle udtryk for relationen mellem den materielle form og tanken er så vidt jeg kan se, *angive*, så det verbum vil jeg selv bruge i det følgende som det bedste udtryk for den generelle relation. Man kan således utvunget sige alle de følgende sætninger:

- (2) *Tegn er noget der angiver noget om noget andet end sig selv. Billedet angiver hvordan Tordenskjold så ud. Verselinjen Tordenskjold han var polisk angiver at 'Peter Wessel var underfundig'. $a^2 + b^2 = c^2$ angiver forholdet mellem kvadraterne på siderne i en retvinklet trekant*

Så man kan uden at gøre vold på sproget definere et tegn således:
Et tegn er noget bemærkelsesværdigt der skal angive det samme for mange om noget andet end sig selv.

Ordene *angive* og *betegne* og mange af de ord der er delvist synonyme med dem, har desværre den særlige egenskab at de kan have to forskellige elementer som subjekt, lige som ordet *knække* i *drengen knækkede grenen* og *grenen knækkede*.

- (3) *Hvis du ikke angiver et større pengebeløb, kan du blive straffet med ...
Hvorfra stammer ordet "knob", som angiver hastighed på vand?
En læge der betegner sig som speciallæge
Et navn må ikke betegne det modsatte køn.*

Enten kan man sige:

- (4) TEGNGIVEREN *angiver* MENINGEN *som/med* FORMEN
FORMEN *angiver* MENINGEN

Men når man netop i tegndefinitionen gerne vil skelne mellem tegngiveren, som er den der formgiver, handler og kommunikerer, og formen, som er midlet, den materielle ting som tegngiveren bruger til at kommunikere med, vil vores sprogbrug systematisk udviske dette skel når verberne både kan tage agenten og midlet som subjekt.

Dette problem bunder vist i den grundlæggende tvetydighed at mennesket både (ontologisk) er en krop og (fænomenologisk) har en krop (Berger & Luckmann 1966:50).

3. Mindstetegn

I sprogvidenskaben har man også diskuteret udstrækningen af et tegn:

- (5) Et tegn fungerer, betegner, betyder; et tegn er, i modsætning til et ikke-tegn, bærer af en betydning. (...) Saadanne størrelser som perioder, sætninger og ord synes at opfylde den stillede betingelse: de er bærere af en betydning, altså tegn, ... Naar den [analysen, OT] gennemføres viser det sig at der i et dansk ord som *for-sam-l-ing-er-ne-s* kan skelnes 7 hver for sig betydningsbærende størrelser og altså 7 tegn.

(Louis Hjelmslev 1943/1966:40) *Omkring Sprogteoriens grundlæggelse*, København: Akademisk Forlag, side 40

Definitionen af begrebet 'tegn'

I dette citat tages morfemet, fx *-l-* eller *-s* (i *-lingernes*) som de mindstestørrelser der har betydning, dvs. som teoriens mindstetegn, mens bogstaverne *i* (i *-ling-*) og *s* (i *-sam-*) ikke er tegn, men såkaldte figurer, fordi de ikke har et stabilt betydningspotentiale uden for ordet *forsamlingernes*. Så vidt så godt.

Jeg synes at det er en upraktisk sprogbrug at både et morfem, fx *-sk*, 'et ord' fx *polisk*, 'en sætning', fx *Tordenskjold han var polisk*, og en 'tekst' eller 'ytring', fx hele visen om Tordenskjold, hver især kan kaldes *ét tegn*. Det giver ganske simpelt for mange misforståelser.

Det er også teoretisk forkert, for fonemer (og bogstaver), morfemer og ord er ikke, selv om de ubetvivleligt er bærere af betydning, selvstændige kommunikative enheder, men dele med funktionel afhængighed af den helhed de er konstituent af. Kun sætninger der fungerer som ytringer i en situation er selvstændige enheder med strukturel autonomi i deres forhold til konteksten.

Jeg vil derfor i denne artikel i stedet for Hjelmslevs anvendelse af ordet bruge ordet *tegn* om den mindste størrelse der i sig selv kan optræde som kommunikativ handling, og det er en ytret sætning, og ikke, hverken ord, morfemer (eller grammatiske led) af mindre omfang end en ytret sætning, eller tekster og maleriudstillinger af større omfang. (Forholdet mellem penselstrøg og Tordenskjold i et maleri af ham, svarer i sproget til forholdet mellem stregerne (de vandrette og de lodrette og de halve) og så bogstavet *F*, og ikke til forholdet mellem fonem (eller bogstav) og morfem (eller ord).

Jeg vil gerne anvende betegnelsen *et (kommunikativt) tegn* om 'et billede', 'et håndtryk', og på det sproglige område om 'én tekst' (en ytring som udgør en kommunikativ handling). Et sprogligt tegn kan bestå af en eller flere afsnit (med forskellige fremstillingsformer), flere sætninger, og flere ord. Sætninger, ord og morfemer i en tekst er *tegnkonstituent*, bogstaver er så *tegnkonstituent-elementer*, og den vandrette overliggende streg i et stort *F*, som svarer til et penselstrøg på et maleri, er ikke andet end en *streg*. Forskellen på et element og en tegnkonstituent er den at tegnet *konstitueres* af konstituenterne, mens en konstituent blot *består* af elementerne uden at blive konstitueret af dem. (En tegneserie der omfatter både billeder og sætninger er et *komplekst tegn*.)

(6)

Ét sprogligt tegn

Om hierarkiet af enheder som tegn kan indgå i, vil jeg foreslå en terminologi hvor man skelner mellem *en distributionel enhed* (fx skiltet), *en kommunikativ enhed* (fx teksten på skiltet), *en semiotisk enhed* (som i dette eksempel også er teksten på skiltet; havde der på den kommunikative enhed været både et billede og noget tekst, ville de have været to forskellige semiotiske enheder). Om konstituenterne som kan indgå i tegn, vil jeg skelne mellem *en afsnitsenhed* (her hele teksten), *en grammatisk enhed* (hver af de to sætninger: *PAS PÅ* og *BØRN*), en mindste *konstituentenhed* (fx morfemet *PÅ*) og *konstituentelementer* (fx bogstavet *Å*).

4. Begrebet 'tegn'

Jeg går ud fra at tegn er redskaber til kommunikation og derfor kan defineres på følgende måde:

- (7) Et kommunikativt tegn er dette at nogen skaber en bemærkelsesværdig form for at den hver gang skal angive det samme for flere om noget andet end sig selv.

Dette er ikke definitionen af en genstand, hvad de fleste tegndefinitioner ellers er, men af en handling, og som sådan involverer den mentale (psykiske) processer som handling (ikke blot adfærd), sansning (anskuelse, perception), genkendelse (af begreber) og tolkning (forståelse af meningen ved syntese). Med dette grundlag vil jeg prøve at indkredse begrebet tegn ved at diskutere en række træk som efter min mening er kriterielle for 'tegnskab', træk der er til at skelne fra hin-

Definitionen af begrebet 'tegn'

anden, og som kan variere uafhængigt af hinanden, men som også på underlig måde hænger sammen ved at forudsætte hinanden på kryds og tværs. Tegn involverer mindst følgende fem kriterier:

- 1° HANDLING, dvs. at et tegn er noget en tegngiver gør med vilje, eller et manifest resultat deraf, dvs. et artefakt;
- 2° BEMÆRKESESVÆRDIG FORM, dvs. at et tegn er mærkbart, salient og mærkværdigt;
- 3° GENKENDELIGHED, dvs. at tegnet er genkendeligt som det samme hver gang;
- 4° OMHED, dvs. at et tegns form skal være 'om' noget andet end tegnet selv; formen opfattes som de forskelle der skal gøre en forskel¹, muligvis misvisende og derfor informativt;
- 5° KOLLEKTIVITET, intersubjektivitet, dvs. at et tegn angiver det samme for flere personer.

Semiotik, eller tegnlære, er således ikke ren fysik, ej heller ren fænomenologi, men omfatter både en fysisk, en kognitiv og en social side og den særlige forbindelse mellem dem.

Eksempler på tegn: et maleri af Tordenskjold, et skilt ved vejen hvorpå der står: [PAS PÅ/BØRN], en vejrhane, ligningen $3^2 + 4^2 = 5^2$, et ur der viser 13:45, den mundtlige replik: *Klokken er kvart i to*, et håndtryk og hele visen *Jeg vil sjunge om en helt*.

(8)

Maleri af Tordenskjold fra 1719, malet af Balthazar Denner; på Fredensborg

(9)

Hjemmelavet skilt sat op ved en mindre vej øst for Christiansfeld.

(10)

Vejrhane der angiver at det er vestenvind

1 Hos mange filosoffer sammenfattes disse fænomenologiske bestemmelser under begrebet 'intentionalitet', der efter Brentano defineres som det særlige ved mentale fænomener i modsætning til fysiske fænomener, nemlig som 'rettethed mod en genstand', det at tegn 'refererer' til et 'indhold'. Her vil jeg prøve at definere de fænomenologiske træk ved tegn uden brug af ordet *intentionalitet*, for at undgå at blive blandet ind i den omfattende sprogforbitring begrebet involverer.

Ole Togeby

(11)

Tekst: G. Rode,
melodi: Dansk folkemelodi

Jeg vil sjerne om en helt
vidt berømt ved sund og bælt,
om en herre kæk og bold,
om den tapre Tordenskjold.

Mens i vuggen han lå svøbt,
Peder Wessel var han døbt,
på fregattens skansevold
fik han navnet Tordenskjold.

Atten børn gik frem på rad
hos hans far i Trondhjems stad,
døtre seks og sønner tolv,
men kun én blev Tordenskjold.

Nål i hånd han havde få't,
men det våben var for småt,
på kanoner fik han hold.
De går an, sa'e Tordenskjold.

Engang på den svenske strand
gik han med sin flok i land,
da brød frem et rytterhold,
ville fange Tordenskjold.

En dragon stak hånden frem,
men han trak den aldrig hjem,
han ham troede i sin vold.
Den gang ej, sa'e Tordenskjold

Tordenskjold i søen sprang,
kuglerne omkring ham sang,
gennem bølgen dyb og kold
svømmed Peder Tordenskjold.

Tordenskjold han var polisk,
gik omkring og solgte fisk,
fjenden bag sin egen vold
narret blev af Tordenskjold.

Rask han voksede op på val
fra matros til admiral.
Ingen æres glimmer gold
dog fordærvet Tordenskjold.

Skal til kamp på bølgens top
dannebrog i stavnen op
gid der bag dets røde fold
stå en helt som Tordenskjold!

(12)

$$3^2 + 4^2 = 5^2$$

Matematisk
ligning

(13)

Analogur der
viser 13:51

(14)

'kloŋn ə 'kvæd
i 'to'

Lydskrift af en
mundtlig replik

(15)

Fotografi af et håndtryk

'Tegn' forsøger jeg med de fem kriterier at definere som noget andet end beslægtede fænomener som ellers somme tider også kaldes *tegn*, nemlig: 'mærker', 'signaler', 'indicer', 'symptomer', 'varsler', 'jærgtegn', 'mentale repræsentationer' (tanker, ønsker og antagelser), 'spil', 'leg', 'musik'.

Fænomener som mørke skyer der er tegn på regn, en røgsøjle der viser vindens retning, Dannebrog der falder ned fra himlen ved Lyndanise 1219 og giver sejr, min drøm sidste nat om Killiman'jaro, mit ønske om at komme til Berlin til sommer, et spil 500, adrenalinen der i en farlig trafiksituation pumper ud i blodbanen og sætter kroppen

Definitionen af begrebet 'tegn'

i alarmberedskab, og Bachs Siciliano, spillet på fløjte og cembalo – er altså ikke tegn.

De fænomener der er bemærkelsesværdige, uden at være udformet af nogen til at have genkendelighed, er indicier (varsler, symptomer og spor); de fænomener der har funktionel omhed uden at være manifesterede, udformede og bemærkelsesværdige, er bevidsthedsfænomener: ønsker, antagelser og drømme; de fænomener der både involverer ydre menneskeskabte formgivninger og har funktionel omhed, er tegn der bruges til kommunikation. Tegn er ikke-naturlige, dvs. de materielle former har ikke i sig selv omhed, men har af mennesker (og måske andre dyr) kollektivt fået tillagt omhed, mens ydre indicier og indre oplevelser hver på deres side er naturlige, men ikke funktionelt normerede eller nødvendigvis kollektive.

(16) Typer af fænomener

FÆ- NO- ME- NER	bemærkelsesværdig og genkendelig fysisk form		
		om noget andet end sig selv (meningsfuld, men fejlbarlig)	
	naturlige mærker	kulturelle kommunikative tegn	naturlige tanker og følelser
	indicier (varsler, symptomer, spor), mimik (rødme, smil, latter), musik	billeder, gestiske tegn (at vinke, pege, håndtryk), matematik, nodeskrift, sproglig tekst (mundtlig og skriftlig)	ønsker, antagelser, sansindtryk, anskuelse, drømme, diskursiv tænkning, forståelse, viden
	materialitet	intersubjektivitet	individuel bevidsthed

Litteratur

- Bateson, Gregory (2005 (1970)) Form, substans og forskel. *Mentale systemers økologi*. Oversat af Bjørn Nake. København: Akademisk Forlag. (Originaltitel: *Steps to an Ecology of Mind. Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution and Epistemology* (1973). London: Paladin).
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (1966) *The social construction of reality*, Doubleday and Co: Garden City.
- Chandler, Daniel (2002) *Semiotics. The Basics*. London: Routledge.

Ole Togeby

- Habermas, Jürgen (2001 (1971)) Forberedende bemærkninger til en teori om den kommunikative kompetens. Oversat af Peter Widell & Niels Hornborg Jensen. *Can you reach the salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Henriksen, Carol. København: Roskilde Universitetsforlag. (Originaltitel: Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz).
- Peirce, Ch.S. (1994) *Semiotik og pragmatisme*. Oversat af Lars Andersen. Dinesen, Anne Marie & Frederik Stjernfelt (udg.). København: Samlerens Bogklub.
- Searle, R. John (1995) *The Construction of Social Reality*, London: Penguin Books.
- Togeby, Ole (2005) Ole tegner og fortæller. Om den semiotiske forskel på billeder og tekst. *Tidsskrift for Sprogforskning* Årg. 3 nr. 1. Århus: Statsbiblioteket:29-46.
- Togeby, Ole (2005) Tegn og gerninger. *Teorien om alt og andre artikler om sprog og filosofi*. Cramer, Jens, Mette Kunøe & Ole Togeby (udg.). Århus: Huitfeldt & Wessel.
- Togeby, Ole (2005) Dette er (ikke) en pibe – billedtekster og tekstbilleder. *10. møde om Udforskningen af Dansk Sprog. Aarhus Universitet 7.-8. oktober 2004*. Widell, Peter & Mette Kunøe. Århus: Aarhus Universitet:370-382.

Anticipationsstrategier, fraseologisk kompetence og tolkens hukommelse

Simon Van Rietvelde & June Eyckmans
begge: Vrije Universiteit Brussel og Erasmushogeschool Brussel
Daniël Bauwens & Marc De Kegel
Erasmushogeschool Brussel

1. Indledning

I de seneste år har man i faglitteraturen gentagne gange fremhævet vigtigheden af sprogindlæringsmetoder som sætter fraseologisk indlæring eller multiword units (MWU's) som ordforbindelser og idiomatiske udtryk centralt (Nattinger & DeCarrico 1992, Wray 2002). På baggrund af empiriske data inden for fremmedsprogstilegnelse har man allerede kunne fastslå at sprogstuderende bliver vurderet som sprogligt dygtigere på grund af deres fraseologiske kendskab (Boers et al. 2006). Også i tolkevidenskaben har man konstateret en stærk forbindelse mellem fraseologisk kompetence og tolkepræstationen (Eyckmans 2007). Når man tolker kæmper simultane processer som sprogopfattelse og sprogproduktion med hinanden om arbejdshukommelsens begrænsede forarbejdningskapacitet. Vi argumenterer at stort fraseologisk kendskab i fremmedsproget kan optimere arbejdshukommelsen, og at dette kan føre til en bedre tolkepræstation, uanset om man tolker på modersmålet eller fremmedsproget.

På grund af tidligere undersøgelser (Eyckmans 2007) med hensyn til tolkning og fremmedsprogstilegnelse ønsker vi i dette bidrag at understrege vigtigheden af fraseologi i tolkepræstationen og at gøre fraseologi lidt mere tydeligt for et bredt publikum. Disse undersøgelsesresultater kan anvendes til at fremhæve hypoteser som bruges som udgangspunkt for en igangværende undersøgelse som vi ikke kan præsentere resultaterne af, da dataindsamlingen ikke er afsluttet endnu.

Først skal vi definere fraseologi i sektion 2, hvorefter vi vil fremføre argumenter for anvendelse af godt fraseologisk kendskab (sektion 3). Derpå redegøres for resultaterne af en undersøgelse som sætter tolkestuderendes fraseologiske kompetence i forbindelse med deres tolkepræstationer (sektion 4). Derefter forklarer vi vigtigheden af anticipationstrategier i tolkning (sektion 5) og de forskellige måder som man konciperer arbejdshukommelsen på i psykolingvistikken (sektion 6). Til sidst sammenfatter vi fordelene ved indlæring af fraseologisk kompetence i tolkning (sektion 7).

2. Hvad er fraseologi?

Det er tilstrækkeligt at fordybe sig i programmerne fra nationale og internationale kollokvier for at kunne fastslå at de syntagmatiske forhold mellem ord er i stor genopblomstring. I området af korpuslingvistik har opmærksomheden, hjulpet på vej af den teknologiske udvikling, i de sidste årtier fokuseret på ordforbindelser, og inden for fremmedsprogtilegnelse driver man stadigvæk mere forskning omkring de såkaldte *multi word units* eller MWU's til sprogopfattelse. Genvurderingen af den leksikale dimension i sprogidaktikken falder sammen med en forskydning i perspektiven om hvordan fremmedsprogtilegnelse skal defineres som en proces som fra første færd involverer topstyret bearbejdelse (d.v.s. at man skal lære grammatikken og at man skal anvende den for konkrete eksempler) til en perspektiv hvori det betragtes som en proces som indblender *bottom-up* færdigheder (d.v.s. at man genkender hyppige ordkombinationer og uddrager mere generelle mønstre). Ifølge Ellis (2002a, 2002b, 2005), analyserer sproglærere de distributive evner af det sproglige input de får i deres liv og det har som følge at inputhyppigheden bliver den vigtigste determinant. Det er i sammenhæng med brugsbaserede teorier som definerer sprogets grammatikken som et a posteriori konceptualisering af sprogdvinklens dynamiske processer (Barlow & Kemmer 2000, Bybee & Hopper 2001, Bybee 2006). Sammen med de psykolingvistiske påstande at naturligt sprog består især af færdiglavede MWU's som udgør sprogets talestruktur (Sinclair 1991, Wray 2002), har disse moderne synspunkter erstattet perspektiven af den generative lingvistik hvori leksikonet blev betragtet som adskilt

fra grammatikken med et integrativt konceptualisering af sprog hvori mønstre er inhærent i sprogsegmenter. Det er en udvikling som hænger sammen med etableringen af mange forskellige termer som henviser til flere – men ofte utilstrækkeligt differentierede – former for sammensætninger og idiomatisk sprogbrug i et bred forstand. Termer og neologismer som *multi word unit*, *lexical phrase*, *formulaic sequence*, *prefabricated chunk*, *ready-made utterance*, *phraseology* slog igennem via engelsksproget faglitteratur og kongresser med engelsk som officielt sprog. I dette bidrag vil vi bruge udtrykkene *frase* og *MWU* uden at gøre forskel på ordforbindelser, sammensætninger, idiomatiske udtryk, præpositions konstruktioner og så videre. MWU's er forskelligartede med hensyn til opbygning og funktion. De varierer fra funktionelle ytringer ('at føre krig', 'at holde nogen informeret') til nærmere faste fraser som idiomatiske udtryk ('hun har en høj stjerne hos ham', 'jeg har en høne at plukke med dig') og talemåder og vendinger ('øst, vest, hjemme bedst', 'i de blindes rige er den enøjede konge'). Det er svært strikt at definere de syntagmatiske forhold mellem ord, men alligevel kan man bevise deres eksistens ved hjælp af korpusser. Med fraser eller MWU hentyder vi til hver ordgruppe med idiomatiske eller kollokationelle forhold.

3. Nytteværdien af en fraseologisk undervisningsmetode i tolkeuddannelsen

Michael Lewis rettede som en af de første sproglærernes opmærksomhed mod fraser. I sin kendte bog *The Lexical Approach* (Lewis 1993), snart fulgt af *Implementing the Lexical Approach* (Lewis 1997), præsenterer han en sprogdidaktik som sætter udviklingen af fraseologisk kendskab centralt, fordi han betragter det som det midtpunkt i fremmedsprogstilegnelsesprocessen. Han baserer sig på en holistisk metode til fremmedsprogstilegnelse, hvori man går ud fra, at en stor del af sprogtilegnelsen består af behandling og sammensætning af fraser som uanalyserede helheder, kaldet *chunks* i *The Lexical Approach*. Ifølge denne sprogdidaktik er det nok at gøre sprogstuderende opmærksomme på vigtigheden af genkendelse af fraser. Det blev kaldt *phrase-noticing*. Det skulle føre til en forhøjet bevidsthed om sprogets kollokationelle karakter og til en bedre talefærdighed.

Multi-ord leksis træder især i forgrunden takket være opgangen af korpuslingvistik. Undersøgelser af modersmålsamtale har fremlagt beviset af kollokationelle tendenser som ofte trodsrer generativ grammatisk forklaring (Pawley, Syder 1983; Foster 2001; Howarth 1998; Nattinger, DeCarrico 1992; Schmitt 2004; Wray 2002). Voksne modersmåltalernes fraseleksikon bedømmes at indeholde flere tusinder af *chunks* og korpusbaserede bedømmelser har vist at halvdelen af skrevet engelsk består af leksikale fraser (Butler 2005; Erman, Warren, 2000). Selv om det meste forskning fokuserer på engelsk, opmærksomheden også flyttes til spansk (Corpas Pastor 1996; Montoro del Arco 2006; Ruiz Gurillo 2001), fransk (Gross 1996; Mejri 1997), og tysk (Burger 1998; Fleischer 1997).

I korpusser findes der overvældende bevis at ens modersmål består overvejende af aktivt og passivt kendskab af sproglige chunks i et stort udvalg. I dette lys har forskere i området af anvendt lingvistik erkendt hvilken væsentlige rolle færdiglavede mønstre spiller i sprogtilegnelse (Ellis, 1996; Wray, 2002; Schmitt, 2004). Psykolingvistisk undersøgelse har faktisk bevist at kommunikative færdigheder – som kendetegnes ved real-time sprogbehandling – hovedsageligt stoler på disse eksemplarisk-baserede kendskab (Ellis, 2002). Ordsekvenser som gemmes som færdiglavede enheder kan betragtes som mere brugervenlige og bidrager til talefærdigheden i *real-time* omstændigheder fordi sproglærere ikke skal bygge disse sproglige rækker ord for ord. Tværtimod, de kan hentes frem som færdiglavede enheder. Fordi vi anvender disse sproglige chunks, hævdes at vi er i stand til at frigøre den nødvendige del af arbejdshukommelsenskapacitet til at planlægge og producere nye del af sprog.

Den basis man giver i fremmedsprogtilegnelseslitteratur (cf. Lewis 1993, 1997), kan også anvendes i udvikling af tolkstuderendes fraseologisk kompetence, da man kan betragte tolkestuderende som viderekomne fremmedsprogstuderende. Mange forskellige teorier påviser en positiv påvirkning af fraseologisk kendskab på mundtlig sprogbrug. Skehan (1998) for eksempel argumenterer at MWU's forbedrer talefærdigheden fordi de såkaldte chunks sidder parate i hukommelsen uden at man skal tage hul på analytiske færdigheder. På den måde kan man frigøre arbejdshukommelsen, og det er muligt

for sprogstuderende at rette deres opmærksomhed mod budskabets fortsættelse. Sinclair (1991) introducerede den *idiom principle* og påstod, at mange faste udtryk og MWU's ikke kan forklares ved hjælp af regler. Brug af fraser giver en idiomatisk synsvinkel til sprogproduktionen, så den leksikale rækkevide og sprogets naturlige karakter i talefærdigheden vokser. Når man behersker det idiomatiske aspekt i et sprog, kan man som sprogstuderende nærme sig modersmåltalendes talefærdighed. Til sidst hævdes (Boers et al. 2006) at fraseologisk kendskab kan forbedre talefærdighed med hensyn til rigtighed. Når man henter fraser frem fra hukommelsen, kan man i teorien kun lave fejl *mellem* forskellige MWU's. Fraser danner med andre ord 'sikkerhedszoner' i talernes foredrag.

Fraseologisk kendskab bliver endnu mere nødvendig for tolke, fordi deres talefærdighed i fremmedsproget skal være af meget høj kvalitet og foregå per automatik. En forsvarstale for udvikling af fraseologisk kendskab hos tolkestuderende er ingen overflødig luksus, især fordi det blev konstateret at de fleste tolkekandidater ikke er tosprogede ved begyndelsen af deres studie, og fordi de skal udvide deres kendskab af fremmedsproget anseeligt (Zannirato 2007).

4. Undersøgelse af indflydelsen af fraseologisk kompetence på tolkepræstationen

Hos Eyckmans (2007) blev anvendelsen af MWU's for første gang sat i forbindelse med tolkepræstationer. Man undersøgte om tolkestuderende, som brugte mange fraser i deres sprogproduktion, leverede en bedre tolkepræstation. Fordi en tidligere undersøgelse (Boers et al. 2006) påviste, at også den strategiske kompetence tiltager hos studerende med godt fraseologisk kendskab og fordi vigtigheden af strategiske kompetencer i tolkning er uomstødeligt, fremsattes undersøgelseshypotesen, om man kunne frigøre arbejds hukommelsen betragteligt ved hjælp af den holistiske fremstilling af fraser. På den måde har man bedre kunne anvende arbejds hukommelsen til de øvrige kognitive processer, som finder sted i simultantolkning.

I en tidligere undersøgelse har vi vurderet studerendes tolkningspræstationer med hensyn til (1) tolkepræstationens kvalitet, (2) talefærdighed i målsproget og (3) leksikal og syntaktisk rækkevide i sprogproduktionen.

26 studerende blev spurgt om at lave en *sight translation* (d.v.s. en *prima vista* oversættelse, en mundtlig oversættelse af en tekst som man ser for den første gang) fra deres modersmål (nederlandsk) til engelsk. Det drejede sig om studerende fra 3. Bachelor i Anvendt Lingvistik, og alle bidrag blev optaget, idet *sight translation*-kurset fungerede som forberedelse til deres Master i simultantolkning. *Sight translation* er en keredisciplin i hver tolkeuddannelse og det er fra et kognitivt synspunkt lige så belastende som simultantolkning eller konsekutivtolkning (Agrifoglio 2004).

Andre studerende tolkede den samme tekst fra nederlandsk til engelsk og deres tolkepræstationer blev ligeledes optaget på bånd. Derpå blev optagelserne vurderet af en professionel tolk med mere end tyve års erfaring med tolkeuddannelse. Han vurderede tolkepræstationen med hensyn til (1) præstationen i almindelighed, (2) deltagernes talefærdighed og (3) leksikal og syntaktisk rækkevide i målsprog. Han tilkendte hver deltager tre karakter på en skala fra 0 til 20.

To øvrige *blind judges* blev bedt om at lytte til optagelserne og om at tælle frembragte fraser. Disse dommere var engelsklærere bekendt med litteratur om fraseologi. De talte kun de korrekt anvendte fraser og hver frase blev kun talt en gang (de talte *types*, ingen *tokens*). Vi valgte to dommere fordi vurderingen og tællingen altid indebærer en grad af subjektivitet. På den måde blev det muligt at nærme sig et sikkert niveau af intersubjektivitet mellem de to dommere. Efter beregningen af dommernes intersubjektive pålidelighed ved hjælp af en Spearmans korrelationskoefficient, viste det sig, at der var en stor enighed mellem dommerne ($r_s.622$, $p < .001$). Det vil sige at de var enige om hvilke studerende brugte mange eller få fraser i deres tolkepræstation.

Når frasetællinger blev sat i forbindelse med tolkepræstationens vurderinger viste det sig, at høje vurderinger tildelt af en professionel tolk stemte overens med høje frasetællinger og at lave vurderinger stemte overens med færre frasetællinger. Denne korrelation var signifikant og gælder for hver dimension af kvalitetsvurderingen: tolkepræstationens kvalitet, talefærdighed, leksikal rækkevide og syntaktisk kompleksitet. Undersøgelsesresultaterne påviser at anvendelse af fraser ikke er kun indikativ for sprogstuderendes vurdering af deres talefærdighed

(Boers et al. 2006), men også for vurderingen af de studerendes tolkepræstation. Man kan sætte forskellene i præstationerne i forbindelse med fraseologisk kendskab. Selv om man ikke kan lade begrebet arbejdshukommelse træde i funktion på direkte måde i vores empirisk design, antager vi at tolkepræstationer af studerende med god fraseologisk kendskab er af bedre kvalitet, fordi de mere effektivt kan rette deres opmærksomhed på de andre processer som finder sted i simultantolkning. Videre undersøgelse fokuserer på forholdet mellem fraseologi og antipationsstrategier i tolkning.

5. Antipationsstrategier i tolkning

At antipere betyder at tolken frembringer en sætningsdel i målsproget endnu før taleren har færdiggjort den samme sætningsdel i kildesproget (Van Besien 1999: 250). Det er en teknik som går ud på at tolken løber i forvejen for tiden: han laver – bevidst eller ubevidst – en hypotese om sætningens eller budskabets fortsættelse. Anticipationens betydning bliver generelt anerkendt i faglitteraturen (Chernov 2004, Gile 1995, Lederer 1981), men har nok ikke været undersøgt ved hjælp af empiriske data.

For at kunne antipere har en tolk brug for sit lingvistiske og extra-lingvistiske kendskab. Således skelner man i faglitteraturen mellem lingvistiske og extra-lingvistiske anticipationer (Lederer 1981, Seleskovitch 1984). I sidste tilfælde anvender tolken kontekstuelle informationer. Når det drejer sig om det første tilfælde, antiperer tolken et bestemt emne (for eksempel den anden del af en sammenligning) ved hjælp af sit sprogvidenskabelige kendskab. En erfaren tolk mellem engelsk og fransk vil ikke have store problemer med sætningen *Sugars are playing important positive roles* fordi han kender ordforbindelsen *to play a role*. Der er stor chance for at han vil udtale det franske *rôle* endnu før dette ord har været udtalt på engelsk. En mulig oversættelse kunne være: *le rôle positif et important des sucres*. Også udtryk som det engelske *She was green with...* er meget illustrativ. Enhver tolk med tilstrækkeligt idiomatisk kendskab ved, at *envy* er det ord, der følger. Disse eksempler viser, hvordan lingvistiske anticipationer eksisterer takket være sprogets naturlige fraseologiske karakter. Tolken kan kun udvikle lingvistiske antipationsstrategier hvis han har en tilstrækkelig fraseologisk kompetence både i kildesproget og i målsproget. Ifølge

Wills (1978) bliver lingvistiske anticipationer fremkaldt på grund af bestemte ord, såkaldte *cues* eller signalord. Disse signalord er del af de idiomatiske udtryk, orforbindelser og sammenstillinger fra verbum-objekt typen eller standardiserede fraser.

Udover forskellen mellem lingvistiske og extra-lingvistiske anticipationer skelner Lederer (1981) også mellem sætningsdelene i kildesprog og målsprog på grund af tidsintervallet. Så er der for eksempel rent faktisk mærkbare anticipationer (*pure anticipations*), hvorved sætningsdelen i målsproget bliver udtalt før ækvivalenten i kildesproget. Der er et klart og tydeligt tidsinterval. Ved *freewheeling anticipation* derimod udtaler tolken en sætningsdel i målsproget efter den er blevet udtalt i kildesproget, men han gør det så hurtigt (og rigtigt) at det er overtydeligt, at han allerede havde oversat sætningsdelen før han havde hørt den i kildesproget. Til sidst er der den strukturelle anticipation, hvorved tolken fremstiller en simpel og neutral sætning (en såkaldt *open gambit*, se Kohn & Kalina 1996) som gør det muligt at udsætte foranstilling af verbet.

Et antal forskere (Lederer 1984, Van Dam 1989, Van Besien 1999) mener, at man kan sætte anticipationer i forbindelse med kildeprogets og målsprogets strukturelle karakteristika. Her tænker man især på sprogkombinationer med forskelligartede overfladestrukturer. Når en tysktalende skal oversættes til for eksempel engelsk eller fransk, bliver tolken konfronteret med, at han skal foranstille verbet i oversættelsen på trods af det at han skal vente på det i kildesætningen. Det er imidlertid umuligt for tolken at vente med sin egen oversættelse fordi tidsintervallet (*décalage*) mellem kildesprog og målsprog ville blive for stort. Også når man tolker fra kinesisk og japansk til engelsk eller fransk (Setton 1994) og fra koreansk til fransk støder man på lignende problemer. Der findes to strømninger i tolkevidenskaben med hensyn til den strukturelle kompatibilitet mellem kildesprog og målsprog. Den første strømning baserer sig på den såkaldte *interpretive theory* og påstår at anticipationer ikke er afhængige af strukturelle ligheder eller forskelle mellem sprogene (Lederer 1981, Seleskovitch 1984, Setton 1999). De kaldes universalister og hævder at tolknings sværhedsgraden ikke er afhængig af sprogkombinationen fordi tolker kan ophæve strukturelle asymmetrier i hovedet ved hjælp af deres forudsigende åndsevner. De også hævder at anticipation

bliver anvendt for alle sætningsdele og ikke kun for verber. En anden strømning forlader sig på sprogopfattelsens sekvensagtige karakter (Moser 1978, Gile 1995) og påstår at tolkningspræstationen er direkte påvirket af den grammatikale struktur af begge sprog. Ifølge tilhængere af denne retning er anticipationer hyppigere når man arbejder med forskelligartede sprog (for eksempel med overfladestrukturerne Subjekt-Verb-Objekt versus Subjekt-Objekt-Verb). Disse bilateraler baserer sig navnlig på den kognitive psykologi og siger at sprogopfattelsens sekvensagtige karakter har direkte følger for simultantolkning da transformationsprocesser i tolkens hoved er afhængig af grammatikale strukturer.

Ved hjælp af et korpus har Lederer (1981) og Van Besien (1999) undersøgt hvilke sætningsdele oftest anticiperes i simultantolkepræstationen. I to tolkepræstationer med fransk og tysk som sprog har Van Besien talt 78 anticipationer i et korpus på 55 minutter. Det betyder at hver tolk har anticiperet en gang per 85 sekunder. Den overvejende del af disse anticipationer var *pure anticipations* (61 af 78) og 60 vedrørte et verbum. Ifølge Van Besien kan man forklare det på grund af fundamentalt forskellige overfladestrukturer i tysk og fransk. Tysk er et SOV-sprog, og det betyder at de tre hovedsætningsdele især findes i denne rækkefølge, og at verbet ofte skal findes sidst i sætningen. Fransk derimod har en SVO-struktur, således at det er umuligt at frembringe en anden sætningsdel mellem subjektet og verbum. Uden at vi ønsker at udtale os om hvem har ret, universalister eller bilateraler, kan vi fastslå at mange anticipationer sker når præstationen omfatter strukturelt forskellige sprog. Det kan igen bekræfte vigtigheden af fraseologisk kompetence i tolkning.

6. Fraseologisk kompetence og arbejdshukommelsen

Det er forbavsende, at på trods af overfloden af fraseologiske studier i områder som korpuslingvistik, psykolingvistik, modersmåltilegnelse og fremmedsprogtilegnelse, emnet har aldrig været sat i forbindelse med tolkning. Som bekendt bliver arbejdshukommelsen i tolkepræstationen stærk belastet, fordi mange processer finder sted samtidigt: tolken lytter, forstår, husker, oversætter budskabet og taler. Det er indlysende, at de fordelagtige strategier med hensyn til fraseologi som blev påvist i psykolingvistik kan overføres til tolkningsvidenskab. I tolkning er det

livsvigtigt at kunne rette og bevare sin opmærksomhed imod det talte. Det er ikke noget tilfælde at man finder så mange deskriptive modeller om hukommelsen i tolkevidenskaben. Gile (1995, 1997), for eksempel, beskrev udførligt arbejdshukommelsens kognitive begrænsninger i forbindelse med de enkelte tolkediscipliner (simultantolkning, konsekutivtolkning og sight translation) i sin *effort models*-teori.

Arbejdshukommelse er den term man bruger for at henvise til de neuropsylogiske processer som er ansvarlige for den foreløbige opbevaring og manipuleringen af små informationsdele (Cowan & Morey 2006). Kognitive psykologer betragter arbejdshukommelsen som en mekanisme med en begrænset kapacitet til bearbejdning og lagring af informationer under gennemførelse af forskellige opgaver (Baddeley & Hitch 1974). Ifølge Baddeley (1986) er arbejdshukommelsen ansvarlig for lagring og behandling af informationer mens den samtidig bidrager til kognitive aktiviteter som forståelse og dragning af fornufts slutninger. Begrebet arbejdshukommelse træder i forgrunden in et stort antal af studier i forskellige områder. I den her artikel er det tilstækkelig at angive, at de fleste forskere er enige om, det at der findes forskellige funktioner for lagring og behandling af informationer og at disse funktioner konkurrerer med hinanden for opmærksomhed (Baddeley & Hitch 1974, Caplan & Waters 1996, Just & Carpenter 1992). Det betyder at nogle funktioner skal vige for andre, når hukommelseskapaciteten har nået sin grænse.

For at nå frem til en kvalitativ tolkepræstation, skal tolken udvikle strategier til anvendelse af sin arbejdshukommelse på den mest optimale måde. En af de vigtigste strategier er en effektiv opdeling af tolkens fokus. Et stort frase-forråd i kildesproget og målsproget bør lette informationsbehandling i den kognitivt belastende tolkningsproces, fordi det bidrager til automatiseringen af oversættelsesaspektet. Fraseologisk kompetence kan føre til hurtigere sprogopfattelse og sprogproduktion, så en mere effektiv opdeling af opmærksomheden bliver mulig.

Der skal endnu yderligere undersøgelser til for at kunne påvise om fraseologisk kompetence fører til bedre tolkepræstationer takket være en bedre anvendelse af arbejdshukommelsen. Lingvistisk anticipation kunne være en af tolkens vigtigste redskaber til spredning

af opmærksomheden og til planlægning af sprogproduktionen. I et igangværende eksperiment undersøger vi hvilken rolle fraseologisk kendskab spiller i antipationsstrategier og på hvilken måde det påvirker tolkens arbejdshukommelsen.

7. Konklusion

I vores artikel har vi redegjort for at der bør sættes meget på udviklingen af fraseologisk kompetence hos tolkestuderende fordi bearbejdelsen og reproduktionen af fraser er kognitivt mindre belastende end den analytiske opfattelse og sammensætning af sprog på leksikal og grammatikal vis. Empiriske data fra tolkeundersøgelser bekræfter, at anvendelse af fraser i fremmedsproget fører til en højere vurdering af tolkepræstationens kvalitet. Desuden bliver tolkestuderende vurderet højere med hensyn til talefærdighed, leksikal rækkevidde og syntaktisk kompleksitet. Kendskab til fraser eller MWU's bidrager til de studerendes mundtlige sprogfærdighed og deres tolkefærdigheder.

Vi vil sætte fokus på forbindelsen mellem fraseologisk sprogbrug og lingvistisk anticipation i en igangværende undersøgelse. Anticipation er en af tolkens vigtigste strategiske færdigheder og en vellykket lingvistisk anticipation er kun mulig, når tolken har tilstrækkelig fraseologisk kompetence i kildesprog og målsprog. Undersøgelsesresultater viser at anticipationer spiller en større rolle, når man tolker mellem strukturelt forskellige sprog end mellem strukturelt ensartede sprog. Til sidst har vi undersøgt indflydelsen fra fraseologisk kompetence på brug af arbejdshukommelsen. Når fraser registreres på holistisk vis, spares på den sproglige analytiske bearbejdelse og begrænser tolkens kognitive byrde. Undersøgelse af rollen mellem lingvistiske anticipationer og arbejdshukommelsen kan yde et stort bidrag til tolkeuddannelsen og skabe nye perspektiver for de forskellige kognitive processer som finder sted i simultantolkningsprocessen. På den grund plæderer vi for mere forskning inden for fraseologisk kendskab og indflydelsen på arbejdshukommelsen.

Litteratur

- Agrifoglio, Marjorie (2004) Sight translation and interpreting. A comparative analysis of constraints and failures. *Interpreting* 6/1:43-67.
- Baddeley, Alan D. (1986) *Working memory*. Oxford: Clarendon Press.
- Baddeley, Alan D. & Hitch, Graham J. (1974) Working memory. *The psychology of learning and motivation: advances in research and theory*. Gordon H. Bower (ed.). New York: Academic Press:47-89.
- Barlow, Michael & Suzanne Kemmer (2000) *Usage-based Models of Language*. Stanford: Centre for the Study of Language and Information Publications.
- Boers, Frank et al. (2006) Formulaic sequences and perceived oral proficiency: putting a lexical approach to the test. *Language Teaching Research* 10:245-261.
- Burger, Harald (1998) *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Publishing.
- Butler, Christopher S. (2005) Formulaic language: an overview with particular reference to the cross-linguistic perspective. *The Dynamics of Language Use*. Christopher S. Butler et al. (ed.). Amsterdam: John Benjamins:221-42.
- Bybee, Joan & Paul Hopper (2001) *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bybee, Joan (2006) From usage to grammar: the mind's response to repetition. *Language* 82/ 4:711-33.
- Caplan, David & Gloria S. Waters (1996) Aphasic disorders of syntactic comprehension and working memory capacity. *Cognitive Neuropsychology* 12:638-649.
- Chernov, Ghelly V. (2004) *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting. A probability-prediction model*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Corpas Pastor, Gloria (1996) *Manual de Fraseología Española*. Madrid: Gredos.
- Cowan, Nelson & Candice C. Morey (2006) Visual working memory depends on attentional filtering. *TRENDS in Cognitive Sciences* 10:139-141.
- Ellis, Nick C. (1996) Sequencing in SLA: phonological memory, chunking, and points of order. *Studies in Second Language Acquisition* 18:91-126.
- Ellis, Nick C. (2002a) Frequency effects in language acquisition: a review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition* 24, 143-88.

- Ellis, Nick C. (2002b) Reflections on frequency effects in language acquisition: a response to commentaries. *Studies in Second Language Acquisition* 24:297-339.
- Ellis, Nick C. (2005) At the interface: dynamic interactions of explicit and implicit language knowledge. *Studies in Second Language Acquisition* 27:305-52.
- Erman, Britt & Beatrice Warren (2000) The idiom principle and the open choice principle. *Text* 20:87-120.
- Eyckmans, June (2007) Taking SLA research to interpreting: does knowledge of frases foster fluency? *Multilingualism and Applied Comparative Linguistics 1: pedagogical perspectives*. Frank Boers, Jeroen Darquennes og Rita Temmerman (eds.). Cambridge: Cambridge Scholar Publishing:89-105.
- Fleischer, Wolfgang (1997) *Phraseologie der Deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Foster, Pauline (2001) Rules and routines: a consideration of their role in task-based language production of native and non-native speakers. *Researching Pedagogic Tasks: Second language learning, teaching, and testing* Martin Bygate et al. (ed.). London: Longman:75-93.
- Gile, Daniel (1995) *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gile, Daniel (1997) Conference Interpreting as a Cognitive Management Problem. *Cognitive Processes in Translation and Interpreting*, Joseph H. Danks, Gregory M. Shreve, Stephen B. Fountain & Michael K. McBeath (eds.). Thousand Oaks/London/New Delhi: SAGE:196-214.
- Gross, Gaston (1996) *Les Expressions Figées en Français: Noms Composés et Autres Locutions*. Paris: Ophrys.
- Howarth, Peter (1998) Phraseology and second language proficiency. *Applied Linguistics* 19:22-44.
- Just, Marcel A. & Patricia A. Carpenter (1992) The psychology of reading and language comprehension: individual differences in working memory. *Psychological Review* 98:122-149.
- Kohn, Kurt & Sylvia Kalina (1996) The Strategic Dimension of Interpreting. *Meta* 41/1:118-138.
- Lederer, Marianne (1981) *La traduction simultanée. Expérience et théorie*. Paris: Minard.
- Lederer, Marianne (1984) La pédagogie de la traduction simultanée. *Interpréter pour traduire* Danica Seleskovitch & Marianne Lederer (eds.). Paris: Didier:199-228.
- Lewis, Michael (1993) *The Lexical Approach. The state of ELT and a way forward*. Hove: LTP.

- Lewis, Michael (1997) *Implementing the Lexical Approach. Putting theory into practice*. Hove: LTP.
- Mejri, Salah (1997) *Le Figement Lexical: Descriptions linguistiques et structuration sémantique*. Tunis: Publications de la faculté des lettres de la Manouba.
- Montoro del Arco, Esteban Tomás (2006) *Teoría Fraseológica de las Locuciones Particulares: Las locuciones prepositivas, conjuntivas y marcadoras en Español*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Moser, Barbara (1978) Simultaneous Interpretation: A hypothetical model and its practical application. *Language Interpretation and Communication*. David Gerver & H. Wallace Sinaiko (eds.). New York: Plenum Press: 353-368.
- Nattinger, James R. & Jeanette S. DeCarrico (1992) *Lexical phrases and language teaching*. Oxford: OUP.
- Pawley, Andrew & Frances Syder (1983) Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency. *Language and Communication* Jack C. Richards & Richard W. Schmidt (eds.). London: Longman:91-226.
- Ruiz Gurillo, Leonor (2001) *Las Locuciones en Español Actual*. Madrid: Arco Libros.
- Schmitt, Norbert (2004) *Formulaic Sequences: Acquisition, processing and use*. Amsterdam: John Benjamins.
- Seleskovitch, Danica (1984) Les anticipations dans la compréhension. *Interpréter pour traduire* Danica Seleskovitch & Marianne Lederer (eds.). Paris: Didier:273-283.
- Setton, Robin (1994) Experiments in the application of discourse studies to interpreter training. *Teaching Translation and Interpreting 2. Insights, Aims, Visions* Cay Dollerup & Anne Lindegaard (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:183-198.
- Setton, Robin (1999) *Simultaneous Interpretation: A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Sinclair, John (1991) *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: OUP.
- Skehan, Peter (1998) *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Besien, Fred (1999) Anticipation in Simultaneous Interpretation. *Meta* 44/2:250-259.
- Van Dam, Ines M. (1989) Strategies of Simultaneous Interpretation. *The Theoretical and Practical Aspects of Teaching Conference Interpretation*. Laura Gran & John Dodds (eds.). Udine: Campanotto:167-176.

Antipationsstrategier, fraseologisk kompetence ...

- Wills, Wolfram (1978) Syntactic Anticipation in German-English Simultaneous Interpretation. *Language Interpretation and Communication*. David Gerver & H. Wallace Sinaiko (eds.). New York/London: Plenum Press:343-352.
- Wray, Alison (2002) *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: CUP.
- Zannirato, Alessandro (2007) What can language teachers learn from interpreter trainers? *Multilingualism and Applied Comparative Linguistics 1: pedagogical perspectives* Frank Boers, Jeroen Darquennes & Rita Temmerman (eds.). Cambridge: Cambridge Scholar Publishing:69-88.

Logik, mening, handling og tale

Peter Widell
Aarhus Universitet

1. Indledning

I det følgende vil jeg se lidt på talehandlingen med baggrund i et studie af logik, instrumentelle handlinger og sociale institutioner. Det er min påstand, at disse sidste tre fænomener er intimt forbundne, og at deres samspil er afgørende for konstitutionen af talehandlingen og de grundlæggende talehandlingstyper.

I en tidligere artikel (Widell 2001) har jeg hævdet, at der kun eksisterer én talehandling af illokutionær type, nemlig *assertivet*. Denne påstand står jeg stadig ved. Men hvor jeg tidligere har fokuseret på selve talehandlingen, vil jeg her i artiklen i højere grad se på talehandlingen som konstrukt på baggrund af simple bestanddele. Forstår man ikke disse simple bestanddele og deres specielle sammensætning, forstår man egentlig ikke, hvad en talehandling er.

Et af de væsentligste motiver til denne angrebsmåde er ønsket om at nå frem til en ordentlig – nominalistisk tænkt – meningsteori for udsagnet, en meningsteori, der er i stand til at afspejle den grundliggende logik bag handling og tale. For at få det på plads, må vi imidlertid vide lidt om, hvordan logik og meningsteori spiller sammen. Her vil jeg med udgangspunkt i en gængs, men fejlagtig opfattelse af, hvad logik og mening er, først arbejde mig frem mod en semantisk belysning af logikken – det vil ske i afsnit 2 og 3 – for derefter at lokalisere logikkens sande sted i tanken, sådan som den kommer til udtryk i den instrumentelle handling – det vil ske i afsnit 4. På baggrund af denne pragmatisk sandheds- og meningsbegreb vil jeg så konstruere de grundlæggende talehandlingstyper: Først og fremmest *assertivet* som mødested mellem den instrumentelle handleverden og den sociale verden. Det vil ske i afsnit 5. Dernæst vil jeg se på *assertivets* nødvendige udspaltninger, *normativet* og *konstativet*, i afsnit 6, de *perlokutionære* handlinger *kommissiv*, *direktiv* og *informativ* i afsnit 7 og *metassertivet* i afsnit 8.

2. Logik, sætning og sandhed

Et af de store opbrud i det 20. århundredes filosofi har været opgøret med det klassiske meningsbegreb, bl.a. i den form, vi kender fra Platon, hvor meningsindhold har været betragtet som en slags selvstændige form- eller idé-genstande hinsides de genstande, vi kan sanse i tid og rum. Opgøret med denne begrebs- eller meningsrealisme, som positionen ofte kaldes, har som regel fundet sted inden for rammerne af en nominalistisk forståelse af meningsbegrebet, hvor man har defineret mening i termer af det langt mere velforståede begreb om sandhed. Her er det opfattelsen, at det at kende til en sætnings mening er det samme som at kende til de betingelser i verden, der må herske, hvis sætningen skal være sand.

Dette forsøg på at forstå mening i termer af sandhed har imidlertid ofte været behandlet ud fra en forkert eller misvisende forståelse af logikken, hvor man i al for høj grad har taget udgangspunkt i *logik som slutningslære*. Det gælder fx inden for formalismen, hvor fx alle konsistente slutninger i geometrien er blevet forsøgt forstået rent *syntaktisk* som manipulation med sætninger ud fra bestemte regnearter som i en art spil (Hilbert 1899). Således er en sætning q ifølge formalisterne sand, ikke så meget fordi den stemmer overens med noget i verden eller for så vidt har noget med verden at gøre, men fordi q 's sandhed kan kalkuleres inden for rammerne af et omfattende slutningssystem, hvor enhver slutning kan udledes (= bevises, beregnes) ud fra et begrænset antal indlysende eller på anden måde godtgjorte aksiomer. Denne syntaktiske løsning er af flere grunde utilfredsstillende. Om ikke andet, så fordi den trænger intuitionen om sandhed som korrespondens mellem sætning og verden og begrebet om mening som sandhedsbetingelse i baggrunden. Mening bliver her snarere set som en plads i et system, som implicit definerer mening: Formen rummer meningen.¹

¹ Begrebet om *implicit defineret mening* stammer fra Hilbert (1899, 1918), hvor det er fuldstændigt kontrolleret og præcist. I mere vag forstand kan syntaktismen ses generelt i det tyvende århundredes filosofi og videnskab. Således kender vi den fra Saussures strukturalisme og fra dens misforståede angreb på det, der kaldes nomenklaturteorien (Saussure 1991 (1916):416). Ligeledes kender vi den fra en række strukturalistiske, poststrukturalistiske og socialkonstruktivistiske teoridannelser.

Det, der karakteriserer alle disse holdninger til syntaksen, er, at de ser den som mere eller mindre konstitutiv for mening. Det er en fejlagtig opfattelse. Noget andet er, at syntaks gen-

Logik, mening, handling og tale

Heroverfor står så som nævnt den semantiske logikopfattelse med sit udgangspunkt i sætningen og de situationer i verden, der gør sætningen henholdsvis sand og falsk. Ifølge denne opfattelse er syntaktismen en pseudoteori om mening. Mening er naturligvis ikke syntaks. Udfordringen er ganske vist stadig at undgå meningsrealismen. Men det behøver man ifølge den semantiske logikopfattelse ikke syntaktismen til. Her kan man i stedet finde den sproglige mening i forholdet mellem sætning og situation i verden.

Den semantiske logikopfattelse har en lige så lang historie som formalismen. Pioneren er her Gottlob Frege (2002 (1892)). Opfattelsen når sin foreløbige kulmination med Alfred Tarski (1932; 1944) og hans forsøg på at definere sandhed og mening for et givet sprog gennem en formel rekursiv opregning af alle parringer af det givne sprogs sætninger med deres respektive sandhedsbetingelser under den almene form: ”’p’ er sand, hviss² p”. Formen kaldes af Tarski konvention T.

En helt afgørende pointe – der viser det semantiske udgangspunkts overlegenhed – er, at selvom der ikke længere tages udgangspunkt i slutningslæren, så vil det, der inden for slutningslæren betegnes som prædikatskalkulen af første orden, fremstå som et simpelt resultat af, at man parrer sætningerne med deres respektive sandhedsbetingelser. Man når altså til samme resultat som i syntaktismen, selv om der er en afgørende forskel i udgangspunkt og approach: Mens logikken inden for den syntaktiske logikopfattelse – qua syntaktisk – blot ses som én realisering af de muligheder, et syntaktisk udgangspunkt muliggør – jf. Rudolf Carnaps berømte diktum “In logic there is no morals” (Carnap 1934, sektion 17) – og derfor understøtter en konventionalistisk tolkning af logik og mening, så fører den semantiske logikopfattelse omvendt til, at man må se logikken som tvingende. Eller som Wittgenstein, der arver tankegangen fra Frege, noterer sig: ”Logikken er transcendental”. (Wittgenstein 1996 (1921):6.13) Selv om man kan lade den logiske slutning repræsentere gennem en syntaktisk kalkule, så vil den først få status af egentlig slutning

nem sin indirekte karakteristik af det semantiske kan være et udmærket middel til at holde styr på det semantiske som fx i computere. Men syntaks kan aldrig definere det semantiske indhold. Fx er det muligt at opbygge et ganske vist primitivt, men alligevel i semantisk og pragmatisk forstand fuldt fungerende sprog alene gennem brug af holofrastiske sætninger.

2 Hvor ”hwiss” står for ”hvis og kun hvis”.

– og ikke blot en syntaktisk simuleret slutning – når den tilordnes et sæt sandhedsværdier, dvs. en semantik: Logik er alene semantisk struktur.³

3. Assertion, udsagn og sandhed

Semantikken, som den er defineret af Tarski, har dog også sine problemer: Ganske vist kan vi – med visse afgørende forbehold, Tarski selv diskuterer – rekursivt opregne alle sætninger i sproget af formen ”’p’ er sand, hviss p” (og dermed også indirekte alle meningsfulde sætninger i sproget). Men vi vil kun kunne gøre det for det, Tarski kalder ”åbne” sprog, dvs. sprog, der ikke inkluderer det sprog, ordene i selve formen kommer fra, nemlig det naturlige sprog. Her må vi kende til meningen på anden vis. Imidlertid findes der en anden vej at gå. Den har Donald Davidson søgt at gå (Davidson 1967). I stedet for at se Tarskis konvention T som udgangspunkt for en formel rekursiv opregning af alle sætninger i et kunstigt afgrænset sprog, accepterer Davidson, at ordet ”sandhed” i konvention T ikke lader sig definere a la Tarski, men tværtimod må forudsættes kendt af sprogbrugeren. Vi har dermed et pragmatisk udgangspunkt for rekursiv opregning af alle sprogets sætninger. Konvention T ses nu som *en implicit konstruktionsforskrift for regimenteret fremstilling af sande (og falske⁴) sætninger*. Afgørende er, at sproget nu ikke længere skal forstås blot som sammenhæng af sande sætninger, men at sætningerne skal være anvendt i bestemte situationer for at give os en sandhedsværdi og – med baggrund heri – en mening og en logik.

Sådanne situerede sætninger kaldes normalt for *udsagn*: Sætningen ”Jeg er syg” sagt ved en given lejlighed til Hans af Grete udtrykker samme udsagn som sætningen ”Du er syg” sagt ved samme lejlighed til Grete af Hans.

³ Her kan udsagnet ”p” blot ses som et navn for det semantiske rum ”{S,F}” og ”p & q” som et navn for det semantiske rum ”{S,F,F,F}”.

⁴ I logikken gælder ”sandhed” og ”falskhed” for lige meget. Det er imidlertid ikke tilfældet, når vi har med handlen og sprog at gøre. Her har ”sandhed” forrang, fordi ”sandhed” pragmatisk set betyder information om verdens tilstand – og det er verdens tilstand, vi er interesserede i, når vi drager slutninger som handlende. Falskheden kan vi ikke bruge til noget.

I det følgende vil vi se pragmatisk på sagen og alene koncentrere os om tankens sandhed, og hvad deraf følger.

4. Fra udsagn til tanke: den instrumentelle handlings logik

I virkeligheden er det et spørgsmål, om vi ikke skal et spadestik dybere her. Såvel inden for den syntaktiske som den semantiske forståelse af logikken opfattes forståelse som bundet til et system af udtryk, som allerførst muliggør, at vi vil kunne tale om – en syntaktisk eller semantisk – forståelse. Spørgsmålet er imidlertid, om logikken overhovedet er en sproglogik. Om den tanke, der er knyttet til en sætning, overhovedet behøver en sådan sætning for at komme til udtryk. I en sen alder bliver Frege mere og mere overbevist om, at tankens medium ikke er sproget, men snarere handlingen. Ifølge Frege (2002 (1918-1919):224) må vi omhyggeligt skelne mellem "(...) (1) Fattelsen af tanken – tænkningen, (2) Anerkendelsen af en tankes sandhed – dommen, (3) Tilkendegivelsen af denne dom – hævdelser." Eller for at give et eksempel: Vi må skelne mellem (1) det i almindelighed at tænke på et glas vand på et bord, (2) det i en bestemt situation at være klar over, at der står et glas vand på et bord, og så (3) det over for en samtalepartner at give udtryk for, at der står et glas vand på dette bord ved at sige "Der står et glas vand på bordet." (3) involverer sprog. Men ifølge Frege finder vi allerede i (1) og (2) logikken, i (1) som slutning og i (2) som semantisk tilordning af en sandhedsværdi. Denne tanke om at udvide logikken til også at omfatte handlingen kan vel siges at ligge som mere eller mindre skjult forudsætning i moderne handlingsteori (Searle 1983; 2001; Bratman 1987; 1999; Velleman 1989; 2000), kognitionsvidenskab (Thagard 2007a; 2007b) og implikaturteori (Grice 2001 (1975)). Det har også været én af tilskyndelserne bag den såkaldte neo-fregeanisme (McDowell 1977; 1984; 1986; Evans 1982), som jeg vil dvæle lidt ved.

Desværre repræsenterer (1) en tilsidesættelse af de nominalistiske ambitioner om at overvinde meningsrealismen: (1) fremkalder forestillingen om, at tanken kan foreligge i ren form uafhængigt af sin situationsforankring. Dermed foreligger muligheden for, at tanken kan være uden sandhedsværdi. Netop dette punkt har neo-fregeanerne søgt at korrigere ved at hævde, at udsagn uden forankring i de genstande, de forsøger at fiksere, er meningsløse. Faktisk tillægger de Frege selv synspunktet (Evans 1982 Kap1; McDowell 1984;1986). I en omhyggelig Frege-eksegese demonstrerer Geirson (2002) imidlertid, at det ikke kan være Freges synspunkt, og at Frege i øvrigt har ret over for

neo-fregeanerne. Det mener jeg dog ikke han har uden reservationer. Geirson diskuterer genstandsløse tanker alene i sammenhæng med sprogbrug. Her mener jeg, han har – i hvert fald delvis – ret i sin kritik, hvilket jeg skal uddybe i næste afsnit. Imidlertid er jeg enig med neo-fregeanerne i, at der ikke findes genstandsløse tanker. Lad os se på vores eksempel med at drikke et glas vand: Selv en så simpel handling som at drikke et glas vand involverer slutninger. Først og fremmest involverer handlingen: (A) et *ønske* eller *mål*, her om at drikke et glas vand, (B) en *perception* af noget i situationen, nemlig at der står et glas vand på bordet, (C) en *generel viden om, hvilke midler, man skal nå sit mål gennem*, i det her tilfælde om, at man kan slukke sin tørst ved at tage glasset og føre det til munden. Men herudover har vi (D) selve handlingen som slutningsstruktur. Selve handlingsudførelsen, det at drikke vandet, er den konklusion, der består i at gøre anvendelse af det egnede middel for at opnå sit mål.

Det allervigtigste i denne sammenhæng er, at vi ikke har med en sproglig formulering at gøre: Slutningen er *handleimmanent*. Men det gælder også de tanker, den involverer. Det vigtige er her tanken i (B), hvor der perciperes noget i situationen: Her finder vi faktisk det, der svarer til at forsyne en sætning med en sandhedsværdi: Perciperer den handlende glasset på bordet, svarer det til, at den handlende, hvis han ville formulere denne del af sin handling i ord, tilordnede sætningen ”Glasset står på bordet” sandhedsværdien sand.

Men læg igen mærke til, at der ikke behøver at være formuleret noget sprogligt i forbindelse med udførelsen af handlingen beskrevet gennem (A), (B), (C) og (D). *Alle tanker foreligger handleimmanent*. Læg specielt mærke til, at betingelsen for, at vi har med den slags tanker at gøre, er, at de *må være rettet mod en genstand, der kan identificeres i tid og rum*. Det kan være, den handlende hallucinerer eller på anden måde tager fejl af situationen, eller at han blot fingerer sin handling. I sådanne tilfælde må handlingen karakteriseres som mislykket. Men det svarer blot til, at sætningen ”Glasset står på bordet” er falsk. Det rækker ikke ved den kendsgerning, at handlingen – og den tanke, der findes i den – alene finder eksistens, hvis den sigter mod en genstand, der eksisterer i verden og om fornødent kan identificeres af andre.

Neo-fregeanerne har altså ret, hvad angår instrumentelle handlinger. I instrumentelle handlinger er tanken nødvendigvis genstandsimplicerende: Her *må* tanken pege mod sandhed.⁵

5. Talen: tanken og dens sociale manifestation

Noget ganske andet gælder imidlertid, hvor vi har med sprog at gøre. Her er jeg enig med Geirson i, at tanken kan optræde i genstandsløs form. Men hvad er sprog? Det har vi selvfølgelig allerede set eksempler på forslag til i det tidligere: Sproget er syntaktisk struktur (Hilbert), sproget er semantisk struktur (Tarski), sproget er en implicit konstruktionsforskrift for regimenteret fremstilling af sande (og falske) sætninger (Davidson). Men der er også andre tilgange. Først og fremmest den tilgang, vi kender fra *talehandlingsteorien*. Her er sprog en bestemt form for social handlen. Centralt har her stået belysningen af de såkaldte *performative handlinger*, eksemplificeret ved handlinger som at døbe, at vædde, at hæve (et møde), at erklære krig og lignende handlinger (Austin 1971 (1958)). Det særlige ved denne type handlinger er, at de snarere end selv at være kendsgerninger i stedet skaber en kendsgerning: At sige ”mødet er hævet” er ikke så meget at konstatere noget, som det er at skabe en kendsgerning (som man så selvfølgelig efterværts vil kunne referere til netop som en kendsgerning). Disse kendsgerninger har Searle (1995) døbt *sociale kendsgerninger*. Det karakteristiske ved disse er, at de bygger på *kollektiv intentionaltitet*⁶ og på muligheden hos den enkelte

⁵ Nogle vil måske fremføre, at vi kun kan opfatte det at drikke et glas vand som handling, fordi vi kan forholde os sprogligt til fænomenet. Fx har Davidson fremført sådanne tanker (Davidson 2001 (1997)). Men vi kan sagtens identificere instrumentelle handlinger uafhængigt af, om der er sprog involveret. Instrumentelle handlinger er selv i stand til at levere os alle relevante identifikationskriterier (jf. Searle 2002:61-76).

Et interessant spørgsmål er, om mere komplekse handlinger involverer genstandsløse tanker. At tænke på, at man skal huske at drikke et glas vand i morgen, er en mere kompleks handling end at drikke et glas vand. Her vil mange hævde, at det vil være vanskeligt at forstå den samlede handlesammenhæng uden én eller anden form for sproglig mellemkomst.

Her er jeg for så vidt enig. Imidlertid rokker dette ikke ved, at alle mere basale former for handlen er handleimmanente i den her belyste forstand og dermed ikke rummer muligheden for genstandsløs tænken.

⁶ Dette skal ifølge Searle forstås i emfatisk forstand. Alle forsøg, inklusive Grices (Grice 1989

socialt handlende for at skabe og handle ud fra sæt af *konstitutive konstruktionsforskrifter* eller – som Searle inspireret af Rawls og Kant (Searle 1971 (1965): note (c)) har kaldt dem – *konstitutive regler* af typen ”’X’ tæller som Y i kontekst K”, altså regler, hvor et vilkårligt udtryk ’Y’ blandt et socialt fællesskabs medlemmer forsynes med et eller andet indhold, Y. Pengetransaktioner, giftermål, kroninger og underskrifter er alle sådanne sociale kendsgerninger.

Dette begreb om en social kendsgerning (Searle 1965; 1969) har Searle siden søgt at uddybe og præcisere. Som det ses har regelformen en vis lighed med Tarskis konvention T. Det er ikke tilfældigt.

Fra og med Searle (1995) omtales det at forlene et udtryk ‘X’ med et indhold som at forlene det med en bestemt social status bakket op af et sæt sanktioner. Følgelig taler Searle om dem som *statusfunktioner*. De skulle så ifølge Searle nærmere bestå i at *påtvinge et vilkårligt artefakt eller en vilkårlig handling* (skabt gennem en primær intention) *en sekundær intentionalitet*: En pengeseddel er et artefakt, der i byttehandler bringes til at tilsvare en passende mængde produkter. En håndfuld vand hældt over et lille barns hoved er en handling, der indvier barnet i den kristne tro osv.

Men her er det springende punkt, at nogle af disse sekundære intentioner netop kan være tanker fra vores instrumentelle handleliv. Derfor kan vi nu umiddelbart sætte Searles konstruktionsforskrifter i forbindelse med Tarskis konvention T og mere præcist sige, hvad et sprog er: *Et sprog er sæt af vilkårligt fremstillede artefakter⁷, der i kraft af et sæt konstitutive regler i bestemte situationer bruges til at bære handleimmanente tanker*. Således er sætningen ”Glasset står på bordet” et artefakt, der er i stand til at bære den handleimmanente tanke, at der står et glas på bordet, sådan som den fx kommer til udtryk i handlingen at drikke et glas vand. Men det er jo det samme som

(1957; 1968), på at nå frem til et begreb om kollektiv intentionalitet via et begreb om ren instrumentel handlen vil være forfejlet. Pladsen her tillader ikke at komme nærmere ind på denne diskussion, så jeg vil nøjes med at henvise til Meggle (2002). Flere andre træk ved det komplekse begreb om sociale handlinger må vi desværre også lade ligge.

⁷ Hvad selve artefakterne angår, må de ikke være for gennemskueligt afhængige af tilfældige træk ved de situationer, hvor vi skal gøre brug af dem. Man skal relativt nemt kunne ty til en anvendelse af dem. Eller som det er formuleret hos Saussure: Tegnet er arbitrært (jf. Saussure 1991 (1916):419).

at angive forholdet mellem sætning og sandhedsbetingelse gennem anvendelse af konvention T: ”Glasset står på bordet” er sand, hviss (vi kan se at) glasset står på bordet.

Men derfor kan vi nu også sige, hvad det at udføre *talehandlinger* består i: Det består i bestemte situationer gennem anvendelse af en social eller kommunikativ udgave af konvention T at bruge vilkårlige artefakter til binding af handleimmanente tanker.

Det, at vi, som Searle formulerer det, kan ”impose intentionality on intentionality”, muliggør nu, at vi kan tale om genstandsløse tanker, sådan som Geirson gerne vil have det. Gennem en førstegangsbinding af en bestemt handling til et bestemt artefakt – hvilket kræver, at handlingen ikke må være genstandsløs – kan vi sikre, at vi i næstfølgende situationer kan tydeliggøre os om denne handling eller dens komponenter, selv om der ikke er nogen instantiering i talesituationen. Fx vil jeg nu i en række situationer kunne bruge sætningen ”glasset står på bordet” meningsfuldt, selv om der ikke er nogen genstande i verden, der gør sætningen sand. Det betyder ikke, at meningen så ikke længere er bundet til talesituationen. Men det betyder, at den kun har mening i kraft af, at der er gået en *navngivnings-* (Kripke 1980 (1972)), *indførings-* (jf. Kamlah & Lorenzen 1978) eller *normeringssituation* (for udtryksbunden mening) forud for talesituationen, hvor sætningen ”glassene står på bordet” er blevet gjort til situationsuafhængig bærer af den tanke, at nogle glas står på et bord.

6. Talens grundliggende logik: normativet og konstativet

Distinktionen mellem *normeringssituation* og *brugssituation* er helt afgørende for eksistensen af genstandsløse tanker, hvad enten de er kodet i et homogent medium eller ej. Normeringssituationen er nåleøjet, hvorigenennem vi transformerer noget, der kan forstås i den instrumentelle handleverden, til noget, der også kan forstås i talehandlingsverden. Og bindemidlet er den konstituerende regelform, ””X” tæller som Y i kontekst K”. Men det vil i virkeligheden sige: Konkrete semantiske regler er *betingede imperativer* af formen: ”Hvis du vil forståelse i fællesskabet, så må du anvende et givet ”X” på samme måde i brugssituationer som du har gjort i indføringsssituationen.”⁸

⁸ Dette kan siges at være en korrespondenteoretisk regel for (social) mening på samme måde,

Først i det øjeblik denne *kommunikationsetiske norm* overholdes, er sproglig forståelse mulig.⁹

Det giver os følgende *konstruktive udledning af de første almene talehandlingskategorier*: DEN FØRSTE OG VIGTIGSTE TALEHANDLING må bestå af frembringelsen af et artefakt – og når det er sprog, kalder vi det selvfølgelig et sprogligt udtryk – hvorigennem taler er i stand til at gøre hører opmærksom på, at han tilskriver en sandhedsværdi til en bestemt tanke i en bestemt instrumentel handlesituation. Er en sådan kommunikativ hensigt til stede hos taler, vil vi tale om selve den sandhedstilskrivende talehandling som en assertiv talehandling, eller kort som et *assertiv*. Da assertivet rummer (i) *et sandt udsagn* i overensstemmelse med (ii) *en konstitutiv regel* båret oppe af (iii) *en kommunikationsetisk norm*, har jeg andetsteds foreslået følgende definition eller analyse af assertivet: At assertere p er det samme som at *erklære sig* (jf. ii) *forpligtet* (jf. iii) på *sandheden af p* (jf. i).

Ved de første assertiver kan vi ikke forudsætte eksistensen af et sprog. Men assertivet må vi altid forudsætte. Nu kunne man i princippet nøjes med et sprog bestående alene af ”occasion meanings” (Grice 1971 (1957)), dvs. meningsindhold, der alene havde gyldighed for den pågældende talesituation. Men i et sådant tilfælde ville mening degenerere til sandhed. Har man imidlertid ambitioner om at overskride talesituationens iboende kropslighed og tale forståeligt også om det fraværende og det kontrafaktiske, må man kende til distinktionen mellem normering og brug. Eller, som vi også kan sige det, man må

som der i konvention T ligger en endnu mere grundlæggende korrespondenteoretisk regel for det at knytte sandhed til sætninger. Hverken den første eller anden regel er – som Austin har gjort opmærksom på (Austin 1939) – afhængig af nogen isomorfi mellem sprogligt udtryk og verden. Der er tale om rene korrelationer, så vi kan bevare en realistisk erkendelsesteori (krævende en genstand for tanken), som Frege og neo-fregeanerne forlanger det, samtidig med, at vi kan sikre en nominalistisk sprogteori, hvor de sproglige udtryk – pace Saussure – får status af etiketter.

⁹ Fordringen om, at man kan gøre anvendelse af (1) sande udsagn og (2) meningsfulde udtryk, svarer til to af Grices fire maksimer for rationel kommunikation (Grice 1975), nemlig henholdsvis maksimen om sandfærdighed (kvalitet) og maksimen om (kommunikationsetisk) korrekthed (manner). Hvad de to andre maksimer angår, er de med til at styre talen, men som maksimer stammer de egentlig fra den instrumentelle handlings område.

kende til distinktionen mellem *normativer*, hvor vi kan fastlægge sætningsmeninger, og *konstativer*, hvor vi vil kunne gøre brug af allerede normerede sætningsmeninger. Men det er DE TO NÆSTE OG NÆSTVIGTIGSTE TALEHANDLINGER i sproget. Her er det for så vidt meningsløst at tale om, hvilken der er den vigtigste af de to: Normativet får nemlig først mening i kraft af konstativets eksistens og konstativet først eksistens i kraft af normativets eksistens. Her er begge udspaltninger af assertivet en uomgængelig betingelse for opbygning af sproglige meningsindhold i almindelighed.

Som man kan se, er meningsbegrebet indført under iagttagelse af alle nominalistiske forsigtighedsregler. Men lad os nu se på, hvordan vi har klaret os i forhold til ambitionen om at undgå meningsrealismen?

Det er klart, at der i rummet mellem normativet og konstativet nødvendigvis må eksistere et begreb om meningsidentitet: Den sandhedsbetingelse, vi forbinder med ”Dette er et glas” i en brugssituation, må ligne den sandhedsbetingelse, vi forbinder med ”Dette er et glas” i en normeringssituation. Men det betyder ikke, at der ligger et begreb om ’glas’ bag de to situationer, som skulle kunne give en eller anden metafysisk garanti à la Platon for denne identitet i sandhedsbetingelserne. *Begrebet ’glas’ kendes alene gennem dets anvendelsesinstanser.* Men det betyder, at begrebet kun er så stabilt, som vores fortsatte brug af ordet kan garantere. Stabiliteten er pragmatisk anlagt. Det, der er centralt her, er, at vi altid vil have en normeringssituation at henvise til, hvis der er tvist om et givet meningsindhold. Men denne situation er et singularium, ikke et universalium. ’Glas’ er et ekstrakt af den empiriske verden.¹⁰

Det er klart, at der altid vil eksistere træk i henholdsvis normerings- og brugssituationen, der overskrider disse situationer. Fx hører

¹⁰ Distinktionen er selvfølgelig udtryk for en idealisering. I praksis kan man naturligvis ikke erindre eller opspore normeringssituationerne for de ord og udsagn, man har lært. Det er for så vidt heller ikke pointen. Pointen er, at man i tilfælde af kommunikationsvanskeligheder altid vil kunne gå vejen over en mere reflekteret ny-normering af et allerede kendt ord eller indførelse af et helt nyt ord: ”Det og det vil vi fra nu af forstå ved ordet ”glas.” Fx er den videnskabelige praksis netop i vid udstrækning kendetegnet ved en bevidstgørelse om dette skel mellem normering og brug. Galileis og Einsteins teorier er i høj grad udsprunget af en tydeliggørelse af dette skel (jf. fx Einsteins refleksioner over samtidighedsbegrebet i den specielle relativitetsteori).

vores kapacitet til at drage denne distinktion til et sådant sæt træk¹¹, og i øvrigt alt, hvad vi har belyst omkring sandhed, mening, assertiver osv. Disse træks uomgængelige eksistens i talen er med til at pege på, at *hverken millianistisk nominalisme*¹² *eller empiricisme er nogen farbar vej, hvis vi skal forstå, hvad sprog er*: Sproget er en normativ sammenhæng til syntetisering af de forskellige situationer i verden, det angår. Talehandlinger er princip- og maksimestyrede størrelser, ikke empiriske kendsgerninger.¹³

7. Det perlokutionære sæt talehandlinger: kommissivet, direktivet og informativet

Som opspaltninger af assertivet er normativet og konstativet de to mest grundlæggende talehandlinger.¹⁴ Og det er for så vidt det eneste sæt, der findes, som på den ene side tilfredsstillers sprogets logiske sider og på den anden side tilfredsstillers dets sociale sider.

I den klassiske talehandlingsteori opereres der normalt med fem grundlæggende talehandlingstyper, i Searles 1975-version talehandlingssættet *assertiver, kommissiver, direktiver, ekspressiver og deklamationer* (Searle 1979 (1975):passim). Det mener jeg er

11 At kunne skelne mellem normering og brug er det samme som at kunne skelne mellem analytiske og syntetiske udsagn. Det kan i praksis være vanskeligt at skelne, så også her er distinktionen udtryk for en idealisering. Diskussionen om analytisk og syntetisk – eller om analyticitet – er en af de vigtigste diskussioner i moderne sprogfilosofi (jf. Juhl & Loomis 2009). Jeg har diskuteret problemstillingen andetsteds (Widell 2008). Her kan jeg blot anføre, at jeg er enig med distinktionens kritikere i, at der er meget at sige om grænserne for de semantiske reglers "hårdhed", men at det er forkert, når en af analyticitetsprincippet skarpeste kritikere Quine (1951) anser selve analyticitetsprincippet for at være overflødig. Tværtimod: Princippet er uomgængeligt og konstant virksomt som betingelse for, at vi har en semantisk sprogafdeling.

12 Millianistisk nominalisme er den antagelse, tillagt John Stuart Mill, at et egennavns mening er lig med dets bærer, og at prædikater kun får mening ved at denotere de genstande, de måtte angå.

13 Det, at en person ved en given lejlighed udfører en bestemt talehandling, er en kendsgerning, men ikke selve talehandlingen *som talehandling*. Her er talehandlingen norm. Den menneskelige sprogevne er ikke i første række nogen empirisk kendsgerning. Den er – for at udtrykke sig som Kant – snarere en betingelse for muligheden og gyldigheden af tale og sprog overhovedet.

14 I andre fremstillinger af min talehandlingsteori opererer jeg også med *ekspressivet* som et eksempel på et assertiv. Jeg vil her nøjes med at henvise til min diskussion af talehandlings-typen i Widell (2008).

en fejltagelse. For det første er deklARATIONEN, hvad Searle selv senere gør opmærksom på (Searle 1989:79), ikke nogen selvstændig talehandlingstype, men en ingrediens i en hvilken som helst talehandling, hvilket også fremgår af min definition af assertivet. Hvis vi ser bort fra ekspressiverne (jf. note (13)), giver det tre grundlæggende talehandlingstyper i den klassiske teori – assertiv, kommissiv og direktiv – over for min ene talehandlingstype: assertivet.¹⁵

Den fejltagelse i den klassiske talehandlingsteori, jeg hentyder til, ligger ikke så meget i, at alle talehandlinger nu bliver set som en form for deklARATIONER. At se forholdet således var også Austins oprindelige motivation for at gå fra, hvad han kaldte den specielle teori om performativet til den generelle teori om illokutionær handling (Austin (1997 (1962):167). Denne bevægelse kan jeg helt og holdent tilslutte mig. Nej, fejlen ligger i at opfatte de tre ovennævnte typer af talehandlinger som liggende på samme niveau. Det gør de ikke. Mens assertivet sigter mod en forståelse hos hører byggende på kendskabet til en underliggende semantisk regel, gør kommissivet og direktivet det ikke. Disse handlinger er ikke illokutionære handlinger overhovedet, sådan som det antages inden for den klassiske talehandlingsteori. De er i virkeligheden instrumentelle handlinger.

I forbindelse med sin teori om den illokutionære handling, forsøgte Austin at afgrænse disse i forhold til en anden type sproginvolverende handlinger, som han gav betegnelsen perlokutionære handlinger. På grund af en uklar definition af distinktionen mellem illokutionære og perlokutionære handlinger og på grund af et restproblem omkring definitionen af performativet/deklARATIONEN, som jeg vil vende tilbage til i næste afsnit, er Searles tre talehandlingstyper alle fejlagtigt blevet klassificeret som illokutionære handlinger. I virkeligheden er der ifølge min bedste overbevisning tale om perlokutionære handlinger, hvilket jeg straks vil sandsynliggøre.

En vigtig ingrediens i Austins distinktion mellem illokutionære og perlokutionære handlinger er, at mens illokutionære handlinger ”har en vis konventionelt betinget kraft” (127), dvs. støtter sig på visse semantiske konventioner, som skal *forstås* af hører, før handlingen er vellykket, så er de perlokutionære handlingers succes i mere robust

15 De kan så selvfølgelig spaltes i to, hvilket vi dog vil se bort fra i denne sammenhæng.

forstand afhængig af hørers *accept* af det, taler vil have ham eller hende til i situationen. Det kan vi også formulere sådan: Mens den illokutionære handling tilhører området for social handlen, tilhører perlokutionær handling området for instrumentel handlen. Men det er netop dette, der ikke overholdes, hvis man – som Austin og Searle – mener, at kommissiver og direktiver er illokutionære handlinger. Lad os se på direktivet: Et direktiv rettet mod B er en handling fra A's side med den intention at *få B til at gøre et eller andet*, fx koge vand til kaffen. Da dens vellykkethedsbetingelser kun kan bestå i, at B faktisk gør det, A vil have B til, kan der ikke være tale om en forståelsesorienteret handling alene. Her er det ikke nok, B forstår A's hensigt. B skal også *acceptere* at udføre den ønskede handling, dvs. drage den konklusion, A vil have ham til at drage. Derfor må en direktiv handling være en perlokutionær handling. Men det samme gælder for kommissivet: Hvis A lover at gøre noget for B, er det ikke nok, B forstår, at A aflægger et løfte. Hvis A's løfte skal være vellykket udført, må A også opnå B's accept af, at A engang i fremtiden opfylder sit løfte. Dvs. også et kommissiv må være en perlokutionær handling.

Kommissivet og direktivet ser altså ud til at være perlokutionære handlinger.

Men faktisk viser analysen også, at der må findes endnu en perlokutionær handling ved siden af kommissivet og direktivet. Vi har for så vidt allerede beredt pladsen for den. For ud over at den assertive talehandling skal forstås, skal den også accepteres. Men at acceptere et assertiv er det samme som at mene, at man er blevet informeret. Derfor må vi ved siden af assertivet have den tilsvarende informationsmeddelende perlokutionære handling, som vi passende vil kunne kalde et *informativ*. Men det vil sige, DE TRE TREDJEVIGTIGSTE TALEHANDLINGER er de perlokutionære handlinger: *kommissivet*, *direktivet* og *informativet*. Mens kommissivet er rettet mod hørers accept af talers fremtidige handling, og direktivet er rettet mod hørers accept af hørers fremtidige handling, er informativet rettet alene mod at ændre hørers opfattelse af, hvad situationen er i verden. Det er de muligheder, der er for at udføre talehandlinger på dette niveau.

8. Performativ og meta-assertiv

Hvis vi skal se på grunden til, at man stiller kommissivet og direktivet på linje med assertivet i den klassiske talehandlingsteori, skal vi nok først og fremmest finde den i en fejlagtig forståelse af performativets/ deklarationens rolle i sproget. Det at erklære et "X" for et Y er på den ene side et universelt træk ved social handling. Men på den anden side er alene assertivet – og dets to udspaltninger normativet og konstativer – i stand til at rumme denne type erklæring. Det får man ikke øje på i den klassiske talehandlingsteori. I den klassiske talehandlingsteori mener man, kommissivet og direktivet skaber rum for selvstændige tilfredsstillelsesbetingelser forskellige fra de sandhedsbetingelser, vi kender fra assertivet. Siger A til B "Jeg må be' dig gå", bruges markøren for løftet ifølge den klassiske talehandlingsteori ikke til at konstatere, at der er afgivet et løfte. Tværtimod skabes der en anmodning. Derfor har markøren en anden status end i forbindelse med assertiver. Jeg mener imidlertid, analysen er forkert. På linje med bl.a. Davidson (1979) vil jeg hellere se relationen mellem udsagn og performativt udtryk som givet gennem reference: I "Du går. *Dette er en anmodning.*" bruges "dette" i andensætningen til at henvise til *den første sætning, som den skal forstås i sin pragmatiske sammenhæng*.¹⁶ Nu kan performative udtryk realiseres på mange måder i en sætning, men hvilken form det performative udtryk end har, kan der for mig at se kun være tale om assertiver eller – da de udsagn, assertivet rummer, ikke er om verden direkte, men om det udsagn, den anvendte sætning udtrykker i talesituationen – meta-assertiver. Siger jeg "Jeg be'r dig om at gå" eller "gå!", er såvel "Jeg be'r dig om (...)" som imperativen metaassertiver.

Nu kan vi godt tænke os sprog uden meta-assertiver. Men hvorfor har vi dem så egentlig? Svaret synes enkelt: Metaassertiver har vi, fordi vi gerne vil undgå uklarheder. Ikke i vores udsagn om verden, men om, hvordan vi vil have det, vi siger, forankret i den in-

¹⁶ Dette indebærer også, at vi kan undgå en operator-analyse af performative udtryk. Meta-assertivet er et assertiv og præsupponerer dermed, at det, det angår, eksisterer uafhængigt af, om metaassertivet anvendes om det eller ej, modsat en operator, der opererer på – og derigennem modificerer – det, det angår.

Analysen indebærer, at vi i logikken stadig vil kunne holde os inden for rammerne af en førsteordens prædikatslogik – og dermed undgå meningsrealistiske antagelser.

strumentelle handleverden. Nu skal meta-assertiver naturligvis allerførst opbygges med baggrund i brug af førsteordens assertiver. Men har vi først opbygget et forråd af assertiver om ting og forhold i verden, kan vi umiddelbart begynde at opbygge meta-assertiver, som vil kunne gøre os i stand til at *tydeliggøre*, hvilken type talehandling, vi ved en given lejlighed har til hensigt at udføre: ”Døren er lukket om fem sekunder. Dette er en *ordre*.”

9. Konklusion

Ovenstående redegørelse for talehandlingsområdet har været et forsøg på at stille talehandlingen centralt i den menneskelige kommunikation, som mediator mellem den instrumentelt forankrede tanke og den socialt forankrede kommunikation. Jeg har søgt at vise, at disse to dimensioner i kommunikationen mødes et ganske bestemt sted, nemlig i assertionen. Her finder vi de nødvendige og tilstrækkelige midler til at opbygge ethvert sprog: Her finder vi logik, sandhed, mening, handling og tale.

Litteratur

- Austin, John L. (1939) Are There A Priori *Concepts?* *Proceedings of the Aristotelean Society* 18:82-105.
- Austin, John L. (1971a; 1. udg. 1962) *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Oxford University Press.
- Austin, John L. (1971b; 1. udg. 1958) Performative-Constativ. *The Philosophy of Language: Oxford Readings in Philosophy*. John R. Searle (ed.). Oxford: Oxford University Press:13-22.
- Bratman, Michael E. (1987) *Intentions, Plans and Practical Reason*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bratman, Michael E. (1999) *Faces of Intention: Selected Essays on Intention and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carnap, Rudolf (1937; 1. udg. 1934) *The Logical Syntax of Language*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Davidson, Donald (1967) Truth and Meaning. *Synthese* 27, 3:304-323.
- Davidson, Donald (2001; 1. udg. 1997) The Emergence of Thought. *Subjective, Inter-subjective, Objective*. Donald Davidson (ed.). Oxford: Clarendon Press:123-134.
- Evans, Gareth (1982) *The Varieties of Reference*. Oxford: Clarendon Press.
- Frege, Gottlob (1964; 1. udg. 1879) *Begriffsschrift*. Darmstadt.

Logik, mening, handling og tale

- Frege, Gottlob (2002a) *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia.
- Frege, Gottlob (2002b; 1. udg. tysk 1892) Mening og betydning. *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Århus: Philosophia:159-182.
- Geirsson, Heimir (2002) Frege and Object Dependent Propositions. *Dialectica* 56: 299-314.
- Grice, H. P. (1971; 1. udg. 1957) Meaning. *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy Linguistics and Psychology*. D.D. Steinberg & L. A. Jakobovits (eds.). Cambridge: Cambridge University Press:53-59.
- Grice, H. P. (2001; 1. udg. 1975) Logic and Conversation. *Can you reach the Salt?: Pragmatikkens klassiske tekster*. Carol Henriksen (ed.). Roskilde: Roskilde universitetsforlag:179-219.
- Hilbert, David (1968; 1. udg. 1899) *Grundlagen der Geometrie*. Stuttgart: Teubner.
- Hilbert, David (1918) Axiomatisches Denken. *Mathematisches Annalen* 78:405-415.
- Juhl, Cory & Eric Loomis (2009) *Analyticity*. London: Routledge.
- Kamlah, W. & P. Lorenzen (1973) *Logische Propädeutik: Vorschule des vernünftigen Redens*. Mannheim/Wien/Zürich.
- Kripke, Saul (1980; 1. udg. 1972) *Naming and Necessity*. Oxford: Basil Blackwell.
- McDowell, John (1977) On the Sense and Reference of a Proper Name. *Mind* 84: 159-85.
- McDowell, John (1984) De Re Senses. *Frege: Tradition and Influence*. Crispin Wright (ed.). Oxford: Blackwell:98-109.
- McDowell, John (1986) Singular Thought and the Extent of Inner Space. *Subject, Thought and Context*. Philip Petit & John McDowell (eds.). Oxford: Clarendon Press:137-168.
- Meggle, Georg (ed.) (2002) *Social Facts and Collective Intentionality*. Dr. Hansel-Hohenhausen AG.
- Quine, Willard van Orman (1951) Two Dogmas of Empiricism. *Philosophical Review* 60:20-43. The MIT Press.
- Saussure, Ferdinand de (1991 (1916) Forelæsninger om almen lingvistik. *Det videnskabelige perspektiv*. Lars-Henrik Schmidt (udg.). København: Akademisk Forlag:405-443.
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1971; 1. udg. 1965) What Is a Speech Act? *The Philosophy of Language* (Dansk duplikat 1977) John R. Searle (ed.). Oxford: Oxford University Press:39-53.
- Searle, John R. (1979; 1. udg. 1975) A Taxonomy of Illocutionary Acts. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press:1-29.
- Searle, John R. (1983) *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1989) How Performative Works, *Linguistics and Philosophy* 12.
- Searle, John R. (1995) *The Construction of Social Reality*. London: Allen Lane, The Penguin Press.
- Searle, John R. (2001) *Rationality in Action*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Searle, John R. (2002) Animal Minds. *Consciousness and Language*. Cambridge: Cambridge University Press:61-76.

Peter Widell

- Tarski, Alfred (1932) Der Wahrheitsbegriff in den Sprachen der deduktiven Disziplinen. *Anzeiger Akademie der Wissenschaft Wien, Math.-nat. Kl.* 69:23-25.
- Tarski, Alfred (1944) The Semantic Conception of Truth. *Philosophy and Phenomenological Research - A Quarterly Journal* 4, 3:341-375.
- Thagard, Paul (2007a) Cognitive Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward C. Zalta (ed.). Stanford: <http://plato.stanford.edu/entries/cognitive-science/>.
- Thagard, Paul (ed.) (2007b) *Philosophy of Psychology and Cognitive Science*. Amsterdam: Elsevier.
- Velleman, J. David (1989) *Practical Reflection*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Velleman, J. David (2000) *The Possibility of Practical Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Widell, Peter (2001) Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi. *Augias* 56-59:15-64.
- Widell, Peter (2008) *Talehandlingsteori*. Upubliceret manuskript.
- Widell, Peter (2009) A Plea for a Simple Solution: What a Performative Theory of Illocutions Really Looks Like. *Proceedings of the 22nd Scandinavian Conference of Linguistics, Aalborg, Denmark, June 19-22, 2006*. Hans Göttsche et al. (ed.)
- Wittgenstein, Ludwig (1963; 1. udg. 1923) *Tractatus Logico-Philosophicus*. København: Gyldendal.